

Techeilis

Show# 122 | June 17th 2017

Rabbi Yisroel Barkin - Renowned expert on T'cheiles discussing many of the proofs that the Murex is the correct T'cheiles, to see the proofs he discussed at length [click here](#).

Rabbi Yehudah Dovid Bleich- Discussing why T'cheiles shouldn't be worn because we need a Mesorah to know what is the correct T'cheiles based on the Beis Halevi (ש"ת בית הלוי מהדורת אור החיים תשס"ז ח"ד ליקוטים סי' לח)

בתורה, ואף אם כל הסימנים הידועים מצויים בו. ומהאי טעמא לא נוכל להחליט כי החלזון הנמצא ע"י הרבי מראדזין, הוא אכן מקור התכלת האמור בתורה, דמאחר שנפסקה המסורת בדבר זיהוי החלזון, שהרי זה כמה שנים שאין אנו יודעים מהו החלזון, ע"כ גם אם היינו מצליחים לשחזר ידיעה זו עפ"י הוכחות וראיות ברורות מ"מ לא תוכל ידיעה זו להכנס עוד בכלל המסורה, וא"א לנו לפסוק בזה רק עפ"י המסורה, וכיון שפסקה המסורת במצות התכלת ל"ש לחדשה בימינו.

הבית הלוי ששלל את חידוש מצות התכלת, וכך אמר הבית הלוי, בתורה נאמר "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז) והביאור שראשיתו של הפסוק "שאל אביך ויגדך" - מדבר לענין קבלת התורה הנמסרת מדור לדור, ואילו "זקניך ויאמרו לך" שבסופו מכוון לדברים התלויים במציאות, ובה אין ראיות וסברות יכולות להכריע כי אם המסורה עצמה, כך ראו אבות וכך היו נוהגים וכך צריכים לנהוג גם הבנים, ובלא מסורת אי אפשר להתיר אפילו שור, בטענה כי הוא השור האמור

To see more on the Beis Halevi's Shita [click here](#).

Rabbi Nachum Eisenstein- Discussing why T'cheiles shouldn't be worn based on the aforementioned Beis Halevi and his rebbe Reb Eliyashiv (קובץ תשובות ח"א סי' ב)

It should be pointed out that there are two understandings of the Beis Halevi. The Soloveitchik family's reading of Beis Halevi is that you need a positive Mesorah for the Tcheilis. Rav Elyashiv goes with the way it appears in the Radzhiner's sefer not the way of the Soloveitchik family. According to Rav Elyashiv's letter, the problem with the Radzhiner's techeiles was not that it had no Mesorah, but as it was well known, and anyone could have made Tcheiles from it, it therefore had a NEGATIVE Mesorah.

בס"ד, י"ט אייר תשנ"ז
כבוד ידידי הרב הנאון המובהק מהור"ר שרגא פייוול כהן שליט"א
ברכה ושלי רב

מדע וטענו שכל מה שחזו עד כה שוא ותפל הוא ורק הם היודעים ומכירים את החלזון האמתי, ואנתנו לא נדע אם לא כעבור שנים יבואו אחרים ויבטלו גם דבריהם.

והנה טענת הבית הלוי נגד התכלת של הרבי מראדזין ז"ל הוא שאם הדג הי' במציאות וגם הוצאת צבעו הי' ידוע בכל זמן מהזמנים מעת שנפסקה התכלת מישראל ועכ"ז לא לבשוהו אבותינו, ה"ה כאלו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שיש בו כל הסמנים שסמנו בו הנ"ל — ואנא לא ידענא מה עם ההמצאה אשר המציאו חוקרי זמנינו אם גם עלי' חל הטענה הנ"ל.

והגאון מקוטנא בספרו ישועות מלכו ב' "כבר הוחזק אצל ישראל זה יותר מאלף שנה שנגנז התכלת, ופשוט לשון הספרי פ' ברכה ומדרשו של

ע"ד השאלה האם ראוי ונכון להטיל ציצית צבוע בצבע חליל אחרי שלדיעת חוקרים בזמנינו ברור להם שמצאו את החלזון שאמרה תורה. ואף אם נטיל ספק בדבר, מ"מ לא גרע מקלא אילן [לא יהא אלא לבן], ומאיך מרויחים שמה באמת הוא החלזון האמתי ומקיימים מצוות ציצית ככל חוקתו ומשפטו ככתוב בתורת משה.

אכן ד"ז כבר הי' לעולמים וכידוע שמלפני יותר ממאה שנה סבר א' מגדולי האדמו"רים שהוא מצא את החלזון והכריז קבל עם ועדה שאין לו ספק בדבר והרעיש עולמות למה מתעלמים מקיום מ"ע מה"ת. אך גדולי ישראל בדורו לא הסכימו עמו, והנה כעבור ימים ושנים באו חוקרים ובטלו את דבריו מכל וכל אלא הצביעו הם על משהוא אחר שהוא הוא החלזון. שוב אחרי תקופה יותר מאוחרת קמו אנשי

ובפרמ"ג שם מלמד שנתעטף הקב"ה בטלית — ולבושי
כתלג חיוור, א"כ בהכרח יעשה הטלית והציצית לבנים
ע"ש.

מצפה לתשועת ה' שישלח מורה צדק למען נוכל לקיים
מצות התורה ככל פרטי' וקדוקי'.

יוסף שלו' אלישיב

האריז"ל מסכים לזה שאין תכלת אלא בזמן ביהמ"ק.
וגם מלאכת הצביעה לא נתברר, כי לדעת רש"י היורה
שנותנים לתוכה דם החלזון לצבוע לא ה' רש"י לערב
סמנים אחרים כ"א דם החלזון לבד, ולהרמב"ם
בירה שנותנים החלזון נותנים הסמנים — ומי יכריע
בזה"ז" — ע"ש בסי' א' ב' ג'. ומסיק "ע"כ א"א לסמוך
ולסייע את מלאכתו".

ובאו"ח סי' ט' י"א שצריך לעשות הציצית מצבע
הטלית. והטעם דבעינן בזה מין הכנף.

A quote from **Rav Nissan Kaplan** on a previous **Headlines show** printed in ומכתבים a collection of letters from Gedolim supporting the Murex Tcheilis, to see the complete קונטרס [click here](#)

"עיינתי בזה זמן רב וככל שהסתכלתי בה ראיתי
יותר ויותר שיש הרבה הרבה הוכחות שהמיוורקס
הוא תכלת האמיתי.
אם לא היה תשובה בקובץ תשובות מהרב אלישיב
מסתמא הייתי לובשו. אבל מכיון שיש תשובה
בקובץ תשובות שאין צריך ללובשו וביותר שאין
ללובשו
הגם שידעתי שיש הרבה יהודים חשובים שלבושים
אותו אני בעצמי איני לובשו
ואני בעצמי נתן כמה שיעורים לברר למה באמת
זה החלזון האמיתי"

(מדברי הרה"ג ר' ניסן קפלן שליט"א
לר' דוד ליכטנשטיין ולציבור גדול)

Selected Emails from our listeners

Hi I just finished listening to this week's show as usual you did a great Job thanks! I'd like to bring to your attention That they lately found a snail in south America that you can get the same color as the Murex (with the same process) and the was a nice right up on this in the Pesach-Mishpacha. This raises the question that according to our Sages there is only 2 things that produce this color. As this the cutting edge if this topic I'll appreciate you discussing it and bringing it to forefront!

Abe nykbakery@gmail.com (A tekhelet wearer)

Reb Dovid, I am a new but avid listener to your podcasts. I just finished listening to the latest edition on Tichailles. It was fascinating to say the least! It seems that you were bothered by and kept asking each of the rabanim the same question; How could it be that if it's a Mitzvah D'oraysa we don't wear it even if it's a safek? I heard a fascinating vort several years ago that may answer that question. If you look

carefully at the possuk; תכלת; פתיל הכנף פתיל תכלת; Why is the word L'dorosom inserted, and why there? Why not at the end of the possuk? The possuck almost seems to imply that the mitzvah of tzitzis will be l'dorosam but maybe not the mitzvah of tichales. Once we lost the mesorah, it may be different.

Your thoughts? Mordechai Lerer

This proof is attributed to the Vilna Gaon (quoted in לח"ד ליקוטים סי' לח) (שו"ת בית הלוי מהדורת אור החיים תשס"ז ח"ד ליקוטים סי' לח)

עוד אמר בזה הגר"י, דהנה כבר אמר הגר"א זצ"ל לדייק בפסוק כפר' ציצית (במדבר טו, לח) "דבר אל בני" ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", דמדוע תיבת "לדורותם" אמרה בפסוק בין מצות ציצית לבין התכלת ולא בסיום הפסוק אחר מצות התכלת, ואמר דא"י במדרש (שלח יו, ה) דהחלוון שממנה נעשה התכלת נגנו, וע"כ לדורותם נכתב רק על המצוה גופא דציצית דהיינו חוטי הלבן דהיא בלבד נאמרה לדורות, ולא על חוט התכלת שלא יהיה לדורות מאחר שנגנו ואיננו.

The **אור החיים** (quoted below) explains the Possuk in a similar vein, however according to his explanation the Possuk is just stating that there will be generations that Tcheilis won't be worn, not that it will be נגנז.

אור החיים במדבר פרק טו פסוק לח: עוד ירצה בהעיר למה כתב לדורותם באמצע פרטי המצוה. אכן לצד שיש במצות ציצית ב' דברים הלבן והתכלת, הלבן ישנו בכל זמן, והתכלת יש זמן שאינו מצוי, ונתחכם ה' ואמר לדורותם קודם זכרון התכלת לומר שהלבן לדורותם אבל תכלת כשאינו נמצא אין חיוב בו, והגם שהתכלת אינו מעכב את הלבן ולא הלבן את התכלת (מנחות לח א), אף על פי כן הלבן הוא נמצא לדורות בלא הפסק מה שאין כן התכלת.

Hi Mr. Lichtenstein, Thank you for your informative broadcast on techeles. I read in a letter published in the journal of contemporary halacha the following: On page 19, Dr. Singer discussed the color of the "blood". The murex mucus is not blood, neither biologically nor in color. P'til advocates attempt to cope with this problem by writing the word thus, "blood". The implication here is that the "ancients" were imprecise in their use of language. However, there happen to be excellent words used in the Talmud for mucus: Rir, Leicha, and Maya are some of them. The entire letter is available here:

The entire letter is available here: http://techelet.info/wp-content/uploads/2013/12/contemporary_discourses_on_the_chilazon.pdf
Do you find this question compelling? How would you respond? Thank you, Elie Bashevkin

Dear Dovid Lichtenstien, I feel that it was very appropriate that I listened to your program during the week of parashas korach, because it really brought the parsha to life for me. I feel like I just listened to a drasha from korah himself. How could you sign off by saying that you are leaving it to your listeners to decide whether to wear techeles or not? Did you not hear what Rav Nachom Eisenstein said, that the opinion of Gedolei Yisroel was not to wear techeles? If a godol Biyisroel paskens that you should wear techeles, that it is one story. This is not for us to decide, unless you consider yourself a bar pelugta of Rav Elyashiv zatzal. If you do your research you will see that there was never any loss in the mesorah of teffilin and that was a debate before Rashi and Rabbeinu Taam, similar to what the Rambam explains regarding how to blow the tekios. I am attaching a teshuva from Rav Shlomo Miller (click here) where he asks very good questions on the murex techeles, and urge you to please contact him or someone who is opposed to techeles, and will in public, explain the opinion of Gedolei Yisroel which became belittled in public (possibly inadvertently) through your program. This is a tikkun much befitting Parshas Korach, Moshe emes vesoraso emes. I would really appreciate to receive your response

Sincerely yours, Yosef Roness

First of all, I would like to take the opportunity to thank you for your great show. I'm a frequent listener of your show and I really enjoy it. However, I have two comments, one of them is more in general and the other comment is about this weeks show about techeiles particularly. The first comment is as follows. As I mentioned before I really enjoy listening to your show. But there's one thing that bothers

me and it sort of distracts me from listening. When you interview the Rabonim etc. it sort of comes across that you have your opinion and you're either helping out the speaker to prove that opinion, or if the speaker has a different opinion than yourself, you would try to convince him or argue with him, and try to prove your point of view. The reason why it bothers me, is because many times you bring on cast great talmidei chachomim, and as a listener I would love to listen to their opinions without and distractions. Again, I'm sure that you don't mean it at all in a negative way. But sometimes it might be helpful if you hear this point from an outsider. The second comment which is about this weeks show. To be honest with you I only listened to the first two speakers (Rabbis Barkin and Bleich). Both of them are brilliant talmidei chachomim. And they both did a beautiful job.

But I would like to bring up a point that wasn't mentioned. (And I had the same point regarding other topics on your show as well).

The way we were always taught and that's the way our grandfathers always knew. That when discussing major changes or decisions in Halacha etc. we always need to turn to our gedolim. And gedolim means the leaders of our generation. (The poskei hador/gedolei hador).

For example, you brought up the turkey meat question and the esrogim. It was always clear that for these things we need to hear from the leaders of our generation. Nobody would decide about these shaalos on their own. Now, in regards to the techeiles, we haven't heard yet from ANY godol hador that approved it. Starting with Reb Shlomo Zalmen, Rav Elyashiv and ending with Rav Chaim and Reb Aron Leib. And in the chassidish world as well NOT ONE chassidish rebbe or posek accepted this new invention. (And I know that Rav Belsky did approve of it (ואכמ"ל)). They tried to convince all the gedolim and nobody wanted to hear from it. And not only they didn't approve it they clearly opposed to it. So how can we as simple people even have the right to discuss this? Where is our basic אמונת חכמים? And that's (in my opinion) the true answer to לא יועיל לא יזיק. I think that this is the greatest contradiction to our whole chinuch if we show our children that the words of the manhigei hador are irrelevant to us. Once more I would like to thank you again for your amazing זיכוי הרבים.

Shlomo Yaakov Stein

Shalom Aleichem R' Dovid, Here are my comments on the rayos brought that chilazon is the murex

- 1) There is no Raaya Muchrachas like R Bleich Mentioned and no obligation.
- 2) Why did you not challenge Rav Barkin to answer to the taynas of the Gedolei Hador?
- 3) You said at the end to leave it up to the listeners?! As if we are Bar Deos in such matters as establishing a new mesorah in Klal Yisroel.
- 4) We follow Rov in Psak Halacha and We listen to Divrei Chachamim.
- 5) Why should I be more frum than the Gedolei Yisrael. And even if I still had a doubt would I not want to keep my chumra btzina so as not to appear as someone who challenges daas Torah?
- 6) I live in Eretz Yisrael and I see the direct correlation between the people who wear Techeiles and those who look to go on Har Habayis. It is the people who do not hold of Daas Torah and feel they are smarter. We already see throughout the world the many aveiros done by people who have lost the connection to Daas Torah. Who would want to give such a Chutzpadik Mesorah to their children?

P.S. I enjoy the shows very much and have become a more knowledgeable Jew through them. I write to you, for I feel that sometimes the show is angled to be against the Daas of the Poskim and in support of the other side rather than the reverse.

Sincerely, Yori Thau Neve Yaakov Israel

Hi, I heard the last shiur on the topic of Tchelles and Rabbi Eisensteins mention of tchelles leading to Har Habayis. I am part of a group of Chareidim that ascend Har Habayis and would be happy to present our viewpoint on the subject. Among other Rabbanim, we have a psak from R' Zalman Nechemiah Goldberg and have printed a kuntreis that discusses the sugyah in depth. Would love to have the oppurtunity to share this information on a more public platform, thx in advance. Yosef Sholom Rabin

R' Dovid, Thank you so much for your wonderful show! Keep on going. It is really very special and means so much to many. I just finished listening to your show on Tcheiles (thank you), a few minutes later I opened a daily email I received from Ohr Hachasidus (Chabad) that I felt is relevant to the discussion, specifically to Harav Nachum's comments. I have pasted it below for you. Hatzlacha! Please keep my name anonymous should you decide to post. Thanks

מתי אין ללמוד מהגדולים שבדור? בתחילת פרשתנו מדובר אודות מעשה זמרי וקנאות פנחס. ומצינו, שכאשר אירע מעשה זמרי היו נוכחים שם משה ואלעזר והזקנים, ופנחס הי' הצעיר שבחבורה (במדב"ר פ"כ, כה. ועוד), ומכל מקום דווקא פנחס אמר את הדין ש"קנאים פוגעים בו". ואמרו לו: "קריינא דאיגרתא איהו להוי פרוונקא [הקורא את האיגרת הוא יהי' השליח]" (סנהדרין פב, א) ומובא במדרש (במדב"ר פ"כ, כד) שהטעם שענין זה נעשה על ידי פנחס דווקא ולא ע"י משה הוא כדי שיבא פנחס ויטול את הכהונה. ומזה יש ללמוד הוראה בעבודת השי"ת: כאשר ישנם ענינים כאלה שהגדולים שבדור שותקים ואינם אומרים דבר, הנה לא כל פעם מורה הדבר שלא צריכים לעשות מאומה ואפשר להתחמק מזה. אלא יש לדעת, שאם יכול לעשות משהו בדבר, עליו לעשותו, ומה שגדולים ממנו אינם אומרים מאומה, אולי הסיבה לכך היא רק "כדי שיטול את הראוי לו", היינו, שמלמעלה רוצים שהוא דווקא יתעסק בדבר זה. ולכן אין אחרים מתעסקים בזה, מפני שזהו ענין שהוא דווקא צריך לפעול בו. ובמילא, כאשר בא ענין לידו שאין מישהו מתעסק בה, אין לעשות חשבונות, אלא יש לעסוק בו במסירות נפש ומלמעלה יתנו לו את כל הכחות הדרושים שיוכל להצליח בדבר. (ע"פ לקוטי שיחות ח"ב עמ' 342).

Hi, great show!! And great book!! How about having rabbi Mordechai willig? Rabbi yisroel reissman? Rabbi Rudinski? Who all are tremendous talmiday chachamim who don't wear tichelis and have very good reason a why they don't.

matiszelman613@gmail.com

Hi David,

Yasher koach for your show, I enjoy immensely. I think it would be interesting if you would get a few more rabbonim to explain their view on techeiles. For example, Rav Yisroel Reisman, Rav Betzalel Rudinsky, and many more, have given extensive shiurim on techeiles, that I found very informative.

On a side note, one thing I found disturbing about the ptil techeilet was in their video demonstrating the dying they add a few "ingredients" that clearly are not included in "סממנים", why are they assuming that doesn't disqualify it? After all, the rambam writes clearly (pirush hamishnayos) that we don't know the exact process of the dying??

Many thanks,
Jack

Subject: Mesora for Techeiles

Hi,

Thank you for your show, I don't listen often, but I heard that you were discussing the Techeiles so I listened on the hotline. I would like to address a few points that were brought up by those arguing against the techeiles.

For all their arguments about the chilazon requiring a mesorah, they have not pointed out to a single case where this argument is used l'kulah. We find that for an of tahor you need a mesorah, but that's l'chumra, if you don't have a mesorah you can't eat it. We also see the requirement of mesorah by an esrog, again the requirement is to ensure that it's not a murkav which is posul (according to the accepted psak halacha). However where do we find a case where we use this l'kulah, I will refrain from doing this mitzvah unless i have a mesorah??

They argue that this was the shita of the beis halevi, however to the best of my knowledge there is not written tshuva from the beis halevi about this, rather the Radziner rebbe wrote what the beis halevi told him (that there is a negative mesora against the cuttlefish because it was well known), then you have some descendants of the beis halevi that claim that the beis halevi required a positive mesorah. In fact, I believe there is no written tshuva from any gadol that states that if we were to determine beyond doubt the identity of the chilazon, we would still not be obligated to wear techeiles due to the lack of mesorah.

Regarding tefilin, look up the kesef mishnah in hilchos tefilin 3:5 that quotes a teshuva from the rambam that he used to wear tefilin like Rabeinu tam (obviously he doesn't name rabeinu tam, but as was said on the show this machlokes pre-dates rashi and rabeinu tam), however later he heard that they found the tefilin of Rabeinu Hai gaon that written like rashi and used that as a factor to change his tefilin.

I would also argue that since Rashi translates chilazon as Limace (according to the correct girsa based on kisvei yad) which means snail, we actually do have a mesorah at least on this point. Although there are those that insist on using the translation in our prints Nimin, I would challenge them to find an old french word that matches that girsa and translates to a sea creature.

Their arguments that the people living in Matzah were not erlich completely misses the point. We know from the gemara that there were only 2 dyes used for getting the color of techeiles. Kala ilan and chilazon. We know what kala ilan is because virtually all rishonim translate as indigo which is well known and has been in continuous use from the times of chazal up until our times. This is actually one of the strong proofs that the murex is the real techeiles, since it produces the same color as indigo therefore it must be the missing source which is techeiles. However, those that argue against the murex claim that in chazal's time they didn't know how to produce blue from the murex, because it requires keeping under the sun at a particular stage of processing. Now that we did find a piece of wool dyed blue from a murex, we know that this method WAS known during the time of chazal, therefore even if the people who dyed the piece of wool were non-jews it wouldn't change this solid evidence that the murex is the chilazon

Teshuvos and contemporary literature on the Techeiles

Rav Moshe Sternbuch's Teshuva (1) on wearing Techelis *click here*

Rav Moshe Sternbuch's Teshuva (2) on wearing Techelis *click here*

Rav Hershel Shachter on Techelis and the correct way of attaching it *click here*

Rav Shlomo Miller's Teshuva on wearing Techelis *click here*

Contemporary literature on Techelis (1) *click here*

Contemporary literature on Techelis (2) *click here*

Contemporary literature on Techelis (3) *click here*

Selected audio from our listeners

Techelis -when do you say chodosh ossur 1 [click here](#)

Techelis -when do you say chodosh ossur 2 [click here](#)

Techelis -when do you say chodosh ossur 3 [click here](#)

Techelis- maybe it doesn't need chilazon [click here](#)

Techelis- do gedolim hold of it 1 [click here](#)

Techelis- do gedolim hold of it 2 [click here](#)

Techelis- do gedolim hold of it 3 [click here](#)

Techelis- do gedolim hold of it 4 [click here](#)

Techelis- Zevulun [click here](#)

Techelis- Rabbi Deutsch [click here](#)

Techelis- how to put it on [click here](#)

Techelis Mesora- Proof from Minchos Elozor [click here](#)

Techelis- proof against the murex [click here](#)

Techelis comments 1 [click here](#)

Techelis comments 2 [click here](#)

Techelis comments 3 [click here](#)

Techelis comments 4 [click here](#)

Techelis comments 5 [click here](#)

The Chilazon [click here](#)

A LISTENERS VIEW

Response on a website to what Rabbi Nochum Eisenstein said on Headlines

Open Letter To Rabbi Nochum Eisenstein

June 27, 2017

Lkavod Harav Shlit"a, recently you made the claim that because R' Elyashiv was the greatest Torah authority of his time, all of K'lal Yisrael should follow his opinion regarding modern-day attempts to identify the biblical T'cheileth, namely that such an endeavor is impossible because we lack a positive Mesorah. Further, it is your own position that because R' Elyashiv and other unnamed gedolim were aware of all the attempted proofs as to the veracity of the newly discovered T'cheileth, and yet, they did not tie it into their own tzitzith or encourage others to do so, it would be an affront to the honor of the Torah and its transmitters to do so.

Although R' Elyashiv's own greatness can not be disputed, I would like to bring some historical facts to your consideration.

1. R' Elyashiv was not as widely accepted as the greatest in his generation outside of your circles.
2. More importantly, we should have what to say concerning the most widely respected and universally acknowledged sage of his time, someone whom even R' Elyashiv has acknowledged to be a master of all matters of Torah and natural wisdom, the second Chief Rabbi of Israel, our master, Rabbi Isaac Halevi Herzog. Moshe Rabbeinu and Yithro together taught us the test of a true Gadol: when a rav does not know what to answer, who does he ask? And when that rav does not know, who does he consult? And we continue up the pyramid. At the beginning of 5701, the Mir Yeshiva found itself in Kobe, Japan, and sent a telegram back to the Gedolei Eretz Yisrael asking when they should observe Yom Kippur, which was in essence a greater question, "where is the halachic dateline?" a matter of halacha that would have consequences for world Jewry. Their telegram, of which I have a copy in my possession, was addressed to, among others, the Gerrer Rebbe, the Brisker Rav, and Rabbi Herzog. They did not even address it to the Chazon Ish! More so, the matter of finding a consensus was personally the responsibility of Rabbi Herzog, and it was ultimately the decision approved under his authority, against the opinion of the Chazon Ish, that carried the day. Here we have an incident that shows that THE Gedolim of 70 years ago acknowledged Rabbi Herzog's authority to decide for K'lal Yisrael.

Further, it is none other than Rabbi Herzog's view that in our day and age, we can strive to identify, manufacture, and use T'cheileth without a positive living tradition. He dedicated years of his life to do so.

Therefore, how is it that those who seek to continue following Rav Herzog's teachings are not following the directives of the gedolim? Are you denying Rav Herzog's gadlus, chas v'shalom?

Respectfully,

Avi Grossman

לבוש הארון

בירור בענין כשרות חלזון המורקס
לקיום מצות תכלת

ר' יהודה בר' שלום אומר: למה הזהירה תורה על התכלת? ... לפי שהיה הארון מכוסה תכלת. אמר הקדוש ברוך הוא, מי שהוא עוסק בתורה יבוא וילבש לבוש הארון. (משנת רבי אליעזר פרשה יד)

לבוש הארון

בירור בענין כשרות חלזון המורקס
לקיום מצות תכלת

בעזרת החונן לאדם דעת

מאת

מאיר הלוי הלמן

אלול תשע"ה

פניה"ק תובב"א

הערות והארות תתקבלנה בברכה :

7694121@gmail.com

אפשר להשיג קונטרס זה וכן ספרים ומאמרים נוספים בענין

מצות תכלת באתר:

www.techeiles.org

© תשע"ה

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה או בשום אמצעי,
אלקטרוני או מכני, ללא אישור בכתב מהמחבר.

עיצוב הכריכה:

ש. קאופמן

Rabbi Y. Belsky
508 EAST 7th STREET
BROOKLYN, NEW YORK 11218

ישראל הלוי בעלסקי
941 - 0112

הראו לי קונטרס לבוש הארון על ענייני תכלת, ז"ל.
זיהוי מקור התכלת והחלזון וכל המאמץ, וצדדתי אליו מפתח
ועד כלה בכובד ראש, ודקדקתי בו בכל פרטיו וראיותיו,
ומלאתיו בעולה שלימה והכרחית, עבודה גדולה ומשובחת,
עבדתי בין המומחים ולשום לה סבל הבריורים שבה ומקורותיה,
וכנראה יש גם מה לסמוך על דבריה אלה למעשה ולכל המחזור
לא על צדק אלא אלה שהחליטו להשיג תכלת זו בהתקדשות כי לא לחנם
החזיקו בה כה ממשלה כי הדברים נכונים וחיו מחמתם בקש, והחלט
לצאתו עליהם יצוין מתוך הכתב.
צ"ח הצדקה יום פורים יש מוקפות תשע"ג ע"פ
ישראל הלוי בעלסקי

הראו לי קונטרס לבוש הארון על ענייני תכלת, זאת אומרת זיהוי מקור התכלת והחלזון וכל המסתעף, ועברתי עליו מהחל ועד כלה בכובד ראש, ודקדקתי בו בכל פרטיו וראיותיו, ומצאתי פעולה שלימה והכרחית, עבודה גדולה ומשובחת, וראוי להפיצה בין הלומדים ולשום לב לכל הבריורים שבה ומקורותיה. וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלה למעשה ולכל הפחות לא ללעוג על אלה שהחליטו להשיג תכלת זו בבגדיהם כי לא לחנם החזיקו בזה למעשה כי הדברים נכונים וחיו לדחותם בקש. והרוצה לעמוד עליהם יענין מתוך הכתב.

ע"ז בעה"ח יום פורים של מוקפות תשע"ג לפ"ק
ישראל הלוי בעלסקי

הרב זלמן נחמיה גולדברג
אב"ד בד"ץ ובית הוראה לדיני ממונות "הישר והטוב"
חבר בית הדין הרבני הגדול

ב"ה, יום כ"ה סיון תשע"ד

הנני בזה לדבר בשבחם של תלמידי חכמים הרי הם הרבנים ר' יהושע יצחק ינקלויץ שליט"א ורעהו הרב ר' מאיר הלוי הלמן שליט"א, בידעי ומכירי שעוסקין בבירורי הלכות למעשה ועמלים בכל כחם עד שנכנסו במצולות עומק הים לצוד חלזונות ולנסות דמם. וכעת הראני ר' מאיר הלוי הלמן חיבור בשם לבוש הארון שבו כתב דברים ראויים לשבח לברר מצות תכלת.

עיין רש"י גיטין יט א, מפני שאנו מדמים נעשה מעשה - שאנו אומדים וסבורים ואומדים מאומד ליבנו להחמיר, נעשה מעשה להקל. אפילו לענין שבת אם בא מעשה לפנינו בזמן בית המקדש לא הייתי סומך על דברי להביא חולין לעזרה. וברש"י שם דף לו, מדמין - נראה בעינינו וכמדומין אנו כן ולא שמענו מרבתינו עכ"ל.

אבל ודאי שאנו מחוייבין גם לדמות ולומר סברות.

וראייתי חיבורו שכתב דברים ראויין שנראים מסברה.

ואכתוב מה שדן אם ספק אם יקיים מצוה מן התורה אם אומרים בזה ספיקא דאורייתא לחומרא, דבר זה כבר הביא אדמו"ר מרדזין ראייה מר"ן סוכה שבשמחת תורה נוי סוכה מוקצה שחייבין לאכול בבין השמשות בסוכה שספק אם מקיים מצוה מן התורה, ואילו אתרוג ולולב אינם מוקצים בשמחת תורה כיון שפטורים מליטלום בבין השמשות שלולב כל שבעה מדרבנן במדינה.

ואכתוב בברכה,

זלמן נחמיה גולדברג

זלמן נחמיה גולדברג

7.....	הקדמה
11.....	חלק ראשון - התנאים הנצרכים בהלכה לקיום מצות תכלת
11.....	תנאי ראשון - מקור הצבע חייב להיות מ"חלזון"
12.....	מהו חלזון?
12.....	בעל קונכיה (שבלול)
13.....	החלזון ניתן לתאור כתולעת (שבלול הינו בעצם תולעת עם קונכיה)
13.....	החלזון - בריה ימית שתנועתה מוגבלת
14.....	החלזון מזוהה במפורש כשבלול
16.....	'חלזון' מציינ שם כולל עבור מין השבלולים
17.....	תנאי שני – על עין הצבע המופק להיות בעל מראה כחול (בדומה לספיר, שמים וים)
19.....	התנאי השלישי - שהצבע לא ידהה אחר כיבוסו
19.....	לסיכום: החלזון של תכלת צריך להיות
20.....	המורקס טרונקולוס (ארגמון קהה קוצים) וסגול הצורי
21.....	חלק ב' - שבלול המורקס - החלזון בו השתמשו עבור תכלת בזמן חז"ל
22.....	בזמן חז"ל לא היה שום צבע כחול אחר מלבד תכלת וצבע אינדיגו צמחי (קלא אילן)
24.....	השוואה בין המורקס לחלזון שהיה בזמן חז"ל
25.....	1) דרך הצביעה
25.....	2) מראה פני שטחו של חלזון המורקס טרונקולוס הינו טורקיז כמראה הים – בדיוק כפי תאור חז"ל
26.....	3-4) המורקס התמעט ואף כלה לגמרי בתקופות, המקבילות לאלו, בהן הלכה התכלת ונגנזה
32.....	5) שרידים המעידים על ייצור צבע המורקס נמצאו בדיוק באותם מקומות בהם התכלת היה מיוצר
32.....	איזו אלישה – קפריסין
33.....	רצועת החוף מצור ועד חיפה
36.....	6) שמו של המורקס (פורפורה, ביוונית - Πορφύρα) מצוי בחז"ל עבור תכלת ובגדים יחודיים למעמד המלוכה
38.....	חלזון התכלת מזוהה במפורש כפורפורה
39.....	7) צבע התכלת נקרא 'יקינתוס'
40.....	8) צבע המורקס זהה לצבע ה'קלא אילן'

- 40.....מהו קלא אילן?
- 42.....9 תכלת אינה דוהה, בעוד האינדיגו דוהה.
- 43.....10 הצבע שמפיקים מהחלזון מתקלקל סמוך למיתתו.
- 44.....11 הדם מוחזק בתוך בלוטה מיוחדת – 'מיפקד פקיד'.
- 44.....12 הרמב"ם מתאר את דמו של החילזון כבעל מראה שחור.
- 45.....13 צבע התכלת היה יקר ביותר.
- 46.....סיכום.
- 47.....חלק ג' - שאלות נפוצות.
- 47.....האם אנו זקוקים ל'מסורת' על-מנת לברר מהו החלזון?
- 49.....'מסורת' שלילית.
- 50.....אילו היה רק ספק שמא זהו התכלת, האם היה אז חיוב לקיים את המצוה?....
- האם ישנו חשש מיוחד לעונש משמים בלבישת ציצית הצבועה בצבע כחול שאינו כשר לתכלת או שאיננו התכלת של תורה?
- 51.....
- האם ישנו חשש של "מין כנף" בלבישת ציצית הצבועה בצבע כחול שאינו כשר לתכלת או שאיננו התכלת של תורה?
- 52.....
- כיצד ניתן ליישב את דברי האריז"ל, ולפיהם התכלת אינה נוהגת אלא בזמן שביהמ"ק בנוי?
- 55.....
- הלא מבואר במדרש שחלזון התכלת נגזז?
- 56.....
- מדוע מכונה הצבע המופק "דם", כאשר למעשה מדובר בנוזל רירי?
- 59.....
- על שם מה קבעו חז"ל לגבי החלזון כי ברייתו דומה לדג?
- 60.....
- האם לחלזון המורקס ישנם "גידים ועצמות", כמתואר בירושלמי?
- 64.....
- כיצד אפשר להתחייב בשבת משום מלאכת צד כשצדים את חלזון המורקס?....
- 66.....
- כיצד יתחייב אדם משום מלאכת דש בפציעת חלזון זה?**
- 69.....
- כיצד יתכן, שמתור להשתמש בשרץ לא טהור עבור מצות תכלת?**
- 71.....
- כיצד ניתן לערוך את הבדיקה הכימית שמובאת בחז"ל, ובאמצעותה להבחין בין תכלת לקלא אילן?
- 72.....
- מדוע מוזכר הפורפורה במקומות רבים כמקור לצבע סגול?
- 75.....
- שמא ניתן לומר, כי הצבע הסגול שאפשר להפיק מהפורפורה הוא הארגמן שדיברה עליו תורה ולא התכלת?
- 78.....
- האם מצריכה התורה גוון מסויים של תכלת על-מנת שיכשר למצוה?
- 80.....
- 84.....מקורות ספרי חול.

פתח דבר

ספר זה הינו פרי עמל של שנים רבות, כדי לברר וללבן את נושא התכלת לאמיתיה של תורה. הספר נחלק לשלושה חלקים:

- א. בירור הדרישות והתנאים העולים מדברי חז"ל ורבותינו הראשונים באשר לקיום מצוות תכלת, וההוכחות לכך שחילון המורקס (ארגמון קהה קוצים) עונה לדרישות אלו וצבעו כשר למצווה זו.
- ב. הראיות לזיהויו של חילון המורקס עם החילון שהזכירו חז"ל.
- ג. תשובות לקושיות ולתמיהות שהועלו בנושא המורקס והתכלת.

וזאת למודעי כי בספר זה הקפדנו לבדוק בעצמנו כל דבר במקורו מבלי להסתמך על ספרים ושאר מאמרים שקדמו לנו (ותקוותנו שגם אחרים יעשו כן). באשר למקורות שבלשונות זרים (יוונית ולטינית), השתדלנו להשוות את לשון המקור עם התרגומים השונים בכדי להביא בפני המעיין תרגום מדוייק ככל האפשר. בעשותנו כן שילבנו לעיתים משני תרגומים שונים ולעיתים שיפרנו את התרגום על-מנת לקרבו לכוונת הדברים שבמקור ככל האפשר.

הספר לא הייתה מגיעה לתיקונה אילמלא סיועם של כמה תלמידי חכמים שהשקיעו בדבר **הרב אברהם ציטרין, הרב פנחס אברמוביץ, הרב ישראל בארקין, הרב צבי הרציג, הרב יהושע יצחק ינקלביץ, הרב יהודה חיים סיימון** שליט"א.

תודתי גם נתונה **להרב יהודה אפשטיין** שליט"א שעמל ויגע לתרגם הספר ולהוציא דבר מתוקן בלשון הקודש, וכן לאלו שעברו על הספר והוסיפו הערותיהם ונימוקיהם בתיקון הלשון והתוכן. ישלם ה' פועל כולם ותהא משכורתם שלמה מעם ה' אלוקי ישראל.

לטוב ייזכר מצדיק הרבים **הרה"ג אליהו טבגר שליט"א** (ר"מ בישיבת תורת חיים), שיגע ומצא ובס"ד הוציא מצווה זו מהכח אל הפועל. יה"ר שזכות קיומה של מצווה זו השקולה כנגד כל המצוות וקיומה ע"י אלפים מישראל תעמוד לו לעד.

הריני להכיר טובה גם לאלו שעסקו במציאת המקורות ובירור המציאות בעניין התכלת, הלא הם **הרב שלמה טייטלבוים** - מחבר הספר הנפלא "לולאות תכלת", **ור' יואל גוברמן** שמוסר נפשו זה למעלה מעשרים שנה בעד מצוה זו. יה"ר שיפוצו מעינותיהם חוצה ויצליחו בכל אשר יפנו.

לסיום ברצוני להודות לנוות ביתי מנב"ת, המוסרת את נפשה בעד גידול הבית ומאפשרת לי לשקוד על התורה ועל העבודה. יה"ר שתמיד נרוה נחת מכל יוצאי חלצינו.

הורני ה' **דַּרְכֵּךְ אֶחְלָדְךָ בְּאֶמְתְּךָ יַחַד לְבָבִי לִירְאָה שְׁמֶדְךָ** (תהלים פ"ו, י"א).

מאיר בלאאמו"ר החבר ר' נתן יצחק הלוי הלמן

פעיה"ק תובב"א

הקדמה

התורה מצוה אותנו להטיל חוטי ציצית על בגד בעל ארבע כנפות, ועל חוטים אלו להטיל פתיל תכלת. התכלת הוא צמר צבוע כחול על-ידי צבע¹ מיוחד הנעשה מבריה הידועה בשם "חלזון". כלל ישראל זכו לקיים את מצות התכלת במשך כל תקופת התנ"ך, וכן בתקופת חז"ל לכל הפחות עד סוף זמן האמוראים. בשנים שלאחר מכן ועד זמנינו, לדאבונינו לא היה בידינו לקיים מצוה זו, מכיון שהתכלת לא היה עוד בנמצא.

בפרקים הבאים נשתדל בע"ה לעמוד על זהות החלזון והתכלת, וכן נשתדל לברר מהי סיבת גניזתה במשך הדורות. מדברינו יתברר, שהחלזון הינו בעצם שבלול-ימי (sea-snail) הידוע בשם פורפורה או ארגמון קהה-קוצים (Murex Trunculus). הפורפורה מצוי בים התיכון, ובגופו מצויה בלוטה (gland), ממנה מוציאים דם ליצירת צבע כחול. בצבע זה נעשה שימוש נרחב ע"י המלכות בימי קדם, והוא הוא הצבע המוזכר בתורה עבור מצוות תכלת. המסקנה העולה הינה, כפי שיתברר למעיין, כי כיום כבר ניתן לשוב ולהפיק את התכלת מהחלזון, ובכך לזכות לשוב ולקיים את אותה מצוה שנגנזה.

¹ הערה נצרכת לדוברי העברית החדשה: בספר זה נעשה, מטבע הדברים, שימוש רב במונח "צבע", אלא שקיימת בעיה לשונית בעניין, הנובעת מההבדל הקיים במשמעות המונח בין לשון הקודש של חז"ל, לבין המשמעות שקיבל המונח בעברית החדשה, שהיא שפת הדיבור הרווחת בימינו בארה"ק. הבדל זה עלול להביא לשיבוש בהבנה, ועל-כן אנו מעירים עליו כאן. "צבע" בלשון חז"ל משמעו החומר המופק מתערובת של סממנים שונים, ובאמצעותו צובעים חומרים שונים, כגון צמר, עור, פשתן ועוד (באנגלית הוא מכונה dye). אחר שצובעים באמצעות אותו צבע חומר מסוים, קולט אותו החומר את מראה הצבע, המכונה בלשון חז"ל "עין הצבע" (באנגלית color או colour). לעיתים הוא מכונה "עין" או "העין" סתם, כשמוכן כי המשמעות היא של עין הצבע. לעיתים הוא נקרא "מראה" הצבע או "מראה" סתם. בעברית החדשה רווח הביטוי "צבע" דווקא עבור מה שחז"ל קראו "עין הצבע", כאשר המשמעות המקורית של המילה כמעט ואינה בשימוש בשפה (אולי בשל הצביעה הסינטטית של העולם המודרני, אין בה כל-כך צורך בשפת היום-יום). בכדי להבדיל ולהבחין בין המונחים, אנו נשתמש להלן במשמעות של המילים בלשון קודשם של חז"ל. וראה להלן הערה 180.

וְנָתַנוּ עַל צִיצֵת הַכֶּהֵן פְּתִיל תְּכֵלֶת (במדבר ט"ו, ל"ח)

מצינו בתורה ארבע מצוות, עבורן אנו נצרכים לצבע התכלת: עבור כמה מבגדי הכהן הגדול, עבור כמה מיריעות המשכן, לכיסוי כלי המשכן בזמן המסעות, וכן למצות ציצית. מקור התכלת והצרכות לכל אותם תשמישים צריך שיהיה מחלזון, והמופקת מכל דבר אחר - פסולה².

אף כי במצות ציצית ישנם שני חלקים – תכלת ולבן, הרמב"ם וראשונים אחרים מונים אותה במנין המצוות כמצוה אחת³. הרמב"ן מדמה זאת למצות תפילין, אשר גם בה כלולות שתי מצוות (של יד ושל ראש) והיא נמנית כאחת במנין המצוות (לדעת בה"א) משום שהן באות לשם מטרה אחת⁴.

נחלקו התנאים במשנה, האם מי שלובש רק לבן או רק תכלת, מקיים לכל הפחות מצוה במה שלובש, או שהלבן והתכלת מעכבים זה את זה, ובלעדי שניהם אין כאן קיום מצות ציצית כלל. ולמעשה פסקו הראשונים שאין התכלת מעכבת את הלבן, ואם לאדם יש רק חוטי לבן ואין בהישג ידו תכלת, בלבשו לבן לחוד, הוא מקיים את

² תוספתא (מנחות טו) "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה." (ואיירי בענייני כלי המקדש, ע"ש). מסכת ציצית (פרק א') "שאיין צובעין תכלת אלא בחלזון". וכ"פ להדיא בסמ"ג (עשין סימו כ"ו) "תכלת האמורה בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון". ויש שדייקו מהרמב"ם שהזכיר החלזון רק בהל' ציצית (פ"ב), שמשמע דרק בציצית צריך חלזון, ע"י מרכבת המשנה (חולמא - ציצית ב, א) "והתכלת כו'. משמעות לשון זה דשאר תכלת הנוצר בבגדי כהונה כשר באסטיס אף על פי שאינו מתקיים ובעת שיכהה יפסל ודלא כמ"ש המל"מ (כלי המקדש ח, י"ג). ולא ידעתי מאי פסקא דהמל"מ ואנו לא מצאנו דין זה רק בציצית ואף על גב דטעימה משמע במנחות דף מ"ב ע"ב דרבי חנינא בן גמליאל דריש כליל תכלת דפוסלת בבגדי כהונה מ"מ דיני דם חלזון ולשמה רק בציצית." אמנם במשנה למלך (כלי המקדש ח, י"ג) כתב "ופשיטא שגם כאן הדין כן ואולי סמך על מ"ש בהלכות ציצית", וכ"כ במעשה רוקח (סס) "אך הדבר פשוט דהוא הדין לענין בגדי כהונה תדע דבפ' התכלת (דף מ"ב) ילפי לה מכליל תכלת דכתוב בבגדי כהונה כמ"ש תוס' שם". ועי' תפא"י שחידש דאין צריך חלזון אפי' לציצית, וז"ל (בקופת הרוכלין הקדמה לסדר מועד), "וכל זמן שהצבע עומד ביפיה כמו צבע החלזון כשר, דרק ע"ז הקפידה תורה, ומש"ה קלא אילן פסול דאינו עומד ביפיה."

³ בספרי זוטא (טו לט), "והיה לכם וכי – מצוה אחת ולא שתיים", וכן מנאוה הרמב"ם (שורש י"א ומצוה י"ד), החינוך (מצוה שפ"ו), רס"ג (מ"ז ע"ז), סמ"ג (עשין כו), רבינו בחיי (במדבר טו לח), וע"י הערה הבאה.

⁴ ע"י השגות הרמב"ן שביאר כי כוונת המדרש שמצוה אחת הם היא דוקא לדעת רבי שתכלת ולבן מעכבין זא"ז, וז"ל "ומכאן תלמוד שבאמרם מצוה אחת ירצו בו שהם מעכבין זה את זה והאומר שאינם מעכבין יעשה אותם מצות רבות." רק שבענין חשבון תרי"ג מצוות כתב עוד שם, "לפי שהיא ענין אחד שבתשלום התכלת והלבן תשלם לנו הכונה במצוה הזאת לזכור את כל מצות ה' ולעשותם, ואף על פי שאמר ר' ישמעאל (מנחות כ"ח). בארבע ציציות ארבעתן ארבע מצות, לענין שאינן מעכבין זה את זה אמרו כן אבל בחשבון המצות העניין בתשלום נמנה אחד." ובשו"ת הריב"ש (סי' קל"ז) "והטעם, מפני שהם מעשה אחד, לבישת התכלת והלבן יחד, וראוי שימנו אחת אף על פי שאין מעכבין זה את זה." וע"ע תשב"ץ (ח"ג סי' קל"ז), ושבות יעקב (ח"ג ס"ד).

מצות הלבן אע"ג שאין בידו מצות התכלת.⁵ אמנם לדעת בעל המאור, בהעדר תכלת, אי אפשר לקיים מצוות ציצית מדאורייתא כלל.⁶

מ"מ, לכו"ע כאשר אפשר לאדם ללבוש תכלת ואינו עושה כן, הרי הוא בודאי ביטל מצוה דאורייתא – והו"ל כמי שיש לו זוג שלם של תפילין ואינו לובש אלא של יד או של ראש.⁷

הטעם של מצות ציצית הוא כדי שעל ידה נזכור ונעשה את כל מצוות התורה.⁸ רעיון זה מיושם למעשה בעיקר על-ידי חוטי התכלת, שהם דומים לצבע הים והשמים ומזכירים לנו את ה' ואת מצוותיו.⁹ חז"ל במקומות רבים מאריכים בשבחם של לובשי תכלת, אשר נחשבים כמקבלי פני שכינה¹⁰, וכאילו השכינה שורה בתוכם.¹¹

⁵ במנחות (ל"ח) פליגי כחמייס ורבי אם התכלת מעכב את הלבן, ורוב ראשונים פסקו כחמייס שאינו מעכב: הר"ף, רמב"ם, תוס', רא"ש, סמ"ג, חינוך, רמב"ן, ר"י, ומרדכי, ריב"ש (סי' קל"ז), וכ"פ בטור (סי' י"ג וסי' ש"א) ושו"ע (סי' י"ג סי' ב). ועי' שבת (קנ"ג). "בכל עת יהיו בגדיך לבנים" ובח"א מהרש"א שם. ואף דאינו מעכב את הלבן, מ"מ ודאי דמעכב את התכלת – כלומר, שאם אפשר לו לקיים מצוות תכלת ואינו מקיים, ביטל מצות תכלת, כדלקמן הערה 13.

⁶ בעל המאור (שבת י"ב): "והווי יודע שדעתנו נוטה שהתכלת מעכבת את הלבן והלבן את התכלת וכן נראה מדברי ר"ש קיראה בעל הלכות ראשונות שלא כתב משנה זו והתכלת אינה מעכבת את הלבן בהלכות ציצית שלו ומנהג קדמונינו הבאים אחרי הר"ף לסמוך עליו כאשר ישאל איש בדבר האלהים וממנו פשט המנהג בינינו כמו שהוא נהוג היום ונחנו מה לחלוק ולשנות ועל כן אנחנו יוצאים בעקבי הראשונים." ודומה לזה שיטת רבינו בחיי שכתב (במדבר טו) "והנה הציצית והתכלת בדמיון הלולב והאתרוג, וכשם שהלולב והאתרוג מעכבין זה את זה, כן הציצית והתכלת מעכבין זה את זה בזמן שהיה תכלת מצוי, אבל עכשיו שאין לנו תכלת מניח הלבן בלא תכלת כי הוא העיקר". (ולדבריו, בזה"י אם יש תכלת מעכבין זא"י). ועי' מנחת חינוך (מצוה שפ"ו) שביאר דעת הבעה"מ: "ודעת הר"ז דתכלת מעכב ורק מדרבנן חייבים אנהו היום בציצית."

⁷ שנמנו ביחד במשנה שם, וכמש"כ בהשגות הרמב"ן (לספר המצוות לרמב"ם שורש י"א) "ושתים אלו נשנו משנה אחת התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת תפלה של יד אינה מעכבת של ראש ושל ראש אינה מעכבת של יד. ואם נביט לעניינם הרי התפילין ייחשבו יותר ענין אחד, שכל מה שכתוב בזה כתוב בזה והעניין בהם אחד למען תהיה תורת י"י בפניו שומה כנגד הלב והמוח משכנות המחשבה".

⁸ במדבר (טו) "למען תזכרו ונעשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלהיכם".
⁹ רמב"ן (במדבר ט"ו, ל"ח) – "אבל הזכרון הוא בחוט התכלת, שרומז למדה הכוללת הכל שהיא בכל והיא תכלית הכל, ולכן אמר וזכרתם את כל – שהיא מצות השם. וזהו שאמרו (מנחות מ"ג): מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכו', והדמיון בשם גם הגוון תכלית המראות, כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, ולפיכך נקרא תכלת".

¹⁰ ספרי (שלח פ"סקא קט"ו) וכן בירושלמי (ברכות א, ב) – "וראיתם אותו מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית מעלים עליו כאלו הקביל פני שכינה שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע והרקיע דומה לכסא הכבוד".

¹¹ מדרש תנחומא (בובר - שלח ל') "וראיתם אותו, אותו ולא אותה, כשישראל מסתכלין באותה ציצית של תכלת, נראה להם כאילו שכינה שרויה ביניהם."

מאידך גיסא, מי שיכול לקיים את מצות תכלת ובזדון נמנע מלקיימה ומטיל לבן לבד, נחשב לו שביטל מצות עשה דאורייתא¹², ולדעת הבית הלוי ואחרים - מלבד ביטול מצות תכלת הוא עובר גם על איסור 'בל תגרע'¹³.

¹² כמבואר ביבמות (ז: דגזירת "סדין בציצית" נקראת עקירת דבר מן התורה, אע"פ שלא גזרו אלא שלא להטיל תכלת ועדיין הוא מטיל לבן, (לדעת הרי"ף והרמב"ם) ע"י תוספות (מנחות מ.) ושו"ע (אור"ח ט"ו ז').) וכן מבואר במנחות (מד.) - "אמר רב ששת: כל שאינו מניח תפילין - עובר בשמונה עשה, וכל שאין לו ציצית בבגדו - עובר בחמשה עשה", ופירש"י ורבינו גרשום שאי מהם הוא "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", וכן הובא בספר המצוות להרמב"ם (שורש טו), ע"ש שביאר, דאין הכוונה שהם חמש מצוות, אלא שיש חמשה ציויים על מצוה אחת. וכן מובא בספר ערוגת הבשם הקדמון (מרבינו אברהם ב"ר עזריאל - מתלמידי בעלי התוספות, ח"ג עמ' 210): "דעל ב' מינים נאמר לשון ציווי ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, וכאלו נאמר ינתנו שניהם... ומהאי טעמא נמי, מי שהיו לו ב' מינין ולא היה רוצה לעשות כי אם ממין אחד, מכין אותו עד שתצא נפשו, כדין כל מצות עשה". וכן הוא בתוספות (בבא מציעא ס"א ז'), דעובר על מצות ציצית. וכן מוכח במנחות (מג:.) - "תניא, היה רבי מאיר אומר: גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת", ובמהרש"א שם. וכן נקט בפשיטות בדרות משה (ב"מ פ"ה הערה י"ד) - ע"ש.

¹³ כמבואר במשנה זבחים (ז:.) וכן בעירובין (ק. ובר"ה כז:), דאף דקיי"ל כב"ה שחטאת שניתנה במתנה אחת אינה מעכבת, מ"מ עובר משום בל תגרע, ע"י שו"ת בית הלוי (חלק א' סימן מ"ב) "ואין להקשות דאי"כ מי שיש לו רק מין א' וכגון לדין דאין לנו תכלת אמאי מותר ללבוש בגד בת ד' כנפות ולהטיל בו לבן הא עובר על הלאו [דבל תגרע] יש לומר דשרי משום עשה דוחה ל"ית". (ופשוט דדבריו נאמרו רק בזמן שאי"ל לקיים שניהם, דהכי קיי"ל בשבת (קלג.) ויבמות (כ:.) ובמקומות נוספים.) וכ"כ בביליור הגרי"פ על ספר המצוות לרס"ג (עשה ז'), "דכיון דתכלת ולבן מצוה אחת הן נמצא כשמטיל חזא מינייהו הו"ל בכלל אזהרת לאו דבל תגרע". וכ"כ ב"שפת אמת" (ראש השנה כח:.) ולכאורה כמו"כ סו"ל ה"שאתג אריה" (סימן מ"א) "והרי לר"י במטיל לגי ולא לדי' עובר על בל תגרע כדאמר בפ"ו דזבחים (ד' ע"ט) גבי הניתנים מתן ד' שנתערבו בנייתנין מתן א' דאם נותן במתנה אחת דהרי הוא עובר על בל תגרע אף על גב דקיי"ל כל הניתנין במתן ד' שנתן במתנה א' יצא. הה"נ אף על גב דד' ציציות לר"י אין מעכבין א"ז מ"מ בהטיל לגי ולא לדי' עובר על בל תגרע". וע"י שו"ת בית שלמה (אור"ח סימן ט"ו, ב' וט"ז ב') שחלק ע"ז. וע"ע ביליור הלכה (סימן ל"ד ד"ה י"ח) שכתב - "ועוד דמי גרע זה מדמים הניתנין במתן אחד במקום דצריכין מתן ב' שהן ד' דאמרינן בעירובין (ק. ובר"ה כז) דעובר על בל תגרע אף דקיי"ל בזבחים (בפי ב"ש) דבדיעבד כיפר, עכ"פ הלא גרע הלכתחלה במצות השם [הגיה"ה וזה הוא תוכחת מגולה להאדם הרוצה להתרשל ממ"ע לפעמים במצות בדבר שהוא רק לכתחלה]" עכ"ל.

חלק ראשון - התנאים הנצרכים בהלכה לקיום מצות תכלת

בכדי לעשות תכלת הכשרה לציצית, קיימים מספר תנאים הנצרכים:

- א. מקור הצבע יהיה מ'חלזון'.
- ב. עין הצבע יהיה כחול.
- ג. הצבע יהיה עמיד, ולא ידהה.

תנאי ראשון - מקור הצבע חייב להיות מ'חלזון'.

תוספתא (מנחות פרק ט' הלכה ט"ז) "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה".

מסכת ציצית (פרק א' הלכה י') "שאינ צובעין תכלת אלא בחלזון".

בתוספתא הנ"ל מובאת רשימה של תנאים עבור חפצים שונים הנצרכים לכמה מצוות:

- כל העצים כשרים לגבי מזבח חוץ משל זית ושל גפן ...
- מלח זו מלח סדומית שנא' ולא תשבית מלח הבא מלח שאינה שובתת ...
- **תכלת אין כשרה אלא מן החלזון** הביא שלא מן החלזון פסולה,
- שני תולעת מן התולעת שבהרים הביאה שלא מן התולעת שבהרים פסולה ...
- שש זה מפשתן הביאה מן הקנבוס פסולה...
- מנורה אין כשרה אלא מן העשת עשאה מן הגרוטאות פסולה ומשאר מיני מתכות כשרה:
- חצוצרות אין כשרה אלא מן הכסף עשאה מן הגוש כשרה משאר מיני מתכות פסולה:

התנאי היחיד שמוזכר לגבי התכלת הוא שעליה לבוא מן החלזון (במשמעות השם של כלל המין ולא של שם עצם פרטי - ראה להלן עמ' 16) ולא נזכרו פרטים נוספים בדיון זה, וזאת בניגוד לשני תולעת (שבה משתמשים לצורך הפקת צבע אדום), לגביה מבואר שצריך להביא דוקא תולעת שבהרים. לכאורה משמע מדברי התוספתא, אם כן, שכל חלזון יהיה כשר למצות תכלת ואין דין להביא חלזון מסויים. לפי"ז יוצא, שאילו נמצא חלזון שממנו

ניתן לצבוע תכלת, הרי לכאורה יהיה אותו חילזון כשר למצוה, וזאת ללא קשר לשאלה האם מדובר באותו חילזון בו השתמשו בזמן חז"ל¹⁴.

מהו חלזון?

בעל קונכיה (שבלול).

פסיקתא דרב כהנא (פיסקא י"א - ויהי בשלח כ"א) - "חלזון הזה כל מה שהוא גדיל נתיקו גדל עמו".

דברים רבה (פרשת כי תבא י"א) "מהו לא בלו שלמותיכם מעליכם ... א"ל ולא היו גדלים, והיו הבגדים קטנים להם? א"ל אל תתמה על זו, החלזון הזה כשגדל מלבושו גדל עמו¹⁵".

שלבי גדילתו של הפורפורא – כדברי המדרש, 'מלבושו גדל עמו'.

הרמב"ם בפירושו למשנה בכלים, בבואו לבאר טבעת מתכת המוזכרת במשנה, אשר נקראת "חלזון", מבאר שחלזון הוא שבלול בעל צדף¹⁶ –

¹⁴ דברי התוספתא הובאו להלכה בראב"ה (חלק א' - נדה סימן קצ"ג) לענין הלכות כלאים. ועיי' בירושלמי (פלאים ט', א) - "מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים". ופיי מהר"א פולדא ור"ש סיריליאו. ד"כ דבר" קאי על תכלת, ע"ש, וכ"פ בנחמד למראה שם (צ"ג). ושמה ניתן ללמוד כי זהו המקור לאותו דין המובא בתוספתא. שוב הראו לי שכ"כ הגר"ח קניבסקי שליט"א בדרך חכמה (פ"ח מכלי המקדש הייג ביא"ה סוד"ה ותכלת). אולם בפני משה פ"י בדרך אחרת, ורבינו הלל בספרי (פי' חוקת) פ"י דקאי על הצמר ולא על הצבע. והגר"א בירושלמי מחקו.

¹⁵ ועיי' רש"י (דברים ח', ד) "שמתלך לא בלתה - ענני כבוד היו שפים בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגוהצים, ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם, כלבוש הזה של חומט שגדל עמו". ומבואר דחלזון וחומט אחד הם. וכמו"כ בפיי הרא"ש (דברים כ"ט, ד) - "אל תתמה שהרי בא וראה מביתו של שבלול כל זמן שהוא גדל ביתו גדל עמו", וכתב "שבלול" במקום "חלזון" מכיון שאחד הם, וראה לקמן עמוד 14 ובהערה שם.

¹⁶ וכן מבואר בר"ש שמדובר במשנה על צורת חלזון התכלת (שם): "או שקשר חלזון - מברזל עשוי כדמות חלזון דג שבים שמדמו צובעים תכלת ומשווי ליה מנא ובערוך פירש או תבלול בעינו תרגומו חלזונה (ויקרא כ"א, כ)".

"חלזון - והוא כעין צדף עשוי מברזל ונועלין בו את הדלתות, ואותו הצדף הוא הצדף של בעל חי הימי הנקרא חלזון [בערבית]"¹⁷.

החלזון ניתן לתאור כתולעת (שבולל היינו בעצם תולעת עם קונוכה).

1. בסוגיא העוסקת בדיני מומי הקדשים, מבואר כי מילות המשנה "חלזון" ו"נחש", מתייחסות לאותו מום. לכאורה משמע מכאן, שחלזון דומה לנחש¹⁸.

2. הראשונים מגדירים חלזון כתולעת:

רש"י (סנהדרין צ"א.) - "חלזון - תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת".

ר"ש וראב"ד (תוי"ט מצורע ה' פרשתא א' הלכה י"ד) "אי תולעת, יכול אחד מן הצבעים שבתולעת: כגון תכלת הצבוע בדם חלזון"¹⁹.

ראב"י"ה (ח"א - שבת סימן קצ"ד) "דחלזון תולעת ואין לו עור, ולא שייך למימר מקלקל בתבורה".

החלזון - בריה ימית שתנועתה מוגבלת.

הראב"ד ועוד ראשונים מתארים את החלזון כבריה שהיא יצור ביניים בין דג לצומח. הגדרה זו נובעת מכך שמדובר למעשה בבריה ימית, אשר יכולתה לנוע הינה מוגבלת.²⁰

¹⁷ משנה כלים (י"ב, א') "או שקשר חלזון בראשה טמאה". ובפיה"מ להרמב"ם נמצא כן בתרגומו המדוייק של הגר"ע קורח (נדפס במהדורת עוז וחדר ובמהדורת מאורות) וכן בתרגום הגר"י קאפח (מהדורת מוסד הרב קוק), וכן בערבית המקורית ישנה מילת "צדפה - قَدْفَة" שפירושה "שריון", וגם כתב כי הוא "בעל חי הימי - אלחיואן אלכחרי" ולא דג (שהוא בערבית סמק - سمك). ותמוה מאד על אלו שהקשו מכך שמשמעות דברי הרמב"ם (בי"משנה תורה") הינה שחלזון הוא דג ממש, דבר המנוגד למשמעות דברי הגמרא, אשר כתבה ש"בריייתו דומה לדג" - והרי מביטוי זה ניתן לדייק כי אינו דג ממש, ולדבריהם הרמב"ם גם יסתור את דברי עצמו בפיה"מ. ובאמת ההסבר פשוט, שמה שקראו בשם "דג" אינו אלא בשל העובדה, ולפיה כל שבים נקרא דג, וכמש"כ הגר"א בפירושו (כלים י' א'), - "כל שבים מין דג הוא, כל דמות שיהיה לו", והוכחנו דבר זה לקמן בהערה 182.

¹⁸ בכורות (י"ח) - "חלזון נחש ועצב. איבעיא להו: חלזון הוא נחש, או דלמא חלזון או נחש? ת"ש, דאמר רבה בר בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר: זקן אחד היה בשכונתינו ור"ש בן יוסי לקוניהא שמו, ומימי לא עברתי לפניו, פעם אחת עברתי לפניו, אמר לי, שב בני, שב! חלזון זה - מום קבוע לשחוט עליו, והזה נחש שאמרו חכמים". ועיי' ר"ש (הובא בהערה 189), אשר מושהו להדיא בין חלזון זה של מום לחלזון התכלת.

¹⁹ פ"י הר"ש והראב"ד על הספרא (תורת כתיים מצורע ה' פרשתא א' הלכה י"ד) - "ושני יכול פיקס, תלמוד לומר תולעת אי תולעת יכול אחד מן הצבעים תלמוד לומר ושני הא כיצד זה זהורית טובה, יוחנן בן דהבאי אומר ושני תולעת, שני שבתולעת".

החלזון מזוהה במפורש כשבלול.

ישנן שתי מילים בלשון הקודש המשמשות שתייהן לתאור חלזונות²¹: 'שֶׁבְלוּל'²² ו'חֹמְט'²³. המילה "חלזון" מקורה בלשון ארמית²⁴.

1. בשלוש המילים הללו – שבלול, חומט וחלזון, רשי"י ועוד ראשונים מתרגמים בלע"ז (צרפתית עתיקה) באותו אופן - לימצ'א / לימצי"ס²⁵. המילה לימצי"ס בצרפתית פירושה שבלול²⁶.

²⁰ ראב"ד (פי לסי צירה הקדמה ד"ה התיב החי): "והמשל בזה כי הנה החלזון (עטרת) אי אפשר לעמוד עליו אם הוא מכלל הזיגים או מכלל הצומח, כי הוא חי ומתנועע אינו מחליף מקומו כי הוא נעוץ ותקוע בארץ", רלב"ג (ספר מלחמות ה' מאמר א' פ"ב): "אל מה שהוא ממוצע בין הצמח והחי, והוא האספוג הימיים ומיני החלזון הקיימים", ר' שם טוב אבן פקלירא – ספר המבקש (עמ' מ"ה): "וכן החלזון מורכב מצמח ומחי", רמ"ע מפאנו (מאמר צבאות ה' ח"ב ט"ו): "החלזון הוא דומם והוא צומח והוא חי, אמנם ידענו כי כן שהרי חי הוא שגופו מתנועע במקום גידולו אילך ואילך אף על פי שאין שם אור נושבו ולא מים רדופים מנענים אותו ויש במינו דם וצבעו ירוק דומה לים, וצומח הוא שאינו זז ממקום גידולו אלא שרשו נעוץ ותקוע בקרקע הים כאלנות הארץ ואחד לע' שנה נעקר משם ועולה מן המים, ואז הוא דומם בלא תנועה כלל כמו האלנות אחרי עקירתם". וכן היעבי"ץ במטפחת ספרים (פ"ט אות צ"ד): "החלזון בריה שבים מצביעין בדמו תכלת, והוא בעל חי סגור בין שתי קלופות (קרוין מושלן בלי"א) אי אפשר לעמוד עליו אם הוא דג או צמח, כי יש בו חיות ותנועה ואינו זז ממקומו כי הוא נעוץ ותקוע בקרקע הים". ופשוטים הדברים, כי במה שאמרנו שהוא נעוץ בקרקע כוונתם שכן הוא הזמן שהוא נראה כן, שהרי היעבי"ץ עצמו (הובא לקמן בהערה 31) כותב שהוא דומה לדג וחומט, ובדאי ידע שישנה לחומט אפשרות תנועה איטית.

²¹ עי' רשי"י (דברים ח', ד') "שמלתך לא בלתה - ענני כבוד היו שפים בכסותם ומגהצים אותם כמין כלים מגוהצים, ואף קטניהם כמו שהיו גדלים היה גדל לבושן עמהם, כלבוש הזה של חומט שגדל עמו". ובמדרשים מובא מאמר זה בחילוף מילת חומט ב"חלזון", דברים רבה (כ' תבא י"א) - "מהו לא בלו שלמותיכם מעליכם... א"ל ולא היו גדלים, והיו הבגדים קטנים להם? א"ל אל תתמה על זו, החלזון הזה כשגדל מלבושו גדל עמו". וכן בדרשות ר"י אבן שויעב (פרשת עקב) "כי ענני כבוד היו מנהיגים אותם והיו גדילים כגודל הנערים כחומט הזה". ובפ"י הרא"ש (דברים כ"ט, ד') הובא מאמר זה בלשון "שבלול", כמובא לעיל הערה 17. ועי' אוצר המדרשים (שירה עמוד 524) - "חומט מה הוא אומר, כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש". רואים ששבלול וחומט הם אותו מין. וכן במאירי (שבת ע"ז): "שבלול הוא החומט הנקרא לימאק". וראה חכמת שלמה (שבת שם) בד"ה שבלול – "לימצא נ"ב הוא פי' של חומט".

²² תהלים (נ"ח, טו) "כִּמּוֹ שֶׁבְלוּל תִּקְמֵס יְהַלֵּךְ נִפְלֵא אֲשֶׁת בַּל חֲזוֹ שְׁמִשִּׁי".
²³ ויקרא (י"א, ל') "וְהַאֲנִיקָה וְהִפְכָּה וְהִלְטָאָה וְהַחְמִט וְהִתְנַשְּׁמִית". ועי' ספר העיקרים (מאמר ג' פרק א') "...כי כלי מלחמתם הם נוצרים עמהם בטבע, כקרנים לשר והמלעות לחזיר והקוצים לקפוד והמגן לחומט ודומיהן, וכן לא יצטרכו לעשות שום מלבוש, כי לבושים נוצר עמם בטבע".

²⁴ ע"ז (כ"ח, ג') "ליתני משקדי חלזוני. ואי לא, מיייתי משח קירא".

²⁵ נביא כאן מספר דוגמאות לכל מלה:

מהו חומט? - רשי"י (ויקרא ל', ו) וביתר ביאור בחולין קכב א וכן בחגיגה יא א (בטעות נדפס שם "לימגא" ובתוס' רי"ד הביאו על כן "לימצא"): "החמט - לימצ'ה", חזקוני (שם) "החמט לימצ'ו". סמ"ג (ענין סימן רמד-רמו) "חומט לימצא", ראב"ד (תשובות ופסקים סימן רז) "החמט שנקרא לימצא". ספר השורשים לרד"ק (ערך חמט) "והחמט והתנשמות ויקרא יא, ט, שרץ ממניני השרצים ופירשו בו שהוא שקורין בלע"ז לימצי"א.

2. כל המילים הללו מתורגמות באותו אופן ע"י: המהרי"ל, המהרש"ל, הבי"ח, המלבי"ם ועוד אחרונים - שנעק"ע²⁷. המילה שנעק"ע ביידיש (schnecke ברמנית) משמעה שבלול.
3. מלבד ארמית, גם בשפות נוספות באזור – כמו ערבית ופרסית - משתמשים במילה חלזון - חלזון²⁸, עבור שבלול.²⁹

ויש מי שפירש כי הוא הנקרא בלע"ז ברב"ו [ברכ"ו]. " (ואף שיש שפירשו אחרת בתרגומם של חומט, אין נפק"מ לעניינו, דגם אם לדעתם חומט אינו לימצ"א (שבלול), מ"מ ודאי שבלול וחלזון הם לימצ"א (שבלול), דבזה לא פליגי.)

מהו שבלול? - רש"י (שבת ע"ז): **"שבלול - לימצ"א"**. מיוחס לרש"י (מועד קטן ו:): **"דכתיב כמו שבלול תמס יהלך - שבלול שקורין לימצוין"**. (וכ"ה בפ"י רש"י מכת"י למס' משקין פס). רש"י (תהלים נ"ח, ט) **"שבלול - יש פותרין לימצ"א בלע"ז"**. וע"י בראשית רבה (וירא פרשה נ"א) **"כתיב (תהלים נ"ח) כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש וגו', כהד"ן כיליי סיליי לימצא כשלוש הזה שהוא נמחה בצואה"**. וכע"ז במאירי (שבת ע"ז): **"שבלול הוא החומט הנקרא לימצא"**.

מהו חלזון? – רש"י (עבודה זרה כח): **משקדי חלזוני - לימ"ץ בלע"ז מין חלזון**. (במהדורות ישנות ובע"י נדפס בטעות "נימ"ץ", ובמהדורות החדשות ובמדרגם בסוף המסכת תוקף). רבינו גרשום (מיוחס) (בכורות לח): **"חלזון קורין בלעז לימץ"**.

²⁶ ניתן לקבוע מהי "לימצא" על-סמך דברי רש"י (חגיגה נ"א): **"חומט - אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א, הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל, ותחילת הניצר כקליפה של עדשה היא"**. רש"י (חולין קכ"ב): **"חומט - לימצ"א שתחלת ברייתו כבעדשה צא ובדוק בתיק שלה שגדל והולך נמה תחלתו כעדשה ממש הוא בשוליו"**. וכן ברד"ק (סס) **"ושבלול הוא שרץ הנקרא בלעז לימצ"א, ויש אומרים קראקו"ל"**. נפל אשת בל חזו שמש, ויהיו כמו נַפֵּל האשה כי זה זה לא ראו שמש, שבלול הוא מתכסה בתוך קליפתו שהיא לו כמו לבוש".

בצרפתית בת-זמננו משמשת המילה "לימץ" במשמעות של תולעת, ואילו במילה הדומה "לימצון" משתמשים בכדי לציין שבלול. כפי שהערנו, שבלול הינו למעשה תולעת בתוך קונכיה. רש"י משתמש בשתי המילים עבור שבלול, כפי שרואים בברור לעיל מתרגומו את "חומט" כבעל קונכיה.

²⁷ ספר מהרי"ל (מנהגים - ליקוטים נ"ז) **"שבלול, אמר שהוא שנעק"**. חכמת שלמה (שבת ע"ז): **"רש"י פ"י שבלול חומט שקורין בל"א שנעק"**. הגהות הבי"ח (שבת ע"ז): **"ד"ה שבלול לימצא"**. נ"ב שקורין שנעק בל"א". מלבי"ם (תהלים נ"ח, ט) **"כמו שבלול (שנעק)"**. המתרגם (בסוף המסכת - ע"ז כח), וכן בתבואות הארץ (תבואות הארץ פ"א) **"החומט – בלשון ערבי אלחלזון (שנעק) ומוכח מזה שחלזון התכלת מין חומט (שנעק)"**, וכן הוא ברבה סוף פ' כי תבוא, החלזון הזה כשגדל מלבושו גדל עמו, עכ"ל, וזה שנעקע כידוע", וכן תירגם מהר"ז בינגא (תלמיד המהרי"ל) בהל' ציצית (מהד"י מ"י, עמ' ע"ג הגה ע"י) **"שבלול - שנעק"**.

²⁸ וכ"כ להדיא בס' אלמרשד אלאכאפי (המדרך המספיק) לר' תנחום הירושלמי (ספרו הוא כמילון ללשונות הרמב"ם, ע"י בהקדמת המו"ל), **"חלזון... הוא אלחלזון בערבי ג"כ... דם חלזון שצובעין בו התכלת ג"כ מין מן החלזון"**, ע"ש. וע"י ספר השרשים לאבן ג'נאח (עמ' שבי"ט) **"ויכשר אצלי שאומר בשבלול ענין אחר והוא שאדמהו לדברי רבותינו ז"ל, אמר רב יהודה אמר רב כל שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה ברא שבלול לכתית וראיתי בפרוש רלבנו הא"י שהוא ממיני השרץ והכתית היא סמיטא ואין ספק שהוא רמש רך ולח ראוי לרכך הסמטות"**. וקרוב בעיני **הוא הרמש שקורין לו בערבי חלזון** כי הוא כתאר הזה".

²⁹ **בשיטה זו נעשה שימוש בידי הראשונים** על-מנת להבין פירושן של מילים משורשים בשפות אחרות, ע"י הקדמה לספר הערוך (קאהוט) שהביא מאות דוגמאות מספר הערוך שפ"י את המילים ע"פ הרבה שפות זרות (אדומי, ארמי, טיית, יון, ישמעאל, כנען, ערבי, פרסי, רומני). וע"י רמב"ן (שמות ל', כ"ג ע"פ מר

4. בסורית (ארמית של ימינו) משתמשים גם כן במילה **ܚܠܘܢܐ** - חלזוני'א³⁰ עבור שבלול.

בערוך מובא ציור של חלזון (ראה בצד). נראה מהצויר, כי הוא בא להראות קונכיה עגולה של שבלול, שהרי לא קיימת בריה נוספת, הדומה לתמונה הזו.

מלבד כל זאת, הרבה אחרונים מזהים את החלזון במפורש כשבלול או כחומט³¹.

'חלזון' מציין שם כולל עבור מין השבלולים.

המילה 'חלזון' אין כוונתה למין מסויים או לסוג מיוחד של שבלול בדוקא, כי אם לכלל מין השבלולים, והיא מהווה שם כללי עבורם. 'חלזון' תרגומו שבלול סתם, כמו ש'עוף' אינו מציין מין עוף מסוים, כי אם את משפחת העופות. (כמו"כ 'תולעת' מציינת שם כללי למין התולעת, ואע"ג שודאי יש בכלל מין התולעת גם סוג תולעת שאין מפיקים ממנה את הצבע לתולעת שני). אפשר להביא ראיה לכך ש'חלזון' הוא שם כללי, ממה ששבלולי אדמה – החיים על האדמה ואינם מצויים בים - ג"כ נקראים חלזון, וכדהלן -

(1) תרגום יונתן: **"כָּל אֵלֵינוּ וּפְרֵי אֶרְעֻכּוֹן יִשְׁעֵי חֲלוֹנָא"**³²

(2) יד רמה: **"עלה להר... דמסתברא האי חלזון לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא אלא מינא אחרינא..."**³³

דרוה) שהביא ראיה לפירושו מלשון ארמי, ערבי, פרסי, יווני, רומי. ועי' ספר השרשים לאבן גנאח (עמ' שבי"ט) הנ"ל. ועי' אבן עזרא (שמות י"ב, טו) "וכבר אמרתי, כי רוב לשון ערבי דומה ללשון עברית." וכן מצינו בחז"ל, כגון בסוכה (ה) "אמר רבי אבהו כרביא שכן בבבל קורין לינוקא רביא", וכן עשו במגילה (י"ח). בכדי לפרש מספר פסוקים. סנהדרין (ד) "רבי עקיבא אומר: אינו צריך, טט בכתפי - שטים, פת באפריקי - שטים." וכל שכן לענינו, שהמלה "חלזון" אינה לשוה"ק, כי אם לשון אחרת בו השתמשו חז"ל.

³⁰ אגודת המחקר הצרפתית לאשורית עתיקה – מתוך מילון סורת' המקוון. וכן מצינו לפעמים שנקרא עם אות "א" בסוף, כגון בתרגום יונתן (דברים ל"ט) "חֲלוֹנָא".

³¹ סידור יעביץ (קריאת שמע): "גוון כעין הכחול וכרקיע בטהרתו, וצועעין אותו בדם חלזון, בריה שבים דומה לדג וחומט ימי." פ"י מהר"י כהן (חתן המהר"ל מפראג וחונתו של המהר"ם לובלין) על מדרש תהילים (מומר כ"ג): "החלזון – חומט". וכן בתבואות הארץ (הני"ט) ובשו"ת דברי יוסף (ל"ט).

³² דברים (כ"ח, מ"ב): "כָּל עֶצֶד וּפְרֵי אֶדְמָתְךָ יִרְשׁ הַחֲלָצֵל", ובכתר יונתן: "כל עציכם ופירות אדמתכם יכלה החילזון". בדפוסים נדפס בטעות "חלזונא", ותוקן ע"פ הערוך (ערוך חלזון ג) וכן בר' תנחום הירושלמי (עי' חלזון), ובאר שבע (סנהדרין צ"א).

³³ סנהדרין (צ"א). "עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד, למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות." ופי' ביד רמ"ה: "דמסתברא האי חלזון לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא מכמה אנפי – חדא, דהאיך בהר מאי בעי, וכי תימא דסליק בענני במטרא ונחית אטורא אי הכי מאי קאמר ליה למחר נתמלא כל ההר כולו חלזונות, ודילמא הנך כולוהו מימא אתו ולא מהאיך [קמא] איבנו, ותו - היכי מייתי ליה ראייה ממי דלא נפיק אלא משבעים שנה לשבעים שנה וכל שכן להאיך פירושא בתרא דקשיא טפי, דכיון דביצי חלזון משרצין כולן הרי אין נבראין מן העפר ומאי ראייה איכא

3) ריטבי"א (וכן בחידושי הר"ן): "דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"³⁴

4) רש"י: "משקדי חלזוני – ... מין חלזון"³⁵.

תנאי שני – על עין הצבע המופק להיות בעל מראה כחול (בדומה לספיר, שמים וים).

התורה מצוה עלינו להטיל בבגדנו 'פתיל תכלת'. פשוט וברור הדבר, שעין צבעו של התכלת דומה לצבע כחול, שהרי הגמרא מדמה אותו לצבע של ספיר, שמים וים.

חולין (פ"ט) - "רבי מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל הצבעונין מפני שתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לאבן ספיר ואבן ספיר דומה לכסא הכבוד דכתיב (שמות כ"ד) ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו וגו' וכתוב (יחזקאל א') כמראה אבן ספיר דמות כסא"³⁶.

מדברי חז"ל אפשר להביא ראיה נוספת לכך שעינו של התכלת הוא כחול, שהרי הוא זהה לעינו של ה'קלא אילן', שהוא צבע כחול המופק מהצומח - אינדיגו. ישנם אריגים עתיקים הצבועים באינדיגו משנת ב' ת"ס (תקופת יציאת מצרים בערך - 1300 לפסה"ס) ומראם הכחול עמד בעינו וטרם דהה עד ימינו ממש (ראה תמונות בסוף הספר ודין ע"ז בעמ' 40)³⁷.

מיינה לתחיית המתים. אלא מסתברא דהאי חלזון דהכא לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא, אלא מינא אחרינא דמיברי מעפרא וממיא ומקרי בלשון ערבי חלזום."

³⁴ חידושי הריטב"א (שבת ע"ה). "ולחייב משום נטילת נשמה... ותירץ ר"ת ז"ל דם חלזון מיפקד פקיד ואין בו משום חובל וכדאמרינן בכתובות (ה'), ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות, ובכי הא ליכא נטילת נשמה אלא כשנטול כל נשמתו לגמרי." וכ"כ בחידושי הר"ן (שבת ק"ז). "דשאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפות ואינו בעל איברים."

³⁵ על הגמרא בעבודה זרה כח: (שאינה עוסקת בעניין התכלת) - "פיקעא תתאה מאי לייתי תרבא דצפירתא דלא אפתח וליפשר ולישדי ביה ... ואי לא לייתי משקדי חלזוני...".

³⁶ ופירש"י: "מה נשתנה תכלת - שהזיקתה תורה לציצית. שהתכלת דומה לים - שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וים אנו רואין שדומה לרקיע ורקיע לספיר וספיר לכסא הכבוד דכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר והוא כעצם השמים אלמא שמים דומין לספיר וספיר הוא כסא הכבוד דכתיב כמראה אבן ספיר דמות כסא וכשהקב"ה מסתכל בכסא הכבוד שלו נזכר במצוה זו שהיא כנגד כל המצוות."

³⁷ אמנם בירושלמי משמע שהוא יותר נוטה לצבע העשבים שהוא דומה לירוק הידוע בימינו - green: תלמוד ירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) וכן במדרש תהילים (צ) "תני בשם ר"מ וראיתם אותה אין כתיב כאן אלא וראיתם אותו מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאלו מקבל פני שכינה מגיד שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד והכסא דומה לספיר", ועי' הגהות הגר"א בירושלמי שמחק כ"ז מהירושלמי. וראה הערה 41. אמנם דעת רש"י היא שתכלת נוטה לצבע ירוק, עי' (ברכות ט ב) "תכלת - ירוק הוא, וקרוב לצבע כרתי שקורין פוררשי"י." (ברכות ו ב) "תכלת - ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא." (גיטין ל"א). "סרבלא דכרתו

לכאורה משמע מדברי הרמב"ם, שעין התכלת הינו כחול בהיר (כמראה השמים)³⁸. ראשונים אחרים מדמים את התכלת לשחור³⁹ (אמנם לא שחור ממש⁴⁰) או למראה השמים

- צבע תכלת דומה לכרתמי". וכן פי' בפיעה"ת פ' תרומה ושלח, וכן בראב"ע. ועי' רש"י ותוסי' שאנן (סוטה י"ז). "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה". (ויש לציין שבאמת אפשר להיק גס צבע ירוק מחילוון הפורמורא, כמו שראינו כמה פעמים).

³⁸ רמב"ם (ציצית ב', א') "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע **כַּפְתוֹךְ שִׁבְכוֹל**, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע". עי"פ מהד' שבי"פ עי"פ כתי"י וספר המונה ודפוי"ט, ויש שגרסו "לעין השמש". וכן ברמב"ם (ככל המקדש ח', י"ג) "ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כעצם שמים שהוא **פתוך מן הכחול**" (ועי' בהל' יסודי התורה ג' שהוא כמראה הרקיע). (תרגום של מילת "פתוך" הוא כמו "דיהיה", כמו במשנה (נמעי' א', ב') "הפתוך שבשלג כיון המזוג בשלג הפתוך שבסידי כדם המזוג בחלב", ופי' הרמב"ם: "פתוך, המראה המעורב מן הלבן והאודם". וכן ברמב"ם (מהד' שבי"פ עי"פ כתי"י וספר המונה, איסורי ביאה ה', ט"ו) "היה הם שחור יתר מן הדיו היבש טמאה, היה **פתוך** ממנו כגון שהיה מראהו כעין הזית השחור או כעין הזפת או כעין העורב הי"ז טהורי". ועי' בפי' ר' אברהם בן הרמב"ם עה"ת (פרשת תרומה) שכתב כי "תכלת הוא ממוצע בין כחול העמוק ללבן". וכן בספר המספיק לעובדי ה' לר' אברהם בן הרמב"ם (חלק ההלכה פרק לג) – "יהיה מצמר כחול, זך, הדומה לצבע הענן הנדמה לעין שהוא צבע השמים". וכ"כ החזקוני (שמות כ"ד, י"ו) – "מעשה לבנת הספיר יש ספיר שחור וזה ספיר **כעין לבן** והוא כעין תכלת בלוי"י בלע"ז". אמנם ישנם מעט לשונות ברמב"ם, מהם משתמע כי התכלת נוטה לשחור. זאת – בניגוד לני"ל - (ציצית ב', א') – "ותתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית" וכן ברמב"ם (ציצית ב', ח') "היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור **מפני שהוא נראה כתכלת**". ועי' מעשי למלך (ככל המקדש ח', י"ג). ועי' הערות 39 ו-40, וצ"ע.

³⁹ אבן עזרא – הפירוש הקצר (כ"ה, ד') "ותכלת - היא עין קרובה לשחרות, והיא מעט דומה לשמים, על כן פתיל תכלת לזכרון במעשה ציצית. ויתכן שנקרא כן בעבור שזאת העין תכלית כל העינים, כי אין אחריה, כי הלבן תחלה". ועי"ז בספר הקנה (ד"ה דינים יקרים דיני שמים) – "התכלת שבעין כוללת כל הצבעים". וכ"כ הרוקח (פרשת תרומה) "תכלת הוא צמר **קרובה לשחרות** דומה לרקיע תכליתו ע"כ נקרא תכלת". ואם נאמר כן בדת הרמב"ם (ראה בהערה הקודמת), אזי פרוש דבריו כי התכלת נראית כשמים ב"טהרו של רקיע" לא יהיה כפי שמבינים, ש"טהרו של רקיע" היינו בצהריים כשהרקיע בטהרו וזו הוא כחול בהיר, אלא סמוך לחשכה, כדאמרי אינשי איערב משאש ואדכי יומא (ברכות ב', ב:), שאז הוא קרוב לשחור. ועי"ע מדרש אגדה [מחברו חי כנראה לקראת סוף האלף החמישי והשתמש בדברי חז"ל, בדברי רבי משה הדרשן, במדרש לקח טוב ועוד] (בבבא - פרשת שלח סי' ל"ח) "כשם שהתכלת שחור כך הלילה חשכה היא". ועי' שו"ת רדב"ז (חלק ה' סימן מ"ח) – "שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך". וכן מבואר במדרש שכחול כהה נקרא שחור: במדבר רבה (פרשה ב' אות ז') "יהודה נפך וצבע מפה שלו דמותו כמין שמים ומצוייר עליו אריה, יששכר ספיר **ומפה שלו צבוע שחור דומה לכחול** ומצוייר עליו שמש וירח", הרי מבואר, כי קיים עין צבע כחול של נפך שהוא כמין שמים, וכן ישנו עין צבע כספיר, שהוא יותר שחור.

⁴⁰ אבן עזרא (כ"ה, ד') "ותכלת אמר יפת, שהוא כדמות שחרות, כי הוא תכלית כל הצבעים. והכל ישובו אליו, והוא לא ישוב במעשה אדם לעולם. ואנו נסמך על רז"ל שאמרו שהוא **ירוק**", ר"ל שלא הסכים עמו שיהא שחור ממש, אבל מ"מ בפי' הארוך הני"ל כתב שהוא דומה לשחרות. ועי' נדה (י"ט). שכחול הוא דהה דשחור ובכלל שחור הוא, וכן הובא בביאור הלכה לענין שחרות רצועות תפילין (סימן ל"ג ד"ה הרצועות שחורות), "אבל מדינת כל שחל עליו שם שחור סגי ליה ולפ"ז אפילו אם היה מראיתו דומה למראה הכחול [שקורין בלא"ח] ג"כ כשר וראיה לזה מנדה (י"ט). במראות הדמים דאם היה שחור כחרת טמא כיהה מכן אפילו היה שחור ככחול טהור וכדפירש"י שם אלמא דמראית כחול הוא בכלל שחור וכן בחולין (מ"ז) לענין ריאה דאם שחרותה דומה לכחול וכדאיתא ברמב"ם (שחיטה י"ג, טו.) שחורה ככחול אלמא דאף מראה כחול הוא בכלל שחור".

לעת ערב⁴¹. מכל המקורות הללו נראה, כי התכלת הינו כחול כהה ולא בהיר. הגוון המדוייק אינו מעכב - ראה להלן עמ' 80.

התנאי השלישי - שהצבע לא ידהה אחר כיבוסו.

הרמב"ם מוסיף תנאי נוסף לכשרות התכלת, והוא שהצבע יהא עמיד ולא ידהה.

רמב"ם (שם) "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כענין הרקיע..."

נראה לומר, שהמקור לדברי הרמב"ם לקוח מהגמרא במנחות (מב:), שם מובאת צורת בדיקה, המאפשרת לבדוק איזו היא תכלת אמיתית - "... איפרד חזותיה - פסולה, לא איפרד חזותיה - כשרה..." מכך שהגמרא השתמשה במדד זה של עמידות בכדי לבחון אם תכלת הינה כשרה או לאו, למד הרמב"ם, לכאורה, כי זהו דין בעצם, הגורם לכשרות או לפסול בתכלת⁴².

לסיכום: החלזון של תכלת צריך להיות...

⁴¹ שבלול ימי. ⁴² מפיק צבע כחול. ⁴³ בעל צביעה הנשארת בחוזקה מבלי לדהות.

לא מצאנו בחז"ל או בראשונים תנאים נוספים הנצרכים בכדי להכשיר תכלת (תיאורים נוספים של החלזון לא נאמרו כתנאים לכשרות התכלת, כפי שיבואר בהמשך), ומכיוון שכך, הרי שאין כל סיבה לומר שישנו עוד תנאי, אשר אינו מוזכר בחז"ל.

המורם מן הני"ל הוא כי כל ⁴¹שבלול ימי ⁴²שמפיק צבע כחול ⁴³שהוא חזק מבלי לכהות - לכאורה יהא כשר לתכלת, ללא קשר לשאלה האם הוא החלזון בו השתמשו חז"ל.

⁴¹ רש"י בשם ר"מ הדרשן (במדבר י"ד, מ"א) "וכן צבע התכלת דומה לצבע רקיע המשחיר לעת ערב". וכ"כ רבינו שלמה בן היתום (מו"ק יט.) "ותכלת דומה לעין הרקיע בלילה שהוא צח". וראה הערה 37.

⁴² אמנם ע"י רבינו גרשום (מנחות מא ב) "רב יהודה מסר גלימא עם תכלת לקצרא ומפיסו שיזהר שלא יקלקל מראה התכלת. עביד ליה סיסא היה כורך התכלת בחוטין אחרים כדי שלא ישנה מראהו". ודלא כפירש"י שם. אולם אפ"ל דגם הרמב"ם מודה שאפשר לשנות מראה התכלת ע"י צפון כמשי"כ תוספות (ובחסים זה א) "אבל מעיל דכחן גדול אינו יכול לכבסו ע"י צפון משום דאמרין במסכת נדה (דף סב) דאפילו צבעא נמי מעבר". וכן מוכח מהגמ' (מנחות מג א) "איפרד חזותיה - בדקינן בה דרב אדא" - שאפשר להוריד תכלת ע"י הבדיקה רק פחות מקלא אילן. וא"כ כוונת הרמב"ם הוא רק שעומד ביפיו לאורך זמן בכיבוס ושימוש רגיל.

המורקס טרונקולוס (ארגמון קהה קוצים) וסגול הצורי

המורקס טרונקולוס – ארגמון קהה קוצים (Murex / Hexaplex Trunculus), הינו שבלול ימי ולו בלוטה בגוף, המפיקה נוזל, בו השתמשו בימי קדם עבור צבע עמיד כעין אינדיגו (כחול). המרכיב העיקרי של אותו צבע קרוי דיברומו-אינדיגוטין (dibromo-indigotin), ממנו מופק צבע סגול-כחלחל. במצבו הראשוני הוא צובע בסגול, ואילו כאשר הוא נחשף לאור השמש, ואפילו לזמן מועט, עין צבעו נהפך לכחול.

עין הצבע המופק מן המורקס היה ידוע בשם 'סגול הצורי' (טיריין פורפל' Tyrian Purple) בשפות המערב) ע"ש העיר צור (כיום בלבנון), שהיוותה את מרכז הייצור של אותו צבע סגול. לצבע המורקס "היו יופי ועמידות מרשימים ביחס לשאר הצבעים הידועים בהם השתמשו לצביעה"⁴³. המעלות הללו, כמו גם יוקרו הרב של הצבע, גרמו לכך שצבע המורקס נעשה עם הזמן מזוהה בלעדית עם אנשי המלכות והממשלה. ניתן לומר על המורקס, כי היה זה הצבע המפורסם ביותר בימי קדם⁴⁴.

העולה מדברינו ע"כ הינו כי לכאורה המורקס כשר להפקת תכלת, וזאת מכיון שהוא ממלא את כל התנאים שנמסרו לנו שמעכבים בדין זה, כנ"ל:

- 1) הוא שבלול ימי.
- 2) הוא מפיק צבע כחול.
- 3) צבעו נודע כצבע אשר אינו דוהה במשך הזמן.

כל זאת, מלבד הראיות אשר מזהות את המורקס כחלזון המסוים בו השתמשו חז"ל בפועל לצורך מצות תכלת, וכפי שיתבאר בחלק הבא.

⁴³ Bender, 1947, Pg. 4.

⁴⁴ Cooksey, 1994.

ועיי' בראשית רבה (וילנא - וישלח פרשה ע"ט) "במאה קשיטה... א"ר סימון קו"ף קמיליא, סמ"ך סלעים, טי"ת טריון" וכ"ה בילקוט שמעוני (וישלח רמז קל"ט). ובמוסף הערוך (ע' טריון) פ"י (והובא בפי' מהר"י) דחינו תכלת הנקרא כן על שם עיר מוצאו צור (Tyre). אמנם רש"י ומפרשים נוספים פרשו שהוא מין מטבע. ועיי' בראשית רבה (מקץ פרשה צ"א) "יקחו מזמרת הארץ וכו' רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי דברים שהן מזמרינ בעולם חלזון חמר קטף ומור איגורי". משם מתבאר, כי צבע החלזון היה דבר חשוב וידוע עוד מימי האבות.

חלק ב' - שבלול המורקס - החלזון בו השתמשו עבור תכלת בזמן חז"ל

כפי שכבר נתבאר בחלק הראשון, בכדי לייצר תכלת כשרה, לכאורה אין צורך שהצבע יופק מאותו חלזון בו השתמשו חז"ל, אלא די שיעמוד בשלושת התנאים אשר הוגדרו כמעכבים להכשיר. ועם כל זאת נראה, כי לאמיתו של דבר, חלזון המורקס אכן הוא החלזון בו השתמשו למצות תכלת מאז ומעולם כל עוד זכו לקיים בפועל את המצוה.

צבע התכלת שהשתמשו בו למצוה – הוא הצבע בו השתמשו עבור צביעה רגילה.

התכלת מוזכרת בפסוקים רבים בתנ"ך, ולעולם היא מוזכרת באחד מתוך שני הקשרים: א. לבגדי מלכות⁴⁵. ב. למצוות כגון ציצית, יריעות המשכן ובגדי כהן גדול. באף אחד מהמקומות הללו איננו מוצאים חילוק בין התכלת העומד לבגדי מלכות של הגויים לבין התכלת שהשתמשו בו כלל ישראל למצוות השונות. המילה תכלת שנמצאת בשני ההקשרים הללו מוזכרת באותו אופן ללא כל רמז לחילוק אפשרי העשוי להיות ביניהם. משל למה הדבר דומה, לחומר היקר הידוע בשם "זהב", בו נעשה שימוש במשכן, שלכאורה אין שום צד לחלק ולומר, כי קיימים שני מיני זהב – אחד בו השתמשו לצרכי המשכן, ואחר בו השתמש המון העם לצרכי חולין⁴⁶.

הרמב"ן מסביר, כי מטרת בגדי כהונה הינה לפאר את הכהן הגדול בבגדי מלכות, שהרי התכלת בה השתמשו בבגדי כהונה היה עינו כעין הצבע בו השתמשו עבור בגדי מלוכה בזמן התורה (ואכן גם בזמנו של הרמב"ן). הצבע בו צבעו את התכלת לא היה מיוחד למקיימי מצוה בלבד. אדרבה, הוא היה בשימוש לכל מיני בגדי מלכות אשר היו באותו הזמן, ועל-כן צוותה התורה שהכהן הגדול ילבש בגדים הצבועים בו, שמתוך שהם ניכרים לכל כבגדי מלכות, יהיו הם לו לכבוד ולתפארת. וז"ל הרמב"ן -

*"לכבוד ולתפארת - שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים, כמו שאמר הכתוב כחותן יכהן פאר (ישעיה ס"א, י'), כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, כדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה... והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבש חוץ ממלך גוים, וכתוב (אסתר ח', ט"ו) ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת"*⁴⁷.

ראיה נוספת לכך שהתכלת בה השתמש ההמון לבגדים מפוארים, היא היא התכלת המשמשת למצוה, ניתן להביא מהגמרא במסכת עירובין. הגמרא שם קובעת, כי

⁴⁵ (יחזקאל כ"ג, ו') "לְבָשֵׁי תְּכֵלֶת פְּחוֹת וְסַנְגִּיט". (ירמיהו י', ט"ו) "תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן לְבוּשִׁים". (אסתר א', ו') "חור פְּרָפֶס וְתְּכֵלֶת". (אסתר ח', ט"ו) "בְּלָבוֹשׁ מְלָכוֹת תְּכֵלֶת וְחוּר".

⁴⁶ ואף כי מצינו ביומא מד: ששבעה מיני זהב הן, ואף במשנה שם שנינו כי יש זהב ירוק וזהב אדום, לא מצאנו בשום מקום שיהא חילוק בין זהב הכשר למקדש לזהב אחר.

⁴⁷ רמב"ן עה"פ (שמות כ"ח, ב) "וְעִשְׂיֵת בְּגָדֵי קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיף לְכָבוֹד וּלְתַפְאֶרֶת".

המוצא תכלת בשוק יכול לקחתו מתוך הנחה שנצבע בתכלת הכשרה לציצית, אולם עדיין מוטל עליו לחשוש שמא לא נצבעה לשם מצוה -

עירובין (צ"ו.) "אמר רבי אלעזר: המוצא תכלת בשוק, לשונות – פסולות",⁴⁸ חוטין - כשרין. מאי שנא לשונות - דאמר: אדעתא דגלימא צבעניהו,⁴⁹ חוטין נמי, נימא: אדעתא דגלימא טוניהו! - בשזורים.⁵⁰ שזורים נמי, נימא: אדעתא דשיפתא דגלימא עייפניהו! - במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי.⁵¹

חששה של הגמרא שמא התכלת לא נצבעה לשמה מלמד על כך שהתכלת של ציצית הייתה בשימוש גם לשם מטרות אחרות, כגון שאר בגדים, והיא לא שימשה דווקא למצות ציצית. יותר מכך - נראה מדברי הגמרא, כי רוב אריגי התכלת אשר יוצרו נועדו לשם בגדי חול ולא למצות תכלת, שכן אילו היה המצב הפוך – שהרוב היה למצות תכלת, היינו יכולים להניח שהתכלת אכן נצבעה לשם מצוה.⁵²

מכל האמור נראה, כי צבע התכלת בו השתמשו לצביעה של חולין היה בדיוק אותו הצבע בו השתמשו למצוה, ואף משמע, כי רוב התכלת הנמצא בשוק נועד לצרכי צביעה של חולין.⁵³

בזמן הז"ל לא היה שום צבע כחול אחר מלבד תכלת וצבע אינדיגו צמחי (קלא אילן)

מהגמרא במנחות אפשר לעמוד על נקודה חשובה נוספת. בתוך דיון בעניין תכלת שנבדקה באופנים המבוארים שם, כשתוצאות הבדיקה הראו שאינה לא תכלת ולא קלא אילן, אמר רב אחאי מתוך תימה, כי הדבר לא יתכן!

מנחות (מג.) "אמר להו רב אחאי הא לא תכילתא ולא קלא אילן היא?"⁵⁴

רב אחאי הניח שבגד בצבע כזה חייב להיות ממקור אחד מתוך שנים - או מתכלת אמיתי או מקלא אילן (אינדיגו צמחי - ראה עמ' 40). מכאן מוכח, כי היו רק שני צבעים

⁴⁸ פירש"י: "שמה לא צבע לשם ציצית, ואנן עשייה לשמן בעינן."

⁴⁹ פירש"י: "דגלימא טוואתיה - לארוג מהן טלית ולא לעשות מהן ציצית."

⁵⁰ פירש"י: "שאין דרך לארגם." ובריטב"א: "ושמע"י מהכא דחוטי ציצית צריכין להיות שזורין."

⁵¹ פירש"י: "במופסקין דכולי האי לא טרח - לחזור ולקשרם ולהסך אותן."

⁵² כלומר, היינו מכשירים את החוטין שאינן מופסקין מטעם כל דפריש מרובא פריש, כיון שרובן נעשו לשמה.

⁵³ ואין שם חשש משום קלא אילן, שהרי מדובר במקרה שבדקן, כמש"כ במאירי: "אף על פי שבדקם ויצאו מותרת ספק קלא אילן." ולענין הגמי' מנחות (מ"ג.), שאין תכלת נקחת אלא מן המומחה, ע"י תוס' כאן: "וי"ל דכשמצאן שזורין ומופסקין שאנו יודעים שלצורך ציצית נפסקו יש לתלות דמן המומחה נפלו דכשאנו מומחה אינו רגיל להתעסק בדבר שידוע שלא יקנו ממנו."⁵⁴ וראה שם כיצד יישב את התמיהה.

אפשריים בנמצא, או תכלת או קלא אילן, וצבע כחול שניתן להוכיח כי אינו קלא אילן בהכרח יהיה תכלת כשרה.

המורם מכל הנ"ל:

אם נצליח לברר מהו הצבע בו השתמשו בזמן חז"ל עבור בגדים הצבועים תכלת (אף בקרב העמים), אזי יהיה מוכח, כי הוא הוא הצבע בו השתמשו עבור תכלת של ציצית, ובתנאי שאינו 'קלא אילן' (ראה עמ' 40 לתרגום 'קלא אילן').

לאור הנ"ל, ולאור הראיות המוכחות, כי בזמן חז"ל היה שימוש נרחב בצבע המורקס לצורך עשיית בגדי תכלת עבור המלכות,⁵⁵ הרי בכך ראיה מספקת שהוא הצבע בו השתמשו גם עבור מצות תכלת של ציצית.

ובר מן דין, קיימת ראיה נוספת, שבאבחנה מסויימת הינה חזקה אף יותר ממה שהבאנו עד כה, וכדלהלן –

בתחום מחקר, בו כבר נעשה בירור מקיף ויסודי והועלו ממצאים בעלי חשיבות רבה, נתגלה במהלך כל הדורות אך ורק יצור ימי אחד, אשר שימש בימי קדם לצביעה בכחול, הלא היא משפחת שלוליי המורקס⁵⁶. יותר מכך, אין כל תיעוד על שום בריה ימית אחרת אשר שימשה ליצירת צבע **כלשהו** במשך ההיסטוריה כולה!

⁵⁵ כמבואר לקמן בהמשך.

⁵⁶ See: Sequin-Frey, 1981 and Bender 1947, Pg. 5.

השוואה בין המורקס לחלזון שהיה בזמן חז"ל.

בשלב זה נעמוד על מספר מאפיינים של שבלול המורקס, הזהים במדויק לתיאורי חז"ל, כמו גם לדברי הראשונים והאחרונים ביחס לחלזון אשר היה בשימוש בפועל עבור מצות תכלת.

1. תהליך הצביעה זהה למתואר בפי חז"ל.
2. מראה פני שטחו הינו כמראה הים.
3. גזירות הרומיים, אשר הגבילו את ייצור הצבע המופק מהמורקס, מקבילות לגזרות המגבילות את ייצור התכלת כפי שתוארו בגמרא.
4. קץ השימוש במורקס חופף לקץ זמנה של תעשיית התכלת.
5. צביעת המורקס בזמן חז"ל היתה נפוצה בדיוק באותם מקומות, בהם מתוארת צביעת התכלת.
6. חז"ל, ולהבדיל - חכמי האומות, כינו את התכלת בשמו היווני של המורקס - Πορφύρα 'פורפירא'. גם האחרונים מזהים את חלזון התכלת כשבלול הפורפירא.
7. תרגומי התורה מתרגמים את המילה 'תכלת' באותו מילה בה השתמשו עבור ה'מורקס'.
8. עינו של צבע המורקס זהה לעין צבעו של ה'קלא אילן'.
9. צבעו של המורקס חזק במיוחד ואינו דוהה. החילוק היחיד הקיים בין קלא אילן למורקס הינו שהקלא אילן דוהה, בדיוק כפי שאמרו חז"ל לגבי ההבדל בין תכלת לקלא אילן.
10. הצבע הטוב ביותר מופק מהמורקס דווקא כאשר השבלול עדיין חי, וכדברי חז"ל לגבי חלזון התכלת.
11. בלוטת הצבע חלוקה מדם החלזון, כפי שמביאים תוס' לגבי חלזון התכלת.
12. דמו של החלזון הינו בעל מראה שחור, כתיאור הרמב"ם.
13. צבע המורקס היו דמיו יקרים ביותר, כדברי הגמ' לגבי התכלת.

מעתה נעמוד על פירוט הדברים.

1) דרך הצביעה

תהליך הפקת צבע התכלת משבלול המורקס זהה לתהליך המבואר בגמרא:

מנחות (מ"ב.) "אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה: הא תכילתא היכי צבעתו לה? אמר ליה: מיייתנן דם חלזון וסמנין⁵⁷ ורמינן להו ביורה [ומרתחין ליה]...".

גם כיום, כאמור, התהליך נעשה ממש באותו אופן (ראה תמונות בסוף הספר).

1. מערבבים את הדם שהוציאו מהמורקס במים עד שהם מתלכדים לכדי תמיסה (solution). דבר זה נעשה בעזרת נתון הידרוקסידי - sodium hydroxide (הנקרא סודה קאוסטיית או נתר מאפל) וגם בעזרת אותו חומר בתמיסה המבצע "חיזור", אשר מכונה sodium dithionite (ונקרא גם sodium hydrosulfite). שני המרכיבים הללו משנים את רמת החומציות (ערך הגבה) של התערובת, ועל-ידי כך מתאפשרת קליטת הצבע היטב לתוך הצמר. הרכיבים הללו הינם החומרים הרגילים בהם משתמשים עבור צבעים המיוצרים על-ידי צביעה בגיגית⁵⁸, ולהם תכונות הזהות לאלו של אותם חומרים בהם השתמשו בעבר (אפר של עץ וכו')⁵⁹ - והנה כל זה כדברי הרמב"ם ורש"י, שכתבו **שצביעת הצמר נעשית כדרך שהצבעים עושים**⁶⁰.
2. מרתיחים את החומרים המעורבים ומכניסים את הצמר לתוכם למשך כשעה, כאשר כל אותה עת נשארת התמיסה ברתיחתה. אחר שמפרידים אותו מהחומר, מקבל הצמר צבע כחול מעולה.

2) מראה פני שטחו של חלזון המורקס טרונקולוס הינו טורקיז כמראה היס – בדיוק כפי תאור חז"ל.

מנחות (מ"ד.) "ת"ר חלזון זה גופו דומה לים... ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים".

⁵⁷ סמנין או סממנין הינם מיני חומרים לצביעה, כמבואר בב"ק (ק"א.) - "איבעיא להו: יש שבח סמנין על הצמר...".

⁵⁸ ראה Milner 1992.

⁵⁹ ה-PH הרצוי הוא 7-8. אפשר להגיע אליו באמצעות כל מיני חומרים טבעיים, כגון אפר עץ וכדומה, וככל הנראה אלו הם הסממנין המוזכרים בגמרא. ראה Boesken Kanold, 2005. וראה מאמר רחב בנושא "צביעת תכלת על פי הרמב"ם ושימוש בסממני צביעה טבעיים" ע"י פרופ' זהר עמר וד"ר דוד אילוז (המעין תמוז תשע"ג ע"ד גליון 206).

⁶⁰ רמב"ם (נציית ב', ב') "כיצד צובעין תכלת של ציצית, לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי שיקלוט את העין, ואחר כך מביאין דם חלזון... ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין ומרתיחין אותו ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין רקיע וזו היא התכלת של ציצית." ובסוף משנה: "כיצד צובעין תכלת וכו' נראה שזה כתב רבינו מדעתו שזה דרך הצבעין", רש"י (שם ע"פ צ"ק) "וסממנים – לשרות בהן כדרך הצובעין לשרות בצריך שקורין בייצ"א."

לפי רש"י, דברי הברייתא "גופו דומה ליס" מתיחסות למראה גופו. פני שטחו של החלזון אכן מעניקים לו מראה כשל היס התיכון, שם הוא מצוי. לעיתים הוא מכוסה חלקית על-ידי אצות-ים אשר ניתן להסירם בקלות יחסית באמצעות מברשת שיניים, בעוד פני השטח הטורקיז עומד בעינו ואינו ניתן להסרה באמצעות מברשת. (ניסונו בעת הניסוי להסיר את השכבה הירקקה של החלזון, אולם ללא הצלחה. במידה רבה ניתן לומר כי היא מתוהה חלק מהחלזון עצמו ואינה רק לבוש חיצוני המולבש עליו). תואר פני שטחה של הקונכיה תואם לחלוטין את תאור חז"ל⁶¹ (ראה תמונה בסוף הספר).

יתר על כן, אחר בדיקה נמצא כי חילזון המורקס הינו יחודי בפרט הזה. לחלזונות אחרים אשר נמצאו בסביבת גידולו של המורקס לא היה כל דמיון לאותו מראה. חילזון התכלת לבדו הוא אשר נמצא ממש ראוי להגדרה של "דומה ליס".

בנוסף לכך, חילזון התכלת הינו החלזון היחיד בסביבת גידולו, אשר לו דמיון מובהק לסלעים המקיפים אותו בקרקעית היס. קשה מאד להבחין בין חילזון המורקס לסלעים רגילים. חלזונות אחרים באותו אזור – פני שטחם הינו חלק, ובתור שכאלו הם נראים נקיים ובעלי מראה לבן/חום. אותם חלזונות אחרים, בניגוד למורקס, נראים בבירור בקרקעית היס.

(אחד הטיעונים המועלים כנגד זיהוי המורקס עם חלזון התכלת הינו שאין המורקס בעל מראה טורקיז, כי אם חום או לבן. הסיבה הפשוטה לכך הינה שאחר שהוא מוצא אל מחוץ למים למשך זמן מה, מתים אותם אורגניזמים אשר מעניקים לקונכיה את אותו הלבצע, והיא נהפכת ללבנה או חומה. חז"ל, כמובן, תארו את החלזון במצבו הטבעי ולא אחר שיושב לחלוטין).

3-4) צבע מהמורקס התמעט ואף כלה לגמרי בתקופות, המקבילות לאלו, בהן הלכה התכלת ונגנזה.

מנחות (מ"ג). "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי".

⁶¹ ועיי' משי"כ בספר "חזון נחום" (ברכות א', ב') ע"פ הרי"ש שיריליו ז"ל, שגוף החלזון הינו בעל מראה ירוק (green), ע"ש. וראה בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) וכן במדרש תהילים (צ'), שמתאר את התכלת, היס והרקיע כירוקים: "תני בשם ר"מ וראיתם אותה אין כתיב כאן אלא וראיתם אותו מגיד שכל המקיים מצות ציצית כאלו מקבל פני שכינה מגיד שהתכלת דומה לים והיס דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד והכסא דומה לספיר". וכן מציינו לפעמים ש"ים" הוא קרקעית היס כפי שפירש הרד"ק (ישעיהו י"א, ט') "כמים לים מכסים - מקום המים יקרא ים המים ממלאים אותו המקום עד שמכסים אותו שלא יראה קרקע היס". וכן ברמב"ן (בראשית א', י') "וקרא למקוה המים "ימים", כאילו הוא "ים מים", לפי שקרקע המקוה נקרא "ים", כדכתיב (ישעיהו י"א, ט') "כמים לים מכסים" וכן בחבוקוק (ג' ד') "כי תמלא הארץ לדעת את פְּבֹד קִנְזֶךָ פְּמִים קָסוּ עַל יָם". וכן ואת היס הוריד מעל הבקר (מ"ב ט"ז, י"ז), כי מפני שהוא מקוה מים גדול יקרא"י. וכן ברבנו בחיי (שם). ועיי' בשערי אורה (שערי א.).

מלשון הגמרא הזו נראה, שכבר בימי רב אחאי נחשב מקרה בו הובאה תכלת למאורע הראוי לציון, שכן התכלת כבר לא הייתה נפוצה כבעבר. מאידך גיסא, מבואר כאן שאכן הייתה לכל הפחות כמות מועטת של תכלת בנמצא בזמנו של רב אחאי. אותו רב אחאי שייך לתקופת ר'בנן סבוראי' (התקופה שבין האמוראים לגאונים – בערך בשנת ד"א ר"ס, 500 לספחה"ע⁶²).

המקורות הראשונים בהם מוזכר שהתכלת אינה מצויה עוד בימינו מצויים בכתבי הגאונים⁶³ והראשונים⁶⁴. נראה, אם כן, שהשימוש בתכלת פסק מ ישראל בזמן שבין תקופת ר'בנן סבוראי לתקופת הגאונים⁶⁵.

מהגמרא בסנהדרין ניתן ללמוד, שכבר בימינו של רבא (חי עד ד'ק"א - 351 לספחה"ע⁶⁶), המסחר בתכלת הוגבל בידי השלטון, לפחות ברמה מסוימת⁶⁷. על העוסקים בכך הוטלו עונשי מאסר ואף גרוע מכך. הגמרא מצטטת מה שנראה כמסר מוצפן⁶⁸ אשר

⁶² איגרת רב שרירא גאון (ר'בנן סבוראי ע"ט) "ובתר הכי אף על גב דודאי הוראה לא הות, הו סבוראי דמפרשי פירושי דמקרב ל הוראה ואקרי אנהו ר'בנן סבוראי. וכל מאי דהוה תלי וקאי פרשוה, כגון רב רחמי ורבה ורב יוסף ורב אחאי מבי חתיים". ועי' תוספות (נבחים ק"ב): "אומר ר'בנן שמואל דהוה רב אחאי (שעשה השאלות) שהיה מרבנן סבוראי", וכן בספר הכריתות לר"ש מקינון (הקדמה ימות עולם). וכתבתי כאן כפי מסקנת: שם הגדולים להחיד"א (ערך רב אחא – קמ"ה) ושם בשם האר"י (בשער הגלגלים); ותולדות תנאים ואמוראים (ערך רב אחא). וכן בדורות הראשונים (ר'בנן סבוראי פ"ט, ע"ש שיש למחוק ב' תיבות בתוסי' הנ"ל "שעשה השאלות", דמוכח מדברי התוסי' עצמם שט"ו הוא, שכן בעל השאלות חי בתקופת הגאונים ולא היה מרבנן סבוראי.

⁶³ בהשגות הרמב"ד על הרמב"ם (ציצית א', ז) "והגאון רב נטרונאי ז"ל סידר אותו יפה סידור נאה מאד על דרך שאמרה ההלכה ... ונהגו לעשות חוליא אחת ... עכ"ל". ויש שדייקו מלשון רב נטרונאי באומרו "ונהגו" שעדיין היה תכלת בזמנו או קרוב אליו. ורב נטרונאי בר הילאי גאון מלך בשנת 853-861 לספחה"ע. אמנם, באמת נראה שלא היה לו תכלת (נכונות "ונהגו" הוא על המנהג מוזמן שהיה תכלת), שכן רב שר שלום גאון (843-853 לספחה"ע) כבר כתב (תשובות הגאונים – שערי תשובה סימן קנ"ט) – "... כשהיה תכלת ביד ישראל כשהיו מטילין ציצית לבגד כך היו עושין", וכן בשאלות דרב אחאי גאון (680-756 לספחה"ע) לא הביא דיני תכלת (בשאלתא קכ"ז), וכתב ע"ז בהעמק שאלה (אות ו) שלא היה תכלת במקומו בזמנו.

⁶⁴ הלכות קטנות לר"י (הלכות ציצית דף י"ג:) "והאידיא דלית לן תכלת", שו"ת הרמב"ם (סימן קל"ח) "אבל עכשיו הואיל ואין לנו אלא לבן לבד", ר'בנו בחיי (במדבר פרק ט"ו) "ועכשיו שאין לנו תכלת עושין לבן בלא תכלת", תוספות (מנחות ל"ח:) "ואחא סומכין שאין לנו תכלת [ומטילין לבן]", מלחמות ה' (שבת י"ב) "שאם כדבריו אנו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין להטיל לבן", הלכות קטנות לרא"ש (מנחות – הלכות ציצית סימן ט"ו) "אבל האידיא שאין לנו תכלת אין לדרקדק במנין החוליות".

⁶⁵ וכן מבואר ברמב"ן (מלחמות ה' שבת י"ב) "והרי אבות קדמונים מימות הגאונים נהגו לצאת בטלית שיש בה לבן בלא תכלת".

⁶⁶ איגרת רב שרירא גאון (כתיבת התלמוד) "ובתר הכי אביי ורבא. ונפיש שמדא בא"י", איגרת רב שרירא גאון (ר'בנן סבוראי) "ושני מלכותא דרבא הוה ארבע סרי שנים ושכיב בשנת תרס"ג (לשטרות) 351 לספחה"ע" ויכ"כ בספר הכריתות לר"ש מקינון. ובספר הקבלה להראב"ד כתב שמת בשנת ד' קי"ג 353 לספחה"ע).

⁶⁷ ועי' הגהות היעב"ץ על הש"ס (סוטה מ"ח. מה"ד גשל) "אע"ג דבימי אמוראים ראשונים עדיין היה נמצא תכלת, כדאיתא בהתכלת (מנחות מב:) מ"מ לא היה מצוי הרבה כדמוכח נמי התם".

⁶⁸ מהרש"א חידושי אגדות (שם) "שכתבו ושלחו כל זה ברמז", ועי' בן יהוידע (שם) "ויתכן שהיה באותו זמן גזירה ממלכי רומא שלא יצבעו תכלת לציצית", ע"ש.

נמסר לרבה בהקשר למעצרים ולשחרורם של שני אנשים שנתפסו כשהם מביאים תכלת.

סנהדרין (י"ב). "שלחו ליה לרבה: זוג בא מרקת [=טבריה], ותפשו נשר [=חיל], ובידם דברים הנעשה בלזו, ומאי ניהו - תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום".⁶⁹

גזירות הרומיים על ייצור צבע מחלזון המורקס תועדו בידי היסטוריונים: יוליוס קיסר (גיתשי"א – גיתשטי"ז - 49 עד 44 לפנה"ס) ואחריו נירון קיסר (שמלך קודם חורבן בית שני - משנת גיתתי"ד – גיתשכ"ח - 54 עד 68 לספה"ס) העבירו בחוק גזרות, האוסרות על כל הנתינים למעט אנשי המלוכה ללבוש את היטרייאן פורפורי שנצבע במורקס.⁷⁰ כמאתים שנה לאחר מכן, שוב נאסר ייצור הצבע, הפעם בידי הקיסר הרומי דייקלוטינוס (ד'מ"ד - ד'ס"ה - 284 עד 305 לספה"ס).⁷¹ (אותו שלט רע ומדכא נזכר בירושלמי ובמדרש⁷²). מאוחר יותר, תחת ממשלת קונסטינטינוס גאלוס (ד'ק"י"א - ד'ק"י"ד - 351 עד 354 לספה"ס), נגזר על-פי חוק עונש של עינויים על כל מי שיצבע את היסגול הצורי (דהיינו צבעי המורקס) בניגוד לחוק, וכפי שמסופר בכתבי ההיסטוריה:

"פילוסוף בשם אפיגנוס ודובר מקצועי בשם יוסביוס נעצרו על-ידי גאלוס באשמה שמונטיס, כאשר הותקף לבקשת גאלוס, הועיק לעזרתו שני אנשים (אשר אינם מזהים ממקום אחר) בשם אפיגנוס ויוסביוס. שני האנשים ענו, כמו גם אדם בשם אפוליניס, פקיד בדימוס, וכן אביו, אשר שימש כמושל אזורי, על רקע האשמה בקשירת קשר נגד השלטון, וזאת משום שנתגלה כי חלוק סגול בלתי חוקי נארג בצורה".⁷³

נוך פחות ממאה שנה מפטירת רבא, הלכו הגזירות והתגברו, עד שאחר מספר גלגולים הגיעו לידי גזירה מלאה על כל תעשיית התכלת. בשנת ד'קפ"ד (424 לספה"ס) גזר המושל הרומי תיאודוסיוס השני איסור על צביעה במורקס לכל מי שאינו שייך לאצולה המלכותית. עבירה זו הייתה נחשבת "שוות ערך לבגידה בדרגה החמורה ביותר". להלן ציטוט מספר החוקים של תיאודוסיוס (כותרת 21, 3) –⁷⁴

"דברי הקיסר תיאודוסיוס למקסימוס, כבוד מעלת הממונה על רשויות האימפריה הקדושה,

על כל התושבים, ללא הבדל מין, דרגה, יכולת, משלח יד או משפחה, להימנע מאחזקה של אותו חומר המיועד בלעדית לקיסר ולביתו. כמו-כן, אל לו לאדם

⁶⁹ פירשי"י: "זוג - שני תלמידי חכמים. בא מרקת - טבריא. ותפשו נשר - חיל פרסיים וי"א רומיים, ע"י מהר"ץ חיות וכן יהודיש). דברים הנעשים בלזו - תכלת - בלזו עושין אותה, כדאמרינן בסוטה (מ.ו.), היא לזו שצובעין בה תכלת".

⁷⁰ Suetonius, The Twelve Caesars, Julius XLIII, Nero XXXII (Written in 127 CE).

⁷¹ Corcoran 2006, pg. 43. Potter 2004, pg. 290.

⁷² נזכר בבראשית רבה (תולדות פרשה ס"ה) "דקלייטניוס מלכא" ע"ש בכל המעשה ורשעתו. וגזירותיו נזכרו גם בירושלמי (עבודה זרה פ"ה ה"ד; שביעית פ"ט ה"ב) "דיקליטיאנס אעיק לבני פנייס".

⁷³ Potter 2004, pg. 482.

⁷⁴ Pharr 1952.

כלשהו לארוג בביתו או ליצור בכל דרך חלוקי משי או טוניקות אשר נצבעו בצבע סגול, ואל לו לאורגו בתערובת עם שום צבע אחר. על האנשים להביא מבתיהם ולמסור את כל אותן טוניקות וכל אותם חלוקים אשר אריגם נצבע בכל חלק שיהיה בידי דם החליון הסגול. אין לארוג במסכת שום סיב אשר נצבע בסגול, וסיבים אשר נצבעו כן לא יסובבו ולא יחזקו בגול האריגה המהדהד. בגדים הצבועים לגמרי בסגול יוסגרו לידי האוצר וינתנו מיד. אל לו לאדם להתלונן על שהפסיד את ערך הבגד, שכן הדבר יעיד על הזלזול ועל קלות הדעת בה הוא מתיחס כלפי החוק אותו רמס בגליו; כמו-כן, אין כל סיבה שידאג לרווח כספי, שכן הדבר כרוך בסיכון חייו ללא צורך. אל לו לשום אדם לנסות ולהתחמק ובכך להסתכן בנשיאה בתוצאות מערכת הענישה של החוקה החדשה; אם יעשה כן, תישקף לו סכנה כשל אדם המעורב בפשע שאינו נופל בחומרתו מבגידה בדרגה חמורה.

ניתן בקונסטנטינופול 17 יום לפני קלנדיה של פברואר בשנת מלכותו של כבוד המנצח האצילי – 16 בינואר, 424.

גזירה מאוחרת יותר (ד'ר"ל – 470 לספחה) אסרה על אחזקת צבע המורקס, והטילה על העברין עונש מוות⁷⁵. גזרה דומה, המזכירה את התכלת במפורש, מצויה בקובץ החוקים של יוסיניוס⁷⁶ -

"מהקיסרים ולנטיניאן, תאודוסיוס וארקדיוס אל פאוסטוס, הממונה על אוצר האימפריה,

לשום אדם פרטי לא תינתן רשות לצבוע או למכור מוצרי פרפורא, משי או צמר שנקרא בלאטה"⁷⁷, אוקסיבלאטה והייקינטינה, ומי שימכור מהמורקס הנזכר - עליו לדעת כי הוא מסתכן באיבוד רכושו כמו גם חייו".

המילה "הייקינטינה" המוזכרת בקטע האחרון הינה בדיוק אותה מילה בה השתמשו תרגום השבעים וכן תרגומים נוספים בכדי לתרגם את "תכלת" האמורה בתורה⁷⁸.

⁷⁵ כותרת 23, הדנה במסמכים שונים וחוקי ענישה מעשיים, 6. "מהקיסר ליאו להיליריאן, אדון המשדרים ובן האצולה. כל תעודה מכל סוג אשר תיוחס אלינו, אל לה להיות עשויה משום צבע למעט סגול, העשוי מאפרם של שני סוגים של חלזונות, הנקראים מורקס וקונקילוס... יהיה זה בלתי-חוקי, אפוא, ללא מתן כל אפשרות של אישור, שימצא ברשותו או שאף יחפש אחר צבע מהסוג הזה, ואל לו אפילו לצפות שישג אותו ממקור כלשהו, ומי שיהיו בעזתו מצחו לעבור על החוק הזה יידון למוות, זאת לאחר החרמת כל רכושו. (ניתן בשישי לקלנדיה של אפריל, במהלך ועידת הדיונים של ג'ורניוס וסוורוס, שנת 470).

⁷⁶ קובץ חוקים אזרחיים, אשר יצא לאור בין השנים 529 - 534 לספחה"ע בפקודת יוסטיניוס הראשון, קיסר האימפריה הרומית המזרחית, 4.40.1. ראה גם 11.8.9.

⁷⁷ בספר שלטי הגבורים (הרב אברהם הרופא, נדפס ב-1612 פרק ע"ט) נכתב: "והמלה הזאת בלאטה יש לה ב' משמעויות... ובלשון יון ר"ל רמש היס הנקרא פורפורא והוא החלזון שצובעין בו התכלת".

⁷⁸ כ"ה גם בתרגום עקילס הגר המובא במוסף הערוך (ערך אייריון וכן בערך טיינון) "מדרש אסתר, חור כרפס ותכלת, תרגם עקילס אייריון קרפסיון טינון. עוד היום בהעתקות יווניות נמצא - אייריון

כעבור כשמונה מאות שנה, מעיד הרמב"ן (ד"תקני"ד - ה"ל) על אותה גזירה, האוסרת את השימוש בתכלת לכלל העם למעט משפחת המלוכה -

רמב"ן (שמות כ"ח, ב') **"והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים"**.⁷⁹

נראה אפוא, שבאותם אזורים שהיו תחת השלטון הביזנטי - הפלג המזרחי של מלכות רומי, אשר בתוכו היו נמצאים האזורים העיקריים בהם היו מייצרים את צבע המורקס, שהם יוון וארץ ישראל - נשארו הגזירות הללו בתוקפן שנים רבות, ואף מאות שנים אחר שנגזרה הגזירה, שהרי הרמב"ן עדיין מזכיר שהגזירה עומדת בעינה.

מסקנת ספרי ההיסטוריה אף היא עולה בקנה אחד עם דברי הרמב"ן -

"עם פרוס המאה התשיעית [לספה"ע], המקום היחיד בו יוצר צבע סגול היה קונסטנטינופול, וייצור זה היה תחת פיקוח ושליטה של הקיסר הביזנטי... כשנפלה קונסטנטינופול בידי הטורקיים העותומניים בשנת 1453, אבד סופית סוד צביעת הסגול באמצעות שבלולי הים...".⁸⁰

משנת ה' רי"ג (1453) והלאה, כאמור, אבדו היכולת והידיעה הנדרשות בכדי לצבוע באמצעות חלזונות המורקס. רק לקראת סוף המאה העשרים לספה"ע הצליחו לשחזר את אופן הצביעה. האדם הראשון בעת החדשה אשר הצליח לייצר ציציית הצבועה בתכלת היה הרב טבגר שליט"א, שעשה כן בשנת התשמ"ח. אחר עיון רב בתגליות האחרונות של כמה וכמה כימאים⁸¹, עלה בידו לשחזר את תהליך צביעת התכלת, אשר היה עלום מאות בשנים.⁸²

קרבסינון יקנטינון - ופי המילות... יקנטינון דבר אשר לו גוון תכלת". ועיי' מדרש אסתר (פרש"ב, ז'), ובמפרשים שם.

⁷⁹ ועיי' רמב"ן (בראשית י"ד, א') "ומלך גוים - המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין, רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים, כיתים ואדום ויתר גוים".

⁸⁰ Kassinger, Pages 15 & 47.

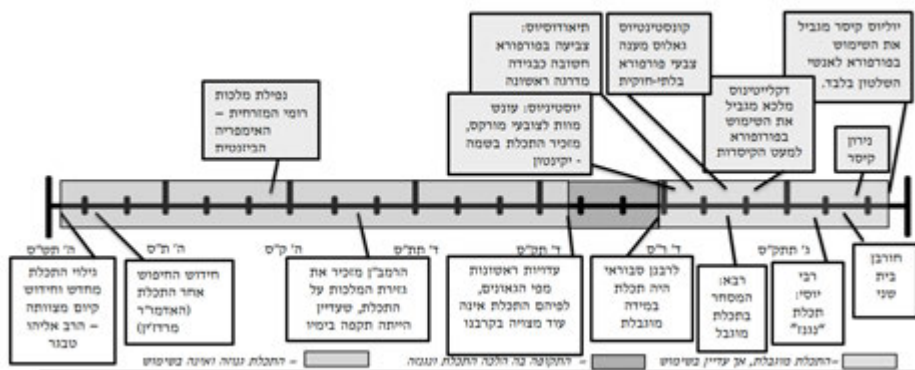
⁸¹ Elsner, O. & Spanier, E. (1985)

⁸² Boesken Kanold, 2005.

"בינואר 2001, הצליח אנג' בוסקן קנולד (Inge Boesken Kanold) לשחזר יורה לצביעת סגול באמצעות ארגמן קהה-קוצים) EDMONDS (1758 = Hexaplex trunculus L.) - טרי בערת הספרון של ג'ון אדמונדס, שכותרתו "סיגול צור/המלכותי" EDMONDS, 2000. הדבר נעשה במוסד הקרוי Conservatoire des Ocre et Pigments Appliqués בעיר רוסילון שבמחוז מרונס בצרפת, במהלך סדנה פרטית בה נכחו מספר מומחים לצביעת סגול עתיק בצוותא עם ג'ון אדמונדס. האסקרנו דה מר' (escargot de mer), כפי שהוא נקרא בפי הצרפתים, מצוי בשווקים המקומיים (BOESKEN KANOLD 2005). מאז נפילת האימפריה הביזנטית ב-

**חשוב לציין, כי אותן גזירות רומיות עליהן הצבענו מהוות את ההסבר
היחידי ששמענו המניח את הדעת לתופעה של שכחת מצות עשה
דאורייתא בידי כלל ישראל.**

לוח הזמנים שלהלן מראה את ההקבלה שבין זמני המקורות התורניים (בלבן) לבין זמני המקורות ההיסטוריים (באפור) ביחס לתקופות בהן התרחש תהליך היעלמותן של התכלת (שלושה שלבים).

1453, ייצור נרחב יותר של צבע סגול בעזרת שבלולים נפסק, והידע הכרוך בו נשתכח (HAUBRICHS (2004)). התהליך מתואר חלקית ע"י פלינוס בספרו "תולדות הטבע", אולם עד כה לא הצליחו לשחזרו בפועל בעת החדשה (DOUMET 1980), (ELSNER 1985, 1991), (MCGOVERN 1990).

5) שרידים המעידים על ייצור צבע המורקס נמצאו בדיוק באותם מקומות בהם התכלת היה מיוצר.⁸³

איי אלישה – קפריסין

כתוב ביחזקאל (כ"ז, ז) -
"תִּכְלַת וְאַרְגָּמָן מְאִי
אֱלִישָׁה הִיָּה מִכַּסְדָּ".
התרגום מתרגם את "איי
אלישה" כ"איטליא",
ונראה שכוונתו לאיים
שעל יד חופה של
איטליה.⁸⁴ איטליה היתה
אחד המרכזים הגדולים
של תעשיית ייצור צבע
המורקס.⁸⁵

לפי המדרש רבה אלישה איננה איטליא, אלא "אלס".⁸⁶ וכפי הנראה הכוונה לאי
הידוע בשם קפריסין, אשר שמו בעבר היה "אלשיה".⁸⁷ ממצאים ארכיאולוגיים

⁸³ בענין הבאת ראיות מארכיאולוגיה, כבר מצינו בחז"ל ובראשונים שהשתמשו בראיות כאלו על-
מנת לקבוע הלכה למעשה, ע"י ב"ב (ע"ד). לגבי רבי"ח שראה יציאת של מתי מדבר, ואמרו לו
"איבעי לך למימני חוטינן ולמימני חוליות". וע"ע סמ"ג (נשין סימן כ"ב) "וגם שלחו כתב מארץ ישראל
שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו שם תפילין ישנים מאוד כסדר רבינו משה רש"י ז"ל", וע"י
בשו"ת מהר"ל (סימן קל"ז, ו) שאין להחמיר להניח תפילין דר"ת, ונימוקו ש"סמכין על מה שכתב
הסמ"ג שהוא דקבר יחזקאל", והובא בב"י (או"ח סי' ל"ד). וע"ע רמב"ן (שמות ל, י"ג) שחולק על רש"י
שם במשקל השקל של תורה, ובהוספה לפי החומש (נדפס בסוף וזאת הברכה) כותב במכתב לבנו כשבא
לא"י שמצא סיוע לרש"י ע"פ מטבע עתיק שהראו לו, וז"ל "ברכני ה' עד כה שזכיתי ובאתי לעכו
מצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף... ושקלנו אותה במשקלות... והנה נסתייעו דברי רבינו
שלמה סיוע גדול...". וכ"כ האברבנאל (שמות ל) "ומחצית השקל כבר כתב רש"י אמתתו שהיה חצי
אוקיא, ולא תשית לבד למה שכתב הרב ר' משה בר נחמן הזה נגדו כי כבר הודה באיגרותיו שלח
מארץ ישראל אל בנו שראה בעיניו את שקל הקדש. ושצדקו דברי רש"י במשקלו וגם אני אודהו כי
הנה הקרה ה' לפני שקל הקדש אחד והוא היום בידי ומשקלו באמת חצי אוקיא". והביאו להלכה
לענין פדיון הבן בשו"ת תשב"ץ (חלק ג סימן רכ"ו) "והרמב"ן ז"ל ראה בארץ ישראל זה השקל משקלו
כמו שכתב רש"י ז"ל". וכ"כ כאן, שאין אנו סומכים על אותן ראיות לומר מתוכן שכך נהגו
להלכה, אלא רק בכדי להורות על עצם הימצאם באלו המקומות, וחבן.

⁸⁴ ת"י: "תכלא וארגונא ממדינת איטליא הות כסותיך". איטליא בלשון חז"ל היא חלק מיוון -
מגילה (ו): "אמר עולא: איטליא של יון זה כך גדול של רומי".

⁸⁵ Reese (2005).

⁸⁶ שתרגם אלישה – אלס, ותרגם כתיים- אטליא, ומוכח שאלישה לאו היינו איטליא. בראשית רבה
(מהד' אלבק - פרשת נח פרשה לו) [ובני יון אלישה ותרשיש כתיים ודודנים] אלס וטרסוס איטליא
ודדניא. ובדפוס וילנא הגירסא משובש כי פתח בבי מקומות וסיים בגי מקומות, וענין. וע"ה בספר
הגאולה לרמב"ן (מהד' ליפשיץ עמ' כד, מהד' ספרקה תשס"ד עמ' קסב) שהביא הגירסא על נכון כנ"ל.

⁸⁷ מוכח מאיגרות תל אל-עמרנה.

נרחבים מעידים על כך שגם שם התנהלה תעשייה ענפה של יצור מורקס וצביעה בו, ונמצאו שם ערימות גדולות המכילות עשרות אלפי קונכיות מורקס במספר אתרים לאורך חופי האי⁸⁸.

רצועת החוף מצור ועד חיפה

"זְבוּלָן לְחוֹף יָמִים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוֹף אֲגִיטִי וְיִרְכְּתוּ עַל צִידוֹ"⁸⁹
(בראשית מ"ט, י"ג).

מבואר מהגמרא בשבת שצביעה ע"י חלזון בארץ ישראל התקיימה בין סולמות של צור⁸⁹ לחיפה.

שבת (כו.) "וּמַדְלוֹת הָאֶרֶץ הַשְּׂאִיר נְבוֹזְרָאָדָן רַב טַפְחִים לְכַרְמִים וּלְיַגְבִּים (ורמיהו מ"ב, ט"ז) ... יוגבים - אלו צידי חלזון, מסולמות של צור ועד חיפה".

אזור זה של חוף הים נמצא בצפונה של ארץ ישראל, והוא מזוהה עם נחלת שבט זבולון,⁹⁰

Douglas (1972); Sayce, AH (1928); Goren, Bunimovitz, Finkelstein, Na'aman, 1993; Knapp, 1997.

Reese 2008: "CYPRUS – Hala Sultan Tekke⁸⁸ – באתר זה שבחופה הדרומי של קפריסין, אזור 8 ייצר כמיוות גדולות של קונכיות מורקס טרונוקולוס מרוסקות בשורות ירקרקות ב-1972... צוין, כי "צפונית-מערבית לקיר F 1023, ב-F 1051, שכבה מספר 4 מכילה למעשה קונכיות סגולות (מורקס)". ב-1977, נתגלה עוד מאותה שכבה של מורקס טרונוקולוס מרוסק. ב-1980, קומת המיילוי באזור 8, חדר 13 יצרה כ-60 אריגים של מורקס טרונוקולוס. ב-1981, באזור 8 חדר 34 דרום, מזרח, שכבה 5 יצרו 1,154 אריגי מורקס טרונוקולוס. באזור 8, חצר בנין A הניבה שתי ערימות של מורקס מרוסק. שני חדרים נוספים אף הם יצרו מורקס מרוסק מעל הקומות. החפירות של שנת 1990 בעומק של 6 – 7 מטרים בבאר F 1750 יצרו מעל 200 אריגי מורקס טרונוקולוס... (ההדגשה נוספה על המקור).

⁸⁹ אנציקלופדיה יודיאקה (מתורגם): "סולמה של צור: כביש תלול העולה בצורת מדרגות, אשר חיבר את אזור עכו עם אזור צור והיווה חלק מכביש החוף, אשר עבר בין שני הכיפים של ראש הניקרה וראש הלבן, כשחלקו האחד מצוי בישראל, ואילו חלקו השני בלבנון".

⁹⁰ כמ"שכ (בראשית מ"ט, י"ג) "זְבוּלָן לְחוֹף יָמִים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוֹף אֲגִיטִי וְיִרְכְּתוּ עַל צִידוֹ" (צידון נמצאת קרוב לצור, לצפונה של איי), ובת"א, וכע"ז בת"י "זְבוּלָן עַל סָפֵר נִמְמָא יִשְׂרָי ... וְתַחֲמוּמִיהָ יְהִי מָטִי עַל צִידוֹ", וכפ"ש"י "סוף גבולו יהיה סמוך לצידון", וכ"פ רב"ע וחזקוני שם, וכן במדרש שכל טוב (בבב) ובפסיקתא זוטרתא (שם), וכן ברד"ק (שופטים י"ח, ז) ובשרשים (עוד ירד), ובכפתור ופרח (פרק י"א),

שעליהם ביחוד אומרת הגמרא שהיו מעורבים בעשיית התכלת –

מגילה (ו.) "וּשְׁפָנֵי טְמוּנֵי חוֹל (דברים ל"ג, י"ט) - תני רב יוסף: שפני - זה חלזון, טמוני - זו טרית, חול - זו זכוכית לבנה. אמר לפניו [זבולון]: רבונו של עולם מי מודיעני [אם ינסו לגנוב]? אמר לו: שם יזבחו וזבחי צדק, סימן זה יהא לך: כל הנוטל ממך בלא דמים - אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום."

האיזורים הללו היו ידועים במשך ההיסטוריה כמרכזי תעשיית צביעת המורקס:

"באסיא,

הסגול הטוב ביותר הוא של צור"⁹¹

"איור של קונכיית המורקס, אשר מהווה עדות לתעשייה מקומית של צביעה בסגול, נמצאת לעיתים קרובות על הצד האחורי של מטבעות מצור בתקופת האימפריה. ערימות של קונכיית מצור ובצידון, מרוסקות ושבורות, מופיעות בתור אשפה המושלכת בידי יצרנים בעת העתיקה. לקראת סוף המאה ה-19 [לספה"ע], טייל להאטו מבקר לאורך חופה של צור, ותמה – "מהם אותן ערימות ענקיות העומדות במישור מרחק מועט מקו החוף? אלו אינם אלא כמויות אדירות של חלזונות-ים משנים או שלושה מינים [ארגמון קהה-קוצים וארגמון חד-קוצים]. אלו העדים הדוממים, המעידים על קיומה בעבר של תעשיית צור, אשר נכחדה עם השנים".

"צור לאורך הדורות", נינה ג'ידיג'יאן, הוצאת דר-אל-משיק, 1969, עמ' 150 (מתורגם לעברית).

"אחר זאת אנו מגיעים לעיר צור ... כיום, תהילתה ותפארתה נובעות אך ורק מהיותה מרכז של תעשיית ייצור המורקס והסגול"⁹²

ועי' ספר יוחסין (מאמר שני סדר האמוראים אות האל"ף). וראה פ"י הגר"א (יחושע י"ט, י"ט-י"ז) שלפיו רצועה יצאה מחלקו אל הים הגדול, ושם התרחב כצורת ירך. וכן בתרגום יונתן (דברים ל"ג, י"ט) מבואר, כי חלקו של זבולון היה על הים הגדול ומשם לקח חלזון לתכלת: "על ספר ימא רבא שן ... וְחִלְזוֹנָא וְאַחֲדוֹן וְצִבְעוֹן מֵאֲדָמִיָּה תִּיקְלָא לְחוּטֵי גוּלְיֵתְהוֹן".

וכן משמע בספרי, שחיפה וצור היו קרובים לחלקו של זבולון: וספרי (וזאת הברכה פסקא שני"ד) "דבר אחר כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה [י"ג: יפ] ... אמר רבי יוסי פעם אחת היית מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה אמר לי מחלזון...". וכן דייק בספר קרית מלך (נציית ב', ב') להגרח"ק שליט"א. וכן מבואר בבבא בתרא (קכ"ב) שחלקו היה קרוב לעכו שהוא ג"כ על הים הגדול בין צור לחיפה - "זבולן עולה - תחום עכו עולה עמו... ע"ש בתוס'. וכ"כ בתוס' רי"ד (שם) "דזבולון נטל חלקו במערבה של א"י סמוך לעכו, שנאמר (בראשית מ"ט, י"ג) והוא לחוף אנוני, והים הוא מערבה של א"י". ועי' חזון איש (שביעית - סימן ג' אות כ"ז) "מיהו אי זבולן היה ע"פ כל הצפון הגיע לחוף ים סבכי שהוא במקצוע צפונית מזרחית ששל א"י וגם בירדן החולך ממערת פמיים עד ים כנרת וכדאמר בכורות נ"ה א' והוא מגיע גם לחוף ים כנרת, והיינו דכתיב זבולן לחוף ימים ישכון והיינו דאמר לי נתת ימים ונהרות, וכן יש ללמוד מהא דכתיב (ישעי' ח כג) הקל ארצה זבולן וארצה נפתלי ואם איתא דזבולן לא היה עד סוף השמורח א"י ע"כ היה שם משאר שבטים וכשגלו נפתלי ע"כ גלו גם היושבין לפניהם וכיון שלא הזכיר הכתוב אלא זבולן ע"כ **זבולן ישב בכל הצפון** ונפתלי בדרומו, והברר מוכרח גם ממה דלא מציינו במקרא חלקו של שבט אחר במזרחית צפונית".

⁹¹ Pliny, Book IX Ch. 60 - 65.

⁹² Pliny, Book V Ch. 17.

ערימות ענק של קונכיות מורקס נתגלו לאורך חופה הצפוני של ישראל ושל צור שבלבנון (בדיוק היכן שחז"ל מתארים). הקונכיות נסדקו בדיוק היכן שצריך על-מנת להפיק את הצבע, והן נמצאו ליד מה שנראה כיצירות צבע עתיקות. אף בימינו, מננים המקומות הללו על אותם אזורים מסוימים בהם ניתן להשיג את שבלולי המורקס, כפי שהיה בזמן חז"ל.

”צור – כאן נמצאו קונכיות המורקס בשנת 1793 וגם בשנת 1811. ארגמון קהה קוצים נמצא ע”י לורד ולנטין. לאורך החוף, מצא החוקר האירי ד”ר ווילד בשנים 1839 ו-1840 בורות עגולים חצובים בסלע ובתוכם קונכיות שבורות של

מצבור של מטבעות מזמן הרומיים ועליהם תבליט של שבלול מורקס

ארגמון קהה קוצים וכן ערימות של קונכיות כאלו... צייהב ציין, כי נמצאה ערימה של קונכיות שבורות מזמן הרומיים בתוך איזור התעשייה של העיר, ומעליה חנות ביזנטית של צבע. על-כן מן הראוי לציין, כי תבליטים של שבלולי המורקס נמצאו על מטבעות של צור משנת 112 לספיה”ע ולאחר מכן. כמו-כן נמצאו כתובות, המוכיחות על תעשיית הצבע הסגול מטעם המלכות בזמן שלטונו של דיוקלטיאן (קודם שנת דיס – 300 לספיה”ע)

יוסביוס, דברי הימים 7, 32, ואילו בשנת דיקמ”ג (383 למניינם) הולאמה התעשייה ועברה לשליטה בלעדית של הממשל (קובץ החוקים של יוסטיניוס 9, 40, 1).⁹³

חיפה ידועה אף היא כמקום בו התקיימה תעשיית צבע בזמן ההוא, ועדויות לכך נמצאו בשרידים של תעשיית צבע, אשר נמצאו בתל שקמונה (על יד חיפה) ובעוד מספר בלתי מבוטל של עיירות חוף בצפונה של ישראל.

להלן קטע קטן מתוך תיאורים רבים של חוקרים אודות המקומות הללו:

”ייצור הזכוכית והצבע המופק מהשבלולים הימיים היוו את התעשייה היוקרתית ביותר של העיר [חיפה]”⁹⁴.

⁹³ תודתנו נתונה להרב צבי רוגין שליט”א על תמונות המטבעות. Reese 2008.

"בתל שקמונה, ערימות רבות של ארגמון קהה קוצים וארגמון חד-קוצים נמצאו על התל... קונכייות שלימות ושבורות מכל שלושת סוגי המורקס נמצאו בערך חצי קילומטר מדרום לתל, מבלי שתהיה אפשרות לתארך אותן".⁹⁵

"ממצא מיוחד במינו נתגלה בדמות שרידים של צבע סגול על שברי כדים גדולים. נראה, כי זהו מימצא נדיר של צבע סגול (סגול צורי) שנשתמר, שהרי נמצאו מאות קונכייות של מורקס במהלך החפירות. נראים הדברים, כי כלכלת הישוב התבססה על הידע והנסיון בייצור אותו צבע יוקרתי ונחשק"⁹⁶.

היעב"ץ (הינניח – היתקליו) אף הוא ציין להקבלה שבין חז"ל לדברי ההיסטוריונים ביחס לשני המקומות הללו, בהם התרחשה בפועל צביעת התכלת:

"ובענין צידת חלוון אמרו בפרק במה מדליקין - "ולכורמים וליוגבים תני ר"י: יוגבים אלו צידי חלוון מסולמא דצור עד חיפה", **וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם** כותבי יוובי המדינות והנמצא בה לצורך העולם. וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין שני המקומות הללו"⁹⁷.

6) שמו של המורקס (פורפורה, ביוונית - Πορφύρα) מצוי בחז"ל עבור תכלת ובגדים יחודיים למעמד המלוכה.

שבלול המורקס נקרא במשך הדורות בשם 'פורפורה' ורבות נכתב עליו בספרי ההיסטוריה.

⁹⁴ The City of Haifa: Historical Perspective, The Haifa Foundation – העיר חיפה מנקודת תצפית היסטורית, בהוצאת קרן חיפה.

⁹⁵ Reese 2008. עיין ברשימתו גם אודות אתרים נוספים בהם נתגלו מיכלי צביעה וערימות של שבלולים בעכו, הר הכרמל, כפר נחום ואזורים נוספים.

⁹⁶ Eisenberg and Bar, 2012.

⁹⁷ היעב"ץ (מספחת ספרים פ"ד), וכוונתו במילים "בין שני המקומות הללו" – בא"י, ואינו מדבר על שאר ארצות, ע"ש שבא להקשות על פשטות לשון הזוהר (תרומה ח"ב קמט:). שהחלוון נמצא בים כינרת, ש"כל זה תמוה והפך המציאות", ומביא ראיות לכך שרק בין צור וחיפה היה בים הגדול שהוא בחלקו של זבולון, ולא בים כינרת שנמצא בחלקו של נפתלי. ובאמת נראה, כי כוונת הזוהר היא ע"פ סוד כדרכו במקומות רבים. וכעין זה כתב הרמ"ק ב"אור יקר" (תרומה ט"ו), הובא גם בס' אור החמה לר' אברהם אזולאי בעל ס' חסד לאברהם (ח"ב קמט:). "תימה ימא דגינוסר היא ימא של טבריה ואינו החלוון אלא דג בים הגדול שם חלקו של זבולון. וי"ל שים גינוסר הגשמי אין בו חלוון, ולמעלה קאמר שהיא המלכות, ושם בין דגי הים מתגדל נונא חדא דאיהו סוד הדין...". ומאד חשוב להעיר, כי אין מאכן קושיא על זיהוי התכלת כפורפורה, כי אם על הזוהר שסותר כמני התלמוד שקבעו כי החלוון נמצא בים הגדול ומשם היה ניצוד.

בספרי פליניוס הזקן (תולדות הטבע, ספר 9, פרקים 60 – 65), פרקים רבים מוקדשים להיבטים השונים של צביעת המורקס. לאורך כל אותם פרקים, הוא מתייחס אל השבלולים המכונים פורפירא ומורקס, ומציין אותם כמקור לצביעה בסגול ובכחול.⁹⁸

גם אריסטו (תולדות בעלי החיים 5, 15) קורא למורקס באותו השם; "חלזונות הפורפירא, המורקס הסגולי, מתאספים יחדיו למקום אחד בזמן האביב".

גם בעידן המודרני, שמו של המורקס נותר "פורפירא" (או דומה לזה) בלשונות רבות ושונות, כגון יוונית, גרמנית ואיטלקית.⁹⁹

מכיוון שכך, נקראו בגדי המלכות בספרי היוונים העתיקים על דרך ההשאלה בשם 'פורפירא',¹⁰⁰ וזאת על-שם היותם צבועים במורקס.

מוסף הערוך - (הרב בנימין מוספיא - 1606-1675, ערך פרפירא) "פרפירא... פירוש בלשון יוני ורומי – בגד תכלת".

בדומה לכך, השתמשו חז"ל בביטוי 'פורפירא' עבור שמם של בגדי המלכות העשויים מתכלת.

מדרש הגדול (במדבר ד', ה'): "אבל הארון עור תחש מלמטה ותכלת מלמעלה, ולמה? שכן דרכן של מלכים פורפירא שלהן תכלת".

ראב"י"ה (ר'תת"ק – ד'תתק"ף, ח"א – ברכות סימן כ"ה) "מאימתי קורין שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר"א או' בין תכלת לכרתי. וקבלתי שיש מין צבע שקורין כרתי ודומה לתכלת. וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין, והוא מעיל שקורין בלשון לעז' פורפירא ויש שדומה לו קצת" - [הפריפינין].

האריז"ל אף הוא מזהה את בגד המלכות הקרוי "פורפירא" כאריג הצבוע תכלת.¹⁰¹

⁹⁸ מוצאים שפליניוס מחלק בדרך כלל בין צבעי ה"מורקס" ו"קונכיליום" לבין צבעי "פורפירא" ו"הסגולי". נראה שהוא משתמש בשם "מורקס" עבור הארגמן קהה-הקוצים ממנו מופק ה"קונכיליום" – כחול, ואילו בשם "פורפירא" הוא משתמש עבור הארגמן חד-הקוצים ו/או אדומת הפה מהם מופק צבע אדום-סגול. מספר דוגמאות: "conchylio atque", Book V, Ch. 17 "conchylium et purpuras", Book IX, Ch. 60 "purpuras et conchylium". במקומות אחרים, בהם הפורפירא אינו הדיין המרכזי, הוא משתמש בשני השמות לחילופין עבור כל משפחת הפורפירא. (ראה Book IX Ch. 25. And Book XXII Ch 3).

⁹⁹ Liddell and Scott. An Intermediate Greek-English Lexicon. Oxford. Clarendon Press. 1889. An Italian Dictionary, Alfred Hoare M.A. Cambridge 1915.

בגרמנית ובשוודית נקרא פורפור-שנעק - "purpurschnecke".

¹⁰⁰ Polybius, Hist. 10.26.1, Plutarch, Aemilius Paulus 23, Herodotus, Hist. 22.

¹⁰¹ בספר לימודי אצילות המיוחס לאריז"ל (סוד הצמצום חלק שני) "כי זה נקרא פורפירא דמלכא ונקרא בגד תכלת". וכ"כ הגרא"ז מרגליות בפי' לפסיקתא רבתי (מהדורה שימ"ח – עמ' 31) "פורפירא –

במקומות רבים נוספים בחז"ל, מצינו את בגד המלכות הנקרא "פורפרא", שהיה בלעדי רק עבור המלך עצמו, ולהלן נביא מספר דוגמאות¹⁰².

1) **בראשית רבה** (וישלח ע"ה, ד') "לזה שבא שענתו ליטול המלכות לפניו, ר' יהושע אמר שלח **פורפרא** וטלקיה קודמוהי". (ובפירושו עץ יוסף - "בפורפר משתמשים במיוחד לבלוש מלכות"¹⁰³).

2) **אסתר רבה** (פרשה י', י"ב) "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות [תכלת וחור] וגו', רבי פנחס אומר מלך מרדכי על היהודים, מה המלך לובש פורפרין כך מרדכי לובש **פורפרין**...".

3) **שמות רבה** (תצוה ל"ח, ח') "משל לבן מלכים שהיה פדגונו נכנס אצלו ללמד סינגוריא על בנו והיה מתיירא מן העומדים עליו שמא יפגע בו, מה עשה המלך הלבשו **פורפרא** שלו שיהיו רואין אותו ומתייראין ממנו...".

4) **אסתר רבה** (פרשה ז' סימן יז) "א"ר חייא בר ינאי **פורפרא** דמלכא מזדבנא בשוקא ווי ליה למיזבניה ווי ליה לזבוניה כך ישראל הן **פורפרא** שהקב"ה מתפאר בהן הה"ד (ישעיה מ"ט) ישראל אשר בך אתפאר והן נמכרין אוי לו למוכר ואוי לו ללוקח...".

חלזון התכלת מזוהה במפורש כפורפרא

כמה וכמה מרבתינו האחרונים מזהים את חלזון התכלת עם הפורפרא¹⁰⁴.

בגד תכלת. ר"מ במדרש תהלים (מזמור כ"ב) שפורפרא של מלכים נעשה מתולעת: "ואנכי תולעת

ולא איש. ר' יהושע בן לוי אמר אני הוא שהלבשתיך **פורפרייה** על הים, ולא איש אחר בעולם."

¹⁰² וכן בעוד מקומות רבים בחז"ל: **בראשית רבה** (ע"ד, כ"ב; ע"ד, ט"ו; צ"ב, י"ז) **שמות רבה** (ט"ו, י"ג; ל', י"ח; כ"א, ח') **ויקרא רבה** (ב', ד'; ו', ח'; כ"ח, ו'; ל"ד, י"ב) **במדבר רבה** (י"ב, ז'; ט"ו, כ"ד) **דברים רבה** (ז', טו) **שה"ש רבה** (ד', ב') **איכה רבה** (ו' וילנא א', א' ובובר ב' ד"ה בצע אמרת) **אסתר רבה** (ג', א'; י', י"ב) **קהלת רבה** (ה', א') **פסיקתא דרב כהנא** (י"א, ח'; ב' - כי תשא ז') **מדרש תנחומא** (בובר - וארא ט', משפטים י', ורשא - כי תשא ח', ראה ח') **ילקוט שמעוני** (מקץ ק"ב, שמות קס"ז, תצוה שעי', בהר תרס"ח, בהעלותך תשכ"ג, מטות תשפ"ה, ואיכה רמז תתרי"ב) **זוהר** (ח"א ל"ט, מ"א, ס"א; רכ"א; ו' ח"ב ח':) **פסיקתא רבתי** (ח' - ויהי ביום כלות משה ד"ה דבר אחר ויהי, י' - כי תשא ד"ה ד"ה כי תשא) **מדרש תהלים** (בובר - מזמור כ"א, כ"ב, כ"ג) **אדרא רבא** (נשא ק"מ: (תקוני זוהר תקונא עשרין חדא באב מקורו במדרשים הנ"ל: "מהו בצע אמרתו מבזע **פורפרא** שלי" והובא בראשונים ובפוסקים: רא"ש (תענית פרק ד' סימן ל"ז) **מרדכי** (מועד קטן הלכות תשעה באב רמז תצ"ה) **ספר כלבו** (סימן ס"ב) **מנהגים ישנים** **מדורא** (עמוד 149) **ספר הרקח** (הלכות תשעה באב סימן ש"ה) **רבינו ירוחם** (תולדות אדם וחווה נתיב י"ח חלק ב') **תשב"ץ קטן** (סימן ק"ג) **האגור** (הלכות תשעה באב סימן תתמ"ז) **מג"א** **וביאור הגר"א** (א"ח תקניה ס"ק א').

¹⁰³ עץ יוסף שם: "כי פרפר הונח על לבוש מלכות ביחוד".

¹⁰⁴ וע"ע תפארת ישראל (תקמ"ב-תרכ"א) (קופת רוכלין - כללי בגדי קודש של כהונה) "...**בערוך** (ערך חלזון השלישי) הביא המדרש (והיה בשלח), שהחלזון הוא ברי' **שיש לו נרתק על גביו א"כ הוא** (מושעל קרעטטה), וכלעין זה כי געועניוס, שהתכלת נעשה **מדם מושעל, הנקראת** (פורפר) **שנעקע**)...". ומה שכתב בהמשך שאינו מודה לגעועניוס, אין זה אלא משום שהלה כתב, כי צבע פורפרא הוא כחול עמוק (דינקל בלח)

1) החוות יאיר (שצ"ח – תס"א) (מקור חיים הלכות ציצית סי' י"ח סעיף ג') "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א, רק צבע מורפור שנעשה מדם דג שנקרא הדג מורפור".

2) שלטי הגבורים (הרב אברהם הרופא, נדפס בשנת שע"ב- פ' ע"ט): "ובלשון יון ר"ל רמש הם הנקרא מורפוא והוא החלזון שצובעין בו התכלת."

3) תועפות ראם (על ספר יראים, נדפס בשנת תרנ"ב, סי' ת"א אות י"ז) "והך חלזון שצובעין מדמו תכלת נקרא חלזון אדומי (מורפור שנעקע)".

4) ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל מתרגם אף הוא את החלזון לגרמנית - 'מורפור שנעקע' – שבלול המורפור.¹⁰⁵

נקודה מעניינת נוספת, עליה ראוי להעיר: בתרגום השבעים, המילה "תכלת" מתורגמת בדרך-כלל כ"הייקינטוס" – יקינתוס (ביוונית *υάκινθος*), אולם במקום אחד או שניים מובאת שם תחת המילה הזו המילה "אולופרפירן", אשר תרגומו "כולו פורפוא"¹⁰⁶.

הרי לפנינו מקור נוסף, ממנו ניתן להסתייע בקביעה, שפורפוא הינה מילה נרדפת לתכלת.

7) צבע התכלת נקרא 'יקינתוס'

בגזירות הרומאים שהובאו לעיל, המילה "הייקינטינה" משמשת כתיאור של צבע המורקס, עליו גזרו איסור שימוש. מדובר באותו שם בו מכנים תרגום השבעים ותרגומים נוספים של התורה את התכלת. השם ביוונית הוא 'יקינתוס' (ביוונית - *υάκινθος*).

ולא כחול בחיר (הימנעל בלוי), אולם בלא זאת היה נראה שיודה לו על זיהוי המין, והוא אף הביא לכך סימוכין מדברי חז"ל, ע"ש. ועכשיו בזמננו ניתן לראות כי באמת אפשר להפיק ממנו כחול בחיר או כהה, ומיושבת תמיהתו.

¹⁰⁵ בפירושו לתורה (במקור הגרמני) דברים (ל"ג, י"ט), עה"פ "כי שפע ימים יינקו".

¹⁰⁶ ראה במדבר ד', ז'. ויש נוסחאות בהן כתוב *πορφύρον* בפסוק ו'. ראה Codex Vaticanus, Brooke, McLean, and Thackeray, 1910.

8) צבע המורקס זהה לצבע ה'קלא אילן'.

מבואר בחז"ל, שיש צבע כחול נוסף המכונה 'קלא אילן', הפסול לתכלת של מצוה. צבע זה זהה ממש לתכלת, עד כדי כך שרק הקב"ה מבדיל ביניהם.

ב"מ (ס"א:): "אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית, יציאת מצרים גבי יציאת, יציאת מצרים במשקלות? אמר הקדוש ברוך הוא: אני הוא שהבחנתו במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור - אני הוא שעתיד ליפרע... וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא".

עוד מבואר בגמרא, שישנה בדיקה מיוחדת, אשר על ידה אפשר להבדיל בין תכלת ל'קלא אילן'.

מנחות (מ"ב:): "ת"ר: תכלת אין לה בדיקה, ואין נקחית אלא מן המומחה ... ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה, מייית מגביא גילא ומיא דשבילתא ומימי רגלים בן ארבעים יום, ותרי לה בגווייהו מאורתא ועד לצפרא, איפרד חזותיה - פסולה, לא איפרד חזותיה - כשרה; ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזירא אמר: מייית חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגויה, אישתנאי למעלותא - כשרה, לגרועותא - פסולה...".

הצבע המופק מהמורקס הינו זהה כמעט לחלוטין לצבע הקלא אילן המצוי בידו, וכפי שקבעו חז"ל ביחס לתכלת.

מהו קלא אילן?

המילה קלא אילן משמעה צבע כחול מסוים אשר היה נפוץ בשימוש בזמן חז"ל¹⁰⁷. מקורו של קלא אילן אינו מן הים¹⁰⁸ כי אם מן הצומח, והוא מכונה על ידי הראשונים בשם "אינדיגו"¹⁰⁹.

¹⁰⁷ מקור המילה "קלא אילן" אינו ברור, וייתכן שהיא מילה אחת: ע"י תוספתא (צוקרמאנדל - עבודה זרה פ"ו ה"א) "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישראל", מעילה (נ"ג:): "הדש קלעילין בשדה הקדש - מעלי". יש אומרים שמקורו במילה לטינית: callaina, או מילה יונית: κάλαϊς - κάλαϊς. והרי ידוע ומפורסם, כי מילים רבות במשנה ובגמרא - שורשם מלשון יוון. ויש שפירשו "קלא אילן" מלשון "גוש של אינדיגו" - ע"י נימוקי יוסף בהערה 108.

וכאן ראוי להעיר, כי לא יתכן לפרש ש"קלא אילן" הינו כינוי כללי לכל צבע תכלת שאינו מחלוון, שהרי הגמרא והתוספתא משתמשות בשם זה בסוגיות שאינן קשורות כלל לתכלת, כג"ל ביחס לעצי אשירה ושדה הקדש. וכן מבואר בב"ק (נ"ג:): בסוגיה של שינוי בגזל: "רבא אמר: לעולם לא פליגי רבנן עליה דרבי שמעון בן יהודה, ושאני צבע, הואיל ויכול להעבירו ע"י צפון, וכי קתני התם לא הספיק ליתנו לו עד שצבעו - פטור, ואוקימנא כדברי הכל - בקלא אילן, דלא עברי". (נפירשי"י: "צפון" - שיו"ן אבל ליבון לא הדר לברייתו. קלא אילן - דומה לתכלת". היינו שקלא אילן אינו עובר לגמרי מהצמר, רק "איפרד חזותיה" שנעשה יותר חלש כמבואר במנחות (ג:)). ומבואר מהנ"ל, כי קלא אילן הוא שם צבע מיוחד ולא רק ענין כללי של "כל דבר שאינו תכלת אמיתי". וכן מבואר בהמשך מהראשונים, שתרגמו "אינדיגו"

אינדיגו היה מיוצר בעת העתיקה בעיקר משני צמחים: צמח האיסטיס (*Isatis tinctoria*) וניל (*Indigofera*). שני הצמחים הללו מפיקים את התרכובת הכימית $(C_{16}H_{10}N_2O_2)$, המשמשת לצביעת כחול¹¹⁰. המילה אינדיגו מקורה במילה היוונית "אינדיקון", שתרגומו צבע כחול מאינדיה – הודו. המשמעות המילולית של המילה היא "מוצר הודי"¹¹¹.

חז"ל במספר מקומות מזכירים צבע הנקרא 'איסטיס'¹¹². זהו שמו של הצמח ממנו הפיקו אינדיגו (איסטיס טינקטוריה) הרמב"ם וראשונים נוספים משתמשים באותה מילה ערבית בכדי לתרגם **הן** איסטיס **והן** קלא אילן - "ניל" או "אל-נילי" (النيلة), שהיא המילה המשמשת בערבית לאינדיגו. מכאן עולה, שקלא אילן ואיסטיס הינם למעשה אותו צמח¹¹⁴. הרמב"ם מוסיף לבאר, שמקורו של צבע זה הוא מהודו,¹¹⁵ שהיא הייתה המרכז הקדום ביותר

ולא סתם דבר כללי. נומי"ש כבסף משנה והלכות ציצית פרק ב' הלכה ח', משמעו שהרמב"ם כולל שאר צבעונים שאינם תכלת בדיון קלא אילן שפסול, אולם אין כוונתו לומר ששאר מינים הפסולים נקראים בשם 'קלא אילן', ע"ש. והדברים ברורים ופשוטים, ולא היינו נוקטים לאומרם, אלא משום שראינו כי כבר טעו בכך.

¹⁰⁸ ספר הקנה דו"ה ענין יראת המקום) וכן בספר שושן סודות מתלמידי הרמב"ן (אות מ"ד) "אבל קלא אילן אינו יוצא מן היס רק מהאדמה החיצונית".

¹⁰⁹ ספר הערוך (ערך קלא אילן) "פ"י אינדיקו". נימוקי יוסף (הני"ל) "קלא. אבן. ויש הרבה בלשון חכמים, אילן אינדי"י בלעז" וכן פ"י בערוך אינדיקו".

¹¹⁰ Wikipedia: Isatis tinctoria and Indigo dye.

¹¹¹ Douglas Harper, Online Etymology Dictionary (2001).

¹¹² במשנה: כלאים (ב), ה"ה) ושביעית (ז, א) "ספיחי אסטס..."; שבת ט"ו, ה) "רמונים אסטס ופואה כדי לצבוע בהן בגד קטן..."; מגילה ד', ז) "אף מי שהיו ידיו צבועות אסטס ופואה...". וכן בתוספתא (מעשרות ג', ט"ז) ".... זרע אסטס ובקיא" ובמקומות נוספים בצורה המקוצרת "סטיס".

¹¹³ פירוש הרמב"ם למשנה (כלאים ב', ה) "ספיחי אסטס. פ"י אינדיקו", ר' עובדיה מברטנורא (כלאים ב', ה) וכן בשביעית ז', א', מעשרות א', שבת ט"ו, ה) "אסטס - צבעו דומה לתכלת קורין לו בערבי נ"יל ובלעז' אנדיק"ו", תפארת ישראל (כלאים ב', ה) ושביעית ז', א', שבת ט"ו, ה) "ספיחי אסטס. וויידקרויט שנעשה ממנו אינדיגו", מאיר (שבת פ"ט: ומכות ה) "איסטיס פלג" בלשון ערב והוא דבר שצובעין בו כעין הרקיע", ריב"ן (שבת פ"ט:) "וערוך פירש איסטיס, אינדיקו בלעז", ספר כפתור ופרח (מח) "מין הצובעים כגון ספיחי אסטס והוא צבע תכלת ובערבי אל נ"יל", רמב"ם (הלכות ציצית פרק ב' הלכה א) "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטס". ובמורה הנבוכים (חלק א' פרק ע"ג) משמע שהוא נוטה לשחרות (כמש"כ הרמב"ם עצמו לענין תכלת, כ"יל הערה 39) וע"ע תוספות יום טוב (כלאים ב', ה).

¹¹⁴ הרמב"ם (הל' ציצית ב', א) השתמש במילה "איסטיס" במקום "קלא אילן" (שהוא לשון הגמ',) וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטס...". וכן בכפתור ופרח (בהערה הקודמת) "אל נ"יל", ר' ברוך הספרדי (בשיטת הקדמונים - בבא מציעא ס"א:) "קלא אילן. פירוש בלשון ישמעאל ניל". ובפירוש המשנה לרמב"ם (כלאים ב', ה) ; שביעית ז', א'; מגילה ד', ר; מכות א, ה) תירגם - אסטס. "אלניגו". ובביאור חדש מספיק (ציצית פרק ב' הלכה א) "באסטס. וז"ל רבי" בפ"מ ג' דכלאים פ"י אסטס הוא הניליג"ה והוא אינדי"י בלעז" שצובעין בו תכלת ובט' דשבת כתי' איסטיס נ"יל בלעז' והוא דבר שצובעין בו כעין הרקיע". מעשה רוקח (שבת י"ח, ח) "פ"י רבינו

של תעשיית האינדיגו¹¹⁶. איסטיס (שהיה נקרא גם "וואדי") היה מיוצר לכל אורך מהלך ההיסטוריה (עוד מוזמן המצרים הקדמונים¹¹⁷ - ראה תמונות בסוף הספר) ללא הפסק כלשהו עד המאה העשרים, אז החלו להשתמש בצבע סינטטי¹¹⁸.

המולקולה המפיקה את החומר ממנו מייצרים את צבע הקלא אילן – אינדיגו צמחי, הינה אותה מולקולה המיוצרת על-ידי המורקס ($C_{16}H_{10}N_2O_2$). הצבעים זהים להפליא האחד לשני עד שלא ניתן להבדיל ביניהם ללא בדיקה כימית.¹¹⁹ עובדה זו תואמת את מאמר חז"ל ביחס לתכלת, ולפיו רק הקב"ה יודע מי לובש תכלת אמיתי ומי מזויף את התכלת באמצעות קלא אילן!

9) תכלת אינה דוהה, בעוד האינדיגו דוהה

לעיל בעמ' 19 הבאנו את דברי הגמ' והרמב"ם, לפיהם אינדיגו צמחי דוהה, משא"כ התכלת. כך גם מעידים לנו כותבי העיתים כאשר הם באים לדמות צבעים המופקים מצמחים לצבע המורקס.

*"לצבע המורקס היה בוהק חזק מאוד, והיה נקלט היטב, באופן שאינו דוהה כשאר הצבעים הידועים"*¹²⁰.

"כמו-כן ידוע לנו, כי מהצמחים מופקים צבעים רבים בעלי ערך... בני ארץ גליה (צרפת דהיום), הנמצאת מעבר לאלפים, מפיקים את כל הצבעים הבאים מצור, את הקוניכליא¹²¹ וכן את כל שאר הצבעים אך ורק באמצעות הצומח. הם אינם נזקקים לתור אחר המורקס בקרקעית הים ובמעמקיו במקומות אליהם שום עוגן לא חדרה מעולם... בעומד על קרקע יבשה, אוספים בני המקום את צבעיהם כדרך שאנו אוספים את יבולי התיירס - אולם הצבע שלהם לוקה בחיסרון אחד גדול, והוא

שם איסטיס נ"ל בלשון ערבי והוא דבר שצובעים בו כעין הרקיע". ועי' במי קדמון ע"ז לט ע"א (מובא בקובץ שיטות קמאי עמי תתקכ"א), 'זבן תכילתא אתא ושאיל [איתתא מי] מהימנא עליה שצבעתו בתכלת או דילמא חישינן שמא בדבר אחר צבעתו והו[א] אלניל שמראיתו קרוב למראית התכלת. ר' עובדיה מברטנורא (כלאים ב', ה', וכן בשביעית ז', א', מעשרות א', א', שבת ט', ה') "אסטיס - צבעו דומה לתכלת קורין לו בערבי נ"ל ובלע"ז אנדיקוין", ר"י קורקוס (שמיטה ויובל ז', י"ג) "ואיסטיס נ"ל", שו"ת רב פעלים (חלק ב' - יורה דעה כ"ט) "וחתיתכת מטלית צבועה במי אסטיס שקורין בערבי נ"ל".

¹¹⁵ בפי"מ שם, וכן בשו"ת הרמב"ם (צ"א וצ"ב) הזכיר "איסטיס הודי".

¹¹⁶ Kriger & Connah (2006).

¹¹⁷ Skelton, 1999.

¹¹⁸ אסטיס נזכר כסחורה בשו"ת הפוסקים במשך הדורות: שו"ת הרמב"ם (סימן צ"א וצ"ב), שו"ת תשב"ץ (חלק ג' סימן קפ"ז חלק ד' - חוט המשולש - טור א' סימן ח'), שו"ת הרשב"ש (סימן ת"ל), שו"ת מהרלב"ח (סימן ל"ח), שו"ת מהר"ם אלשיך (סימן ס"ג), שו"ת מהרש"ד (חלק ב' סימן קט"ז), שו"ת מהריט"ץ (ישנות סימן צ"ה) ושו"ת רב פעלים (חלק ב' - יורה דעה כ"ט).

¹¹⁹ עי' עוד בענין זה לקמן עמוד 77.

¹²⁰ Bender 1947, Pg. 4.

¹²¹ "קונכליא" הוא שם של גוון כחול – ראה דיון על כך בעמ' 75.

שהוא זוהה בכביסה; אילולא כן, יכלו אנשי האצולה להתפאר ולהתנשא באופן מהודר לאין ערוך מעכשיו, או לכל הפחות תוך סיכון קטן בהרבה"¹²².

10 הצבע שמפיקים מהחלזון מתקלקל סמוך למיתתו

שבת (ע"ה). "דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל [י"ג: דליצלח"¹²³ ציבעיה".

תופעה זו מתוארת במפורש במקורות רומיים ביחס לצבע הפורפורה:

פיליניוס: "נקודת מפתח היא להשתמש בדג כשעודנו בחייתו, שכן אחר מותו הוא פולט החוצה את אותו המיץ"¹²⁴.

אריסטו: (היסטוריה של בעלי החיים 5, 15) "הדייגים מאוד חפצים לשבר את החיה לשברים בעודה חיה, שהרי אם תמות קודם לסיום התהליך, היא תקיא את הפרח; מהטעם הזה משאירים הדייגים את החיות בתוך הרשתות עד שתתאסף כמות מספקת ויוכלו להתעסק בהם בזמן הרצוי להם".

אותה "הקאת המיץ" המוזכרת בפליניוס ככל הנראה היא הגורמת לחסרון באיכות הצבע, או לחילופין לבליעתו של הצבע בתוך בשר השבלול. חסרון זה מתואר אף בספרים נוספים¹²⁵.

החלטנו לערוך ניסוי. לקחנו שני חלזונות ושברנו להם את הקונכיה. עבור החלזון הראשון הוצאנו מיד את הצבע ומרחנו אותו אל תוך בד. את החלזון השני הנחנו בצד למשך כמחצית השעה, ורק אז הוצאנו את הצבע ומרחנו את צבעו אל תוך אותו בד במיקום אחר.

שתי אבחנות התבהרו לעינינו –

1) זמן מועט אחר מותו של החלזון, הצבע מתחיל לנוזל והוא נספג בבשר. עינו של הצבע אף מתחיל להשתנות משחור לסגול.

2) הצבע הראשון עמד בעינו אחר שטיפת הבד, בעוד השני נשטף כמעט לחלוטין.

¹²² Pliny, Book XXII, Ch. 3.

¹²³ כן היא גירסת הר"ח והרמב"ן (שם), וכן גרס הערוך, ובתשובות רב נטרונאי גאון (ברודי (אופק) תשובות פרשניות סימן תפ"א) ור"א בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סימן י"ט).

¹²⁴ Pliny, Ch. 36.

ראה גם: Aelian, De Natura Animalium (16:1) שג"כ מתאר את אותה מציאות.

¹²⁵ Aelian, De Natura Animalium, Book XVI Chapter 1. See also: Rawlinson, 1889.

לתופעה שנגלתה לעינינו ישנו הסבר פשוט – ברגע בו נשבר החלזון, מתחיל הצבע לנוול ולהיחשף לאוויר. בעקבות כך, עובר הצבע תהליך של חמצון (ועל-כן השינוי בעינו). מכיוון שהצבע חייב להימצא בעיצומו של תהליך החיזור על-מנת שיתמזג בבד, הרי שברגע שמתאפשר לו לעבור חמצון, הוא יעבור בשטיפה. אף כי ניתן בעקבות כך להעביר את הצבע תהליך של חיזור (ההפך מחימצון), הרי שתהליך זה ארך זמן ולא תמיד הצליח במאת האחוזים כאשר נעשה באמצעות השיטות המקובלות בימי חז"ל.

התופעה אשר אובחנה בידי חז"ל אכן קיימת בחילזון זה ותועדה בברור גם במקורות חיצוניים.

בלוטת הצבע אחר הוצאתה מהמורקס

11) הדם מוחזק בתוך בלוטה מיוחדת – 'מיפקד פקיד'

בתוסי' מובא, שדם החלזון בו השתמשו לצביעה היה 'מיפקד פקיד' – היינו שהחזק במקום מיוחד, אשר אינו מתערב בדם החיות של היצור¹²⁶. בלוטת הריך שמוציאים מהמורקס (הנמצאת מתחת לריאה) תואמת את ההגדרה הזו¹²⁷.

12) הרמב"ם מתאר את דמו של החילזון כבעל מראה שחור.

רמב"ם (הלכות ציצית פרק ב הלכה א) "ודמו שחור כדיו".

זהו תאור מדויק של מה שעיינינו רואות כאשר פותחים את קונכיית המורקס. כשהקונכייה נשברת והבלוטה נחשפת, מתגלה וריד שחור הניכר לעין, בו מאוכסן החומר הצובע. אותו וריד הינו, כאמור, שחור, בדיוק כפי שמתאר אותו הרמב"ם. (ראה תמונה בסוף הספר)

אבחנה זו מתוארת בדיוק באותו אופן על-ידי כותבי אותו הזמן – בדיוק כפי שהובא ברמב"ם:

*"אותו חומר מופרש מכיל טיפה קטנטנה, המוחזקת בתוך וריד לבן, ממנו מזוקק הנזל יקר-הערך העשוי לצביעה, כאשר מראהו כגוון של שושנה עם נטיה מסוימת לשחורת"*¹²⁸.

¹²⁶ תוספות (שבת ע"ה). "והשיב לו ר"ת דדם חלזון הראוי לצביעה מיפקד פקיד ולא מיחייב על אותו הדם משום נטילת נשמה".

¹²⁷ Crossley, Headrick, Hirsch, Johnson, 2010.

תודתנו עבור התמונה נתונה להגריי טופרוביץ'.

¹²⁸ Pliny, Book IX, Ch. 60.

"קיימים מינים רבים של הפורפורה הסגול... אצל רובם, אותו לבלוב משונה, אשר נקראו על-שמו¹²⁹ למעשה הינו כהה עד כדי שחרות... יתר על כן, באופן כללי בימים הצפוניים, התפרחת הינה שחרוית..."¹³⁰

נאלו אשר ניסו לטעון כי הדם הינו בעל מראה שקוף/צהוב/ירוק/סגול, התיחסו לחומר הצבע כאשר זה הופרד מהחליון ונחשף לחמצן ולאור. בעת תהליך של חמצון/חיזור, ניתן להבחין בכל אותם צבעים מוזכרים. מובן, כי כל זה אינו נוגע לתאורם של הרמב"ם ואחרים; בעת פתיחת החליון, הדם הינו שחור באופן הניכר לעין).

13) צבע התכלת היה יקר ביותר

מנחות (מ"ד): "ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים".

מנחות (מ"ג): "תניא, היה רבי מאיר אומר: גדול עונו של לבן יותר מעונו של תכלת, משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר: הבא לי חותם של טיט, ולאחד אמר: הבא לי חותם של זהב, ופשעו שניהם ולא הביאו, איזה מהן עונו מרובה? הוי אומר: זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא."¹³¹

ברור מדברי חז"ל, כי הם החשיבו את התכלת כדבר נדיר ביוקרו. עובדה זו תועדה גם בידי כותבי אותו הזמן ביחס לצבע המורקס:

פליניוס – "די-באפא הצורי"¹³² שלא היה אפשר לקנותו אפילו תמורת אלף דינרים לפאונד¹³³.

סיאופומפוס – "בקולופון, היו שוקלים את צבעי הסגול בכסף"¹³⁴.

¹²⁹ דהיינו פורפורה מלשון "פורפול", סגול (purple).

¹³⁰ אריסטו, "תולדות בעלי החיים", 5, 15.

¹³¹ רבינו בחיי (במדבר ט"ו) "שהוא מצוי ולא היה לו להמנע".

¹³² די-באפא: "בגדים צבועים פעמיים, או שנטבלו פעמיים, מיונית: δισ – פעמיים, ו: βάπτω – לטבול." (John Bostock, בהערה)

¹³³ ראה Pliny פרק 63. וראה גם: Aeschylus, Agamemnon (959) שמדמהו לכסף, Isocrates, Panathenaicus (12:39) שמדמהו לזהב. וראה גם Laiou, 2002: "בזמן שמשו בלתי-מעובד עלה 12,000 דינרי לפאונד, מורקס בלאטה (הסגול המובחר) צבוע במשי עלה סכום מדהים של 150,000 דינרי לפאונד. הסגול המילסי עלה 12,000 דינרי לפאונד ועל סגול צורי בהיר ניתן היה לקבל 16,000 דינרי לפאונד. בלאטה בהיר עוד יותר (הסגול המובחר) נמכר ב-32,000 דינרי לפאונד".

¹³⁴ הובא ע"י Athenaeus (12:526) בסביבות שנת ג' תק"ס (200 לפסה"ע) - כך לפי Gulick,

Barton 1941.

סיכום

כפי שהוכחנו, העובדה ולפיה צבע המורקס היה נפוץ בשימוש בזמן חז"ל לצביעת בדים בצבע תכלת עבור המלכות – עובדה זו מהווה ראיה מספקת עבורנו לכך שזהו אותו הצבע בו השתמשו עבור תכלת של ציצית. בזמן חז"ל ובאזור בו פעלו, לא הייתה כל אפשרות לצבוע בד בצבע כחול שאינו תכלת כשרה או קלא אילן¹³⁵.

אפילו אם נתעלם מהראיה שהבאנו, עדיין נצטרך - באם נסרב לקבל כי חלזון המורקס הוא חלזון התכלת - להאמין בכמה וכמה הנחות בלתי-מוכחות, אשר כולן בנויות על אותו יסוד, ולפיו בזמן חז"ל היו שני סוגי שבלולים, אשר היו נפוצים בשימוש (ראה עמ' 24). נהיה אז חייבים לומר, כי -

- (1) **לשניהם** היה תהליך צביעה זהה (ראה עמ' 29)
- (2) **שניהם** היו דומים לים (עמ' 30)
- (3) **על שניהם** נגזרו גזרות באותו זמן בהיסטוריה (עמ' 30-34)
- (4) **בשניהם** הופסק השימוש באותו זמן בהיסטוריה (העמודים הנ"ל)
- (5) **שניהם** היו מצויים בין סולמא דצור לחיפה (ראה עמ' 34)
- (6) **שניהם** נקראו בשם פורפורה (ראה עמ' 40)
- (7) **משניהם** הפיקו צבע שנקרא יקינתוס - uáκivθoc (ראה עמ' 30 ו-86)
- (8) **שניהם** היו בעלי מראה זהה לשל קלא אילן (עמ' 44)
- (9) **שניהם** מובחנים מצבע אינדיגו (קלא אילן) אך ורק בכך שהם – שני השבלולים, המורקס ותאומו הבלתי-גודע – מפיקים צבע שאינו דוהה, בעוד שצבע האינדיגו דוהה (עמ' 19 ועמ' 44)
- (10) **בשניהם** יש להפיק את הצבע בעודם חיים (עמ' 46)
- (11) **בשניהם** היה צבע כנוס בתוך בלוטה, המובדלת מדם החיות של השבלול (עמ' 50)
- (12) **לשניהם** יש דם במראה שחור.
- (13) **שניהם** היו יקרי ערך באופן מיוחד (עמ' 50)

ולמרות כל האמור ...

- (1) **רק** על אחד מהם יש בידינו תיעוד נרחב, ונמצאו ממנו ערימות של רבבות קונניות ושאר ממצאים, בעוד שהשני לא הותיר בידינו שריד וזכר.
- (2) **רק** אותו אחד שאיננו יודעים עליו דבר **הוא הוא** הכשר לתכלת, בעוד שאותו שאנו יודעים עליו רבות **אינו כשר** לתכלת (וזאת מטעם כמוס שאיננו יודעים ואשר לא הוזכר בחז"ל ולו ברמז¹³⁶).
- (3) **ועל-אף** הדמיון המוחלט שבין שני החלזונות, חז"ל לא הזכירו ולו פעם אחת את אותו תאום שאינו כשר, ולא נתנו בידינו שום קנה-מידה על-מנת שנבחין באמצעותו בינו לבין החלזון הכשר (כפי שעשו ביחס לקלא אילן המופק מהצומח).

¹³⁵ עיי עמ' 24, שם הוכחנו מהגמ' בעירוין ובמנחות שלא היה בנמצא מין נוסף, אשר ניתן היה לצבוע בו צבע תכלת, ואשר היה פסול לציצית. ועיי לעיל עמ' 12, שכן מוכח מהתוספתא שסתמה וכתבה - "תכלת אינה כשרה אלא מן החלזון".

¹³⁶ עיי לעיל עמ' 21.

חלק ג' - שאלות נפוצות

שאלה:

האם אנו זקוקים ל'מסורת' על-מנת לברר מהו החלזון?

תשובה:

בדומה לכמעט כל סוגיה בהלכה, מסורת אינה נצרכת בכדי לזהות את החלזון. אפילו באתון סוגיות בהלכה, בהן אנו נזקקים לזיהוי של חפץ או של בעל חיים מסוים, אין הדבר תלוי בקיומה או אי-קיומה של 'מסורת'. על-מנת לברר מציאות עובדתית, ניתן לסמוך על כל מקור מהימן¹³⁷, גם כשהדבר נוגע להלכה למעשה¹³⁸.

● לגבי זיהוי העופות הטמאים שנאמרו בתורה (ומזה ניתן ללמוד דין כמה סימנים מעכבים ואלו מתוכם), הרמב"ן וראשונים נוספים מזהים את העופות ע"י סימני הגמרא ובאמצעות בדיקה שעשו בעצמם על גופם של העופות ואיבריהם¹³⁹.

● בדומה לזה, לגבי השקל של תורה (ומכאן נלמדים דינים הנוגעים לחמשה סלעים של פדיון הבן) הרמב"ן קבע את משקלו על-פי שקל עתיק שהראו לו כשהגיע לארץ ישראל¹⁴⁰.

¹³⁷ ע"י שו"ת הרמ"א (סימן ז') "תחילה אענה מה שהרעיש אדוני את העולם עלי בהביאי במכתבי הראשון דבר חכמת היונים וראש הפילוסופים, ועל זה כתב אדוני שהתורה חוורת שק כו'... באמת אומר שיש לי בזו שתי תשובות בדבר, ושתייהן אמיתיות לפי מעוט השגתי. וזה... לא אסרו ללמוד דברי החכמים וחקירתם במהות המציאות וטבעיהן כי אדרבה על ידי זה נודע גדולתו של יוצר בראשית יתברך... וכזה עשו כל החכמים שהביאו דברי החוקרים בספריהם, כאשר גלוי לכל..."

¹³⁸ וכמשי"כ הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (פרק י"ז הלכה כ"ד) - "וטעם כל אלו החשבונות ומפני מה מוסיפים מנין זה ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מאלו הדברים, והראיה על כל דבר ודבר, היא חכמת התקופות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו, ומאחר שכל אלו הדברים ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותו נביאים בין שחברו אותם גוים, שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתו בראיות שאין בהם דופי אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראיה שנתגלתה והטעם שנודע." וע"ש מש"כ החת"ס (נדה י"ח) בענין מציאות אברי אשה בהלכה: "אחרי החקירה מפי ספרים וסופרים חכמי וספרי הניתוח א"א לנו להכחיש המציאות שאינו כפרש"י ותוס' וצירור מהר"ם לובלין ואין לנו אלא מ"ש הרמב"ם בחיבורו ובפי' המשנה...". וכמו"כ בשו"ת חת"ס (חייב י"ד סי' ע"ח) "הנה בשבת פרק רבי עקיבא אחז"ל שלענין ניקת זרעים סמכו חז"ל על חכמי הגוים הקדמונים...". וכן שם (סי' של"ח ד"ה ונחזי אנה) כי "אולי ה"י אז מסורת מבועלי טבעיים הראשונים אעפ"י שנשכח מרופאי זמנינו ועליהם סמכו חז"ל בהרבה ענינים מעניני התורה". וע"ש שבת (פ"ה) "ומנלן דהא דקים להו לרבנן...". וירושלמי (כלאים פרק ד' הלכה ד') ובמרה"פ שם, ואכמ"ל.

¹³⁹ כגון לזיהוי העורב, הנשר, בת היענה, הדיה ועוד, ע"י רמב"ן (חולין סי' ב') באריכות, "אחר שכתבתי בהלכות העופות פ"י מצאת הראשונים ז"ל וראיתי דרכי כולם חזרתי לבדוק בעופות, ותפשתי תחלה בעורב השחור... והרבה דברים באדות ובתלמוד מוכיחות עליו... ולפי שאין אנו יכולין להכחיש דברים הנראים לעינים, אנו חוזרים על כרחנו לאחוז דרך הרב ר' משה בר' יוסף...". וכן בתוס' (סי' ג') ובעוד ראשונים שם.

- נחלקו הראשונים בזיהוי האורז אם הוא רייז או היריז (והדבר נוגע לעניין ברכת בורא מיני מזונות¹⁴¹). ידועים הדברים, ולפיהם הגרי"א קבע שאורז הוא רייז אך ורק באמצעות ניסויים שערך¹⁴².

ביחס לתכלת עצמה, כותב המהרי"ל (ה'ק"כ – ה'קפ"ז) כי היא יכולה לחזור מעצמה או שאפשר למוצאה באמצעות הסימנים שנאמרו בתיאור החלזון.

שו"ת מהרי"ל החדשות (סימן ה' ד"ה ב'): "... וסברא הוא דשמא יחזור דבר לקילקולו שיהא תכלת מצוי (ועיי' כך עלולה להתעורר בתכלת, שעשויה מצמר, בעיה של שעטנז), כ"ש למאי דכתב סמ"ג (עשה כ"ו) דאותו דג חלזון הוא בים המלח (ים התיכון)¹⁴³ וכתב סימניו, בקל היה לעשות תכלת...".

על אותה דרך כתב ה"בית הלוי" שאם נוכיח כי החלזון נמצא (אפי' בלא מסורת ישירה), אזי נהיה מחוייבים ללבושו:

"כמע"ל לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם מציאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כמע"ל יברר זאת, היינו היה בזה דבר הנשכח והוא מצאה, אז נהיה מחויבים לשמוע אליו וללבושו"¹⁴⁴.

ישנם אחרונים נוספים, אשר קבעו גם כן, כי התכלת יכולה לחזור בכל זמן ומבלו הצריך מסורת¹⁷⁰.

המסקנה העולה – כי מסורת אינה נצרכת בכדי לקבוע הלכה למעשה כל עוד אפשר לברר את הנידון באמצעות ראיות אחרות.

¹⁴⁰ עיי' לעיל בהערה 83 שהבאנו דברי הרמב"ן בזה, שהביא סיוע לרשיי ממטבע עתיק שהראו לו, דלא כמשי"כ הוא עצמו בפ"י עה"ת (שמות ל, י"ג). והובא להלכה לענין פדיון הבן בשו"ת תשב"ץ (חלק ג' סימן רכ"ו) "והרמב"ן ז"ל ראה בארץ ישראל זה השקל משקלו כמו שכתב רשיי ז"ל".

¹⁴¹ עיי' ברכות (ל"ז). ושם ברשיי ותוסי וראשונים. ועיי' מגן אברהם (סימן ר"ח סק"ט) "האורז – רייז, דוחן היריז בלי"א וי"מ איפכא...".

¹⁴² הוא הוכיח שאורז היא רייז ולא היריז עיי' המשנה (בי"ב ג, ז) ובאמצעות מדידת שיעור החסרונות לאורז ולדוחן. הובא בתשובות והנהגות (ח"א קפ"ו), ובשם ר' רפאל קצנלבונג זצ"ל בס' מעשה רב (הוצאת ווינרעב, סי' ע"א במילואים).

¹⁴³ משי"כ י"ם המלח"ן כן דרכו של הרמב"ם (שממנו ציטט הסמ"ג), כגון בפיה"מ להרמב"ם (כלים ט"ו, א; טבול יום ד"י, ה; וכן בחתימת פהמי"ש לרמב"ם). וכונתו לים הגדול שמימיו מלוחים כי כן נקרא בערבית "אלבחאר אלמאלח", עיי' משי"כ ריי קאפח (שם). וכן פ"י הרי"ח (פסחים כ"ח), שים המלח בגמרא הוא הים הגדול. וכ"כ בתעודתו מלך (הלי כלאי בגדים ז), ובספר קרית מלך להגר"ח"ק שליט"א (נציית ב, ב), ועיי' במקו"צ לרמב"ם מהדו"ש ש"פ (הלי כלאים י א; מעיש ב, ב), ובילקוט שנוי נוסחאות (הלי ערכין ח, ח), וכן ברד"ל (ביאור לפדרי"א י"ח), ודברי יהוסף (סי' ל"ט).

¹⁴⁴ הגרי"ד סולוביצקי זצ"ל (הבית הלוי) הובא לשונו בהקדמה לספר "עין התכלת".

'מסורת' שלילית

שאלה:

בסביבות שנת ה'תרמ"ז (1887 לספ"ה), טען האדמו"ר מראדז'ין כי חלזון הינו בריה ימית מסוג דיונון, אשר נקרא 'דיונון הרוקחים' (Sepia Officialis). ה"בית הלוי" דחה את דבריו מהטעם ולפיו הדיונון היה קיים וידוע במציאות במשך כל ההיסטוריה ומעולם לא נעשה בו שימוש עבור תכלת. מכאן יש להסיק, שיש לנו כעין מסורת, ולפיה דג זה איננו החלזון.

וכך כתב הבית הלוי (הובא שם): "אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות, וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועל כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה".

לאור זאת, האם אין מקום לחוש שבכל אופן ישנה מסורת ולפיה אין התכלת מצוי בידינו?

תשובה:

קיים הבדל מהותי בין דיונון הרוקחים למורקס. הדיונון, עליו טען האדמו"ר מראדז'ין כי הוא החלזון, שימש במשך כל הדורות כמקור להפקת דיו. ואכן, שמו היווני של הדיונון - סיפיה - מזוהה עם צבעו החום של הדיו אותו הוא מפיק¹⁴⁵.

ביחס למורקס, לעומת זאת, אין כל "מסורת שלילית" מן הסוג הזה, כפי שביארנו בעמ' 49. **אדרבה**, הארכנו לבאר מדוע היה הדבר בלתי אפשרי להשיג את צבע המורקס קרוב לאלף שנים, וגם אחר-כך, זה לא חזר בנקל. הן זיהויו הנשכח של החלזון והן ידיעת האופן בו מפיקים ממנו כחול שוחזרו בהצלחה רק בשנים האחרונות ממש. ה"בית הלוי" **קובע בבירור**, שבמידה ונוכל להסביר באופן המניח את הדעת מדוע הופסק השימוש בחלזון¹⁴⁶, אזי "היינו מחוייבים ללונבשו"¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Wikipedia, Cephalopod ink.

¹⁴⁶ כמובן, שה"בית הלוי" התייחס לדיונון של האדמו"ר מראדז'ין, אך ללא ספק היה מחיל את הכלל הזה ביתר שאת על המורקס.

¹⁴⁷ ראוי להעיר בנוסף, כי רוב רובו של בית ישראל נוהגים כיום לאכול בשר תרנגול חודו (Turkey). ובאמת, ידוע שאין לעוף הזה, אשר מקורו ביבשת אמריקה, מסורת על כשרותו, והרי אנו נוקטים (וי"ד סי' פב) שלסימני כשרות בעוף צריך מסורת. וא"כ כל מי שאוכלה היום סומך - להקל - על ידע מדעי שאינו דורס, וד"ל.

המסקנה העולה: טענותיו של ה"בית הלוי" כנגד התכלת של ראדז'ין לא רק שאינן תקפות לגבי המורקס, אלא שהן מהוות למעשה תנא דמסייע לזיהויו של חלזון המורקס כחלזון התכלת של תורה.

אילו היה רק ספק שמא זהו התכלת, האם היה אז חיוב לקיים את המצוה?

שאלה:

לעיתים מושמעת טענה בשם ה"בית הלוי"¹⁴⁸, ולפיה לא חל על האדם חיוב לקיים מצוה מתוך ספק אא"כ הוא יודע בוודאות שאחר שיעשה כן, הוא יצא ידי חובתו. אולם במידה וישאר בספק גם אחר שיעשה את אותה פעולה, הרי שלא על זה נאמר הכלל של ספק דאורייתא לחומרא. על-פי סברה זו אפשר לטעון, שמכיון שאפילו מי שיטיל את תכלת המורקס עדיין לא יתברר לו בוודאות שקיים את המצוה, הרי שאינו מחוייב להחמיר עד כדי כך¹⁴⁹.

תשובה:

מהלך זה הינו מהלך מחודש, המנוגד לדעת כל שאר הפוסקים. הפוסקים כתבו שאדם שיש לו זוג תפילין, אשר כשרותם מוטלת בספק ואין ברשותו אחרים, או אתרוג מסופק, הרי הוא מחוייב להניח את התפילין וליטול את האתרוג¹⁵⁰, הגם

¹⁴⁸ כך אומרים משמו, והובא בספר תשובות והנהגות (ח"א סי' כ"ו אולם שם בח"ד סי' ה כתב כן בשם המהרי"ל דיסקין, וצ"ע), וכן בישורון (ח"י עמי תרע"ב), אמנם בספר חיצו גבורים (ח"י עמי ע"ב בהערה) כתב - "שמענו מהגרא"י [סולובייצק] שהוא לא שמע סברא זו בשם הבית הלוי", ובאמת כבר הבאנו מה"בית הלוי" עצמו שטען טענה אחרת לגמרי, ואדרבה, הוא קבע שאם יברר איך לא היה נמצא בזמן מהזמנים היינו מחוייבים ללבוש, ומשמע מדבריו שהיינו מחוייבים בכך אף ללא הוכחה ודאית. ועי' ספר "גור אריה יהודא" (מבני של הגר"מ זעמבא הי"ד - שו"ת סי' ז' חח) שהביא סברא זו ודן בה בארוכה. וכן בספר "משמרת מצוה" (ווארשא תרצ"ב, נמצא באוצה"ח) - ספר שלם, אשר דן בסברה זו ודוחה אותה בשתי ידים. ועי' משי"כ בזה הגרזנ"ג שליט"א בהסכמתו.

¹⁴⁹ ויש שהבינו כן מדברי הפמ"ג (א"י קצ"ד, ג), אמנם המעיין שם יראה שכל דבריו נאמרו דוקא כאשר קיים צד של "לא תשא" כשיחמיר, וכמו שביאר הוא עצמו בפירושו כן בפתיחה להלכות ברכות - "ומי שאינו יודע רק ברכה אחת לא יברך משום חומר לא תשא, שמא דווקא שלש בעיניו, וכחאי גוונא לא אמרינן ספק לחומרא מן התורה ועליו לתקן, הואיל ואינו יודע גם עתה אם מתקן, כמו שיראה הרואה בסימן קצ"ד במ"א אות גימ"ל ובפריי שם. " אמנם, במקום שאין חשש "לא תשא" פסק הפמ"ג במק"א שמחוייב מספק, וכדלקמן הערה 150.

¹⁵⁰ כמבואר במ"ב (סי' ל"ט סי' כ"ו) שאם יש צד פסול בתפילין ואין חזקת כשרות, אעפ"כ מחוייב האדם ללבושם מספק: "וואם נקדע חיפוי הבתים או שנשרו במים צריכין בדיקה תיכף שמא נמחק הכתב או נתקלקל. וכל שצריך בדיקה מן הדין ואין לו מי שיבדוק ויתפור אותם מניחם בלא ברכה". וכו"פ המ"ב בעוד מקומות של ספק קיום מצוה דאורייתא דמחוייב לקיימה מספק, עי' סי' קצ"ד (סי' ק"יג) ובסי' תרמ"ח (סי' כ"א בבאיור הלכה). וכן מבואר בפמ"ג (מש"ז ל"ו אות ו), שו"ע הגר"ז (סי' ל"ט סי' ק"א), שו"ת רבי עקיבא איגר (קמא סי' ד) "באם אין לו תפילין אחרים רק אותם שכתבן

שאפילו אחר שיעשה כן עדיין ישאר מסופק האם קיים את המצוה. באותו אופן, אפילו אם יתעקש אדם ויטען כי המורקס אינו אלא ספק תכלת, הוא יהיה מחוייב ללבושו על-פי דעת כל הפוסקים.

העולה למסקנה: אדם מחוייב לקיים מצוה זו גם במידה והוא מסופק האם זו תכלת של תורה.

האם ישנו חשש מיוחד לעונש משמים בלבישת ציצית הצבועה בצבע כחול שאינו כשר לתכלת או שאיננו התכלת של תורה?

ב"מ (ס"א:): "אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית, יציאת מצרים גבי ציצית, יציאת מצרים במשקלות? אמר הקדוש ברוך הוא: אני הוא שהבחנתו במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור - אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בכרי ומלוה אותם לישראל ברבית, וממי שטומן משקלותיו במלח, וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא."

שאלה:

ישנם המסיקים מהגמרא הנ"ל, שקיים עונש מיוחד עבור מי שלובש תכלת פסולה, וממילא הם טוענים, כי אם קיים חשש ולו רחוק ביותר, שהתכלת הזו פסולה, הרי שאל לו לאדם ללבוש אותה מחמת החשש שיבוא עליו דין שמים מיוחד השמור למי שלובש קלא אילן.

תשובה

הדברים הללו משוללי יסוד מן הטעמים הבאים -

(1) אפילו אם נאמר כי הגמרא כאן מדברת על אדם שלובש קלא אילן במקום תכלת¹⁵¹, הרי מובן מההקשר, כי היא משווה אותו לשני הציורים הקודמים, אשר עניינם גניבת דעת ורמאות. כך גם לגבי קלא אילן, מדובר באדם שמתחזה כירא שמים הלוש תכלת כשרה, בשעה שלאמיתו של דבר היא מזויפת. הגמרא מודיעה לאדם

נכרי דאם מטעם לאו בר כוונה הוי עכ"פ ספק ומחוייב להניחן דדלמא תלאן לשמן, וכן בהגהות הגרע"א נאוי"ח סי' תרמ"ח מני"א אות ד') באתרוג שהוא ספק בפלוגתא דרבוותא אם יש לו דין נימוח, כתב: "וני"מ לדינא באם לא היה לו רק זה האתרוג והי' מחוייב ליטלו בלא ברכה", וכן בביכורי יעקב (תרמ"ח סי' ק"ג) "ויעכ"פ ספק מורכב אם אין לו אחר יטלו בלא ברכה". וכן מבואר בפ"י המיוחס לריטב"א ובראב"ד (בשטמ"ק ב"מ ר"ע"ב), ע"ש.

¹⁵¹ כפי מהרש"א בתוס', דלא כמהרש"ל שפי' גם את דברי התוס' כהבנת הרא"ש. עיי' הערה הבאה.

כזה, כי על אף שלעיני בשר לא נגלה עווננו, שהוא לובש "תכלת" מזויף, כלפי שמים הכל גלוי, והוא עתיד ליתן את הדין¹⁵².

(2) הרא"ש וראשונים נוספים כותבים כי הגמרא כאן אינה מדברת על מי שלובש ציצית עם קלא אילן, כי אם באדם שמוכר קלא אילן בתורת תכלת, כמעין מה שראינו בצירורים הקודמים של הגמרא, שהם עניינים של רמאות בממון. שלושת הצירורים הללו (ריבית, משקלות ותכלת) הם שלושה מיני רמאויות שניתן לרמות באמצעותם בנקל בלא שידעו, ועל כן הזהירה תורה במיוחד שלא לעשות כן¹⁵³.

יהיה הפירוש אשר יהא, הנושא של אותה גמרא הינו גניבה, זיוף ורמאות, ובוודאי אין מדובר בה על אדם הלובש תכלת אשר לפי דעתו קיים סיכוי גדול כי מדובר בתכלת של תורה. אדם כזה ודאי יקבל רק שכר משמים עבור השתדלותו בקיום מצוה גדולה זו.

שאלה:

האם ישנו חשש של "מין כנף" בלבישת ציצית הצבועה בצבע כחול שאינו כשר לתכלת או שאיננו התכלת של תורה?

במילים אחרות: מה לגבי המנהג המובא ברמ"א (להלן), ולפיו חוטי הציצית לעולם צריכים להיות לבנים, ולא משום צבע אחר?

שו"ע (או"ח טו' סעיף ה'): "א"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית, והמדקדקים נוהגים כן".

¹⁵² ע"י דרש משה (סוף פרשת שלח), "אבל הוא עושה כדי שיאמרו עליו שהוא בזבז דמים אף שהוא עני להשיג תכלת, והוי הרמאות לעלמא כדי שיחזיקוהו מקיים מצוות יותר מכפי שהוא באמת... וזה אסרה תורה ונענש ע"י. והוא סמך למה דאיתא בירושלמי (שביעית י, ג)..."

¹⁵³ רא"ש (בבא מציעא פרק ה' סימן ד') "ומי שתולה קלא אילן בבגדו למכרו בשביל תכלת", וכן בשיטה מקובצת בשם רבנו יהונתן "שתולה קלא אילן בבגדו וכו'. ומחזיק עצמו כחסידי וגם מאנה ומרמה אחרים שמוכר להם קלא אילן שרואין שגם הוא עושה ממנו ציצית". ובתוס' ב"מ ס"א: ד"ה שתולה כתבו – "ואף על גב דעובר על מצות ציצית מ"מ איצטריך קרא לעבור עליו משעת תלייה". ונחלקו המפרשים בהבנת דבריהם. המהר"ם מלובלין כתב "וכמו שכתב הרא"ש דבתולה קלא אילן ומוכרו לאחרים בשל תכלת איירי ויש לפרש כוונת התוס' בענין אחר דלעולם התוס' ס"ל כפירוש הרא"ש דאיירי בתולה קלא אילן בבגד ומוכרו לאחרים דומיא דכל הני דשמעתין כמו גבי רבית ושרצים בסמוך והשתא עושה שתי רעות אחת שמרמה את הבריות וגוזל את הרבים שמוכר להם קלא אילן שהוא בזול שדמיו מועטים בשל תכלת שדמיו יקרים בתכלית היוקר ועוד שנית שהוא מבטל רבים ממצות ציצית וגורם שהלובשם עובר על מצות ציצית". ובמהרש"א "ומיהו הרא"ש כתב גם בציצית דמירי נמי ככה"ג שתולה קלא אילן ומוכרו לאחרים דחשתא הוה שפיר אני הוא שהבחנתי כו' ככל אינך אבל התוס' לא משמע להו לפרש הכי דא"כ הל"ל שתולה קלא אילן בבגדים ומוכרו לישראל כדאמר בשרצים אבל בבגדו משמע בבגד של עצמו ומהרש"ל כתב בזה דרך אחרת ואין להאריך בדחוקים ודו"ק".

הגה: והאשכנזים אין נוהגין לעשות הליטת רק לבנים, אף בצגדים כבועים, ואין לשנות (ת"ה סימן מ"ו)."

תשובה:

מחלוקתם הנ"ל של השו"ע והרמ"א מיוסדת על מחלוקת ראשונים לגבי הדין האמור בגמרא, ולפיו הציצית תהיה מ'מין כנף'. הברייתא המובאת בגמרא קובעת – מנחות (מ"א:.) "טלית אין פוטר בה אלא מינה"¹⁵⁴.

נחלקו הראשונים בשאלה מהו "מינה" של הטלית. רש"י והרמב"ם לומדים כי החוטים שאינם תכלת חייבים להיות מאותו צבע של הבגד. כך, לדוגמה, מי שבגדו בצבע אדום, אותם חוטים שאינם תכלת יהיו בו אדומים, מי שבגדו ירוק יטיל ירוקים וכו'¹⁵⁵.

ראשונים אחרים מפרשים, כי כוונת הגמרא בביטוי 'טלית אין פוטר בה אלא מינה' מתייחסת לחומר ממנו עשוי הבד של הבגד ולא לצבע החוטים. לפי הבנה זו, החוטים שאינם תכלת יהיו מאותו חומר ממנו עשוי הבגד, כך שבבגד העשוי צמר יהיו אף החוטים מצמר, בבגד העשוי פשתן יהיו אף החוטים חוטי פשתן, וכן הלאה¹⁵⁶.

כאמור לעיל, מחלוקת השו"ע והרמ"א מבוססת על שתי ההבנות הללו בסוגיה. השו"ע הולך בשיטת רש"י והרמב"ם, לפיהם על החוטים להיות מאותו צבע של הבגד, ומוסיף השו"ע שהמדקדקים נוהגים כך - דהיינו שהוא דין לכתחילה. הרמ"א חולק וקובע כי ללא קשר לצבע הבגד, על החוטים להיות לבנים. למעשה, הוא סובר כי אין צורך לחשוש לשיטת רש"י והרמב"ם, שכן הוא סובר כאותם ראשונים, אשר פרשו ש'מין כנף' מתייחס לחומר של הבגד, וכדלעיל.

החזו"א מעיר שכל הנידון הנ"ל מתייחס רק לאותם חוטים, אשר אינם עומדים תחת חוטי התכלת. מצות ציצית מחייבת שמקצת החוטים יהיו לבן (לדעת הרמ"א) או מאותו צבע של הבגד (לדעת המחבר) ואילו השאר יהיו תכלת (המספר המדויק של הלבן והתכלת תלוי במחלוקת ראשונים והוא מצריך דיון בפני עצמו). ההלכה של 'מין כנף' מעולם לא נאמרה

¹⁵⁴ וכן במנחות (ל"ח ול"ט, וכן שבת כ"ז: ; יבמות ד: ; גיר נ"ח.) - "דכתיב: הכנף - מין כנף".

¹⁵⁵ כן משמע מרש"י (מנחות מא: ד"ה כל מיני צבעים). וכ"ה שיטת הרמב"ם (ציצית ב, ח) - "טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונין עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה אם ירוקה ירוקין אם אדומה אדומין". וכפי הראב"ד שם. אולם בכס"מ הביא מהמהר"י ׳ חביב שאין זו כוונת הרמב"ם, ע"ש.

¹⁵⁶ טור (ס"ט) בשם ר"י, ספר מצוות גדול (עשין סימן כ"ו) "כתיב הכנף מין כנף, פירוש דמשמע שאם יש לו טלית של משי עושה לו ציצית של משי", שו"ת הרשב"א (חלק ג' סימן ר"ט) "מה שאמרת: בטלית צבוע, שצריך להיות חוטי ציצית מאותו צבע... אבל אני לא ראיתי לחד מרבתי נייע שחששו לזה כלל". תרומת הדשן (סימן מ"ו) "ואפי' בט"ק שהוא ממני צבעים, לא ראיתי מימי אחד שהיה מצוויק רק בציצית לבן ולא צבוע, ואף על גב דאין קפידא בצבע כלל, מ"מ הואיל ולא נהגו כן, נראה דליכא למיגזר ביה שמה יצרפנו עם החוטיק". תוספות (מנחות מ"א:.) "ועוד נראה דאירי בשאר מינים כגון שיראין וכלך וסיריקין דאין פוטר אלא במינים מדאורייתא".

ביחס לחוטים העומדים תחת התכלת. מכאן, שגם אם אדם יטיל קלא אילן במקום תכלת, אין בכך משום חסרון בדין 'מין כנף', והמשמעות ההלכתית תהיה זהה למה שהייתה אילו הטיל לבן תחת התכלת, כמו המנהג כיום.¹⁵⁷

ניתן להוכיח מהגמרא שבחוטים העומדים במקום תכלת אין דין של 'מין כנף'. הגמרא דנה בטעם שבגיננו גזרו שלא להטיל כלאים בציצית דהיינו חוטי צמר בבגד פשתן. החשש הינו שמא יטיל אדם חוטי קלא אילן במקום תכלת ויעבור בכך על איסור שעטנז, כיון שאינה תכלת כשרה, וממילא אין כאן עשה של ציצית אשר ידחה לא תעשה של שעטנז. הגמרא שם דוחה את הטעם הזה, משום ש'לא יהא אלא לבן', כלומר שקלא אילן אינו יותר גרוע מחוטים שלא היו צבועים כלל ונשארו לבן [וגם אז יהיה פטור מאיסור שעטנז]¹⁵⁸. אם כוונת הברייתא הינה ש'אין פוטר בה אלא מינה' חל גם על הצבע של חוטי התכלת, אזי לא מובן מדוע קלא אילן אינו גרוע יותר מלבן, הלא זה אינו 'מינה'! אם-כן פשוט, שהגמרא הבינה שע"פ על החוטים שהם במקום חוטי התכלת לא חל הדין של 'אין פוטר בה אלא מינה'.

העולה למסקנה: החסרון של 'מין כנף' אינו שייך לחוטים העומדים במקום חוטי התכלת.

¹⁵⁷ חזון איש (או"ח סי' ג' סק"ה) "מיהו דוקא ב' חוטי צריכין בצבע הבגד, אבל אם אין לו תכלת ונותן ד' לבן, אין קפידא בבי' הנוספות באיזה צבע יהיו, וראוי מהא דפריך בגמ' מ' א' ולא יהא אלא לבן ואם איתא דכל ד' חוטי צריכין ממין הטלית בצבען א"כ בסדין לבן אין כאן ציצית וכבר הביא סמ"ג ראי' זו לדחות פרש"י דסמ"ג סובר דבמקום דליכא תכלת וארבעתן לבן יש לכל ד' חוטי דין לבן, וא"כ מוכח בגמ' דא"צ כלל בלבן צבע של הטלית, אבל לפרש"י והר"מ ע"כ צ"ל דיש חילוק בין ב' החוטי של לבן ובין ב' החוטי הנוספים תחת התכלת". וכ"כ הגאון המלבי"ם בספרו "ארצות החיים" (ט', ה'), ובמשנה ברורה (ט' סק"ה) פסק כסברת ה"ארצות החיים" בזה.

¹⁵⁸ מנחות (מ) "יתנו רבנן: סדין בציצית - ב"ש פוטרין, וב"ה מחיביבין, והלכה כדברי ב"ה. א"ר אליעזר ב"ר צדוק: והלא כל המטיל תכלת בירושלים אינו אלא מן המתמיהין! אמר רבי: אי"כ, למה אסרוהו? לפי שאין בקיאיין. אמר ליה רבא בר רב חנא לרבא: ולרמו בי עשרה ונפקו לשוקא ומפרסמא למילתא! כל שכן דמתמהו עילון. ולידרשא בפירקא! גזירה משום קלא אילן. **ולא יהא אלא לבן!**". וכתב ספר מצוות גדול עשין (סימן כ"ח) "עוד יש ללמוד מכאן שהמטיל **ציצית צבועים בטלית לבן שאין לחוש** מדמקשה לא יהא אלא לבן משמע שאינו חושש בצבע לא לקשיא ולא לתירוץ רק שלא יהא שם כלאים, ועוד אומר בתחלת פרק התכלת (נ"ה) מידי צבעא גריס שהרי מין כנף אומר הכתוב ולא מין צבע כנף, ורבינו שלמה שפירש שם (מא: ד"ה מתיבב) גבי טלית אין פוטר בה אלא מינה במין הצבע לא דקי". ומה שחולק בזה על רש"י, לדברינו יש ליישב בפשיטות דרש"י כתב כך רק בחוטיין של לבן ולא בחוטיין שהם במקום התכלת, וכמשי"כ בארצות החיים (ט', ה' המאיר לארץ אות ל"ב): "כך נראה פשוט, דהא בשני חוטיין הבאין במקום תכלת כמשי"ת לא שייך בהו מין כנף, ובוה סרה מהר הקושיא שהקשה הסמ"ג על רש"י... ולמ"ש לקי"מ דהא שני חוטיין לבנים אלה ניתן במקום תכלת ויכולים להיות צבועים באיזה צבע שירצו". ואפשר לומר כי לדעת הסמ"ג, כאשר אין תכלת אזי חל דין לבן על כל החוטיין, ומשום כך הוא חולק על רש"י מכח הגמרא הנ"ל (וכך דייק הגר"י רוטמן שליט"א ממה שכתב הסמ"ג ביחס לדין גרדומים, ע"ש). אולם להלכה בין לרש"י ובין לסמ"ג אין דין שיהא הצבע של החוטיין כצבע הבגד (נכ"פ לאלו שעומדים תחת התכלת).

שאלה:

כיצד ניתן ליישב את דברי האריז"ל, ולפיהם התכלת אינה נוהגת אלא בזמן שביהמ"ק בנוי?¹⁵⁹

תשובה:

מאוד קשה יהיה להבין מאמר זה כפשוטו, שהרי התכלת היה מצוי במשך כל תקופת האמוראים וכן בזמן רבנן סבוראי ויתכן שאף עד תקופת הגאונים (כמבואר בעמ' 26). במילים אחרות, הרינו רואים, כי לאורך תקופה של בין חמש מאות לשמונה מאות שנים אחר חורבן הבית עדיין היה התכלת מצוי.

ניתן לפרש את כוונת דברי האריז"ל באופן שבא לומר, כי מזמן חורבן הבית החלו הגזירות על התכלת (ראה עמ' 28), ועם החורבן למעשה החלה להיעלם מצווה זו, ואין כוונתו לתאריך המדויק של החורבן. ועפ"ז ניתן לומר שגם בזמן שבו סוף הגלות מתקרב (אפי' מאות שנים לפני), יתגלה התכלת. ובימינו כבר לא נותרו אלא כמאתיים שנה עד סוף האלף השישי.

באופן כללי, עלינו מאד להיזהר בבואנו לצטט מדברי האריז"ל מחוץ להקשר המקורי, שכן על-מנת לרדת לעומק כוונתו של המאמר ולהבינו על בוריו, צריך תמיד להיות מודע לכלל הרקע של אותו מאמר¹⁶⁰. על כל פנים ברור ומובן, כי האריז"ל לא נתכוון בשום פנים ואופן לעקור מצוה מן התורה בזמן שאפשר לקיימה¹⁶¹.

ומאד תואמים לזה דברי ספר הקנה (ד"ה ענין יראת המקום) בענין "סוד חיבור התכלת עם הציצית": "לכן בני הזהר מעתה שלא להורות מאגדות שאינם מושגים רק לבעלי הסוד".

שאלה:

¹⁵⁹ עער הכוונות (ענין ציצית דרוש ד' 1), פל"ח (שער הציצית פ"ה).

¹⁶⁰ ועיי' שו"ת וישב הים להגר"י הלל שליט"א (ח"א ס"י כז) שמבאר, כי כן היא דרך האריז"ל לבאר נהוג שבעולם ע"פ הסוד, "ורק אם אומר להדיא בדרך הוראה שכן צריך לנהוג אז ודאי נכון וטוב לחוש וליזהר לקיים דבריו", עכ"ד.

¹⁶¹ ועיי' ר"ן (נדרים מ ב) "וקא יהיב הרמב"ן ז"ל טעמא למילתייהו דאע"ג דאמר שמואל נהרא מכיפיה מברין לא דחינן מימרא דאיסורא דהוו נהיגין בה הלכה למעשה כאבוח דשמואל דעבד לבנתיה מקוואות משום מימרא דאגדתא" (העירני הגר"א זכ"ל שליט"א). וראה עוד בשו"ת חתם סופר (חלק א' אורח חיים סימן נ"א) "ויפה כי פרי"מ על שכנגדו שהביא מכתבי האריז"ל וכי עליו פרי"מ עם נעלמים לא אבוא יפה דיבר, וכן אני אומר כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות חייב משום זורע כלאים פן תוקדש המלאה הזרע אשר תזרע..." (גם אפשר דכוונת האריז"ל היא רק עד עת עקבתא דמשיחא, ראה משי"כ בזה בשו"ת דברי יואל ח"א סי' מ"ד אות ג' עה"פ "ומרדכי יצא...").

הלא מבואר במדרש שחלזון התכלת נגנז?

"מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה, אימתי כשיהיה תכלת ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז, מצוה בלבן"¹⁶².

תשובה:

במדרש זה אכן נעשה שימוש במונח "נגנז" ביחס לתכלת. ישנם הסבורים כי משמעות המילה 'נגנז' הינה בהכרח שנגנזה עד ימות המשיח, אולם ללא ספק אין זה הכרחי לפרש כך, והמדרש בהחלט עשוי אף להורות על היעלמותה של התכלת למשך כאלף שנים¹⁶³.

שאלה:

בכל אופן, הרי מפורש בספרי שהתכלת גנוז לעתיד לבוא?

ספרי דברים (פיסקא שני' ד"ה דבר אח) "**אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכוזב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום ביים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות**"¹⁶⁴ מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי **ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא**".

¹⁶² במדבר רבה (פרשת שלח פרשה י"ז), מדרש תנחומא (בבב - פרשת שלח סימן כ"ט). ועי' שו"ע (אורח חיים ט', ב) "בזמן הזה דליכא תכלת" וציין הגר"א למדרש זה.

¹⁶³ וכ"כ העץ יוסף להדיא (מהדורת וגשל סם) שמשמעות "נגנז" היא שנשתכח. וכן מצינו גניזה לזמן קצוב בעולם הזה במקומות נוספים: "כ"יב שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו נגנז רוח הקדש **מיעקב ומבניו**" (תנחומא [בבב] מקץ, ו; מובא גם בילקוט שמעוני על איוב רמז תתק"ד). בראשית רבה (מקץ צ"א, מדרש תנחומא [ורשא] מקץ ז') "יקבוהו לאום, זה פרעה **שגנז התבואה בשני רעבון** והיו הבריות מקללין אותו, אבל יוסף זן את העולם בשני רעבון כרועה הזה שמנהיג את צאנו". וכן לענין המן שירד בערב שבת, עליו ציווה התורה (שמות ט"ז, כ"ג) - "וְאֵת כָּל הַעֲדָף הַיָּחִיד לְכֶם לְמִשְׁמַרְתָּ עַד הַבֶּקֶר", וכתב רש"י "למשמרת - **לגניזה**" (העירני על אלו ידידי הר"ר ישראל בארקין שליט"א).

ואין הכוונה דוקא שמישהו גנז את הדבר כוונת מכוון, כי אם רק שהדבר נשתכח. וכן מצינו שהשתמשו בלשון נגנז גם לדברי תורה שנשתכחו, עי' פסחים (ס"ג:) - "אמר רמי בר רב יודא אמר רב: מיום **שגנז ספר יוחסין** תשש כחן של חכמים, וכהה מאור עיניהם". **ופירש"י "נגנז - נשתכח"**. וכן לדברים שכלו ע"י החורבן, שבת (ס"ג:) - "אמר רחבה אמר רבי יהודה: עצי ירושלים של קינמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחן נודף בכל ארץ ישראל. **ומשחרבה ירושלים נגנזו**, ולא נשתייר אלא כשעורה, ומשתכח בגזאי דצימצמאי מלכתא". עוד מבואר שם, כי אפילו כאשר נשתיירו במקצת, נחשב הדבר ש"נגנז". ולא רק זאת, אלא שאפילו לשון "בטלה" אין משמעה בדווקא שבטלה לגמרי, עי' תוספות בבא מציעא (כ"ט:) ד"ה בוכית לבנה) "דלא בטלה לגמרי קאמר אלא דלא שכחא". ועי' תוסי' חולין פ"ד: (ד"ה בוויגיתא חירותא).

¹⁶⁴ סממיות הוא מלשון "שממית" (כמבואר בפי' המיוחס לראב"ד סם). וראה מדרש משלי (פרשה ל', כ"ח) "שממית בידים תתפש. אמר ר' ירמיה דא היא אדום אומתא רשיעתא דכל דקיימא תמן משתכחא", דהיינו שנמשלה אדום (רומי) לשממית. ואולי רמז יש כאן לגזירת הרומיים, שהקיפו את מצוות התכלת וגרמו שנגנזו (הערת ידידי הר"ר ישראל בארקין).

תשובה:

סיעון זה לעיתים מוצג כטענה הגדולה ביותר כנגד מציאת התכלת, וכשמתבוננים באופן שטחי ניתן להסיק כי אין טעם לחפש אחר התכלת, ואין לנו אלא להמתין לביאת המשיח, שיביא עימו גם את התכלת. אולם אחר העיון וההעמקה בדברים, רואים בברור, כי הספרי אינו יכול להתפרש כפשוטו. כפי שביארנו בעמ' 26, **התכלת היה מצוי במשך כל תקופת האמוראים ולכל הפחות עד ימי רבנן סבוראי, אשר חיו מאות שנים לאחר ר' יוסי!** מעבר לכך – רואים מאותו מאמר בספרי, שהזקן התפרנס מהחלזון, ואם כן מוכח מיניה וביה שלא יתכן לפרש שכבר לא היה אז בשימוש. כיצד ניתן להסיק, אם כן, שר' יוסי באומרו "נגנו" התכוון לומר שהתכלת נעלמה באותו הזמן?

הגאון רבי דוד פארדו מח"ס חסדי דוד על התוספתא שופך אור על אותו מדרש. לדבריו, החלזון אליו התכוון ר' יוסי היה זן יחודי, אותו ניתן היה למצוא אך ורק באותו מקום, בו שרתה סכנה גדולה. החלזון הרגיל, בו השתמשו עבור תכלת, לעומת זאת, היה עולה ליבשה אחת לשבעים שנים ואפשר היה להשיגו בקלות יחסית. למעשה, טוען הגר"ד פארדו, **כי היו כמה סוגי חלזונות:** אחד מהם היה הזן בעל האיכות הגבוהה ביותר, בו השתמשו עבור בגדי הכה"ג ועיני צבעו היה כשל כסא הכבוד. זן נוסף היה הזן היותר מצוי, אשר שימש עבור תכלת של ציצית, ובנזקל היה אפשר לטעות בינו לבין קלא אילן (אינדיגו). מקור לרעיון הזה מביא הגר"ד פארדו מכתבי האריז"ל¹⁶⁵.

¹⁶⁵ פי ספרי דבי רב לרבי דוד פארדו זצ"ל (פ' וזאת הברכה עה"פ ושפוני טמוני חול, פיסקא שניד לייג, י"ט), ז"ל: "אמר רבי יוסי פעם אחת כו' השמים מקום יש ביים שמוטל בהרים וסמימות מקיפות אותו ואין לך מי שהולך שאין סמימות מכישות אותו ומת ונימוק כו' ניכר הוא שגנוו לצדיקים לעתיד לבא, כצ"ל. ואמנם פליאה דעת ממני, מאי האי דקא מתמה רבי יוסי ומי מצוי, אמאי לא, והלא בימי אמוראים היה מצוי כדאייתא בכמה דוכתי, ומינייהו בשמעתא קמייתא דפרק התכלת (מנחות ל"ט. בסוף העמוד). ואולי י"ל... והשיבו ר' יוסי דניכר הוא שגנוו לצדיקים לעתיד לבא. דנראה שאותו שהיה עולה לשבעים שנה לא היה מהמובחר שבהם, שהרי הקלא אילן היה דומה לו ולכך היה צריך בדיקה. והיינו דאמרין (מנחות מ"ג:) שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, הרי שאינו אלא דמיון קצת, ומשום הכי בעי בדיקה, כדאייתא התם בשי"ס. אבל המובחרים שהן [זומים] לכסא הכבוד ממש גנוזים שם לצדיקים לעתיד לבא. ואחר שכתבתי זה דרך סברא, זכיתי ומצאתי בערכי הכינויין וז"ל: תכלת ישנו בשלש בחינות בנוקבא ובדכורא ובאימא, של הנוקבא הוא של ציצית ועליו אמרו שדומה לים, ושל הזכר הוא כו' ועליו אמרו הים דומה לרקיע, והוא סוד המשכן, ויש ג"כ סוד תכלת מא"י [מאימא] כו' והוא תכלת הגמור בסוד כסא הכבוד והוא של בגדי כהן גדול, ע"כ. עלץ לבי בהשם שזכיתי לכיון את האמת אשר גילה לנו רבינו האריז"ל הקדוש זי"ע. ועם האמורא אפשר ליתן טעם למה אינו עולה אלא אחת לשבעים שנה, לרמוז שזה התכלת אינו אלא מהנוקבא שהיא בת שבע כנדע. ואולי לבגדי כהן גדול אולי בזמן שהיה צדיק גמור ומשוחין בשמן המשחה היו [זוכים] לצוד אותו במקומו מהמובחר עיי"ש. אמנם הזקן האמורא נראה שלא היה מתרמי ליה אלא מהבינונים, מכיון שלא היה אלא אחר החורבן. וכדברי האריז"ל מבואר ג"כ בדברי הרמ"ע מפאנו (כנפי יונה ח"ג סי' כ"א), ע"ש. וכן בס' תורת נתן לרמ"ק (ערכי הרמ"ק ח"ב ע' גוונים אות ק) ביאר שיש ג' מיני גוונים לתכלת, ע"ש. וכעני"ז אפשר לפרש גם בבבא בתרא (ע"ד:) "נפק בת קלא אמר לן: מאי אית לכו בהדי קרטילתא דדביתהו דר"ח בן דוסא? דעתידה דשדיא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי." ע"ש ובמהרש"א שם. (העירני אחי ר' אליהו שמחה מ"ו).

מעבר לכך, מלשונם של ראשונים ואחרונים רבים, וכן מלשון הפוסקים נראה כי הספרי הנ"ל לא היוהו עבורם יסוד לפסיקה, שכן הם הבינו כי אין ללמוד בצורה שטחית, ועל-כך הוא לא הניא אותם מלהביא את הלכות התכלת ולהתייחס אליהם כאל הלכות הנוהגות בימינו, ולא כהלכתא למשיחא.

ואלו דברי המהרי"ל:

שו"ת מהרי"ל החדשות (סימן ה' ד"ה ב): **"וסברא הוא דשמא יחזור דבר לקילקולו שיהא תכלת מצוי, כ"ש למאי דכתב סמ"ג (סמ"ג עשה כ"ו) דאותו דג חלזון הוא בים המלח¹⁶⁶ וכתב סימניו, בקל היה לעשות תכלת"**.

אף מדברי הרדב"ז נראה, כי אין כל הכרח לומר בצורה פסקנית כי התכלת חייב להיות גנוז לגמרי לעולם, וניתן בהחלט להבין כי משמעות ה"גניזה" הינה שקשה היה להשיגו במשך זמן ארוך.

שו"ת רדב"ז (חלק ב' סימן תרפ"ח): **"ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו"**.

כיוצא בזה:

- הגם שהרי"ף והרא"ש בפסיקה אינם מביאים בדרך כלל כי אם את אותן הלכות הנוגעות למעשה בזמן הזה, שניהם מביאים את הלכות תכלת. מכאן ראייה חזקה לכך שהתכלת איננה בגדר "הלכתא למשיחא"¹⁶⁷.
- הרמב"ן קובע כי התכלת אינו גנוז לגמרי, והוא עדיין שימש בזמנו עבור האצולה המלכותית¹⁶⁸.
- משמעות דברי הרמב"ם והסמ"ג הינה שהחלזון עדיין בנמצא.¹⁶⁹
- פוסקים רבים כותבים במפורש שניתן להחזיר את התכלת¹⁷⁰.
- ה"בית הלוי" במהלך השנותיו על התכלת של ראדזיון, לא העלה את הטיעון של "גנזו". אדרבה, הוא הצהיר כי במידה וימצא פתרון לקושייה אותה העלה, "אז היינו מחוייבים ללבושה"¹⁷¹. (ראה עמ' 49)

¹⁶⁶ עי' משי"כ לעיל הערה 143.

¹⁶⁷ הלכות קטנות לרי"ף (בציצית דף י"ג), הלכות קטנות לרא"ש (בציצית סימן ט"ו).

¹⁶⁸ רמב"ן (שמות כ"ח, ב') **"והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים"**. וכ"מ במלחמות (שבת י"ב). **"אנו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין להטיל לבן ... עכשיו במקומות הללו אין אדם צריך להטיל לבן לבדו"**.

¹⁶⁹ כן מורה פטות לשון הרמב"ם (בציצית ב', ב') וסמ"ג (עשה כ"ו) וספר החינוך (מצוה שפ"ו) ש"בים המלח הוא מצוי, ומשתמע מהדברים כי הוא מצוי עכשיו ואינו גנוז. ועי' משי"כ לעיל הערה 143.

¹⁷⁰ כ"כ במפורש בעולת תמיד (נז"ח ט', ג) **"אע"ג דזה"ז ליכא תכלת, מ"מ גזרינן וכן פי' ר"ת שם בברייתא דסדין בציצית, דשמא יתגלה תכלת ויביא לידי איסורא דכלאים"**. וכמו"כ מובא בשו"ת חמדת שלמה (אה"ע ט', כ"א) - **"אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזמננו"** אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל. וכן בארצות החיים להמלבי"ם (המאיר לארץ ט', ו' אות מ"א) כתב, כי אפשר שילמדו לעשות תכלת. וכ"מ ללבוש (הקדמה לאר"ח) **"קראתינו ללבוש התכלת"**, כי כמו שחייב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום **אם ימצא...**, וכ"כ בספר כלי חמדה (פרשת מסעי) **"דאולי דעתם ז"ל דתכלת אינו גנוז ואפשר ע"י טרחא למצא אותו כדעת הרדב"ז"**.

העולה למסקנה: נראה, כי הספרי איננו נוגע לשאלת חיוב לבישת התכלת בזמננו בכללות. בוודאי ובוודאי שלא ניתן להסתמך על אותו ספרי חתום כטעם להימנע מקיום מצות עשה של תורה.

שאלה:

מדוע מכונה הצבע המופק "דם", כאשר למעשה מדובר בנוזל רירי?

מנחות (מ"ב:): "אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה: הא תכילתא היכי צבעיתו לה? אמר ליה: מיייתין דם חלזון וסמינין ורמינין להו ביורה [ומרתחינין ליה]..."

תשובה:

המילה 'דם' משמשת בלשון חז"ל למיני נוזלים שונים היוצאים מן הגוף, ולא דווקא לדם ממש. מדובר אפילו על נוזלים שהם לבנים או צהובים¹⁷². כמו-כן, 'מור' (אחד הרכיבים של שמן המשהה והקטורת), שהוא נוזל המצוי בבלוטה של אייל ה'מוסק', נקרא אף הוא דם – זאת, אע"פ שאינו דומה כלל לדם¹⁷³.

[היו שהעלו הצעות למילים נוספות, בהן סברו כי יותר נכון היה לחז"ל להשתמש עבור אותם נוזלים, כגון ריר¹⁷⁴. אולם לאמיתו של דבר, מילה זו אינה מתאימה, שכן בכל מקום היא משמשת עבור נוזל הזב החוצה מהגוף או מאיבר כל שהוא. שורש

¹⁷¹ הובא לשונו של הבית הלוי בהקדמה לספר עין התכלת "אחרי אשר כמע"ל יברר זאת היינו היה בזה דבר הנשכח והוא מצאה, אז נהיה מחויבים לשמוע אליו וללבושו".

¹⁷² ע"י נדה (מ"א:): "אמר רבי יוחנן: מקור שהזיע כשתי טיפי מרגליות (רשיי: "טיפי מרגליות - דם לבן וצלו"), משנה (עדויות ה', ר) "הוא היה מטמא שער הפקודה ודם הירוק וחכמים מטהרין" וראה תוספות (נדה י"ט:): "הירוק עקביא בן מהללאל מטמא - האי ירוק היינו כאתרוג". ואע"ג דאמר (נדה י"ט) "מניין לדם שהוא אדום", היינו לענין מראות הטמאות באשה ואינו בא לשלול השתמשות במילת דם באופן מושאל לנוזלים אחרים, כנ"ל. וראה כע"ז בחזון איש יורה דעה (סימן יב אות ד).

¹⁷³ כתב הרמב"ם: (כלי המקדש א, ג) - "המור הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל שמתבשמין בה בני אדם בכ"מ", וכ"ה ברמב"ן (שמות ל', כ"ט). וע"י בהגהות חשק שלמה על הגמרא (מנחות כ"א) - "אמר רב פפא: הלך דם חמור שקרש ואכלו - חיבי", שיש לגרוס "דם המור". והוא מה שנקרא Musk. ומוזכר בשם זה בברכות (מ"ב:): "כל המוגמרות מברכין עליהן בורא עצי בשמים, חוץ ממוסק שמן חיה הוא, שמברכין עליו בורא מיני בשמים". וע"י משנה ברורה (סימן רס"ז סק"י) בענין דם המוסק.

¹⁷⁴ ביצה (כ"ב): "היכא דאיכא סכנה, כגון רירא...". כתובות (ע"ז:): "ואיתי ליה רירא מפומיה".

המילה הוא 'רר', שמשמעו נזילה/זיבה¹⁷⁵. כן הוא ביחס למילים מיא, ליחה, מוגלה וכדו' – אף אחת מהן אינה מציינת נוזל רגיל, וכולן באות בהקשר של נוזל הנובע מחולי, זיהום או דבר חריג אחר, הגורם לנוזל לצאת מהגוף. המילה היחידה בה השתמשו חז"ל עבור נוזל הגוף הסדיר הינה 'דם':].

העולה למסקנה: 'דם' היא המילה בה משתמשים חז"ל בבואם לתאר את נוזלי הגוף הרגילים, ובתוכם הנוזל של חלזון המורקס.

שאלה:

על שם מה קבעו חז"ל לגבי החלזון כי ברייתו דומה לדג?

מנחות (מ"ד.) "ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג... ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים".

לפני שנשיב לשאלה הזו, עלינו להקדים הקדמה חשובה, הנוגעת באופן כללי להבנת דברי חז"ל, והיא נצרכת בפרט לסוגיה בה אנו עוסקים.

כאשר חז"ל מדמים דבר מסוים לדבר אחר, מוטל עלינו להבין את אותו דמיון במסגרת ההקשר בו נאמר הדימוי. יסוד זה הינו הכרחי, ואם נתעלם ממנו, אנו עלולים לבוא לידי הבנות מוטעות לכל אורך דבריהם. ניקח לדוגמא את ארבעת מיני הלולב, אותם נצטוונו ליטול בחג הסוכות. הבה ננסה לדמיין מציאות, בה זהותם של ארבעת המינים הייתה נשכחת מאיתנו, והיינו מנסים לשחזרה על-פי הסימנים שנאמרו בגמרא. באופן זה, היינו מחפשים לולב על עץ שיש לו "לב", אתרוג מתוך פירות שיש להם "חוטם" והדסים מעלים שנראים כ"ששלת"¹⁷⁶. מובן, כי היינו נוהלים כישלון חרוץ, וזאת מהסיבה הפשוטה, ולפיה סימנים אלו לא נאמרו כאמצעי זיהוי עבור מי שאינו מכיר את ארבעת המינים. הגמרא השתמשה בסימנים הללו מכיוון שידעה שכל ישראל נוטלים את ארבעת המינים בכל שנה וזהותם ידועה לכל ממתן תורה ועד היום בו נאמרו אותם דימויים. רק אחד שידועה לנו זהותם של ארבעת המינים הללו, באפשרותנו להבין את כוונת דברי חז"ל כשהשתמשו במשלים ובדימויים כמו לב, חוטם, וששלת¹⁷⁷.

¹⁷⁵ שמואל (א כ"א, מ"ד) "וַיִּזְרֹד רָרָד אֶל זָקְנוֹ", רש"י (שם) "יררו - רוקו **דבר הנוסף קרוי ריר** וכן ב"ריר חלמות" (איוב ו, ו) וכן "רר בשרו" (ויקרא ט"ו, ג). "ר"ש (מקוואות ט, ב) "ריר היוצא מן המכה מתייבש ונעשה גלדי".

¹⁷⁶ סוכה (מ"ה.) "רבי לוי אומר: כתמר, מה תמר זה אין לו אלא לב אחד - אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים". סוכה (ל"ה.) "אמר רבא: ועל חוטמו, ואפילו במשהו נמי פסולי". סוכה (ל"ב.) "תנו רבנן: קלוע כמין קליעה ודומה לששלת - זהו הדס".

¹⁷⁷ עוד יש להוסיף דוגמאות מעין אותו ענין, על-מנת שיובן סגנון תיאורם של חז"ל בכלליות: נדה (כ"ה.) "המפלת סנדל וכו'". ת"ר, "סנדל דומה לדג של ים, מתחלתו ולד הוא אלא שנרצף. רשב"ג

כן הדבר בעניינינו. הדמויים שנאמרו על-ידי חז"ל ביחס לחלזון ניתנים להבנה אך ורק בהקשרם הנכון, ורק אחר שידועה לנו זהותו של החלזון. בזמן חז"ל הייתה זהותו ידועה לכל ילד, כפי שכל ילד ידע את זהות ארבעת המינים. המציאות היומיומית הייתה שכולם הלכו עם תכלת ולצורך כך היו מפקיקים את דמו מחלזון, אותו כולם הכירו¹⁷⁸. מטבע הדברים, אותם דימויים שנאמרו בגמרא לא נועדו לעזור למי שברצונו לחקור את זהותו של החלזון, שהרי כפי שכתבנו, חקירה כזו הייתה מיותרת לחלוטין. מטרתם של אותם דימויים הייתה להדגיש ולהבליט פן מסוים, היבט כזה או אחר של החלזון, ובכך לאפיין אותו בצורה מסוימת, שלא הייתה עולה על הדעת בהסתכלות ראשונית. אולם סימני זיהוי בוודאי שאין כאן, ויותר מכך – מי שישתמש בסימנים אלו כסימני זיהוי, לא רק שלא יתקדם בחקר זהות החלזון, אלא הוא יבוא גם לידי טעות, הנובעת מהבנה שטחית של דברי חז"ל העמוקים ומחוסר יכולת ללמוד דבר בהקשרו הנכון.

שו"ת חכם צבי (סימן כ"ו) "לומר על שאינו דומה דרך הוא לומר אף דלא דמי כ"כ כאותה שאמרו תכלת דומה לים..."¹⁷⁹.

שו"ת חוט המשולש (סי' כג) "וידוע שלשון דומה הוא שאינו לגמרי רק דמיון קצת [כדאיאתא סוכה ל"ב א' דומה לחרות ועי' פרש"י ז"ל שם]". (והובא גם במשכ"י או"ח סי' קטו)

המילה "דומה" משמשת אצל חז"ל בכמה וכמה אופנים, ומשמעותה משתנה ממקום למקום על-פי ההקשר בו נאמרה. כך למשל, הביטוי "דומה לים" נמצא בדברי חז"ל במספר משמעותות – ובכל פעם עלינו להבין ולהבין את משמעותו על-פי ההקשר המסוים בו נאמר:

- (1) סוטה (י"ז), מנחות (מג:), "תניא, היה ר' מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד".
- (2) מנחות (מ"ד), "ת"ר: חלזון זה - גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים".
- (3) מסכת שמחות (דרכי חיה פרק ב') "העולם הזה דומה ליבשה, והעולם הבא דומה לים. אם אדם מתקין לו ביבשה, יש לו מה יאכל בים, ואם לאו אין לו מה יאכל בים".

אומר: סנדל דומה ללשון של שור הגדול", נדה (כ"ו). "יתנו רבנן: שליא תחלתה דומה לחוט של ערב, וסופה דומה כתרומס, וחלולה כחצוצרת, ואין שליא פחותה מטפח. רבי שמעון בן גמליאל אומר שליא דומה לקורקבן של תרנגולין שהדקין יוצאין ממנה." שבת (נ"ח:). "תנא דבי רבי ישמעאל: למה משכן דומה - לאשה שמהלכת בשוק, ושפוליה מהלכין אחריה".¹⁷⁸ עיי' מש"כ לעיל עמ' 22.

¹⁷⁹ וכ"כ הריטב"א (חולין פ"ט). "הא דאוריך כולי האי לומר שהתכלת דומה לים והים דומה לרקיע, [ד]הוה ליה לומר שהתכלת דומה לרקיע, נראה הטעם לפי שאין תכלת דומה לרקיע ממש אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע". וכן בכלי יקר (במדבר ט"ו, ל"ח) "והנה בענין התכלת אמרו חז"ל (מנחות מג:): תכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא כבוד, ובודאי פירושו שצבעים אלו בדומה לדומה כי אין תכלת דומה לרקיע אלא כל אחד נוטה בצבעו אל הדומה לו וכל אחד עמוק מחברו". ועיי' רמב"ן (במדבר ט"ו) שפירש - "כי ברחוקים יראה כולם כנוון ההוא". ועיי' נפש החיים (ריש ש"א) עה"פ "דמייתי לקאת מדבר", ודו"ק.

4) אוצר המדרשים (אייזנשטיין - מעשים עמוד 352) "ואמר רב לשונו של אדם **דומה לים**, מה הים עולה ומתגבר אף הלשון עולה ומתגבר, מה הים יחרץ אף הלשון יחרץ, מה הים מסעיר וכיו"ל.

בכל מאמר שהבאנו, הדמיון לים בא מצד תכונה אחרת שמצויה בו, ולא דווקא מצד הגוון¹⁸⁰ שבו:

המאמר הראשון מדמה את גונו של הים לזה של הרקיע.

במאמר השני לא ברור לאיזו תכונה של הים הוא מתיחס בדימויו לחלזון.

המאמר השלישי משתמש בים כמשל למקום, אליו הולך אדם למרחקים.

המאמר הרביעי מתיחס לתכונות רבות המצויות בים – הגלים, הסערות וכו'.

אף שני המאמרים הראשונים – אלו המתיחסים לתכלת - אינם שנויים באותה ברייתא, והם לא נשנו מפי אותו תנא. על-כן אין כל אפשרות להחליט ולקבוע במסמרות ששניהם מתכוונים לאותו עניין ולאותה תכונה כאשר הם משתמשים בביטוי "דומה לים". (ראה לעיל עמ' 25 מה שכתבנו בענין "דומה לים")

עד כאן דברי ההקדמה ההכרחיים, ומעתה לגוף התשובה.

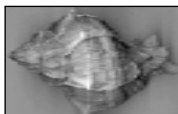
תשובה:

לגבי הקביעה, לפיה "ברייתו דומה לדג", יש להעיר תחילה על דיוק בלשון מאמרם ז"ל. מהביטוי "וברייתו דומה לדג" אין ללמוד כי כוונתם להורות על כך שהחלזון הינו דג. אדרבה, מוכח מהלשון "דומה לדג" שחז"ל אינם מתארים דג כפשוטו. **לוצו לתאר דג ממש, לא היו משתמשים בביטוי "דומה לדג", אלא היו קובעים בפשטות כי החילזון הינו דג!** פרט לכך, הם גם לא היו אומרים ש"ברייתו" דומה לדג, שכן מכלל הן נלמד לאו, ששאר מאפייני החלזון אינם דומים לדג.

¹⁸⁰ השתמשנו כאן במילה "גוון" להורות על מה שקרוי בזמננו "צבע", שכן כפי שכתבנו בהערה 1, "צבע" הינו החומר בו צובעים ולא המראה המתקבל מאותה צביעה. בשפת חז"ל רווחו שני ביטויים בכדי לתאר את המראה המופק. האחד הינו "עין", כפי שכתבנו בהערה 1, ובה השתמשנו בדרך-כלל בספר זה. המילה השניה הינה "גוון" – ראה שבת קל"ט: - ק"מ. – "וניתנין ביצה במסנת. תני יעקב קרחה: לפי שאין עושיין אותה אלא לגוון". בדרך-כלל נמנענו מלהשתמש במילה זו, משום שבעברית החדשה היא קבלה משמעות אחרת, של מה שמכונה באנגלית shade או tint, דהיינו שלכל צבע יש גוונים רבים, מלשון גיוון. מתוך חשש שהקורא יטעה בשל השימוש הרווח בשפת היום יום שלנו, העדפנו את המונח "עין" או "עין הצבע". במקום זה שינינו מהדרך בה נקטנו והשתמשנו בכל אופן במונח "גוון", וזאת מכיוון ש"עין" מתקשר בדרך-כלל לצבע – "עין הצבע", אף כי אין זה הכרחי, ומכיוון שהים אינו צבוע בצבע, אלא מראהו נתון מאת הבורא מששת ימי בראשית, העדפנו להשתמש כאן במונח "גוון".

עולה מהאמור, שאיננו מדברים כעת על דג, כי אם על בריה, אשר לה מאפיינים מסוימים המשותפים גם לדגים¹⁸¹.

יותר מכך – כבר הבאנו ראיות לא מעטות מחז"ל, מראשונים וממקורות נוספים בכדי לבסס את הקביעה ולפיה החילזון הינו שבלול¹⁸² (ראה עמ' 12 - 16). מכיוון שכך, הרי שבלא זיקה לשאלה כיצד בדיוק נקבע את זיהויו של החילזון, מכל מקום נהיה חייבים להודות כי מדובר ביצור ממין השבלולים. לאור זאת, אין מנוס מלהתעמק בדברי חז"ל, אשר קבעו כי "החילזון הזה דומה לדג". על-פי ידיעותינו, חלזונות כלל וכלל אינם דומים לדגים. לָמָּה, אם כן, התכוונו חז"ל במאמרם?

ראוי לעמוד על משמעות הביטוי "ברייתו", המופיע במאמר הנ"ל. רשיי ורבינו גרשום מסבירים כי הכוונה היא ל"צורתו"¹⁸³. כפי שביארנו לעיל, כאשר חז"ל מדמים דבר אחד לשני, כוונתם לומר שהוא דומה מהיבט מסויים. תבניתו הכישורית של חלזון המורקס דומה לשל דג באופן מפליא עד להדהים. זאת, בניגוד לשאר שבלולים הנמצאות בים (בפרט בחוף ארץ ישראל, כמו שראינו עינינו), להן אין כל דמיון תבניתי למשפחת הדגים.

העולה למסקנה: תיאורם של חז"ל על-פי פרושי הראשונים עולה בקנה אחד עם המציאות הידועה לנו ביחס לחלזון המורקס.

שאלה:

¹⁸¹ שו"ת נדוע ביהודה (מהדורא תניינא - אורח חיים סימן ג') "ולכאורה מלשון הברייתא מוכח שהוא רמש הארץ דקאמר וברייתו דומה לדג דאם הוא מן המים לא שייך בו לשון דומה דאם הוא דומה לדג ותולדתו מן המים הרי הוא דג ממש ולכך מפרש רש"י ועולה מן הארץ דהיינו רמש הארץ ולכך אינו נופל בו שם דג ממש דמה שגדל ביבשה אינו מסוג הדגים." וכן מפורש בהל' ציצית לרבי שמואל בן חפני גאון (פי"ט), "וגאנה אל כבר באנה כאן יצבג בדם חיואן מאוי יסמי חלזון" ותירגומו: "ובא לנו הידיעה שהיו צובעים בדם חיה של ים ששמה חלזון".

¹⁸² ומה שקראו הרמב"ם "דג", כבר פירש בעצמו בפי"ה"מ שיש לו צדף, ע' לעיל הערה 17. וע' אבן עזרא על תהלים (פרק נח ט) "כמו שבלול - בדברי הקדמוני ז"ל ברא שבלול והוא כדמות דג במים שימש בהליכתו", וכן בפרושו לשמות (נ', כ"ז), שם הוא קורא לתנין בשם דג: "והמפרשים נחלקו במלת צפרדעים, ורבים אמרו שהוא מין דג נמצא במצרים יקרא בלשון ערב אלתמסח תمساح - (crocodile), ויוצא מן הנחר וחוטף בני אדם". וכן מבואר בגר"א בפירושו (כלים י', א') - "כל שבים מין דג הוא, כל דמות שיהיה לו". וכ"מ בס' מעשי למלך (כלי המקדש פ"ח) "כן י"ל בחלזון ששוהה במים ובוזה דומה לדג".

¹⁸³ פ"י רבינו גרשום (שם) "גופו דומה לים. מראה גופו: וברייתו. צורתו", וזה ג"כ פירש"י לגירסתו של השטמ"ק: "ברייתו: תבנית דיוקנו".

האם חלזון המורקס עולה ליבשה אחת לשבעים שנה כפי שהעידו חז"ל על חלזון התכלת?

תשובה:

מנחות (מ"ד.) "ת"ר חלזון זה... ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים".

כפי שהסברנו לעיל בעמ' 33, מפורש בגמרא, שניתן לצוד ולהשיג את חלזון התכלת בים בכל עת ובכל זמן, ולא רק אחת לשבעים שנה. על-כן היו ציידים חלזון אשר עסקו במקצוע במשך כל ימות השנה – ולא רק פעם בחיים. מכאן יש לומר, שכאשר הגמרא מזכירה תופעה, בה החלזון עולה אחת לשבעים שנה, מובן כי מדובר על תופעה מיוחדת, בה החלזונות נעשים הרבה יותר זמינים ונקל על האדם הפשוט להשיגם עקב עלייתם ההמונית על-פני היבשה, מה שאין כן בשאר שנים, בהן החלזונות מצויים בסביבת מחייתם הטבעית בעמקי הים, ונדרשת מיומנות ועשיית תחבולות על-מנת לצודם.

(ראוי לציין שבאמת חלזון זה עולה לפעמים מעצמו מהמים ליבשה או על סלעים, כמו שראינו בעינינו. וא"כ אינו רחוק כלל המושג שיעלו בהמוניהם על היבשה).

הרדב"ז קובע, כי עלייה המונית זו היוותה אירוע ניסי, אשר היה מתרחש רק בזמן שביהמ"ק היה קיים, ולא בזמן הגלות. מאז שגלינו מארצנו, פסקה אותה תופעה, ויותר לא ניתן היה להשיג את החלזון באופן זה, אלא היו נצרכים לצודו בעמקי הים כדרך הטבע.¹⁸⁴

שאלה:

האם לחלזון המורקס ישנם "גידים ועצמות", כמתואר בירושלמי?

'שבלול' הינו בריה רכה, לה אין עצמות, אולם יש לה קונכיה, וגיד או שריר שדבוק אליה. על כל פנים מוכח ממספר מקורות שונים שאינם לקוחים האחד מן השני, כי על-פי הגדרת חז"ל, השבלולים והחלזונות אכן הינם בעלי "גידים ועצמות". להלן שתיים מאותן ראיות לטענתנו:

¹⁸⁴ שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תרפ"ה) - "אין זו צריכה לפנים שהרי החלזון מצוי הוא בים ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאר נבזוראדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו".

1. על-פי חז"ל, בריה שאין לה גידים ועצמות אינה יכולה לחיות יותר משה חודשים לפי הירושלמי, או שנים עשר חודשים לפי הבבלי¹⁸⁵. מכיוון שאנו מוצאים שבלולים רבים החיים יותר מ"יב חודשים"¹⁸⁶, אין מנוס מלקבוע שלפי הגדרת חז"ל, הרי הם מכלל בעלי גידים ועצמות.
2. הספרא (הובא בגמ' חולין) קובע כי כל שמונת השרצים האמורים בתורה יש להם גידים ועצמות¹⁸⁷. החומט הינו אחד מאותם שמונה שרצים. ראשונים רבים מתרגמים חומט לשבלול. (ראה דין בזה בעמ' 14).

לאור האמור, מוטל עלינו להסביר כיצד שבלול וחלזון נחשבים לבעלי "גידים ועצמות", זאת על-אף שלמראה עינינו הם חסרים את שניהם. (ראוי להעיר כי קושיה זו צריכה ישוב ללא כל קשר לחלזון התכלת, ואין כאן קושיה על עצם זהותו של חלזון התכלת, כי אם רק על מאמר חז"ל).

אפשרות אחת ליישב הינה שהקונכיה משמשת עבור החלזון באותו תפקיד בה משמשים הגידים והעצמות לבעלי החיים הנושאים אותם, והיא מהווה כעין תחליף להם. מובא באיוב – "ובעצמות וגידים תסוככני", ומכאן רואים באופן מובהק כי תכליתם של הגידים והעצמות היא לסוך, לגונן על האדם¹⁸⁸. הקונכיה מהווה את הסוכך והמגן של החלזון, ויתכן לומר שאליה מתכוון הירושלמי. פרט לכך, החלזון מכיל גם שריר/גיד, דרכו הוא מקושר לפנים הקונכיה (ידוע בשם שריר הקולומלר - columellar muscle) וניתן להכלילו בהגדרה של "גידים".

הירושלמי דן בשאלה האם לחלזון יש גידים ועצמות אם לאו. לכאורה עצם הדיון אינו מובן. אם ברצוננו לבחון האם יצור מסוים מכיל גידים ועצמות, כל שעלינו לעשות הינו לבדוק את אותו יצור באמצעות המכשירים המתאימים ולהגיע למסקנה ברורה לכאן או לכאן. אולם הירושלמי ממאן לכאורה לסמוך על החושים, ותחת זאת הוא מביא ראיה מכך שיצור החי מעל ששה חודשים חייב בהכרח שיהיו לו גידים ועצמות. דרך ההוכחה הזאת אומרת דרשני, שכן חז"ל, אשר ידעו להבחין בפרטים קטנים ומוסתרים אצל בעלי חיים שונים, בוודאי לא נעדרה מהם היכולת להבחין האם החלזון הינו בעל עצמות וגידים. ועל-כן יש לומר, כי ללא ספק אין מדובר כאן על גידים ועצמות במובן הרגיל, כי אם על דבר בעל תכונה הדומה לזו של העצמות והגידים, והיינו הקונכיה של השבלול, אותה הזכרנו לעיל. אילו דובר על

¹⁸⁵ תלמוד ירושלמי (שבת א, ג) "כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר משה חדשים", חולין (נ"ח). "אמר רב הונא: כל בריה שאין בו עצם - אינו מתקיים י"ב חדש".

¹⁸⁶ במחקר של 37 מיני צדפים, נמצא כי "משך חייהם של השבלולים נע בין שנתיים ל-41 שנים". הדבר מופיע במגזין הרוסי לחקר ביולוגיה ימית (יוני 2010, כרך 36, הוצאה רביעית, עמ' 258-269).

¹⁸⁷ ספרא (שמיני פרשה ו) "רבי אומר מה השרץ בשר גידים ועצמות אף אבר מן החי כבריינו בשר גידים ועצמות". חולין (קכ"ח): "תניא נמי גבי שרצים כהאי גוונא: יכול בשר הפורש מן השרצים יהא טמא? ת"ל: (ויקרא י"א) במוותם מה מיתה - שאינה עושה חליפין, אף כל - שאינה עושה חליפין דברי רבי יוסי הגלילי, ר"ע אומר: שרץ, מה שרץ - גידים ועצמות אף כל - גידים ועצמות, רבי אומר: שרץ, מה שרץ - בשר גידים ועצמות, אף כל - בשר גידים ועצמות".

¹⁸⁸ איוב (י, י"א), וברשב"ם: תסוככני - סיככתני; לשון סוכה. וכן מוכח בסוכה (כ"א): שהוא מלשון הגנה - "עושיים להגן על בני מעיים". ועי' רלב"ג שם "כי העצמות והגידים הם מחוץ סביב האיברים הנכבדים הפנימיים ובהו נשמרים באופן מה...".

עצמות וגידיים במובן הרגיל, לא היה כאן כל מקום להסתפק, כפי שאין הגמרא מסתפקת בשאלה האם לפרה יש גידיים ועצמות. רק על-פי ההסבר שהבאנו ניתן להבין את ספקו של הירושלמי¹⁸⁹. דיון זה מהווה סמך נוסף למה שכבר הוכחנו לעיל בפרק הראשון, כי החלזון הינו שבלול.

כיצד אפשר להתחייב בשבת משום מלאכת צד כשצדים את חלזון המורקס?

שבת (ע"ה.) "תנו רבנן: הצד חלזון והפוצעו - אינו חייב אלא אחת, רבי יהודה אומר: חייב שתיים. שהיה רבי יהודה אומר: פציעה - בכלל דישה".

שבת (ק"ו.) "רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הביברין שוין. זה הכלל: מחוסר צידה - פטור, שאינו מחוסר צידה - חייב... היכי דמי ביבר גדול, היכי דמי ביבר קטן? אמר רב אשי: כל היכא דרהיט בתריה, ומטי לה בחד שיחייא - ביבר קטן, ואידך - ביבר גדול. אי נמי: כל היכא דנפיל טולא דכתלים אהדדי - ביבר קטן, ואידך - ביבר גדול, ואי נמי: כל היכא דליכא עוקצי עוקצי - ביבר קטן ואידך - ביבר גדול".

שאלה:

במימרא הראשונה לעיל מבואר, כי אדם יכול להתחייב בשבת משום מלאכת צידה כאשר הוא צד חלזון. מהמימרא השניה דלעיל ניתן להבין, כי כל בריה שאפשר לצודה בקפיצה אחת (חד שחייא) אין עוברים עליה משום מלאכת צידה, שכן יצור זה נידון כ"ניצוד ועומד". לפי זה יש להקשות, מאחר שהחלזון הינו יצור איטי ועל-כן

¹⁸⁹ הירושלמי (שבת א, ג) דן האם חייב אדם על הריגת כינה בשבת: "אמר ר' שמעון בן חלפתא, ולא מחלזון שמענו וחלזון יש לו גידיים ועצמות?". ופי' הקה"ע: "ופריך וחלזון יש לו גידיים ועצמות. בתמיה דלמא שאני חלזון שאין לו גידיים ועצמות". וכ"פ הפני משה: "**בתמיה, והרי מין תולעת היא ואפ"ה ההורגו בשבת חייב, והי"ה בכינה".** וכ"פ הגליון הש"ס (שם) ויפה עינים (שבת ע"ה.) ותפארת ישראל (כללי בגדי קודש של כהונה). אח"כ מסיק שם בירושלמי "ולא כן תני - כל דבר שאין לו גידיים ועצמות אינו חי יותר משה חדשים". ופי' הקה"ע והפ"מ דמסיק דחלזון באמת אינו חי ו' חדשים ויש איסור להרוג כינה. בגליון הש"ס כתב שפי' הקה"ע דחוק, ובאמת הירושלמי מסיק "דע"כ היה לחלזון גידין ועצמות מדחי יותר מוי' חדשים", וכן מבואר ברמב"ן (שבת י"ב, הובא בגליון הש"ס שם) שכתב בפירוש, כי מסקנת הירושלמי הינה שמוותר להרוג כינה בשבת, כיון שאינו דומה לחלזון (שממנו נלמדה מלאכת שוחט במשכו), שהרי חלזון יש לו גידין ועצמות וכינה אין לה. וז"ל הרמב"ן "מי"מ מסקנא דב"ה סברי מותר להרוג מאכולת לכתחלה בשבת... ומוכח בירושלמי... ולא מחלזון למדת... ע"ש. כך או אחרת, העולה מדברי כולם הוא שבתחילה סבר הירושלמי שאין לחלזון גידיים ועצמות. ולדעת הרמב"ן הוא מסיק שיש לו גידין ועצמות כיון שחי יותר מוי' חדשים. ולכאורה הנחה הראשונית של הירושלמי וכן המסקנה שלו נסובו על הנקודה האם תחשב הקונכיה שלו וחיבורה לגוף לגידין ועצמות, וכמ"כ בפנים. מכל האמור רואים בעליל, כי אין לחלזון גידיים ועצמות במובן הפשוט, שכן אם לא נאמר כן, לא יהיה מובן לכל הדיון.

אפשר לצוד אותו בקלות, הרי שלא יתחייבו עליו משום צד. אם כן מוכח, כי לא יתכן שחלזון המורקס הינו החלזון של התכלת, שחלזון זה חייב להיות יצור הנע במהירות ואשר קשה לתופסו.

תשובה

לפני שניגשים לשאלה, ראוי להדגיש, כי ראשונים רבים תרגמו ופרשו חלזון כ"שבלול" (הובא לעיל עמ' 14). מכאן, שבעל-כרחנו עלינו למצוא הסבר מדוע אותם ראשונים סבורים כי יש צידה בשבלול, כמפורש בגמרא הנ"ל.

ולכשנעיין נמצא, כי במימרא השניה שהבאנו לא כתוב שאין צידה בבריה איטית. כל שכתוב הינו שאין צידה ביצור שכבר ניצוד ועומד בתוך "ביבר קטן" – כעין כלוב. הגמרא מגדירה "ביבר קטן" באופן שהוא כ"כ קטן, עד שאפשר להשיג את החיה ב"חד שחייא" (שחיה אחת, התכופות אחת). על-כן, אין מכאן ראיה לטענה שגם חיה שאינה ניצודה בתוך ביבר, אין לה דין צידה כל עוד אפשר להשיגה בשחיה אחת. דהיינו – "חד שחייא" אינו גדר לחיוב במלאכת צידה, כי אם שיעור לגודל של מקום סגור, אשר בתוכו יהיה בעל החיים חשוב כניצוד.

שאלה:

מכל מקום ישנה גמרא נוספת, וממנה משתמע, כי אין צידה כלל בבעלי חיים איטיים, אפילו במרחב הפתוח.

שבת (קו): "יתגו רבנן: הצד צבי סומא וישן - חייב, חיגר וזקן וחולה - פטור. אמר ליה אביי לרב יוסף: מאי שנא הני ומאי שנא הני? - הני - עבידי לרביי, הני - לא עבידי לרביי. - והתניא: חולה - חייב! אמר רב ששת: לא קשיא, הא - בחולה מחמת אישתא, הא - בחולה מחמת אובצנא... תניא אידך: **הצד חגבים בשעת הטל - פטור** (ר"ש): עיניהם מתעוורת, והרי הן נילודין ועומדין, בשעת השרב - חייב".

לכאורה היה מקום ללמוד מהגמרא שלפנינו, כי בעל חיים אשר יכולתו להלך מוגבלת בידי גורם כלשהו (הגבלה פיזית, חולי וכו'), אין עוברים עליו משום צידה, וזאת מכיוון שהינו 'ניצוד ועומד'. ישנם שהסיקו מכך, כי מלאכת צד אינה שייכת בשום בריה בעלת הילוך איטי, ואם כן הדרא קושיא לדוכתא - כיצד ניתן להתחייב משום צידת חלזון?

תשובה:

כאשר על-מנת לצוד בעל חיים כלשהו אנו נזקקים לתחבולות המצריכות תכנון, אומנות ומיומנות, הרי שמעשה צידה זה מוגדר כמלאכת צד שחייבים עליה בשבת, אף כאשר מדובר ביצור הנע באיטיות. דבר זה מפורש בגמרא ובשו"ע:

ביצה (כ"ד). "היכי דמי מחוסר צידה? - אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: כל שאומר הבא מצודה ונצודנו".

ר"ץ: "הבא מצודה - כלומר: שצריך לזקק תחבולות לתפשו".

שר"ע (א"י"ח תצ"ז, ז) - "שאר כל חיה ועוף שמחוסרים צידה, שצריך לומר הבא מצודה ונצודנו, אסור לצודן וליתן לפנייהם מזונות; וכל שאין מחוסרים צידה, מותר לצודם וליתן לפנייהם מזונות".

חלזון המורקס ניצוד באמצעות תחבולה מיוחדת, אשר בוודאי ראוי לה השם "צידה". החלזונות ניצודים על-ידי הורדת רשתות לתוך הים, שבתוכן נמצאים פתיונות. החלזונות נתפסים בפתיון ונלכדים אל תוך רשתות מיוחדות העשויות לכך. תהליך זה מתואר בידי פליניוס ובספרים נוספים: "הפורפורה נלקטת באמצעות מין סלסלה קטנה ובמלכודות"¹⁹⁰. אלו מושלכות לתוך הים, ובתוכן מניחים צדפות לפתיון, אשר בתוך שבריר שניה סוגרים על הקונכיה, ובו-זמנית הם מכישים על חפץ, כפי שאנו רואים אצל השבלולים"¹⁹¹.

"מקורות הסטוריים, כגון אריסטו ופליניוס, מתארים את אופן צידת שבלולי המורקס (דהיינו ארגמן קהה קוצים וחד קוצים) באמצעות סלסלות קלועות עם פתיון, וזאת על-מנת להפיק מהם לאחר מכן צבע סגול (Spanier and Karmon, 1987). כיום, ארגמון קהה קוצים וחד קוצים משמשים במסחר כמיני יוקרה בכמה מדינות בסביבות הים התיכון (Peppe and Goto, 1991; Houart, 2001), ובעבר הם ניצודו לצורך אכילת בני-אדם באמצעות כמה וכמה סוגי כלי דיג מקצועיים (כגון: סירים, מלכודות בצורת סלים, זחליים, רשתות סקופ, רשתות מכמורת, רשתות זימים ורשתות טראמל) (Gaillard, 1987; Martín et al., 1995)".¹⁹²

זאת ועוד, רבים מפוסקי זמנינו מצביעים על כך שהגמרא דנה דווקא על בריה אשר כוח הילוכה מוגבל באופן זמני. בציוור כזה, לא תחול על הפעולה שם של מלאכת צידה, שכן בעל החיים כבר נחשב לניצוד ועומד ע"י החולי או המצב האחר אשר מגביל את הילוכו הרגיל. אולם בעל חיים אשר הילוכו אינו מעצם טבעו אינו נחשב בשל כך לניצוד תמיד, וממילא חייבין עליו משום צד"¹⁹³.

¹⁹⁰ בלטינית המקורית כתוב "נאסיס". "הנאסא היה כלי העשוי לדוג דגים באמצעות חיבור של עצי ערבה. מסתבר שמלכודת זו הייתה נעשית בצורת בקבוק גדול ולו פיה צרה, והיא הונחה כאשר פיה לכיוון הזרם." (John Bostock, Book IX, Chap. 48, Note 10). "סל עשוי מקנים בעל צוואר צר לצוד בו דגים... מלכודת או פח". (Lewis & Short, 1879).

¹⁹¹ Pliny, Book IX, Ch. 61.

¹⁹² Vasconcelos, Carvalho, Castro & Gaspar (2008).

¹⁹³ ע"י מש"כ בזה בספר הלכות שבת בשבת (פרק נ), שם כתב כי שלילת החירות של בריה חשובה כצידה, ואין הבדל בדין בין בעלת הילוך מהיר לבעלת הילוך איטי. וע"ע מש"כ שם בדברי התוס' רי"ד. וכן הובא למעשה בספר אורחות שבת (א' פ"ד בהערה) בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל. וכ"כ בספר תורת המלאכות בשם הגר"נ קרליץ שליט"א. ובענין מש"כ בסי' ששי"ב בשם הגרש"א זצ"ל שאינו

ובאמת לכשנדקדק נמצא כי הדבר מפורש במשנת שמונה שרצים (שבת ק"ז.), הקובעת כי כל שמונת השרצים האמורים בתורה - הצדן חייב. אחד מאותם שרצים הוא היחומט', וכבר ביארנו לעיל בפרק הראשון של ספר זה, כי הרבה מהראשונים מתרגמים 'חומט' כשבלול (ראה דיון לעיל עמ' 14). יוצא מכאן, שכל אותם ראשונים על כרחך סוברים שצידת שבלול הינה מלאכה של תורה. על-כן מובן מדוע כללו רש"י ורבינו ירוחם את התולעים ואת השבלולים בתוך רשימת בעלי החיים שחייבים עליהם משום צד, זאת על-אף טבע הילוכם האיטי¹⁹⁴.

עוד יש להעיר, כי הירושלמי (כפי שהביטוהו התוס') מביא דיעה, ולפיה אין חיוב משום צידה על צידת חלזון¹⁹⁵. יתכן לומר כי נקודת המחלוקת בין דיעה זו לדיעה שנפסקה להלכה ולפיה חייבים על צידת חלזון יסודה בנידון הנ"ל. מכל מקום, על כרחנו יש לומר, כי, התוס' הבינו כי אין מדובר בבעל חיים בעל הילוך מהיר שאינו מוגבל (כמו דג רגיל), שכן במקרה כזה בוודאי שלא היה מתעורר ספק ולא הייתה מחלוקת האם חייבים עליו משום צידה אם לאו.

העולה למסקנה: מלאכת צד ללא ספק חלה על בעלי חיים המהלכים באיטיות בכלל ועל חלזון המורקס בפרט, במיוחד לאור העובדה שהוא ניצוד במקצועיות באמצעות רשתות ומלכודות.

שאלה:

כיצד יתחייב אדם משום מלאכת דש בפציעת חלזון זה?

רמב"ם (שבת ח', ז) - "הדש כגרוגרת חייב ... וכן החובל בחי שיש לו עור חייב משום מפרק ... ואינו חייב עד שיהיה בדם או בחלב שהוציא כגרוגרת"

חייב באופן כזה, ע"י במהדורה החדשה שכבר נתעורר בזה מדברי רש"י הנ"ל, ובספר "הלכות שבת בשבת" כתב ששלח כן להגרשז"א בסוף ימיו, ושמע שרשם כן ברשימותיו. וע"י בשולחן שלמה וסי' שטי"ז) שהביאו משמו, שגם את עיקר חידושו לא אמר אלא בדברים שאין צורך בתחבולות לצודם, וכדברינו לעיל.

¹⁹⁴ רש"י (שבת ק"ז.) - "ושאר שקצים ורמשים - כגון תולעת ונחשים ועקרבים". רבינו ירוחם - (תולדות אדם וחווה נתיב י"ב חלק י' פי טור ג'): "ושאר שרצים כגון תולעת וחלזונות ועקרבים הצדן לצורך חייב". וכן ברע"ב שם. ובאליה רבה (סימן שטו ס"ק יט) הובא דבריהם להלכה.

¹⁹⁵ תוספות (שבת ע"ה) "יוצ"ע דבירושלמי משמע דצד חלזון לא מיחייב משום צידה". ירושלמי (שבת פרק ז' הלכה ב') "הצד חלזון ופצעו אית תניי תני חייב שתיים. אית תניי תני אינו חייב אלא אחת. מאן דאמר שתיים אחת משום צד ואחת משום נטילת נשמה. מאן דאמר אחת היידא משום נטילת נשמה. ולית לה צידה". ובקרבן העדה ושאר מפרשים שם פירשו בעניין אחר, וע"י שיירי קרבן שהביא גם פי התוס'.

אחת הטענות אשר ניסו להעלות כנגד זיהוי המורקס עם חלזון התכלת מתיחסת למלאכת דש. הטענה היא כדלהלן:

- כמות הצבע המופקת מחלזון אחד הינה קטנה ביותר.
- הגמרא (המובאת בשאלה הקודמת) נקטה בפשטות שהמוציא דם מהחלזון מתחייב משום מלאכת דש.
- הרמב"ם (המובא לעיל) פוסק שהשיעור המינימלי שחייבים עליו משום דש הינו כגרוגרת (תאנה שנתייבשה).

כיון שכמות הצבע המופק מהפורפורה פחותה מכגרוגרת, כיצד יתכן שיתחייב עליה אדם משום דש?

תשובה

– הטיעון הנ"ל לוקה במספר הנחות מוטעות –

ראשית, מלשון הגמרא לא מוכח כלל שהנידון מתייחס דווקא להפקת צבע מחלזון יחידי. הגמרא כלל אינה עוסקת כאן בשיעור שמתחייבים עליו, וברמת העיקרון, בהחלט יתכן היה לומר שבכדי להגיע לשיעור חיוב יהיה צורך בדישת מספר חלזונות.

לבד מכך, אותה הנחה ולפיה השיעור הקטן ביותר להתחייב עליו משום מלאכת דש הינו כגרוגרת רחוקה מלהיות מובנת מאליה. ואכן, בירושלמי מפורש, כי שיעור זה, של כגרוגרת, לא נאמר אלא ביחס לאוכלין¹⁹⁶.

הראב"ד קובע במפורש, כי השיעור משתנה מנוזל למשנהו. הוא מדמה את הנידון שלנו לנידון של מלאכת הוצאה, שם מבואר באריכות במשנה ובגמרא (בעיקר בפרקים שמיני ותשיעי של מסכת שבת) שהכמות הנצרכת להתחייב משום הוצאה משתנה מדבר לדבר, כאשר בכל פרט השיעור נקבע על-פי חשיבותו, דהיינו הכמות הקטנה ביותר לחיוב תהיה הכמות הקטנה ביותר שבני-אדם רגילים מחשיבים על-מנת להוציא¹⁹⁷. אי"כ, מסביר הראב"ד, מסתבר יהיה לומר, שכאשר דנים על צבע שכל טיפה ממנו יקרה לאין ערוך, הרי שהשיעור להתחייב על דישתו יהיה הרבה פחות מכגרוגרת, ויתכן שיתחייבו בו אפילו על טיפה אחת.

¹⁹⁶ תלמוד ירושלמי (שבת פרק פ"ז ה"ב) "כל אילין שיעוריא אם לאוכלין כגרוגרת...".

¹⁹⁷ השגות הראב"ד (הלכות שבת פ"ח ה"ז) "ואינו חייב עד שיהיה בדם או בחלב שיוציא כגרוגרת. אי"א וכי המשקין שיעורן כגרוגרת והלא חלב כדי גמיעה ושאר המשקין שיעורן חלוקין." והוא ע"פ המשנה (שבת ח"א) "המוציא יין כדי מזיגת הכוס חלב כדי גמיעה דבש כדי ליתן על הכתית שמן כדי לסוך אבר קטן...". וכן מבואר בתוס' (שבת ע"ז: ד"ה המוציא יין) וריטב"א ורמב"ן ומאירי (סס), דשיעורי דש נלמדים מהוצאה. וכ"כ בפשיטות בשו"ת אבני נזר (אורח חיים סימן כ"ח, י"ג).

פליניוס – "הדי-באפא"¹³² הצורי, אשר לא היה ניתן לקנותו אפילו תמורת אלף דינרים לפאונד¹³³.

תיאופופוס – "בקולופון, היה צבע סגול לצורכי צביעה נלקח במשקל כסף"¹³⁴.

אף הרמב"ם, אשר מצריך שיעור גרוגרת להוצאת דם, מדבר רק ביחס לדם מכה. מאד יתכן שגם הוא יסכים לעיקרון שהבאנו לעיל, ולפיו במקום בו לדם ישנו ערך וחשיבות מעבר לרגילות בדם המכה, השיעור יהא אז פחות מכגרוגרת¹⁹⁸.

העולה למסקנה: ללא ספק, ניתן להתחייב משום מלאכת דישה ושיעורה בהפקת חומר הצבע מהפורפורה, אשר כל טיפה ממנו יקרה לאין ערוך.

שאלה:

כיצד יתכן, שמותר להשתמש בשרץ לא טהור עבור מצות תכלת?

שבת (כ"ח). "תנינא: לא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד".

תשובה:

ראשית כל, הרי כבר הוכחנו מעבר לכל ספק, כי החלזון הינו שבלול. בתור שכזה, מובן כי ללא קשר לזהות החלזון ממנו הפיקו את התכלת, הוא יהיה בהכרח בעל חיים לא כשר, שהרי כל השבלולים אינם כשרים. נותר רק לנסות ולהבין מילתא בטעמא, מדוע אין כאן כלל שאלה.

המאמר הנ"ל נאמר ביחס למצוות תפילין. והגם שיש ראשונים, הסבורים כי גם בשאר מצות קיים דין של "המותר בפיך", מכל מקום לענין חומר הצבע שאינו נחשב בעין ואינו אלא "חזותא בעלמא" הכל מסכימים כי אין דין של "המותר בפיך"¹⁹⁹.

¹⁹⁸ וכ"כ הכסף משנה בדעת הרמב"ם עצמו (הלכות שבת פרק ח' הלכה ז') "והטעם ששיעורן כגרוגרת משום דחשיבי אוכל דהא חזו ללפת בהם את הפת". וכע"ז כתב המהר"ם בענעט בסי' מגן אבות (נמי ז', ד"ה והשוטו) "אמנם הרמב"ם יש לו בזה שיטה אחרת, וס"ל דדוקא שוחט או חונק יש בו משום נ"י אבל חובל בין באדם ובין בבהמה משום מפרק הוא והוי תולדה דדש וע"כ בעינן דוקא כגרוגרת כשיעור דישה וקשה טובא לדבריו... וע"ק בהך דמילה דחייבו משום חובל והא לא הוי דם כגרוגרת... יש ליישב כיון דמצוה להטיף דם ברית, דמשו"ה אין מלין בעודו ירוק כדכי הר"ן פרק ר"א דמילה, ה"ל חשיבותו בטיפה אחת".

¹⁹⁹ שו"ת נו"ב תנינא (א"ח ב') "אך לכאורה יש להוכיח להיפך שאפילו בדבר שהיא המצוה בחזותא לא שייך בו מן המותר בפיך דהא תכלת היה במשכן ובמקדש בפרוכת ובבגדי כהונה והרי תכלת הוא הצבע מדם חלזון שהוא תולעת כמו שפירש רש"י בפרק חלק ותולעת אינו מן המותר לישראל

ראיה ברורה ליסוד זה ניתן להביא מארגמן ותולעת שני, אשר לגביהם הכל מודים כי צבעם מופק מבעל חיים שאינו מה"מותר בפיך". וראה לקמן עמ' 87.

כיצד ניתן לערוך את הבדיקה הכימית שמובאת בחז"ל, ובאמצעותה להבחין בין תכלת לקלא אילן?

שאלה:

חז"ל קבעו כי צמח הקלא אילן פסול לתכלת, והם אף הציעו בפנינו בדיקה כימית, אשר לדבריהם מבחינה בין תכלת כשרה לקלא אילן פסול:

מנחות (מ"ב:) "ת"ר: תכלת אין לה בדיקה, ואין נקחית אלא מן המומחה; ... ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה, מייתי מגביא גילא ומיא דשבלילתא ומימי רגלים בן ארבעים יום, ותרי לה בגווייהו מאורתא ועד לצפרא, איפרד חזותיה - פסולה, לא איפרד חזותיה - כשרה; ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזירא אמר: מייתי חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגווייה, אישתנאי למעילותא - כשרה, לגריותא - פסולה..."

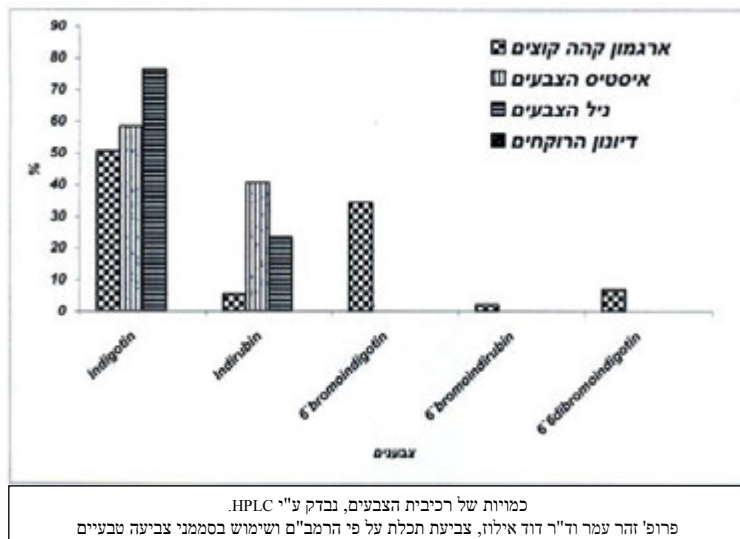
כפי שהוסבר לעיל בחלק הראשון, קלא אילן הינו אינדיגו המופק מהצומח כמבואר בעמ' 40 (והוא מופק מאחד מתוך שני הצמחים הללו: *Isatis tinctoria* או *Indigofera tinctoria*). מכיוון שמולוקולה מבודדת של צבע האינדיגו הצמחי ($C_{16}H_{10}N_2O_2$) זהה לחלוטין למולוקולה מבודדת של אינדיגו המופק ממורקס, לכאורה יהיה הדבר בלתי אפשרי להבחין ביניהם באמצעות בדיקה כימית. כיצד, אם כן, אומרת הגמרא שישנה בדיקה כזו?

תשובה:

הנתון המוזכר, ולפיו שני הצבעים זהים לחלוטין מבחינה כימית, אינו מדויק לגמרי. הצבע המופק מהפרופורא מכיל בתחילה דיברומו-אינדיגו - אינדיגו קָבְרוּמָן -6,6' ($C_{16}H_{10}N_2O_2Br_2$) (brominated indigo) (dibromoindigo). אחר ההיחשפות לקרני השמש, כמות ניכרת מהברומין נפרדת ממנו, עד שנשאר תחתיו אינדיגו נטול ברומין. בכל זאת, אחוזים מסויימים של דיברומו-אינדיגו נותרים בתוך החומר. לעומת זאת, אינדיגו מהצומח אינו כולל שום ברומין, אך לעומת זאת הוא כולל **אחוזים רבים יותר של חומר אינדירובין** (indirubin - אינדיגו אדומה). התרשים המובא

ואפ"ה צבעו בו אלמא דאם גוף הדבר שהוא הצמר הוא מן דבר טהור אין קפידא בצבע שנצבע בו **הואיל והוא רק לחזותא** הרי מוכח דצביעה אין בו ממש". ועי' ב"ק (ק"א). ועי'ע שו"ת חת"ס (וי"ד רע"ו) שו"ת גינת ורדים (אורח חיים כלל ב' סימן ט"ז) ובאבן האזל (כ"ל המקדש א', ג'). ואף בלא זאת, רבים הם הראשונים, הסבורים כי דין "המותר בפיך" נאמר רק לענין רצועות של תפילין ולא לשאר מצוות, עי' רש"י (שבת כ"ח). ד"ה מאי הוי עלה דתחש, וכן בחז"י הר"ן שם, וכן ברשב"א בשם רב האי גאון.

להלן מתאר את אחוז כל חומר וחומר במיני הצבעים השונים – האינדיגו המופק ממורקס (ארגמון קהה-קוצים), שני סוגי האינדיגו הצמחיים (קלא אילן) – איסטיס הצבעים וניל, והדיונון (דג דמוי-תמנון, אותו זיהה האדמו"ר מרדכיין עם חלזון התכלת):

על-מנת שיקלט הצבע בצמר, עליו לעבור תהליך המכונה "חיזור" – reduction. חיזור נעשה באמצעות הוספת חומרים ליורה, הנקראים "חומרי חיזור". בימי חז"ל נהגו להשתמש באפר עץ, מי רגלים וחומרים נוספים למטרה זו. מהמחקר נודע, כי האינדירובין המצוי בצבע אינדיגו צמחי מתקשה יותר בביצוע תהליך החיזור, והתוצאה המושגת על-ידו הינה פחות מוצלחת (ראה צייטוט בגימס).

בהם הידע על אופן ביצוע תהליך "החיזור" עבור הקלא אילן לא היה מקצועי דיו, אכן היה הקלא אילן צבע יותר חלש, אשר לא נקלט היטב בצמר כמו

הפורפורה²⁰⁰.

"התוצר הטבעי מכיל אף כמויות משתנות של אינדירובין (אינדיגו אדום), אינדיגו גולטן, אינדיגו חום וחומר מינרלי. רובם ככלום של החומרים הללו נהרס ביותר הצביעה או לחילופין נמחה במי השטיפה, כך שהשפעתם על הצבע הינה קטנה" (מתייס 410). "יכול שגדל אחוז החומרים הנלווים, כגון אינדיגו אדום, כך תגדל הקשיחות של התוצר הטבעי, מה שיקשה עליו להיאחז באבקה. פרט לכך, אינדיגו אדום עובר תהליך של "חיזור" ביתר איטיות מאשר אינדיגו רגיל; כך גם אינדיגו טבעי בעל כמות גדולה של אינדירובין מתקשה יותר לעבור את תהליך החיזור".

Art Craft Natural Dyeing: Traditional Recipes Modern Use, J. N. Liles, 1990, pg.56 – quoting from Joseph Merritt Matthews, Wiley, 1920, pg. 410-411.

²⁰⁰ וכן מפורש בשו"ת רדב"ז (חלק ב' סימן תרפ"ח), שאופן צביעת האינדיגו השתפר במשך הזמן, וז"ל "גם כי אינם צריכים לו [לחלזון], שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטס הנקרא עברבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהץ". והם הם הדברים אשר כתבנו

אף בלא להזדקק להסבר המדעי הנ"ל, ניתן להצביע בברור על התופעה שהזכרנו מהמקור שביא להלן.

פליניוס מעיר על החילוק היסודי שבין צבע המורקס לקלא אילן, והוא הוא החילוק שבין תכלת לקלא אילן המוזכר בחז"ל. לדברי פליניוס, זהו הטעם אשר בגינו האצולה המלכותית השתמשה דווקא בפורפורה ולא באינדיגו צמחי עבור צביעת בגדיהם, וזאת למרות שהפורפורה היתה יקרה בהרבה ולמרות הטורח הרב שהיה כרוך בהשגתה. ואלו דבריו:

"כמו-כן ידוע לנו, כי מהצמחים מופקים צבעים רבים בעלי ערך... בני ארץ גליה נצפת של ימינו), הנמצאת מעבר לאלפים, מפיקים את כל הצבעים הבאים מצור, את הקונביליא²⁰¹ וכן את כל שאר הצבעים אך ורק באמצעות הצומח. הם אינם נזקקים לתור אחר המורקס בקרקעית הים ובמעמקיו במקומות אליהם שום עונן לא חדרה מעולם... בעומדם על קרקע יבשה, אוספים בני המקום את צביעהם כדרך שאנו אוספים את יבולי התיירס - אולם הצבע שלהם לוקה בחיסרון אחד גדול, והוא שהוא זוהה בכביסה; אילולא כן, יכלו אנשי האצולה להתפאר ולהתנשא באופן מהודר לאין ערוך מעכשיו, או לכל הפחות תוך סיכון קטן בהרבה"²⁰².

מצינו אם כן, שהחילוק הזה שבין תכלת לקלא אילן היה עובדה ידועה בימי קדם. ואם כן, גם אם לא נסכים להסבר שהצענו בסיבת החילוק, על כרחינו נודה שהיה קיים חילוק כזה. זאת למרות שהמבנה המולקולורי של הצבעים מורקס וקלא אילן היה זהה לחלוטין. ובזה יש תוספת חיזוק לזיהויו של המורקס כחלזון התכלת, כיון שהיה קיים בו החילוק הזה, בדיוק כמו שתיארוהו חז"ל.

בניסוי שנערך, נבדקה פיסת אריג של קלא אילן מזמן חז"ל (שנמצאה בחפירות באי²⁰³ על-פי הבדיקה המתוארת בגמרא. התוצאות היו זהות לחלוטין למה שמתואר בגמרא – הצמר הצבוע בקלא אילן דהה, בעוד הצמר הצבוע בפורפורה עמד ביופיו.

העולה למסקנה: על-אף שכיום, בעקבות ההתקדמות שחלה בתהליכי הצביעה ושיפור איכותם, קשה יהיה להבחין אפילו על-ידי ניסוי בין הרכבו הכימי של קלא אילן לזה של פורפורה, הרי שבזמן חז"ל, בטרם השתכללו תהליכי הצביעה, היה קיים חילוק יסודי ביניהם בטיב הצביעה, אשר ניתן להבחין בו בנקל על-ידי הניסוי המתואר בגמרא.²⁰⁴

לעיל, שאילו בזמננו היה האיטיסיס (קלא אילן) צבע שאינו עובר, היו משתמשים בה במקום בחלזון. והסיבה שבגינה לא צבעו בקלא אילן הינה משום שעדיין לא ידעו לצבוע אותו "באופן אומנותי".

²⁰¹ "קונביליא" הוא שם של גוון כחול – ראה דיון בכך בעמ' 75.

²⁰² Pliny, Book XXII, Ch. 3.

²⁰³ באדיבות הרב שאול שמעון דויטש – מוזיאון תורת החיים, ברוקלין, ניו יורק.

²⁰⁴ ובלא"ה לענין בדיקות ורפואות שנמצאו בחז"ל בהרבה מקומות, יש לציין משי"כ בספר מהרי"ל (ליקוטים שבסו"ח), ש"יאמר המהרי"ל דכל הרפואות והלחשים שבכל התלמוד אסור לנסות אותם משום דאין אדם יכול לעמוד על עיקרם וכי לא יעלו בידם ילענו וילגלו על דברי חכמים",

שאלה:

מדוע מוזכר הפורפורא במקומות רבים כמקור לצבע סגול?

תשובה:

מהמקורות ההיסטוריים העומדים לפנינו מאותה תקופה מצטיירת תמונת מצב ברורה, ולפיה הצבע הנחשק באותם הזמנים היה הסגול. הסגול סימל אז מלכות, עושר וכבוד (ומשום כך אסרו הרומיים לאזרחים הפשוטים שאינם משתייכים למעמד המלכותי להשתמש בצבעי הפורפורא, ראה עמ' 26). בן שנוולד לקיסר השולט היה נקרא "פרפריא-גניטוס" - Πορφυρογέννητος, שפירושו המילולי הינו "נולד בסגול".

ואלו דברי פליניוס ביחס לסגול:

"בשל מעמדתו המלכותי של עין הצבע הזה, הרי שמי שזוכה להתעטף בו זוכה אף שכל השערים והמחסומים העומדים בפני כולם לפתע סרים מכנגד פניו. הוא אף משמש כסמל מעמד של בגרות, והוא מבדיל בין מי שזוכה להימנות על הסנאט לבין אביר סתם... הוא מוסיף זוהר ומשדר יוקרה בכל בגד שינתן בו, בעוד שכאשר מדובר בחליפת ניצחון הוא משתלב עם זהב. לאור כל זאת, אל לנו להתפלא, אפוא, אפילו על אותה ריצת אמוק אחוזת טירוף אחר הסגול..."²⁰⁵

לאור כל זאת, מובן מדוע עיקר העדויות ההיסטוריות ביחס לצביעה במורקס מתייחסות לצביעה בסגול. אולם בכל אופן, מצויים כמה וכמה מקורות, בהם אנו רואים כי השתמשו בפורפורא גם עבור צבע כחול:

1. פליניוס מדבר על שני צבעים נבדלים המופקים ממשפחת חלזונות המורקס: "פורפורא" (סגול) ו"קונכיליה"²⁰⁶. הוא אף ייחד פרק מיוחד בספרו, בו תיאר את צבע ה"קונכיליה" המופק מהמורקס²⁰⁶. צבעו של האריג המכונה "קונכיליה" מתואר בדבריו כצבע "גלאוקו", אשר בלטינית²⁰⁷ פירושו אפור או כחול בהיר²⁰⁸. לזיהוי ה"קונכיליה" כגון של כחול ניתן להביא ראיה מתוך ההשוואה שערך פליניוס בינו

ע"ש. וביש"ש (חולין פ"ח ס"י י"ב) כתב שישנו על כך חרם הקדמונים שאין לסמוך על רפואות התלמוד כדי שלא להוציא לען על חכמים הקדמונים ולא ידעו שיש שינוי במקומות וכ"ש בזמנים שהדורות פוחתים והולכים ואם הראשונים כענקים אנו כיתושין עיין שם. ועיי' שדי חמד (מערכת ר' כלל נ"ד).

²⁰⁵ Pliny ibid. Translation: Rackham, 1938.

²⁰⁶ Book IX, Chap. 64. - Fabrics Called Conchyliated.

²⁰⁷ בלטינית המקורית: "color austerus in glauco et irascenti similis mari".

²⁰⁸ בתרגום של (1601) Holland: "אולם כיצד זה יתכן שהדג השבלולי האחר – הקונכיליה – הינו כה נחשק ויקר ערך, במיוחד לאור העובדה שהוא מדיף ריח כה חריף ודוחה, וצבעו משדר עצב וכדודן, משהו בין כחול-כחול-אפור, אשר מזכיר את גלי היס בעת סערה".

לבין פרח ההליוטרופוס²⁰⁹. צבעו של הפרח הזה מכונה בלשונו של פליניוס עצמו "קאריליום" – כחול בלטינית²¹⁰.

2. כחול בכלל ותכלת בפרט מוזכרים אף בגזירות הרומיים, אשר אסרו את השימוש בפורפורה למי שאינו נמנה על מעמד הקיסרות. בגזירות מוזכר התכלת בפירוש בשמו הלטיני "היקינטינא"²¹¹:

"מהקיסרים ולנטיניאן, תאודוסיוס וארקדיוס אל פאוסטוס, הממונה על אוצר האימפריה,

לשום אדם פרטי לא יתן רשיון לצבוע או למכור מוצרי פורפורה, משי או צמר שנקרא בלאטי²¹², אוקסיבלאטי²¹² והייקינטינה, ומי שימכור מהמורקס הנזכר - עליו לדעת כי הוא מסתכן באיבוד רכושו כמו גם חייו".

המילה "הייקינטינה" המוזכרת בקטע האחרון הינה בדיוק אותה מילה בה השתמש תרגום השבעים וכן תרגומים נוספים בכדי לתרגם את ה"תכלת" האמורה בתורה²¹³. ביוונית, המילה בה משתמשים היא "יקינטוס"²¹⁴.

3. עדות נוספת לשימוש במורקס עבור צבע כחול בעת העתיקה מצויה אצל ויטרוביוס²¹⁵:

²⁰⁹ "הצבע "קונכיליה", המכיל מספר גוונים, כמו לדוגמא גווניו הבהירים של פרח ההליוטרופיום".

²¹⁰ "הזכרנו כבר לא אחת את פלאי ההליוטרופיום, אשר פונה עם כיוון השמש, אף ביום מעונן, כה גדולה היא אהבתו לאותו מאור. בלילה, כביכול מתוך צער, הוא סוגר את תפרחתו הכחולה".

²¹¹ Corpus Iuris Civilis, issued from 529 to 534 by order of Justinian I, Eastern Roman Emperor 4.40.1. See also 11.8.9.

²¹² בספר שלטי הגבורים (הרב אברהם הרופא, מדפס ב 1612 - פי ע"ט) נכתב: "והמלה הזאת בלאטה יש לה ב' משמעויות... ובלשון יון ר"ל רמש הים הנקרא פורפורה והוא החלזון שצובעין בו התכלת."

²¹³ כ"ה גם בתרגום עקילס הגר הובא במוסף הערוך (ע' איירטן וכן ב' ע' טייטן) "מדרש אסתר, חור כרפס ותכלת, תרגם עקילס איירטון קרפסינון טיטון. עוד היום בהעתקות יוונית נמצא – אייריון קרפסינון יקנטינון – ופי' המילות... יקנטינון דבר אשר לו גוון תכלת". ועי' מדרש אסתר (פרשה ב', ז', ובמפרשים שם).

²¹⁴ Random House Webster's College Dictionary, Hyacinth, "L. hyacinthus, Gk hyákinthos: blue larkspur, a gem of blue color".

²¹⁵ Vitruvius, de Architectura, Book VII Ch. 13:2. Cited by Forbes & Brill 1964, Pages 117-118.

המילה בלטינית היא "lividum" שתירגומו: "צבע דמוי-עופרת, נוטה לכחול, כחול" - Charlton, 1890.

"מה שמלוקט בפאנטוס וגאול הינו שחור מכיון שהאיזורים הללו נמצאים בנקודה הקרובה ביותר לצפון. ככל שממשיכים בין צפון למערב הוא נעשה כחול דמוי-עופרת".

4. בנוסף על כך, ארכיאולוגים מצאו לאחרונה בתוך קבר קפוא בסיביר, אריג שנצבע בצבעי סגול וכחול ונשתמר באופן נדיר. על-פי דברי הכימאים אשר בחנו את האריג, ניתן לתארך אותו לראשית ימי בית שני, ואולי אפילו קודם לכן (גי' ש"ס-ת"ס) (300-400 BCE), והוא נצבע בצבע הפורפורה במזרח התיכון²¹⁶. (ראה בעמ' 89)
5. לאחרונה נתגלה אריג גם בארץ ישראל מימות בית שני שנצבע בפורפורה וצבעו כחול. ממצא זה מוכיח בעליל שצבעו בא"י בצבע כחול מהפורפורה²¹⁷.

חשוב לציין גם כן, כי בציורים בהם מופיע המלך קרל הגדול (Charlemagne) (הקיסר הראשון של רומי המערבית) בשנת ד' תק"ס (800 לספח"ט), הוא מצויר עם בגד כליל תכלת. (ראה עמ' 89).

נקודה חשובה נוספת עליה ראוי להעיר הינה כי היוונים והרומיים הקדמונים ככל הנראה הכלילו את הכחול בכלל משפחת הסגול והחשיבוהו לגוון שלו, והם כמעט ולא השתמשו במילה "כחול" בכתביהם (בדומה לתני"ך ולחז"ל). כשהם מתארים בכתביהם דבר שאנו מתארים ככחול, הם מתארים אותו כסגול. כך למשל, הומרוס מתאר את הים (שלעינינו הוא ירוק-כחול) כבעל צבע יין (אדום-סגול) – "הים הייני הכהה"²¹⁸.

להלן ציטוט מספר בן 240 עמודים בנושא תיאורי הצבע היווניים²¹⁹:

"היוונים פיגרו אחר בני לשונות אחרות בתיאור השמים ככחולים והעשבים כירוקים. זאת, משום שתכונות אחרות מאשר עין הצבע משכו יותר את תשומת לבם. רק בחלוף שנים רבות, עם המיסוד השיטתי של הגדרות הצבע, החלו לחוש בהכרח של יצירת אוצר מילים כחול-ירוק".

העולה למסקנה: אף כי הצבע הסגול היה נערץ ונחשק יותר, מכל מקום מצויים איזורים רבים של צבע כחול המופק מהפורפורה. זאת ועוד, צבע הכחול ככל הנראה נכלל בלשון היוונים הקדמונים תחת ההגדרה של סגול.

²¹⁶ Russian Academy of Sciences, 2006.

²¹⁷ עבודת הדוקטורט של ד"ר נעמה סוקניק נעשתה בהנחייתם של פרופ' זהר עמר מהמחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה וד"ר דוד אילוז מהמחלקה למדעי החיים באוניברסיטת בר אילן. בחינת האריגים נעשתה ע"י ד"ר אורית שמיר, אוצרת הממצאים האורגניים בשרות העתיקות.

²¹⁸ הומר. The Odyssey, Book V.

²¹⁹ Irwin, 1974. See also: Lukács, 2010; Hoffman, 2013

שאלה:

שמה ניתן לומר, כי הצבע הסגול שאפשר להפיק מהפורפורה הוא הארגמן שדיברה עליו תורה ולא התכלת?

תשובה:

למרות שקיימת דעה עממית ולפיה ארגמן מזוהה כסגול, הרי שלדעת כל מפרשי התורה, הארגמן הינו למעשה אדום (כדס²²⁰ או כאש²²¹) ולא סגול. הדברים מפורשים בפסיקתא, כמו גם בדברי ראשונים רבים²²². דעת הרמב"ם, האבן עזרא ואחרים הינה שהארגמן היה נעשה מחרק הנקרא "לאך"²²³ Kerria lacca הינו

מין ממיני החרקים בעלי הקשקשים אשר מפריש "לאך" – שרף הארגמן (ראה

עמי⁶⁹). השימוש בלאך היה נפוץ כבר בימי קדם. הוא שימש בהודו כצבע איפור, וכמו כן הוא שימש עבור צבעי צמר ומשי. בסין משמש הלאך באופן מסורתי לצביעת עורות. השימוש בצבע האדום לעורות מוזכר גם בגמרא²²⁴.

²²⁰ אברבנאל (במדבר פרק ג') "וכבר ידעת שהארגמן הוא אדום מאד יותר מן התולע... בארגמן דומה לדם".

²²¹ משנת רבי אליעזר (פרשה י"ד עמוד 266) "למה ארגמן. שהוא דומה לאש".
²²² פסיקתא רבתי (איש שלום) (פיסקא כו - פי מתוך תורה) "... אמר לו חזור לשמאלך, חזר וראה אנשים לובשים לבוש אדום, אמר לו מה אתה רואה, אמר לו אנשים לובשים לבוש אדום, אמר לו היא ארגמן...". רמב"ם (ככל המקדש ח', י"ג) "הארגמן הוא הצמר הצבוע אדום", אברבנאל (שמות כ"ה, יז) "והארגמן הוא המשי הצבוע אדום". מצודת ציון (משלי ל"א, כ"ב) - "וארגמן - צבוע בצבע אדום ושמו ארגמן". וכ"כ רבינו בחיי (שמות כ"ה, ו'), המאירי (יומא כ"ג), פירוש רבינו ישעיה הראשון וכן רלב"ג (נסתר א', ו'), ספר השרשים לאבן ג'נאח (נרד ארגמן), אבן עזרא (שמות כ"ה, ד'), רד"ק (דברי הימים ב' ב', ו').

²²³ פירוש המשנה להרמב"ם (כלאים פי"ט מ"א) - "ותכלת הוא הצמר הצבוע "אורק". וארגמן "ארגואן" והוא הצמר הצבוע ב"לך". ותולעת שני הוא הצמר הצבוע בקרמז". וכן בפ"י ר' עובדיה מברטנורא (שם) ופני משה (שם אין הכתנים). ובהשגות הראב"ד חולק, "א"י לי נראה ארגמן ארוג משני מינין או משלשה צבעין על כן נקרא ארגמן". ועי' כסף משנה, משנה למלך, רדב"ז ומהר"י קורקוס שכולם דחו את פירוש הראב"ד. ואף הוא מן הסתם אינו חולק על הפסיקתא, ולפיה ארגמן הוא אדום, ולא בא אלא לומר שהוא נעשה מכמה מינים.
²²⁴ חולין (כ"ח) - "דקא בעי ליה לדמיה ללכא", פירש"י: "ללכא - צבע עור אדום שקורין פרק"א".

הראשונים אומרים כי צבע הארגמן דומה במראהו לתולעת השני – שהוא צבע סמוק הנקרא "קירמיזי"²²⁵. קירמיזי הינו צבע כרמיל (אדום) המופק מגופותיהם היבשות של נקבות החרקים בעלי הקשקשים מסוג קירמיזי, בעיקר *Kermes vermilio* (ראה בעמ' 89). שורשה של המילה האנגלית "קרימסון" (המשמשת עבור עין הצבע המופק ממנו) הינו "קירמיזי", וגם בלשונות אחרות מצויים ביטויים המתארים אדום ולהם אותו שורש. זאת, עקב תפוצתו הרחבה של אותו הצבע בימי הביניים והגוון האדום העשיר, אותו היה מפיק²²⁶.

שלא כדעת אותם ראשונים, פילון ויוספוס פלביוס סברו כי צבע הארגמן מופק מייצור ימי ולא מחרק²²⁷. בתרגום השבעים, ארגמן מתורגם ל"פורפורה" – πορφύρα, ומשם משתמע לכאורה כי הארגמן מופק מחליון הפורפורה. אולם אף אם נקבל את אותה הנחה אודות מקורו של הארגמן מהפורפורה (ובכך נדחה את דברי כל הראשונים הגויים), מסתבר יהיה לומר כי זן הפורפורה אשר שימש לצביעת ארגמן היה ארגמן חד-קוצים. המין הזה

"באלף הראשון לפגס"ע, ייצרו המיניקים שני מוצרי-סגול נבדלים – סגול-כחול (הקירמיזי) וסגול-אדום (סגול הצור). כבר בשנת 1864, נתגלה המין ממנו יוצר הסגול-כחול, כאשר נתגלתה ערמה של חלזונות מורקס קשורים המיועדים לצביעה, כשכולם שבורים בדיוק מעל הבלוטה המייצרת צבע על-ידי חמצון. לא רחוק משם, אך בהפרדה ניכרת, נתגלתה ערמה נוספת של חלזונות מורקס קוצניים (ארגמן חד-קוצים), המיועדים אף הם לצביעה, ואיתם "צדף הסלעים" או "חליון מקדח" העשוי לייצור סגול-אדום. זה האחרון לא הצליח להפיק לבדו צבע עמיד, ועל-כן הוא ערב עם מינים נוספים של מורקס".

Ancient Mesopotamian Materials and Industries, P.R.S. Moorey, 1994, Pg. 138
חומרים ותעשיות עתיקים מסופוטמיה, פ. ר. ס. מורי, 1994, עמ' 138.

מפיק צבע שיותר נוטה לאדום והוא תמיד שימש עבור צביעה בסגול-אדום בימים קדמונים. זאת, בניגוד לארגמן קהה-קוצים, אשר שימש עבור צביעת כחול (תכלת) וסגול-כחול. בחפירות ארכיאולוגיות של איזורי תעשיית צבע, שני המינים הללו

²²⁵ דברי הימים (ב ב, ו) "וְעֵתָה שָׁלַח לִי אִישׁ חָכֵם לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנִחֹשֶׁת וּבְבָרָזֶל וּבְאֶרְזָן וּבְכַרְמֵל וּתְכֵלֶת" פירש"י: "ובארגון - זה ארגמן; וכרמיל - זו תולעת שני תדע שהרי לא נזכר כאן תולעת שני". וכתב הרד"ק: "ובארגון - כמו בארגמן, ותרגום ארגמן ארגונא **והוא צבע אדום**, וכרמיל הוא צבע אדום ג"כ אלא שארגמן הוא צבע אדום שקורין לאקא, וכרמיל הוא תולעת השני **והוא צבע הכרמי**". ועי' אבן עזרא (שמות כ"ה, ד') "וארגמן כדמות אדום, ובדברי הימים: ארגון (דה"ב ב, ו), ובלשון ערבי ארגואן, וזה הצבע לא יהיה כי אם בצמר או במשי. ותולעת שני וכתוב ושני התולעת (ויקרא י"ד, ו), כמו מצור החלמיש (דברים ח', ט"ו), חלמיש צור (שם ל"ב, י"ג). והגאון אמר בו קירמיזי? כי הוא אדום, רק איננו כצבע הארגמן".

²²⁶ המידע בעניין הלאך והקרמיזי לקוח מהמאמרים הבאים בויקיפדיה - Kerria Lacca, Lac.

Kermes Vermilio.

²²⁷ "הצעיפים אף הם, בהיותם מורכבים מארבעה חומרים, סמלו את ארבעת היסודות; הפשתן העדין נמצא ראוי לסמל את הארץ, שכן עליה הוא גדל; **הסגול סימל את הים, שהרי מראה עינו צבעו בים של צדף-דגי שדר בים**; הכחול מסמל לאל נכון את יסוד האוויר; ואילו האדום באופן טבעי מורה על יסוד האש" (פילון ב"חיי משה" 2, 18, 88; יוספוס פלביוס ב"קדמוניות היהודים" 7, 3, 7).

הדברים מובאים אף באברנאל (שמות פרק כ"ה) כמעט מלה במלה. וכן מפורש בספר מכבים א' (ד', כ"ג). וכן מביא ה"תפארת ישראל" (כללי בגדי קודש של כהונה) בשם חכם מאו"ה.

נמצאו בערימות מובדלות ובאיזורים מיוחדים, מכיוון שהשימוש של כל אחד מהם יועד עבור צבע אחר לחלוטין – אחד למיני האדום ואחד למיני הכחול²²⁸ (ראה ציטוט).

פליניוס אף הוא מזכיר שני צבעים שונים המופקים מהמורקס. וראה מה שהבאנו בעניין בשאלה הקודמת (עמ' 75).

זאת ועוד, חשוב לציין כי הצבע הכחול-סגולי שניתן להפיק מהארגמן קהה-הקוצים איננו עמיד במיוחד. על-ידי היחשפות ולו מועטת לקרני השמש קודם לצביעה, הוא משתנה לכחול, ולא יהיה ניתן עוד להפיק ממנו צבע סגול. אף אחר צביעתו כסגול (בשל העדר קרני שמש), כאשר מרתיחים אותו או כאשר מניחים אותו באדים למספר דקות, עין צבעו משתנה לכחול. מכל זה ניתן להסיק, כי לא יהיה זה נכון להחשיב את הסגול כצבע העיקרי והקבוע של חלזון המורקס (ראה תמונות בסוף הספר).

באופן זה ניתן לבאר את כוונת הזוהר הקדוש, ולפיו תכלת מתחיל כתערובת של אדום וכחול (סגול) ורק אח"כ הופך להיות כחול טהור²²⁹.

העולה למסקנה: על-פי הראשונים, הארגמן הינו צבע אדום, המופק מחרקים. לדעת ספרים אחרים הוא היה מופק מפורפרא – ככל הנראה מארגמן חד קוצים, אשר ממנו הפיקו צבע אדום-סגול בעת העתיקה.

שאלה:

האם מצריכה התורה גוון מסויים של תכלת על-מנת שיכשר למצוה?

תשובה:

בכל מקום בו דורשת ההלכה גוון מסויים של עין הצבע (כגון לדם הנדה, טריפות הריאה ונגעים²³⁰), דואגים חז"ל לדקדק בפרוטרוט עד שיובן בדיוק מהו הגוון עליו הם

²²⁸ ועי' בתוס' השלם עה"ת בשם המדרש (בראשית מ"ט, י"ג) "וזהו חלזון, ועושים ממנו כל מיני צבעים". ויתכן שכוונתם לומר, שגם ארגמן נעשה מסוג של חלזון, שהרי "חלזון" הוא שם המין ואינו דוקא סוג אחד כפי שנתבאר לעיל עמ' 16.

²²⁹ זוהר (תרומה ח"ב קמ"ט): "תכלתא נפיק מגו ההוא גוון סומק וכד נחית לתתא אתרחק גוון סומק ועאל גו ההוא אתר דאיהו ימא ואצטבע גוון תכלא" (תרגום: "התכלת יוצא מתוך אותו צבע אדום וכשירוד למטה מתרחק הצבע האדום ועולה לתוך אותו מקום שהוא ים ושם נצבע בצבע תכלתי").

²³⁰ נדה (י"ט). "מתני'. חמשה דמים טמאים באשה: האדום, והשחור, וכקרן כרכום, וכמימי אדמה, וכמזוג. בשי"א: אף כמימי תלתן, וכמימי בשר צלי, ובי"ה מטהרים. הירוק, עקביא בן מהללאל מטמא, וחכמים מטהרין. אמר רבי מאיר: אם אינו מטמא משום כתם - מטמא משום משקה. רבי יוסי אומר: לא כך ולא כך. איהו אדום - כדם המכה, שחור - חרת, עמוק מכן - טמא, דיהה מכן - טהור. וכקרן כרכום - כברור שבו, וכמימי אדמה - מבקעת בית כרם ומיצף מים, וכמזוג שני

מדברים. עד כדי כך הם מפרטים, עד שאנחנו בדורנו איננו מצליחים להבין כיצד הבחינו בכזו רמת דיוק בין הגוונים השונים. (לדוגמא, מבואר במרא כי אחד ממראות דם הנדה הוא כמראה של דם מכה באצבע קטנה של בחור לא נשוי שהוא פחות מבן עשרים, ממקום בו הייתה מכה ונתרפא²³¹).

בגמרא מופיעים גם הרבה מעשים על אנשים ונשים שבאו לשאול על המראות הללו, אצל החכמים, ואלו היו בקיאים זדים על-מנת להשיב²³². ביחס לתכלת, לעומת זאת, אין נידון בחז"ל ובראשונים, ואף באחרונים לא נמצא מי שהעלה את הסברה, ולפיה נצרך גוון מסויים של תכלת על-מנת שתהיה כשרה²³³.

חלקים מים ואחד יין, מן היין השרוניני. וכן בחולין (מ"ז:). לענין מראה טריפות הריאה, וכן שבועות (דף ה' ודף ר"א:). לענין מראות נגעים. ובמשנה (נגעים א', ד') "רבי חנינה סגן הכהנים אומר מראות נגעים ששה עשר ר' דוסא בן הרכינס אומר מראות נגעים שלשים ועשירי עקביא בן מהללאל אומר שבעים ושנים", ע"י פ"י הראב"ד (תוי"ט תוריע פרשה ב ה"ו), ובתוס' (שבועות ה' ד"ה שנים שהן ד').

²³¹ נדה (י"ט:). "איזהו אדם - כדם המכה. מאי כדם המכה? אמר רב יהודה אמר שמואל: כדם שור שחוט. ולימא כדם שחיטה? אי אמר כדם שחיטה - הוה אמינא ככולה שחיטה, קמ"ל - כדם המכה - כתחילת הכאה של סכין. עולא אמר: כדם צפור חיה. איבעיא להו: חיה - לאפוקי שחוט, או דלמא לאפוקי כחוש? תיקו. זעירי אמר רבי חנינא: כדם מאכולת של ראש. מיתיבי: הרגה מאכולת - הרי זה תולה בה, מאי לאו - דכולה גופה! לא, דראשה. אמי ורדינאה אי"ר אבהו: כדם אצבע קטנה של יד, שנגפה וחיייתה וחזרה ונגפה, ולא של כל אדם אלא של בחור שלא נשא אשה, ועד כמה - עד בן עשרים".

²³² נדה (ל"ג:). "אמר רבי יוסי: בקיאינו או בהן יותר מן הכל, והן מראות דם לחכמים, חוץ מאשה אחת שהיתה בשנותינו, שלא הראת דם לחכמים ומתה." נדה (כ:). "אמר רב יהודה: מרישא הוה חזינא דמא, כיון דאמרה לי אמיה דיצחק ברי: האי טיפתא קמיינא לא מיינתינן לה קמיייהו דרבנן, משום דזהימא - לא חזינא, בין טמאה לטהורה ודאי חזינא. ילתא אייתא דמא לקמיה דרבה בר בר חנה - וטמי לה, הדר אייתא לקמיה דרב יצחק בריה דרב יהודה - ודכי לה".

²³³ ומה שמביאים מהרמב"ם בפי"ה"מ (מנחות ד', א' - בתרגום של ר"י קאפח) שכתב "ואינו אצלינו היום לפי שאין אנו יודעים בעינתו, לפי שאין כל גון תכול בצמר נקרא תכלת, אלא תכלות מסויימת שאינה אפשרית היום, ולפיכך אנו עושים הלבן לבדו". והיו שרצו לפרש את משמעות דבריו שצריך גוון מסויים, אולם לכשנדקדק נמצא כי אין כן משמעות דבריו, שהרי כתב "שאינה אפשרית היום", ולפירושה היה צ"ל "אינה ידועה היום". וכוונתו האמיתית היא שאין כל צמר הצבוע כחול כשר לתכלת, כי אם רק הצבוע מחלוון - וחלוון אין לנו (בזמננו). וכן מפורש בתרגום המדוייק של הר"ע קורח (מכון המאור) וז"ל, "ואינו מצוי אצלינו היום לפי שאין אנו יודעים לצבוע, כי אין כל צבע "אזרק" בצמר נקרא תכלת, אלא תכלת מסויימת שלא תתכן היום, ולפיכך אנו עושים את הלבן לבדו". "אזרק - אֲזָרֵק הוא צבע כחול בערבית) וכע"ז בתרגום דפוס ווילנא (בתרגומו של ר' נתנאל ב"ר יוסי הרופא). וכן העידו עוד תלמידי חכמים הבקיאים בלשון הערבית, שזו כוונתו האמיתית של הרמב"ם. וכן מוכח מדברי הרמב"ם עצמו ב"משנה תורה" (ציצית ב', ט'), שם כתב - "והתכלת אינו מצוי בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו" - הרי מדויק, שתלוי במקום וזמן ולא בידעית צביעתה, שלו היה כך, היה לו לומר "גוון התכלת אינו ידוע לכל". וכן מפורש בספר "הרמספיק לעובדי ה'" של ר' אברהם בן הרמב"ם (ה"ל ציצית פ' ל"ג) "ומשום אי הכרת דג זה עלידי מסורת מדויקת, נמנעה מהמאחרים עשיית התכלת".

ומה שמביאים מספר בשמים ראש (סי רמ"ד), הרי ידוע שבתחילה היה ספר זה מיוחס לרא"ש, עד שאמרו עליו גדולי ישראל שהוא מזוייף מתוכו, ע"י שו"ת חת"ס (או"ח קני"ד) שקראו "כזבי הרא"ש", וע"ע שו"ת חת"ס (יו"ד שכ"ו) ואה"ע (סי ס"ט), שו"ת רדב"ז (או"ח י"ד), שו"ת פרשת מרדכי (סי ה'), חיד"א שם הגדולים (מעו פסחים ב' כ"ז), שו"ת שו"מ (תנינא ח"יב סי' נ"ח), שו"ת זכר יהוסף (סי' קמ"ז), שו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סי' מ"ו) ובספר נימוקי או"ח (סי' מ"ח), "שלא יתכן להביא מסי' בשי"ר, אשר החת"ס קראו כזבי הרא"ש שבסי' בשמים ראש. ואין כדאי לסמוך ואפילו לפלפל ע"ד הבש"ר... ש"לא

מכיוון שחז"ל לא הזכירו הלכה ולפיה נצרך גוון מסויים, ממילא נמצאנו למדים, כי הלכה כזו אינה קיימת! הדברים ברורים ופשוטים, כשם שפשוט שאין מקום לחשוש שמא קיים דין כלשהו שאינו מוזכר בחז"ל לגבי הכשר תפילין או כל מצוה אחרת.²³⁴

ראוי להעיר כאן על מספר נקודות נוספות:

1. בגמרא מוכח, כי התכלת נשארית בכשרותה גם במידה ונשתנה הגוון. לגבי ההבחנה בין תכלת לקלא אילן אומרת הגמרא: "אישתגאי למעליותא – כשרה". במילים אחרות, כאשר הצבע אינו משתנה לגרעיותא ע"י אותה בדיקה (שתראה שהיא קלא אילן), הרי התכלת עודנו בכשרותו, אף במקרה בו הגוון שלו השתנה (לטובה) ממה שהיה קודם.²³⁵
2. לדברי המקובלים, קיימים מספר גוונים של תכלת (שכולם כשרים).²³⁶
3. בנוסף, הרדב"ז כותב בפירושו (על-פי דברי הרמב"ם) שהתכלת יכולה להיות גוון כהה או בהיר של כחול.²³⁷

העולה למסקנה: כל עוד עין התכלת הינו כחול, הוא יכול להיות מכל גוון שהוא.

ההנניס כלל אפי' בספק לדינא הך דיעה דהזבון הזיימן הנזכר". וע"ע הגהת יד שאול ופתי"ש (נייד

סי' שמי"ח).

²³⁴ ועי' בביה"ל לגבי רצועות תפילין (סי' ל"ג די"ה הרצועות), שם נפסק כי כל מראה הקרוי שחור כשר (ואפילו מראה בלויי, כיון שהוא בכלל שחור כדאיתא בנדה (י"ט)), שכן כחול הוא דיהה דשחור). ורק כאשר ישנו דין של "שחור כדיו" אנו אומרים כי הקפידו הכתוב או שהקפידו חכמים על שחרות מסויימת, וכמש"כ בביאור הלכה (סי' ל"ב די"ה יכתבם).

²³⁵ ראייה זו מובאת במאמר פתיל תכלת (סוף פ"ב).

²³⁶ כ"מ מדברי הגר"ד פארוז הני"ל עמ' 56 (שנסתייע מדברי האריז"ל), שישנם שלושה מיני צבעים בתכלת, ורק אחד מהם דומה לכסא הכבוד ממש, ואילו אחד אינו דומה אלא דמיון רחוק. ואם כן מבואר שישנם כמה מיני צבעים, אשר כולם כשרים. וכדברי האריז"ל מבואר ג"כ בדברי הרמ"ע מפאנו (כפני יונה ח"ג סי' כ"א), ע"ש. וכן בס' תורת נתן לרמ"ק (ערכי הרמ"ק ח"ב ערך גוונים אות ק) ביאר שישנם שלושה מיני גוונים לתכלת, ע"ש.

²³⁷ שו"ת רדב"ז (חלק ה' סימן מ"ח [אלף תכ"א]) "וי"ל שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך". וכ"מ מדברי השו"ת מהרי"ל ושו"ת חמדת שלמה הני"ל עמוד 48, שהתכלת יכול לחזור בזמן מהזמנים ע"פ סימני הרמב"ם, ואם צריך צבע מדוייק – כיצד יוחזר ע"פ סימני הרמב"ם (שלא הזכיר מהו הצבע המדוייק), אלא נאמר על כרחנו שלשם החזרת מצווה זו וקיומה בפועל אין צורך לחכות עד שיבוא אליהו ויגלה לנו את הדבר!

ספר מורה הנבוכים (חלק ב פרק כג)

"דע כי ההקש בין הספקות המתחייבות לדעת אחת ובין הספקות המתחייבות לסותרה והכרעת המעט שבהם ספקות, אין הבחינה בו רב מספר הספקות אבל גודל הרחקתם וחלוק המציאות עליהם, ואפשר שיהיה הספק האחד יותר גדול מאלף ספקות אחרות, ולא יתאמת ג"כ זה ההקש אלא למי ששני קצוות הסותר אצלו בשוה, אבל מי שיבחר אחת משתי הדעות אם מפני גידול או לתועלת אחת מן התועלות, הוא יתעוור מראות הנכונה, כי הענין המופתי לא יוכל בעל התאוה שתחלוק עליו נפשו, אמנם כיוצא באלו הענינים אפשר לחלוק עליהם הרבה. והנה תוכל אם תרצה להפשיט מעליך התאוות ותשליך המנהג ותשען על העיון לבד, תכריע מה שיצטרך להכריעו, אבל תצטרך בזה אל תנאים רבים, תחלתם שתדע שעור טוב שכלך ושלמות טבעך, וזה יתבאר לך בהתלמדך בשאר החכמות הלמודיות על אמתתם והשגת דרכי חכמת הדבר, והשני ידיעת החכמות הטבעיות ואמתתם עד שתדע הספקות על אמתתם, והגי' מדותיך, כי כשימצא האדם עצמו, אין הפרש אצלנו בין שיהיה זה בטבע או בקנין, נוטה אל התאוות וההנאות או בוחר הכעס והקצף, והעביר הכח הכעסני ושלה רסנו, הוא לעולם יחטא וכשל כשילך, כי יבקש דעות יעזרוהו על מה שטבעו נוטה אליו..."

מקורות ספרי חול

- Barton, Charles (1941): *Athenaeus, The Deipnosophists*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bender, Max (1947): *Colors for Textiles Ancient and Modern*, Journal of Chemical Education.
- Blume, Fred H. (2009): *The Annotated Justinian Code*, Edited by Timothy Kearley (Second Edition), University of Wyoming College of Law.
- Boesken Kanold, Inge (2005): *Tyrian Purple Dyeing: An experimental approach with fresh Murex trunculus*, Video Presentation At The 2nd International Symposium Textiles and Dyes in the Mediterranean World, Athens, Greece.
- Cooksey, C.J. (1994): *Bibliography of Tyrian purple, Dyes in History and Archaeology*, 12, 57-66.
- Corcoran, Simon (2006), *Before Constantine*, in Lenski, Noel, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, pp. 35–58, ISBN 978-0-521-52157-4
- Crossley, Pamela Kyle, Headrick, Daniel R., Hirsch, Steven W., Johnson, Lyman L. (2010): *The Earth and Its Peoples – A Global History*, Cengage Learning, pg. 74.
- Douglas, JD (1972): *New Bible Dictionary*, Inter-Varsity Press, London. (et al): pp. 366, 867
- Doumet, J. (1980): *Etudes sur la couleur pourpre ancienne et tentative de reproduction du procédé de teinture de la ville de Tyr décrit par Pline l'ancien*. Imprimerie Catholique, Beyrouth, pp.1-28 7
- Edmonds, J. (2000): *Tyrian or Imperial Purple Dye*, Historic Dyes series no.7, 41 pp; 89 Chessfield Park, Little Chalfont, Bucks.
- Eisenberg, Michael and Bar, Shay (2012): *Renewed Excavations in Tel Shikmona*, Zinman Institute of Archaeology, University of Haifa.
- Elsner, O. & Spanier, E. (1985): *The dyeing with Murex extracts. An unusual dyeing method of wool to the biblical sky blue*, Proceedings of the 7th International Wool Textile Research Conference, Tokyo 1985, 5, 118-129
- Forbes, R.J. (1964): *Studies in Ancient Technology*, Brill Archive.
- Gaillard, J.M. (1987): Gastéropodes. In: W. Fischer, M.L. Bauchot And M. Schneider (Eds.), *Fiches FAO D'identification Des Espèces Pour Les Besoins De La Pêche. Vol. I. - Méditerranée Et Mer Noire*. Fao, Rome.
- Goren, Y., Bunimovitz, S., Finkelstein, I. and Na'aman, N. (1993): *The Location of Alashiya, Petrographic analysis of the tablets*. American Journal of Archaeology 107:233-255
- Haubrichs, R. (2004): L'étude de la pourpre : Histoire d'une couleur, chimie et expérimentations. *Conchiglie e Archeologia, contributi scientifici in occasione della mostra "Dentro la conchiglia", Sezione archeologica. Museo Tridentino di Scienze Naturali, Trento, 13 settembre 2003-25 gennaio 2004*. (M. A. BORRELLO ed.), Preistoria Alpina 20, Supplemento 1, pp. 133-160.
- Hoffman, Erin (2013): *The Wine-Dark Sea: Color and Perception in the Ancient World*, Clarkesworld Magazine, Issue 76.
- Houart, R. (2001): *A Review Of The Recent Mediterranean And North- Eastern Atlantic Species Of Muricidae*.

Ed. Evolver, Rome.

Irwin, Eleanor (1974): *Colour terms in Greek poetry*. Hakkert, ISBN 0888665199, 9780888665195

Kassinger, R. (2003): *Dyes: From Sea Snails to Synthetics*, Twenty-First Century Books, SN – 9780761321125

Knapp, A. B. (1997): *The Archaeology of Late Bronze Age Cypriot Society*. ISBN 0-85261-573-6.

Kruger, Colleen E. & Connah, Graham (2006): *Cloth in West African History*, Rowman Altamira. ISBN 0-7591-0422-0

Laiou, Angeliki E. (2002): *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*.

Lewis, Charlton, T. (1879): Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford. Clarendon Press .

Lewis, Charlton, T. (1890): *An Elementary Latin Dictionary*. New York, Cincinnati, and Chicago. American Book Company .

Lukács, B. (2010): *What Is Blue*, Matter Evolution Subcommittee, H-1525 Bp. 114. Pf. 49. Budapest, Hungary, <http://www.rmki.kfki.hu/lukacs/TZITZIT.htm>, Accessed Sept. 2010.

Martín, P., P. Sánchez And M. Ramón. (1995): Population Structure And Exploitation Of *Bolinus Brandaris* (Mollusca: Gastropoda) Off The Catalan Coast (Northwestern Mediterranean). *Fish. Res.*, 23: 319-331.

Megovern, P.E. & Michel, R.H. (1990): *Royal Purple Dye : The Chemical Reconstruction of the Ancient Mediterranean Industry*, *Acc. Chem. Res.*, 23, pp. 152-158

Milner, Ann (1992): *Ashford Book of Dyeing*, Unicorn Press, ISBN-10: 0908704887

Pharr, Clyde (1952). *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, Princeton: Princeton University Press.

Pliny the Elder, *The Natural History*, Translation: John Bostock MD, F.R.S., H.T. Riley, Esq., B.A., (1855). We have also used the translations of Philemon Holland (1601) Club, 1848; and H. Rackham (1938), Harvard University Press.

Poppe, G.T. and Y. Goto. (1991): *European Seashells*, Vol. 1 (Polyplacophora, Cladofoveata, Solenogastrea, Gastropoda). Verlag Christa Hemmen, Wiesbaden.

Potter, David Stone (2004): *The Roman Empire at Bay: AD 180-395*, Routledge

Rawlinson, George (1889): *History of Phoenicia*, Univ. of Oxford

Reese, D.S., (2005) Whale Bones and Shell Purple-dye at Motya (western Sicily, Italy). *Oxford Journal of Archaeology* 24/2, 107-114.

Reese, David S. (2008): Mediterranean Archaeology and Archaeometry, Vol. 10, No. 1, pp. 113-141, *Shells From Sarepta (Lebanon) And East Mediterranean Purple-Dye Production*, Peabody Museum of Natural History, Yale University

Russian Academy Of Sciences (2006): *Textiles from the Frozen Tombs in Gorny Altai - 400-300 BC - An Integrate Study*, Siberian Branch Institute Of Archaeology And Ethnography, Novosibirsk Institute of Organic Chemistry, Boreskov Institute Of Catalysis, , Pg. 43, 230-250.

Sayce, AH (1928): *Races of the Old Testament*, Lutterworth Press, Surrey: p. 75

Sequin-Frey, Margareta (1981): *The Chemistry of Plant and Animal Dyes*, Dominican College of San Rafael, San Rafael, CA 94901 (Volume 58 Number 4 .(

Skelton, H. (1999): *A Colour Chemist's History of Western Art*, – Review of Progress in Coloration and Related, , Hall, Rosalind. *Egyptian Textiles* (Shire Egyptology, pg. 10.(

Spanier, E. and Karmon, N. (1987): Muricid snails and the ancient dye industries. In: E. Spanier (ed.), *The royal purple and the biblical blue: argaman and tekhelet*, pp. 179-192. Keter, Jerusalem.

Vasconcelos, Paulo, Carvalho, Susana, Castro, Margarida & Gaspar, Miguel B. (2008): *Scientia Marina* 72(2), pg. 287-298, *The artisanal fishery for muricid gastropods (banded murex and purple dye murex) in the Ria Formosa lagoon (Algarve coast, southern Portugal)*. Barcelona (Spain(

	תיאורי התורה וזו"ל את התכלת והחלזון	תיאורי ספרי היסטוריה את הפרופורא (מורקס)
מקומו	שבת (כ"ו). "ירמיהו נ"ב, ט"ז) יוגבים - אלו צידי חלזון, מסלמות של צור ועד חיפה."	"ייצור הזכוכית והצבע המופק מהשבלולים הימיים היוו את התעשייה היוקרתית ביותר של העיר [חיפה]... ²³⁸ "באסיא, הסגול הטוב ביותר הוא של צור" ²³⁹ .
תשמיתו למלכות	"וחזקאל כ"ז, ז') "תכלת וארנמן מאיי אלישה הנה מקשף". תרגום יונתן: "ממדינת איטליאה".	"באפריקה, חלקו של מניקס ואתם חלקים בגיטוליה אשר נובלים באוקיינוס, ובאירופה – אותם חלקים של לקוניה..." ²³⁹ לקוניה נמצאת ביוון, סמוך לגבול איטליה.
צבעו	רמב"ם (הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב') "ודמו שחור כדיו".	"בשל מעמדתו המלכותי של עין הצבע הזה, הרי שמי שזוכה להתעטף בו זוכה אף שכל השערים והמחסומים העומדים בפני כולם לפתע סרים מכנגד פניו. הוא אף משמש כסמל מעמד של גרות, והוא מבדיל בין מי שזוכה להימנות על הסגנט לבין אביר סתם... הוא מוסיף זוהר ומשדר יוקרה בכל בגד שיתנו בו, בעוד שכאשר מדובר בחליפת ניצחון הוא משתלב עם זהב. לאור כל זאת, אל לנו להתפלא, אפוא, אפילו על אותה ריצת אמוק אחוזת טירוף אחר הסגול..." ²⁰⁵
שמו	ראה עמ' 38 לכמה מקורות בחז"ל, בהם חלזון התכלת נקרא מורפרא.	"קיימים מינים רבים של הפרופורא הסגול... אצל רובם, אותו לבלב משונה, אשר נקראו על-שמו למעשה הינו כהה עד כדי שחרות..." ¹³⁰
צידתו	שבת (עד ע"ב) "שכן צדי חלזון קושרין ומתירין". רש"י: "קושרין ומתירין – שכל רשות עשויות קשרים קשרים, וכן קשרי קיימא, ופעמים שקריד לטובל חוטין מרשע זו, ולרסוף על זו – מתיר מכלן וקושר מכלן".	הפרופורא, המורקס הסגול, מתאספים יחדיו למקום אחד בזמן האביב" ²⁴⁰ זהו שמו היווני של החלזון - ראה עמ' 38
תהליך צביעתו	מנחות (מ"ב): "היא תכילתא היכי צביעתו לה? אמר ליה: מייתין דם חלזון וסמנין ורמינין להו ביורה [ומרתחין ליה]...". "ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא, ושדינן ליה לההוא ביעתא וקלינן ליה לאודרא." רש"י: "וטעמי' ליה באודרא – אודרא מוד, ולזבעין אותה בתוך אותה קליפה לודע אס הכלת יפה."	"אח"כ הוא מושם ברתיחה בכלי בדיל..." ²³⁹
יוקר דמיו	מנחות (מ"ד): "יובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים".	"... צמר, ממנו ניקו את השומנים, מוכנס לתוכו על דרך נסיון; אולם כל עוד הצבע טרם נמצא לשביעות רצונם של המכנים אותו, התמיסה שוארת על רתיחה..." ²³⁹
דמו מיפקד	תוספות (שבת ע"ה): "והשיב לו ר"ת דדם חלזון הראוי לצביעה מיפקד פקיד".	"די-באפא הצורני שלא היה אפשר לקנותו אפילו תמורת אלף דינרים לפאונד." ¹³³ "בקולופון, היה צבע סגול לצורכי צביעה נלקח במשקל כסף" ¹³⁴
הפקתו צבעו דווקא בעודו חי	שבת (ע"ה): "דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליצייל צביעה".	"גזל זה מכלל טיפה קטנה הנשמרת בתוך וריד לבן, ממנו מופק אותו גזל" ²³⁹
קלא אילן צבעו יורד	מנחות (מ"ב): "...איפרד חזותיה פסולה לא איפרד חזותיה כשרה." רש"י: "תקלקל המניחה, פסולה דקלא אילן הוא."	"הדייגים מאוד חפצים לשבר את החיה לשברים בעודה חיה, שהרי אם תמות קודם לסיים התהליך, היא תקיא את הפרח" ²⁴⁰
		אינדיגו צמחי (קלא אילן) בהשוואה לתכלת הפרופורא – "אולם הצבע שלהם לוקה בחיסרון אחד גדול, והוא שהוא זוהה בכביסה" ²³⁹

מראה פני שטחו דומה למראית הים (מתחת לאצות הגדלים עליו)

²³⁸ העיר חיפה מנקודת תצפית היסטורית, (קרן חיפה).

²³⁹ פליניוס הזקן (תולדות הטבע, ספר 9, פרקים 60 – 65).

²⁴⁰ אריסטו (תולדות בעלי החיים, 5, 15).

ימין:

וריד השחור בתוך
בלוטת החלזון

שקיות הצבע אחר שהוצאו מן הקונניות.

תהליך צביעת תכלת מחלזון:

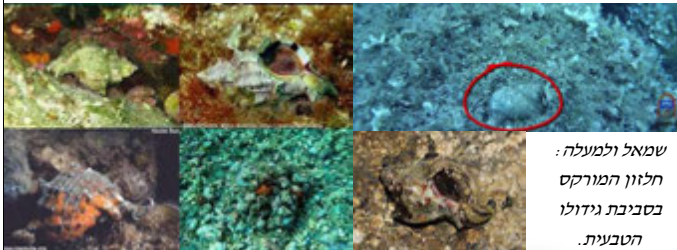
[ומרתחיגן ליה],

ורמיגן להו ביורה

מייתיגן דם חלזון וסמיגן

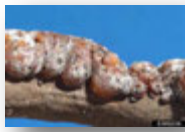
ושקליגא פורתא בביעתא.. וטעמיגן להו באודרא, וקליגן ליה לאודרא.

שמאל ולמעלה:
חלזון המורקס
בסביבת גידולו
הטבעית.

שמאל: קשקשי
קירמיז על ענף
(USDA Agricultural
Research Service,
Bugwood.org)

שמאל: הפרשות
של לאך על ענף
(Jeffrey W. Lotz,
FDACS,
Bugwood.org)

למעלה: המלך קרל הגדול ובנו, לואי החסיד
—שנת 814 לספ"ע.
Grandes Chroniques de France, France,
מקור: Paris (BnF Français 73, fol. 128v)

ימין: האריג העתיק
ביותר הידוע שנצבע
במורקס הינו אריג
צמר שנארג במאה ה-
4-5 לפסה"ע בפרס"

Millennia of the
Murex - Philippa
Scott - 2001,
(Thames & Hudson)

למעלה: שני חצאים של אותה
חתיכת צמר אשר נצבעה בלא
חשיפה לקרני השמש. החצי שבצד
ימין הורתח למשך 10 דקות ונהפך

שמאל: קלף צבוע באינדיגו – (בערך משנת 850-950 לספ"ע,
טוניס)
ימין: שריד אריג צבוע באינדיגו מקברו של המלך תות ענח' אמון
במצרים.
(מתקופת יציאת מצרים ומתן תורה).
The Metropolitan Museum of Art. תמונות 2.

The
Collumellar
Muscle
גידים

הבית הלוי ששלל את חידוש מצות התכלת, וכך אמר הבית הלוי, בתורה נאמר "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז) והביאור שראשיתו של הפסוק "שאל אביך ויגדך" - מדבר לענין קבלת התורה הנמסרת מדור לדור, ואילו "זקניך ויאמרו לך" שבסופו מכונן לדברים התלויים במציאות, ובזה אין ראיות וסברות יכולות להכריע כי אם המסורה עצמה, כך ראו אבות וכך היו נוהגים וכך צריכים לנהוג גם הבנים, ובלא מסורת אי אפשר להתיר אפילו שור, בטענה כי הוא השור האמור בתורה, ואף אם כל הסימנים הידועים מצויים בו. ומהאי טעמא לא נוכל להחליט כי החלזון הנמצא ע"י הרבי מראדזין, הוא אכן מקור התכלת האמור בתורה, דמאחר שנפסקה המסורת בדבר זיהוי החלזון, שהרי זה כמה שנים שאין אנו יודעים מהו החלזון, ע"כ גם אם היינו מצליחים לשחזר ידיעה זו עפ"י הוכחות וראיות ברורות מ"מ לא תוכל ידיעה זו להכנס עוד בכלל המסורה, וא"א לנו לפסוק בזה רק עפ"י המסורה, וכיון שפסקה המסורת במצות התכלת ל"ש לחדשה בימינו.

עוד טען הבית הלוי, דאיתא במדרש רבה פ' שלח (פ"ז, ה) שהתכלת נגנז, ויש להבין מה החילוק בין נאבד לנגנז, ונראה דנאבד פירושו שכעת איננו אבל יכולים למצוא אותו, משא"כ נגנז פירושו שאין יכולים למצוא אותו עד שיתגלה מן השמים.

עוד אמר בזה הגרי"ז, דהנה כבר אמר הגר"א זצ"ל לדייק בפסוק בפר' ציצית (במדבר טו, לח) "דבר אל בני" ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", דמדוע תיבת "לדורותם" אמורה בפסוק בין מצות ציצית לבין התכלת ולא בסיום הפסוק אחר מצות התכלת, ואמר דא"י במדרש (שלח יז, ה) דהחלזון שממנה נעשה התכלת נגנז, וע"כ לדורותם נכתב רק על המצוה גופא דציצית דהיינו חוטי הלבן דהיא בלבד נאמרה לדורות, ולא על חוט התכלת שלא יהיה לדורות מאחר שנגנז ואיננו.

(ושאל) הגרי"ד את אביו מדוע שלא נלבש ציצית עם תכלת ממ"נ אם לא יועיל לא יזיק, והשיב הגרי"ז דלפני"ד הרמב"ם בהל' ציצית (פ"ב ה"ח) דטלית שהיא

פ' ב' מהל' שופר דלא יצא התוקע לשיר וא"כ הר"מ סותר עצמו, וכתב הר"ן דבכל המצוות ס"ל להר"מ דצריך כוונה ורק באכילת מצה ס"ל דיוצא כיון דמ"מ אוכל ונהנה וה"ז דומה למתעסק בחלבים ועריות דחייב שכן נהנה, יעו"ש, לכאורה לפי"ז נסתר כל דברינו, אמנם עיין בלח"מ בפ"ב משופר שהקשה על הר"ן דהרי הר"מ כתב בפ"ב מק"ש דהקורא בתורה להגיה יצא הרי דבכל המצוות גם שאינם אכילה ס"ל דא"צ כוונה.

ואשר נראה דהר"מ ס"ל דשופר שאני מכל המצוות דעיקר המצוה זה רק בנתכוין לזכרון תרועה וכוונה למצוה, וזהו מה דאמרינן שם בגמ' ר"ה "התם אכיל מצה אמר רחמנא והא קאכיל אבל הכא זכרון תרועה כתיב והא מתעסק בעלמא" וכוונת הגמ' דשופר שאני מכל המצוות דעיקר המצוה היא זכרון תרועה וזהו שייך רק במתכוין. אלא שהקשוני דגם בתפילין כתיב "ולזכרון בין עיניך" וא"כ נימא דגם התם בעינן דוקא כוונה, ויל"ע בזה מהגמ' עירובין צה. יעו"ש.

לח. תכלת בציצית בזמן הזה (פו)

בשנת תרמ"ז פירסם האדמו"ר מראדזין הגאון רבי גרשון חנוך העניך ליינר זצ"ל מאמר בשם "שפוני טמוני חול", בו בישר לעולם היהודי את הידיעה המרעישת שעלה בידו למצוא את החלזון שבדמו היו צובעים את ה"תכלת" ומעתה חובה על כל אחד מישראל לקיים את מצות התכלת בציצית. מאמר זה ששלח הרב המחבר לכל הרבנים, עורר פולמוס חריף בעולם התורה לא רק בהקשר לזהותו של החלזון שמצא, אלא גם לעצם חידוש התכלת בימינו לאור ההלכה.

ואכן גדולי דורו שנדרשו על ידו לבירור הענין, ובראשם רבי יצחק אלחנן מקובנא ורבי יהושע מקוטנא ורבינו הבית הלוי לא קבלו דעתו ושללו תכלת זו מכל וכל.

מזן הגרי"ז זצ"ל כשנדרש פעם ע"י בנו הגרי"ד זצ"ל לביאור סיבת התנגדות זו מסר לו את טעמו של

(פו) מכתבי תלמידים משיעורי הגרי"ד הלוי סאלאווייציק זצ"לן ראש ישיבת בריסק ירושלים.

למ. בענין אפית מצות מחדש פז

בהיות רבינו הבית הלוי זצ"ל רב בעיר בריסק, חפצו פעם אחת אנשי העיר לאפות קודם הפסח מצות גם מן "החדש" כדי לאוכלם בחול המועד שאז עפ"י הדין החדש כבר מותר, וכשנשאלו הבי"ד שבעיר על זה, הסכימו עמם שאפשר לאפות מהחדש לצורך חוה"מ.

אולם הבית הלוי התנגד לזה בכל תוקף ונימק את דבריו כך, דבאפיית מצות לא ימלט שלא תזדמן איזה שאלה של חימוץ באי אלו מן המצות, אלא דהדין הוא כי חימוץ לפני הפסח בטל ברוב, אך כל זה כשאופים את המצות בתבואה מן הישן, אבל כאשר אופים מתבואת החדש, שוב לא יוכל להתבטל ברוב לפני פסח משום שאיסורים אין מבטלין זה את זה, וא"כ איסור חמץ לא בטל באיסור חדש, ורק בפסח כאשר כבר לא יהיה בו איסור חדש אז הוא יתבטל ברוב, אך אז כבר לא יוכל להתבטל החימוץ ברוב, מכיון שחמץ בתוך הפסח איסורו במשהו ולא בטל, ולכן אסר להם לאפות מחדש. [והגר"ח זצ"ל היה מתקשה בפסק זה, מתוך יסוד בדין דאין איסורים מבטלים זה את זה, והיה נוטה להתיר, אך לא רצה לבטל מנהג אביון פח].

* * *

במעשה רב סי' קפ"ה מובא שהגר"א היה נוהג לאכול מצות מ"חדש" כליל יח, כדי להראות שביום שני של פסח הותר החדש, אולם הגר"ד מבריסק לא אכל מחדש כל ימי הפסח ודלא כהגר"א, וביאר הגר"ח טעמו, דהנה לעולם צריכים במצות לביטול ברוב משום החשש חמץ היינו הקמח שנשאר על המצה, וא"כ אם המצה היא של חדש נמצא דקודם הפסח לא נתבטל החמץ ברוב משום דאיסורים אין מבטלין זה את זה, וא"כ נהי דבימים האחרונים של פסח כבר הותר החדש, אבל איסור חמץ עדיין נשאר דבפסח החמץ אינו בטל כלל, נמצא דחדש אסור כל הפסח עד יום הגף, וגם אחרי כן אסור משום

כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונין עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה, וכ"ה שיטת רש"י במנחות דף מא ע"ב, א"כ לפי"ז אם התכלת אינו התכלת האמיתי, הוי חסרון בהחוטי לבן, שאינו צבוע כעין צבע הבגד).

* * *

[יש לציין שהאדמו"ר מראדזין בהקדמה לס' עין התכלת עמ' יג מביא את תשובתו של הביה"ל אליו בענין זה באופן שונה, וז"ל: הגאבד"ק בריסק דליטא שיחיה מסר כל טעמו ונימוקו בדבר מיאוננו במצות התכלת לאחד ממיודעינו שיכתוב ויאמר לנו משמו בזה הלשון: כבוד מעלתו לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם מציאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כבוד מעלתו יברר זאת, היינו מה היה בזה דבר הנשכח והוא מצאה, אז נהיה מחויבים לשמוע אליו וללבוש, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות, וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאותו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה, אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה, ע"כ דבריו שיחיה. עכ"ל.

ולפי נוסח זה משמע דבמקום שאין לנו מסורת מאבותינו על הדבר שפיר אפשר להסתמך על הוכחות וראיות שאכן זהו התכלת האמור בתורה, ואמנם כן האריך שם הרדזינער להוכיח שבמשך הדורות פסקה המסורת מאבותינו וע"כ יש מקום לחדשה עפ"י הוכחות וראיות ע"ש, אולם לפי הנוסח שאמר הגר"ז בשם זקינו הביה"ל מבואר שבכל דבר השייך למסורת אם פסקה המסורת במשך הדורות אין שום ראיות והוכחות יכולים להכריע ולחדש דבר כי אם המסורה עצמה, וכיון שפסקה המסורת במצות התכלת ל"ש לחדשה בימינו וכנ"ל].

פז) נוסח א' מכתבי תלמידים מבריסק ושו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' תקנו וזבחי קודש עמ"ס זבחים עמ' קה מפי מרן הגר"ז זצ"ל. ונוסח ב' מכתבי הג"ר נח שמענוביץ זצ"ל מפי מרן הגר"ז זצ"ל.

פח) והגרמ"ד הלוי שליט"א העיר לפני אביו מרן הגר"ז זצ"ל דלפי"ד הביה"ל הרי גם לדין איכא נפק"מ דאם לא יפרישו חלה ותרו"מ קודם הפסח, שוב אין החמץ מתבטל ברוב דאין איסורין מבטלים זא"ז, וקודם עדיין יש עליו איסור טבל, וחמץ בטבל לא בטל, וכשמפריש בפסח כבר לא מהני הביטול, ומרן זצ"ל שתק ולא השיבו מידי (שם).

כ"ה.) ואף דכעת תפסו כו"ע שהאורז היינו רייז — עפ"י השואת הלשון הערבית והספרדית ועוד כמה לשונות, טען בזה רבנו ואמר, דסוף כל סוף אין לנו על כך מסורה, דלהקרא מסורה בעינן שיהיה נמסר איש מפי איש מדור לדור, ולא שישחזרו את הידיעה ע"י הוכחות ובירורים, ומאחר דא"א לפסוק בזה להלכה בלי מסורה על זיהוי הצמח ההוא, ואין כאן מסורה עפ"י דין, א"א לעולם להכריע בדבר זה.

וכיוצא בזה היה רגיל רבנו לומר²⁵ בשם הגאון בעל בית הלוי, שכשחידש האדמו"ר מראדזין את ענין התכלת, יצאו כנגדו כמה מגאוני זמנו בטענות הלכתיות שונות. והג"ר יוסף בער, ז"ל, שלח אליו מכתב, בו²⁶ הוא טען כנ"ל, דמאחר שנפסקה המסורה בדבר זיהוי החלזון, שהרי

25. עי שיעורי היאה"צ ח"א (עמ' רכח).

26. טענה זו לא הובאה בספרו של הג"ר גרשון העניך, ז"ל, אלא דברי הרב מבריסק הובאו שמה (במאמר עין התכלת, בהקדמה, עמ' יג) בצורה אחרת לגמרי, דמאחר שהדג הזה תמיד היה נמצא אצל אבותינו, וגם אופן הוצאת צבעו ג"כ היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת, אף שהוא בכל הסימנים שסימנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות, לא יועילו נגד הקבלה והמסורה. ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאותו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים, ונפסקה בזה הקבלה, אז יהיו לנו דברי ההלכה לראיה, עכ"ד. ולפי דברים אלו שהובאו בשמו של הגאב"ד בריסק דליטא, הדבר יוצא להיפך לגמרי מאשר אמר רבנו בשמו. ולכאורה לפי דברי רבנו יוצא שלעולם א"א להביא ראיות ארכיולוגיות לשום בירורי הלכה. ובפשוטו דבר זה תמוה מאד, דיעויין גמ' ב"ב (עד.), שאמרו רבנן על רב"ח — כל אבא חמרא וכל בר בר חנה סיכסא, שהיה לו לספור את מנין החוטים של ציציותיהם של מתי מדבר לידע אי הלכה כב"ש או כב"ה. וכן ע"י פרישה לטור או"ח (סי' לד) שכתב, ושמעתי משם מורי, דאין לסתור סדר ר"ת ממה שמצאו תפילין בקבר יחזקאל כדברי רש"י (הרי שרצה להשתמש בהוכחה ארכיולוגית לבירור ההלכה), שאדרבא, לר"ת מצו למימר שפסולים היו, כיון שכתבן באותו הסדר, ולכך נקברו בקברו, כדין ספרים פסולים שנקברין ונטמנין בקברו של צדיק. (כן הקשו התלמידים.)

זה כמה דורות שאין אנו יודעים הי ניהו דג החלזון, אפילו הצלחנו לשחזר ידיעה זו ע"י הוכחות טכניות מדעיות ומופתים ברורים, מכ"מ, לא תוכל ידיעה זו ליכנס עוד בכלל המסורה, וא"א לנו לפסוק בזה לדינא עפ"י ידיעה מדעית בלי מסורה הלכתית.

ויסוד זה העמיס רבנו [בשיעוריו בביהכ"נ מוריה] בכונת הגמי מגילה (יח.), לא הוּו ידעי רבנן מאי סירוגין, שמעוה לאמתא דבי רבי דקאמרה להו לרבנן דהוּו עיילי פסקי פסקי וכו'. לא הוּו ידעי רבנן מאי חלוגוגות, שמעוה לאמתא דבי רבי דאמרה וכו'. לא הוּו ידעי רבנן מאי סלסלה ותרוממך. שמעוה לאמתא דבי רבי דהות אמרה וכו'. וצריך להבין, מדוע לא חיפשו בלקסיקון לידע את פירוש המלות הקשות. אלא ודאי משמע אף מכאן דבעינן מסורה אף לזה – לפירוש המלות, בכדי לקבוע את זיהוי הצמח של החלוגוגות וכו', וחיפוש במילון – אין זה מסורה. ורק כששמעו מאמתא דבי רבי, ששימשה את רבי ושאר חכמי הדור, ומהם הוא שלמדה את פירוש המלות של לשונות אלו, רק אז נכנסה ידיעה זו (של פירוש המלות) בכלל המסורה אף אצל התלמידים.²⁷

תושב"כ ותושבע"פ

ובמסירת התורה מהרבי לתלמיד, הבדל גדול יש בין מסירת התושב"כ לבין מסירת התושבע"פ, דבמה שמסר משה רבנו את התושב"כ לישראל היה נקרא סרסור (בלשון הירושלמי מגילה, והובא

27. וכשהציע רבנו הביאור הזה בשיעורו (שבמוריה) הקשו לו השומעים תיכף מהמשך הגמי שמה, דלא הוּו ידעי רבנן מאי השלך על ד' יהבך. אמר רבב"ח זימנא חדא הוה אזילנא בהדי ההוא טייעא וקא דרינא טונא, וא"ל שקיל יהביך ושדי אגמלאי. והלא הטייעא נכרי היה, והיאך שייך לומר שיש כאן מסורה מת"ח. וכמדומה ל"י שלזה השיב רבנו תיכף ומיד, דאיתא בזוהר (לפי ויקהל) בקשר לפסוק את שבתותי תשמורו, שלא הבינו מ"ט כתוב בלשון רבים, עד שסח להם ההוא טייעא דהך לשון רבים מרמז לשבת דלעילא ולשבת דלתתא וכו'. הרי שהטייעא לא ר"ל איזה סוחר ישמעאלי, אלא כינוי הוא לת"ח, וה"נ י"ל בהך גמי דהכא.

סימן כה

שאלה: ט"ק האם ללבוש על הגופיה או על החולצה (העמד).

בשלחן ערוך סימן ח' סעיף י"א כתב דעיקר מצות טלית קטן על בגדיו שיראהו ויזכור המצוות ובמגן אברהם שם מביא מכתבי האר"י ז"ל דדוקא תחת בגדו, ואמנם לשון מוהר"ר חיים ויטאל ז"ל בשער הכוונות דהאר"י ז"ל היה לובשו על החלוק תחת לבגדיו, ונראה שעד כאן לא אמר אלא על החלוק, אבל יש להדר ללבוש על החולצה (העמד) ולא על הגופיה (וועסט) דהרי דלדעת המחבר יש ללבוש על כל בגדיו, דבזה הבגד ג"כ חשוב למצוה, וגם לדעת האר"י ז"ל דאינו לובש גוף הבגד על כל בגדיו ורק הציצית מבחוץ, מכל מקום גם לדבריו נראה שיש ללבוש על החלוק ולא מעל גופיה שעשוי לזיעה, ולא מיבעיא מעל גופיה קצרה שאינו מכסה כל כתפיו ואז הטלית קטן סופג הזיעה מהגוף, שאין זה הידור מצוה שטלית קטן העשוי למצוה יתלכלך מזיעה ומה גם שכיון שמועיל שלא יטנפו בגדיו מהזיעה אפשר שדינו כאפרקסותו שפטור, אף שלא מבואר לענין לפטור מציצית, מ"מ בוודאי יש בזה הידור מצוה וכמו שביארנו, אבל גם בוועסט שמכסה כל כתפיו מכל מקום לא חשיב בגד כל כך שמשמש כגופיה ולא חשיב בגד כ"כ וראוי להדר שיהא "בגד חשוב" לקיים בו מצות ציצית, ולכן כדאי ללבוש על החולצה שצריך למצות ציצית בגד חשוב, ולכמה פוסקים צריך בגד שמתעטפים בו רוב גופו או צמר ופשתים דוקא.

ויש להדר עוד בט"ק שיהא לבן ובלי לכלוך שהיו ביזוי מצוה בטלית קטן מלוכלך, ואף שקיום המצוה בחוטי הציצית, הלוא הידור מצוה בטלית נאה כדאיתא בשבת קל"ג ב' ובנזיר ב' ב', והיינו שהטלית גם כן מכלל המצוה לנאותו, והוא הדין שיש לזוהר שתהא נקי כראוי למצות ה', וכ"ש לפי דרכינו שמצותה על החולצה שתיראה ולא בפנים שיש לזוהר בנויה. (שבמכוסה אין מצות נוי וכמבואר ברמב"ם פ"א דתפילין הלכה י"ב לענין מצות שרטוט שאין נוהג בתפילין כיון שמכוסה, אבל האמת שגם בפנים כבוד למצוה שתהא תמיד נקי, וכ"ש בלי לכלוך שכעין בזוי מצוה, ויש להחזיק הט"ק גם כן נקי ונאה).

סימן כו

שאלה: האם יש הדור ללבוש התכלת המחודשת בציצית.

האדמו"ר מראדזין זצ"ל חידש והמציא הדג שלדעתו הוא החלזון וצבע ציצית בדמו, וכידוע לא הסכימו לו שאר גאונים בדורו אפילו להחמיר כן, רק מחסידי ראדזין נוהגין כן, ובזמן האחרון מצאו דג דומה וטוענים שזהו תכלת, ויש מחסידי ראדזין שטוענים שאינו התכלת שהכשיר האדמו"ר מראדזין כתכלת האמיתי, וכדהעיר על זה נכד האדמו"ר זצ"ל הרב ליינער, (ונדפס באוצרות ירושלים חלק מ"ר), ואברך אחד כאן בעל תשובה השיג תכלת ורצה ללבוש ציצית עם חוט אחד צבוע תכלת לצאת שיטתו.

והנה בעצם השאלה אם זהו תכלת או לא אנו לא נוכל להכריע, אבל בסוד תכלת שדומה לרקיע שמזהיר עיקרה בזמן שרואים השגחת אלוקים בגלוי, ובימי התנאים עוד זכו וראו ולכך נמשך, אבל מאז חשך ומדרכי אלקינו ית"ש הסתר תוך הסתר, ולכן התכלת נעלמה עד שיתגלה בביאת משיח צדקינו, ולא נראה שדוקא בזה"ז שאין הסתר כמוהו זכינו להתגלות התכלת, ושו"מ בישועות מלכו סימן א"ג' שהאר"י בזה שגם לדעת האר"י אין מקום לזה יעו"ש.

אמנם בזה לא קובעים הלכה, רק גאוני הדור הם שהכריעו ועל פיהם אנו נוהגין ולא חששו להחמיר כמוהו, וחוששני דמי שלובש בקהלה שלנו שלא נהגו להחמיר כן, כשהוא משנה עובר בלא תתגודדו, שאע"פ שאין קפידא שכשהוא צבוע בקלא אילן, מ"מ כיון שידוע שעושה לשם מצות תכלת, ודלא כמנהג יש לחוש ללא תתגודדו, ועיין במ"ב קל"א (ס"ק ו') שאם נופלין בימין והוא בשמאל עובר בלא תתגודדו, וכ"ש כאן דנראה לאנשי הקהלה כאן מזור ליחיד לנהוג שלא כדעת הסכמת הפוסקים, אסור לו לעשות כן, ואנשי ראדזין בקהלתם מותר, אבל כאן שלא שמעו מעולם על ציצית בצבע תכלת, לא נניח לאיזה מתחסד ללבוש כן בשעה שאינו אפילו מסורת אבותיו.

וכ"ק האדמו"ר מראדזין זצ"ל תמה מה איכפת לגאוני ישראל זצ"ל להחמיר לצבוע תכלת

גידל אמר רב ציצית צריכה להיות נוטפת על הבגד מאן היא דלרפי רפוי כמאן כראב"י דאמר בעינן על כנפי וה"מ בשעת עשיה, וכו', עכ"ל. והכוונה נראה שצריך שלא יהא מהודק לבגד אלא יהיה רפוי שיש הפסק אגודל בין הנקב לקשר. וכן מצאתי בספר "זכר אברהם" (גאב"ד לאחויא) סימן א', שפירש כן בהשאלות, ומוכיח דמ"ש תורה "על כנפי" לא בא ללמדנו ש"מקום הנקב" יהא על כנפי, והיינו שעד שיעור אגודל הוא כנף ולמעלה משיעור אגודל הוא "על כנפי" כיון ד"כנף" היינו חוד ריבוע הבגד וא"כ מקום הנקב בעומק אגודל על כרחך הוא כבתוך הכנף, אלא מה שאמרה תורה "על כנפי" היינו מקום הקשירה שקושרין על שפת חוד ריבוע הבגד ומה דצריך הפסק כשיעור אגודל הוא משום דינא דמעל כנפי ילפינן שמקום הקשירה יהא באופן שיהיו נוטפים על הכנף וזה בהפסק שיעור אגודל בין הקשר לנקב דאז הכנף והיינו זוית הריבוע מעכב הציצית מלידד למטה מהכנף, אבל אם הקשירה מהודק אין הכנף מורה על מקום הקשירה דגם בפחות משיעור אגודל במהודק יהא על הכנף, ונהיינו כיון שאין הכנף - זוית הריבוע מעכב מליפול הציציות ואנן בעינן "על כנפי" דהיינו שהכנף זוית הריבוע תחזיק הציציות נוטפות על הכנף ועל כרחך בעינן שיהא הפסק אגודל בין הקשירה לנקב דרפוי, ואז הכנף עושה שיהיו הציציות נוטפות על הכנף. ובזה מבאר שם היטב הסוגיא במנחות דף מ"ב יעו"ש.

וברם העירוני שבעיטור הביא דברי השאלות וגירסתו ד"כפיי כפוי" ולפי"ז ע"כ הכוונה עפי"ד המנהיג שפירש דינא שיהיו נוטפות על הקרן שלא יהא מהודק כל כך שיעמוד הגדיל כעץ ולא יפול על הכנף ועפי"ז יתכן לפרש אפילו כהעיטור דעושים ב' נקבים אלא דהעיקר שלא יהא מהודק כל כך שיעשה כעץ ולא יהא נוטף על הקרן. וא"כ אין מהשאלות ראה דצריך לעשות הפסק בין הקשירה להנקב, וגם לגירסתנו דרפי רפוי יש לדחוק, ולפרש דהכוונה שלא יהא מהודק כל כך עד שיעמוד כעץ ולא יהא נוטף על הקרן, ומ"מ מסברה נראה לפרש דרפי רפוי כפשוטו שיש הפסק אגודל, ועיין עוד בנשמת אדם (כלל י"א סק"ג) שמפקפק על הידוק הקשר לנקב ומביא מפ"ב דובחים דמיגו גיזו כה"ג, והחכמ"א נדחק ליישב דשאני התם דאמדתו קפיד קרא, והוא דוחק דסו"ס לישנא דהש"ס הוא מיגו גיזו, ועל פי זה אין להדק הקשר לבגד.

לצאת מכל ספק, ולא מצא לזה מענה, אבל חוששני שהורו לא לצבוע תכלת, שאנשים ידמו שמקיימין בודאי מ"ע דתכלת ויכוונו לכך, ויש חשש בל תוסיף לכוון עם ציצית בצבע אחר למ"ע דתכלת דליתא, ועיין ר"ה (כת:): ובריטב"א שם במתנות שנתערבו דחוששין לבל תוסיף אף מספק, וכ"ש כשלא יודעים לכוון תנאי שאינו אלא ספק. (ועיין בשאלות במנהגי הגר"ח מוולז'ין וצ"ל שיש נמנעים להניח תפילין דרכינו תם מספק מפני בל תוסיף ובל תגרע, ומביא כן בשם דברי חמודות, והוא הדין כאן יש לחשוש יותר שהספק לא מבוסס שזהו תכלת ומכוון למצוה).

ובלאו הכי ידוע שהתכלת שמצוי היום אינו ברור שזהו הדג שהשתמש בו האדמו"ר מראדזין וצ"ל, רק כאן בארץ ישראל רב אחד ז"ל בדק ומצא לדבריו דג מתאים עם הסימנים כמוהו, והחליט שזהו תכלת לשיטתו, ומנהיגו כהפוסקים שנקטו שלא לחוש שזה תכלת, ולמשנ"ת אנו מקפידים שלא ללכשו מחששות שונים, ועיין עוד מש"כ בזה בספר הלכות הגר"א ומנהיגו סימן ל', שעוררנו עוד חששות בזה, וא"כ יש לחוש ללא תתגודדו ללובשו בפרהסיא כיון שמשנה ממנהיגו. (וכ"ק האדמו"ר מראדזין וצ"ל טען שספיקא דאורייתא היא ולמה לא נחוש עכ"פ בספק לצובעו בתכלת, והשיב הגר"ד מבריסק וצ"ל דאימתי אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא רק אם כשיקיים המצוה עכשיו מספק, יצא בודאי חיובו, אבל כאן גם אם ילבש תכלת מספק, לא יצא מידי ספק, וכה"ג לא אמרינן ספיקא דאורייתא לחומרא, והוכיח כן מגמרא סוף ר"ה ואכמ"ל).

סימן כז

שאלה: הנהיגין בנקב אחד לבד בכנף הבגד אם להדק קשר הציצית לנקב.

הארכנו בזה בקונטרס מיוחד במצות ציצית הכולל גם ענין זה, ושם נתבאר דמהשאלות בפר' שלח (ס' קכ"ז) מבואר שצריך שלא יהא מהודק לבגד אלא יהיה רפוי שיש הפסק אגודל בין הנקב לקשר, והוא דאיתא בשאלות בפרשת שלח (סימן קכ"ז) וז"ל והיכא דרמא אגודל דגלימא או אריש קרנא פסול דתניא הטיל על הקרן או על הגדיל כשרה ראב"י פוסל בשתייהם מ"ט דכתיב על כנפי בגדיהם בעינן דתפיל פתיל עילווי כנף כמאן אזלא הא דאמר רב

גדל עמו, ולא נראה כן בחלזון שהציע האדמו"ר זצ"ל, עוד טען הרב הרצוג ז"ל שבדק ומצא שצבע התכלת נוצר בשעת בישולו ואין זה מראהו הטבעי, ולכן הציע דג אחר ששמו "ינטונה" ודומה לתכלת, ודחו דבריו שלא נמצא בארץ ישראל, וגם אין מראהו תכלת כשצובעים ממנו.

ולאחרונה מצאו מדענים ובני תורה, דג חדש בשם "מורקשי", ואף שלכאורה הצבע היוצא ממנו אינו תכלת, הנה עם השמש נראה מראה תכלת ממש, מלבד שאר הסימנים שזהו תכלת; נמצא בחול על שפת הים כדאיתא במגילה ו. על הפסוק "ושפני טמוני חול". דהיינו חלזון, וכן הוצאתו טוב כשהוא חי וכטבע חלזון כמבואר בשבת עה., וחי בתוך נרתיק ומלבושו גדל עמו, ונמצא בסולמא צור כדברי חז"ל, ולזה תמה כת"ר למה לא נחמיר לצבוע חוט אחד משמונה בהאי ואין תכלת בזה הפסד, דספיקא דאורייתא היא לצאת מ"ע דציצית עם תכלת.

והנראה לע"ד בזה שבחלזון לא נמסרו לנו כל הסימנים ועיקרו במסורת שנשכח מאתנו הרבה שנים, ובמקום שצריך מסורת ולא סגי בסימנים, אין צריך לחשוש לזה ואפילו להחמיר. ועובדא היא דבתוך מאה שנה היו ג' גילויים שמצאו חלזון כביכול, ומי יודע אם לא יתגלו עוד, וקבלה בידינו מהקדוש האריז"ל שתכלת דומה לרקיע לרמוז שאנו מונהגים בהשגחתו הגלויה, ובזמן המקדש שזכינו לניסים ממש אז התגלה לנו האפשרות לקיומה של המצוה, אבל מן החורבן ואילך שנתמעט והולך גילוי השכינה, ואדרבה בעו"ה איכא הסתר פנים אף התכלת נסתה, [וזהו שורש גניזת התכלת המוזכר בתנחומא ס"פ שלח], ואמנם אחר החורבן נמשך כמה שנים מפני המסורת שקיבלו, מ"מ כשבטלה לא חיפשנו לחדשה שהמסורת בטלה וכמ"ש, ורק בביאת משיח צדקנו כשיתחיל להתגלות כבוד ה' בעולמו יתגלה לנו החלזון לתכלת וכיצד צובעים בדמו.

ומצאו לזה רמז בפרשת ציצית גופא שנאמר "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם". היינו על עיקר מצות ציצית היא

שפיר יש בו חיוב ציצית. ועד"ז נראה נמי במש"כ בשאלתות של רבנו הגר"ח מוולאז'ין זצ"ל דט"ק שאינו גדול עד הברכיים אינו יוצא בו יד"ח ציצית, ואין יוצאין בו בשבת, וטעמא דמילתא, לפי דאולי בזמנו החולצות היו ארוכות, ואין יוצאין בכגד קטן כזה לרה"ר, אבל לדידן שיוצאין לרה"ר בחולצות וכדומה אזי אם יש בו כשיעור ציצית, דהיינו ששים ס"מ אורך וכן רוחב מלפניו [וג' רבעי אמה מאחוריו] נראה שראוי לצאת בו המצוה.

אבל קשה לי מה שאין מקפידים על לבישת "טלית קטן" שלא יהא מלוכלך, דלכאורה לא מקרי כגד כלפי השוק, דהא כה"ג אינו ראוי לצאת בו לשוק מחמת לכלוכו, והיה ראוי לחשוש שאינו יוצא בו מצות ציצית, וכ"ש שלא לצאת בו בשבת. (ועיין בה"ל ס"ס ט"ז, ולא דמי למלוכלך שאינו לובשו גם תחת בגדיו כבגד אלא למצוה).

ועוד בלאו ה"ט, מפורש בגמרא (שבת קלג) שטלית נאה בכלל הידור מצוה שנאמר "זה אלי ואנוהו" וזהו דאורייתא, וע"כ ראוי ליהדר ולהזהיר שהטלית קטן יהא נקי תמיד שיש בזה הידור מצוה, ועוד דאפשר שרק ככה"ג מקיים מצות ציצית, דחשובה רק באופן שראוי לצאת בו לשוק, והואיל ואם היה גלוי ומשמש לו כחולצה (העמד) היה מתבייש לצאת כן בשוק, יש לחשוש שלא מקיימין בו המצוה. ולפי"ז יש ליהדר כשיוצא לרה"ר בשבת שיהא הט"ק נקי.

סימן ה

מצות תכלת בציצית בזמן הזה

ידוע על האדמו"ר מראדזין רבי גרשון העניך ליינער זצ"ל שפירסם שמצא את דג החלזון ונקרא טינטפיש, ודרכו לזרוק מתוכו צבע תכלת כשרוצים לצודו, וחיבר ג' ספרים לבסס שיטתו, אך לא נתקבלו הדברים אצל רוב ישראל, וטעמם חדא דאיתא במנחות (מד.) שהחלזון עולה רק פעם אחת בשבעים שנה, ועוד תמהו דלפי המבואר במדרש פרשת כי תבוא, ובילקוט שמעוני (עקב תת"נ) נרתיקו

שיוצא שיש אומרים שצריך חוט שלם או שנים ולא יצא, וכה"ג אין חיוב מדין ספיקא דאורייתא לחומרא, ובזכרוני שהאדמו"ר זצ"ל בעצמו הביא סברא זאת בשמו של המהריל"ד זצ"ל, ואמנם אלו שנהגו כן מאבותיהם או רבותיהם אין להם ספק וממשיכים כן כדרכם.

ומה גם שיש לחשוש דעובר בבל תוסיף כשמפרש כוונת התורה במצות תכלת להאי שאינו תכלת, ואפילו בספק משמע בתוס' (ר"ה כח: ד"ה ומנא) גבי זריקת דם בנתערבו ניתנין במתנה אחת לניתנין במתן ד' דעובר משום בל תוסיף. (ועי' ריטב"א שם טז: וביתר ביאור בסוכה ל"א: דס"ל דבספק ליכא בל תוסיף), ולשיטתם א"כ אף אם עושה כן ומטיל התכלת משום ספק יש לחשוש לבל תוסיף אם אי"ז תכלת, וצריך להתנות להדיא שאינו מכוין למצוה אם אין בזה מצוה, ובכה"ג דוקא מותר.

אמנם צ"ב דאם גם בעושים מספק יש לחשוש לבל תוסיף א"כ איך אנו נוטלין אתרוג ספק מורכב למצוה הא יש לחשוש לבל תגרע, דאף שלוקח האתרוג משום ספק הא אם אי"ז אתרוג הרי לקח רק ג' מינים, וכשם שבספק יש בל תוסיף כן יש לחשוש לבל תגרע, ועי' בבאוה"ל סי' ל"ד גבי תפילין דר"ת (ועי' בזה לקמן סי' ט"ז), ונראה דכל מה דאמרינן דבספק יש חשש בל תוסיף היינו דוקא במצוות שעיקרן בחפצא כגון זריקת דם שיש על הדם מצוה להזרק, וכן בציצית דיש על הבגד מצות ציצית, ובזה אם משנה ומוסיף או מגרע עובר בלאו, אבל במצוות שענין עשייתן בגברא גופא, הרי אין שייך בספק בל תוסיף וכן בל תגרע כיון דהגברא עושה כן מספק, ולכן באתרוג שאין דין על האתרוג אלא יסוד המצוה הוא בגברא אין שייך בל תגרע, כיון דבא לקים את ספק חיובו. וביסוד זה מיושב מה שנתקשינו במועו"ז (ח"ו סי' נ"ב), עש"ה.

סוף דבר אין אני יכול להמליץ להשתמש בתכלת לכל אותם שלא נהגו כן, ומוטב לא לזוז ממנהגנו ולהמתין להתגלות כבוד ה' בביאת משיח צדקינו בקרוב!

"לדורותם", ואח"כ כתוב "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", ובתכלת לא נאמר לדורותם, רמז שלא בכל הדורות יהא התכלת מצוי. וכן שמעתי שאמר מרן הגריז"ס הגאב"ד דבריסק זצ"ל שגדולי ישראל בכל הדורות לא חיפשו תכלת דס"ל שלהשיג תכלת צריך מסורת, ואצלנו בעו"ה בטלה המסורת ולא חיפשו כלל.

ומה שטוענים למה לא נקיים מספק דאף אם אינו תכלת ממש לא הפסדנו, אבל לדברינו שמצוה מיוסדת על מסורת הרי בלי המסורת אין זה בגדר ספק כלל, ועוד דיעויין רש"י במגילה ו. שחלזון עולה מן הים להרים וצובעים בדמו תכלת, ולא שמענו בכל אלו שיוצא להרים. ואף דרוצה להחמיר לצאת מידי מכל ספק, הלוא מאידך מקיל בהא דמבואר בפסקי תוס' מנחות קי"ח שהמשנה נקרא הדיוט שעושה שתי תורות בישראל, ויש חשש איסור לא תתגודדו בכעין שני תורות בישראל. ובפרט דמסתבר דהקב"ה גלגל חסרון תכלת מפני השגחתו הנסתרת וכמ"ש לעיל, ועוד דאיכא ספק כיצד להטיל דאם יצבע רק חצי חוט תכלת, אמנם לרמב"ם (פ"א ה"ו) מהני, מ"מ להרבה פוסקים צריך דוקא חוט שלם בתכלת כדעת הראב"ד שם, או אפילו שנים כד' רש"י ותוס' והטור בסי' י"א, ואם כן לא הועיל כלל לדבריהם, וכן משמע בגר"א שחוששין לשיטה שצריך חוט שלם.

ולפי זה אזדא לה עיקר טענת הדורשים לקיים המצוה מספק, שרבינו הגה"ק רבי יהושע ליב דיסקין זצ"ל הוכיח מגמרא סוף ר"ה דבאיכא שני מקומות באחד תוקעין ובאחד מברכין, ילך למקום שתוקעין ואפילו ספק, שברכה רק דרבנן. ותמה מאי קמ"ל הגמ' דפשיטא שספיקא דאורייתא לחומרא עדיף ממצוה דרבנן, אלא מוכח מהכא דלא אמרינן דחייב לחומרא. אלא היכא דאם עביד יוצא מהספק, אבל כאן אפילו ילך למקום שתוקעין הרי רק ספק אם יתקעו בזה לא אמרינן ספק לחומרא, וכן העלה הפמ"ג (סי' קצ"ד א"א סק"ג) ואם כן הוא הדין כאן אפילו עביד תכלת בחצי חוט כמנהגם. אינו ברור

על זה מהפסוק זה קלי ואנוהו, ובכל כה"ג שפיר כתב הרי"ף דאין בהשלמת החפצא (בכדי לקיים את ההידור) משום איסור מתקן. משא"כ מאי דבעינן בציצית שתהא נוטפת על הקרן, אין זה רק בתורת הידור מצוה בעלמא, אלא בתורת קיום המצוה בשלמותה, ובוזה שפיר ס"ל להס' גן המלך דאף בכה"ג יש בעיא של מתקן מנא.

ועיין עוד מש"כ להלן (סי' ב') בגדון שיטת הרמב"ם שתכלת ולבן מהווים מצוה אחת, למרות מה שאין מעכבים זא"ז.

אין ממעטין אותו ביו"ט. אבל השתא דקיי"ל א"צ אגד, לאו כלום קא עביד, דהא אי אינקט כל חד וחד לחודיה נמי נפיק. הרי שמתבאר מדברי הרי"ף, דמאחר שהצורך לאגד הוא רק לכתחילה, ואינו מעכב בדעבד, אין בזה משום מתקן מנא אם יעשה את האגד ביו"ט. ועפ"י פשוטו, דברי הרי"ף עומדים בסתירה לדעת הגן המלך שהזכרנו.

אכן יש לחלק ולומר, דלרבנן דסברי דלולב א"צ אגד, מה שאוגדים אותו הוא בתורת הידור מצוה בעלמא, וכמבואר בגמ' סוכה (יא:), שהביאו

אוצר החכמה

סימן ב'

בדבר הטלת תכלת בציצית

וחדשים מקרוב באו ונהגו ללבוש טלית (של מצוה) צבועה בשאר צבעונים, והוא נגד המנהג המקובל, וכמבואר.

ב. שלא יהיו חוטי הלבן צבועים

ואע"פ שהרמ"א כתב שנהגו שלא לצבוע את חוטי הציצית אפי' אם הבגד צבוע, מכ"מ זה ברור, שאפילו צבעו החוטים באיזה צבע שהוא, אפילו בהיה הבגד כולו לבן, כדיעבד ודאי יצא ידי חובתו, שהרי מבואר להדיא בגמ' מנחות (מ.) דמי שצבע החוטים בקלא אילן ג"כ יצא ידי חובתו, דלא יהא אלא לבן. וממילא הי' נראה פשוט שאם יש בידו ספק תכלת, שבודאי יותר טוב להשתמש בו לצבוע בו מקצת מהחוטים, ולוותר על מנהגו של הרמ"א — שלא לעשות את חוטי הציצית רק לבנים, דמטעם ספיקא דאורייתא לחומר אודאי מחוייבים להשתמש בתכלת המסופקת, אולי יהי' בידו הקיום של מצות ציצית בשלמותה.²

א. שיהא הבגד לבן

הטור והב"י והמחבר (או"ח סי' ט' ס"ה) כתבו לחוש לדעת כמה מהראשונים, דמדרשת הכנף מין כנף ילפינן נמי שיש לעשות חוטי הציצית מצבע הטלית. והרמ"א גם בדרכי משה וגם בהגהה שם כתב שהאשכנזים אין נוהגים לעשות הציצית רק לבנים אף בבגדים צבועים, ואין לשנות. ועיי"ש במשנ"ב (ס"ק ט"ז) שהביא את דברי הט"ז, דבכדי לחוש לשתי הדיעות בזה¹ יש לדקדק שלא לעשות טלית צבועה בשום צבע אלא להשתמש דוקא בטלית לבנה, כדי שבזה שיהיו החוטים לבנים יצא י"ח שתי הדיעות.

ועפ"י קבלה יש בזה עוד טעם, שבספר דניאל (ז, ט) מצינו בתארו את הקב"ה היאך שהיה לבושיה כתלג חיור, ומבואר בספר חסידים שראה את הקב"ה במראה הנבואה שלו לבוש בטלית (של ציצית) לבנה, ולפיכך מן הנכון שאף אנו נעשה כן, ללבוש טלית (של מצוה) לבנה.

(1) ועמ"ש"כ בס' נפש הרב (עמ' כ') בענין זה.

(2) ומה שנדפס בס' קובץ תשובות (מהגרי"ש

אלישיב שליט"א) ח"א (סי' ב'), צע"ג, ומסתמא יש בזה איזה טעם הכמוס.

שעשה, אלא שחיסר מלקיימה בשלמותה. ועי' משנ"ב (סי' ל"ד ס"ב בבה"ל ד"ה יניח), דבדמים הניתנים במתן אחת במקום שהיו צריכים מתן ב' או מתן ארבע, אף דקיי"ל בזבחים (פרק ב"ש) דבדעבד כיפר, עכ"פ הר"ז עובר בבל תגרע, וזוהי תוכחת מגולה לאדם הרוצה להתרשל לפעמים במצוות עשה בדבר שהוא רק לכתחילה, עיי"ש. ולפי דברי הטו"א הנ"ל, זוהי הגדרת הך לאו דב"ת, שלא לעשות מצוות התורה בגרעון, ואינו נוהג אלא בכה"ג — בעושה לכתחילה באופן שכזה שרק יוצאים י"ח בדעבד.

ולפי דבריו הי' נראה לומר, דאף דקיימא לן כחכמים דרבי דתכלת אינה מעכבת את הלבן, מכל מקום, מי שיש בידו תכלת, ואינו מטריח את עצמו להטילה בבגדו, הרי יש בזה משום לאו דכל תגרע.

ה. ביסוד הענין דתכלת ולבן

עיי' ברמב"ם (פ"א מהל' ציצית ה"ג וה"ד), שאין בציצית שתי מצוות (אחת של תכלת ואחת של לבן), אלא הכל מהווה חדא מצוה. ובס' מעשה נסים (שאלה ה') הובאה בזה קושיית הדיין ר' דניאל הכבלי, דהלא הרמב"ם בעצמו כתב (כפ"ד מתפילין ה"ד) שתפילין ש"י ותפילין ש"ר מהוות שתי מצוות נפרדות, והראי' מדאינן מעכבין זא"ז. וכן כתב בהלכות לולב (פ"ז ה"ה), דד' מינים שבלולב כולן מהוות מצוה אחת, מדמעכבין זא"ז³ וא"כ, היאך כתב כאן שתכלת ולבן מהוות מצוה אחת, והלא מאחר שאינן מעכבין זא"ז, הול"ל שהן מהוות שתי מצוות נפרדות, כמו בתפילין של יד ושל ראש. ועמש"כ בזה הרמב"ם

חדא מצוה. [וכדעת ר' יהודה הסובר שתר"ת חדא מצוה היא י"ל דס"ל דהך קרא דובהקהיל את הקהל תתקעו וגו' איננה מצוה לדורות, אלא הוראת שעה בעלמא, ודורות משעה לא ילפינן, וממילא אין להכריח שום דבר מכח דין זה. ויל"פ דלזה נתכווננו שם בגמ' ערכין, ור' יהודה, סימנא בעלמא הוא. כלומר, שזה הי' רק להוראת שעה, ואין ללמוד ממנו שום דבר לדורות.]

ג. בדין ספק דאורייתא לחומרא

ובישיבות אומרים בשם הגר"ח ז"ל, דאין דין סד"א לחומרא נוהג אלא באופן שאנו מסופקים אם כבר קיים המצוה א"ל, או אם הוא מחוייב בעשיית המצוה א"ל, ועי"ז שיחמיר לעשות את מעשה המצוה יצא מידי הספק, ויהי' ודאי אצלו שכבר יצא י"ח.

אך בודאי מחוייב במצוה ויש לפניו אפשרות לקיימה מספק באופן שכזה שאפילו אם יחמיר על עצמו לעשות את המעשה מספק, עדיין יהי' עומד בספק אם באמת יצא בזה ידי חובתו או לא, בזה ל"א ספק דאורייתא לחומרא. ולפי"ז, ביש בדינו ספק תכלת, לא נימא בכה"ג דספקא דאורייתא לחומרא, שהרי אפילו יטיל אותם החוטמים הצבועים בבגדו, עדיין יהי' עומד בספק אולי לא קיים בזה כלום.

אכן עפ"י פשוטו נראה שסברא זו קשה היא מאוד, ועיין בספר גור אריה יהודה (לבנו של הגה"ק ר' מנחם זעמבא, הי"ד) סי' ז' וח', שכסברא הנ"ל הסביר הפרמ"ג בכונת המג"א (סי' קצ"ד), אלא שבר"ן לסוכה (מו:) מבואר להדיא דלא ס"ל הכי.

ד. בדין בל תגרע

ועי' תשו' בית הלוי (ח"א סי' מ"ב) שהביא סברא מחודשת מהס' טו"א בנוגע להגדרת הלאו דבל תגרע, דבמטיל ג' ציציות בבגד, או בחיסור פרשה מהתפילין, א"א לומר שעובר בבל תגרע, שהרי לא עשה כלום, ואין לאו זה נוהג אלא בעושה איזה מצוה בגרעון, כלומר, שקיים המצוה באופן

(3) וכמדומה לי שראיתי בשם הגאון בעל צפנת פענח שהמקור שבש"ס לכללו הזה של הרמב"ם הוא מדברי הגמ' ערכין (י.) ר' יהודה סבר תר"ת חדא היא, ורבנן סברי תקיעה לחוד ותרועה לחוד ותקיעה לחוד. מאי טעמא... ורבנן מאי טעמא דכתיב ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו, ואי ס"ד תר"ת חדא היא, אמר רחמנא עביד פלגא דמצוה וכו'. הרי שכך היו סבורים האמוראים, שאם אפשר לפעמים להיות זה בלא זה, אז הם לא מהווים

פשוטה, כפי שהבינו אותה בתחילת הסוגיא, דעי' גמ' מנחות (לח.) התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת, ושאלו ע"ז בגמ', לימא מתניתין דלא כרבי דתניא וכו', א"ר יהודה אמר רב אפילו תימא רבי, לא נצרכא אלא לקדם וכו', התינה לבן דאינו מעכב את התכלת, תכלת דאינה מעכבת את הלבן מאי היא... אמר רבא לא נצרכא אלא לגדרומין וכו'. ומשמע להדיא מדברי המקשן, דאילו לחכמים דרבי ניחא כולא מתניתין, בין בבא דרישא דהתכלת אינה מעכבת את הלבן, ובין בבא דסיפא דהלבן אינו מעכב את התכלת, ולא הוצרכו להעמיס ביאורו של רבא בסיפא דמתני' [דמיירי בגדרומין] אלא אם כן תרצה לבאר את המשנה אף אליבא דרבי, ואילו הרמב"ם שפסק כחכמים לא הי' לו להביא את ביאורו של רבא בהך מתניתין. אכן עי' לשונו בפ"א (הל' ד') שכתב, והתכלת אינו מעכב את הלבן, והלבן אינו מעכב את התכלת, כיצד הרי שאין לו תכלת עושה לבן לברו (והיינו כחכמים דרבי), וכן אם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת לברו כשר (והיינו דין גדרומין). והוא תמוה, דמה דחקו להרמב"ם להביא פירושו של רבא בסיפא דמתני', שלא נאמר אלא לפרש את המשנה אליבא דרבי, ואילו הרמב"ם שפסק דלא כרבי, הי' לו להביא את המשנה כפשוטה, וכפי שהבינה המקשן. אלא ודאי מתבאר מזה דבתחילת הסוגיא הבין המקשן כרש"י ותוס', שהתכלת והלבן מהווים שני חלקים נפרדים מעצם המצוה של הציצית, ורק אליבא דחכמים אפשר לומר דבהטיל רק חוטי לבן או רק חוטי תכלת שקיים רק את חציה של המצוה, ושיש בידו עכ"פ קיום של מצות הציצית שלא בשלמותה. [ואילו אליבא דרבי אין בידו אף מקצת קיום של כלום].

אך לפי המסקנא שחידש רבא שיש מקום לבאר לשון המשנה דמיירי בדין גדרומין, ממילא יש כבר מקום לבאר אחרת את שיטת חכמים דרבי, וכנראה דכן סובר הרמב"ם, דעיקר המצוה הוא בהטלת ד' חוטי הלבן. אלא שיש פרט נוסף הנצרך בכדי לקיים את המצוה בשלמותה,

בשורש י"א בספהמ"צ, ובתשובת הר"ר אברהם בנו של הרמב"ם בס' מעשה נסים שמה. ומרבנו ז"ל שמעתי בזה בבאור כונתו, דהנצי"ב בבאורו לשאלות (פ' שלח) כתב, שיש מחלוקת יסודית בין הרמב"ם והראב"ד מצד אחד לבין רש"י ותוס' מצד השני בהבנת ענין התכלת. דלדעת רש"י ותוס' (בגמ' מנחות ר"פ התכלת) שחציין של החוטים צריכים להיות תכלת, חזינן שאלו הן שני חלקי המצוה, ולפי דעת החכמים שתכלת אינה מעכבת את הלבן, כתבו התוס' שמה (בד"ה התכלת) שיש מקום לפרש שרק צריכים להטיל ב' חוטים שהם ארבעה, דמה ירויח אם יטיל ד' חוטי לבן שהם שמונה, הלא אין צריכים רק ב' חוטי לבן ולא כל ארבעתן. אך לדעת הרמב"ם והראב"ד, אין ענין התכלת שהיא מהווה חלק-עצמי מגוף מצות הציצית, אלא כך הוא גדר הדין, שמצות ציצית ענינה — ד' חוטי לבן שהם שמונה, אלא שיש מצוה לעשות פתיל, דהיינו הכריכות שבחוליות, וכפרש"י עה"פ דור עיקש ופתלתל, דהיינו צודריי"ט בלע"ז, דענין הפתיל היינו הכריכות, והתכלת נצרכת היא עבור הכריכות, וכדכתיב בקרא — ועשו להם ציצית וכו', ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, כלומר, דעיקר מצות הציצית הוא בהטלת ד' חוטי הלבן, אלא שיש פרט נוסף שנאמר בכדי לקיים את המצוה בשלמותה, דהיינו — שיעשו כריכות באמצעות התכלת, ועי' רמב"ם שכתב להדיא (פ"א ה"ט) שעיקר דין הכריכות, וכל הקפידות שנוכרו בגמ' בקשר לכריכת החוליות, הכל נאמר רק בזמן שיש שמה תכלת. [וכ"ה בתוס' מנחות (לט.) ד"ה לא יפחות.] ולפיכך ס"ל להרמב"ם והראב"ד דסגי בחוט אחד של תכלת, דלא בעינן לה להתכלת אלא בכדי לאפשר עשיית הכריכות, לקים את הפרט הזה של המצוה של פתיל. אלא דבהכי פליגי — בנקודה אחת, אי בעינן חוט אחד שלם או שבחציו של חוט אחד נמי סגי, אבל בהבנת עיקר ענין התכלת, אמרו שניהם (הרמב"ם וראב"ד) דבר אחד.

ולפי"ז שפיר מיושבת תמיהת הר' דניאל הבבלי, דאף דסובר הרמב"ם דאין התכלת והלבן מעכבין זא"ז, לא הביא את דין המשנה כפי

לאו דבל תגרע מטעמים פוליטיים.

והנה לפני כמה שנים דקדקו חבורה של בני תורה מעיה"ק אפרת אחר בירוריו של הגרי"א הרצוג ז"ל בענין החלזון, והמציאו מה שלפי דעתם היא ודאי תכלת. ואפילו לאלה המהססים בטבעם בדברים מחודשים, ואפילו לאלה הטוענים שכבר נפסקה מאתנו המסורה בזיהוי החלזון (עי' מש"כ בזה בס' נפש הרב עמ' נ"ג), מכ"מ בודאי מחוייבים הם להודות שעכ"פ מידי ספק לא יצאה התכלת הזאת החדשה, וא"כ, לפי פשוטו בודאי עלינו להשתמש בה כל מי שיש בידו האפשרות, מטעם הך חששא דב"ת, וכאמור. ובאמת, ליכא חובה ללבוש בגד עם ד' כנפות אלא שמדת חסידות היא, בכדי להתחייב במצות ציצית. וע"פ פשוטו הי' נראה לומר דמי שיש בידו האפשרות להטיל תכלת בבגדו ואינו עושה, מוטב הי' אילו לא הי' לובש בגד של ארבע כנפות בכלל, דבמה שלא מתלבש בד' כנפות הרי איננו מתחייב במצוה זו, ואילו הלובשו ואינו מטיל בו תכלת, הרי"ז עובר כבל תגרע.

ז. במנין חוטי התכלת

והנה הראשונים נחלקו במנין חוטי התכלת [כאשר כבר הזכרנו למעלה], שלדעת רש"י ותוס' (למנחות) מטילים ב' חוטי תכלת שהם ארבעה, ולדעת הראב"ד — חוט אחד ארוך מן הארבעה, ולדעת הרמב"ם — רק חוט אחד מהשמונה צובעים בדם החלזון. ועי' תוס' כתובות (מ.) ד"ה כגון, שכפלו דבריהם בזה גם לענין כלאים בציצית, דעל שני חוטים אמרינן הותרה, ועל שני חוטים דחוייה, עיי"ש בדברי ר"ת. וכן עי' משנ"ב סי' ט' סק"ז, ומחבר סי' י"ב ס"א לענין גרדומין, שהביאו דעת הר"ת בזה להלכה, דתמיד עושים ב' חוטי תכלת וב' חוטי לבן. וכן עי' משנ"ב סי' ט' סק"ד בשם המלבי"ם, דבשני חוטים ממין הבגד (שנעשה משאר מינים) ושני חוטים מצמר, שפיר דמי, דב' חלקים נפרדים הם במצות הציצית, ב' חוטי הלבן, וב' חוטי התכלת. ועפ"י פשוטו הי' נראה שלבני אשכנז שנמשכים תמיד אחר שיטות בעלי התוס'

והיינו — שיעשה הכריכות עם התכלת, אבל פרט זה אינו מעכב בעיקר מצות הציצית, והיינו דקתני ברישא שהתכלת אינה מעכבת את הלבן. אבל בס"פא כבר א"א לומר כפשוטו, שאם רק עשה את ההידור של הכריכות והפתיל ולא הטיל את ד' חוטי הלבן שמכ"מ יש בידו מקצת קיום, דאין לזה משמעות של כלום, דהיאך אפשר לקיים הידורים מבלי לעשות את עיקרה של המצוה, ולפיכך הביא הרמב"ם את ביאורו של רבא, דסיפא דמתני' בא ללמדנו דינא דגרדומין, אפילו אליבא דחכמים דרבי. (עיי"ש בהעמק שאלה הנ"ל.)

ולפי"ז בודאי א"א לומר שתכלת ולבן מהוות שתי מצוות נפרדות מדאין מעכבין זא"ז, דא"א לומר שהלבן אינו מעכב את התכלת, וכאמור, ונמצא שבודאי יש כאן רק חדא מצוה של לבן, ואשר נאמר בה פרט זה של כריכות ופתיל בכדי לקיימה להך מצוה בשלמותה. וממילא נראה פשוט שאם נתפוס כהבנת הטו"א הנ"ל בגדר הלאו דבל תגרע, דהיינו, כל שמקיים מצוה בגרעון, כלומר, שעשה מצוה לכתחילה באופן שמקיימים אותה רק בדעבד, א"כ במטיל לבן בלי תכלת בודאי יעבור כבל תגרע.

ו. עשה דוחה לא תעשה

אכן אם אין בידו תכלת בודאי צ"ל או שאין בזה בכלל איסור בל תגרע, שהרי אין בידו הברירה לקיימה להמצוה בשלמותה; א"נ י"ל, דאף דשפיר יש בזה משום ב"ת, מכ"מ עדל"ת. אבל עכ"פ ביש בידו תכלת, שוב א"א לומר שעדל"ת, שהרי אפשר לו לקיים את שניהם, וכללא כ"ל (מנחות מ.), כל מקום שאתה יכול לקיים את שניהם וכו'. וממילא נראה פשוט שכל שיש בידו ספק תכלת בודאי מחוייב הוא להטילה בציציותיו כדי שלא יעבור אלאו דבל תגרע. ומה שנמצא כתוב בשם הג"ר יצחק אלחנן ז"ל, שאף שהי' סבור שהתכלת של האדמו"ר מראדזין הי' בה ממש, מכ"מ מיאן מלהשתמש בה מטעמים פוליטיים — הוא דבר תמוה מאוד, דהלא אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ד', ואיך הותר לאדם לעבור אפילו על ספק

שמספר הכריכות שבכל חוליא לא יהיו פחות מז' ולא יותר מי"ג, ועל כן נהגו לעשות ז', ח', י"א, וי"ג, שהמספר הכי-קטן הוא זי"ן, והמספר הכי-גדול הוא י"ג. אך בזמן דאיכא תכלת, שאז צריכים לדקדק היטב בכריכות, אשר זהו הדין של פתיל הנזכר בקרא, אז מסתמא צריכים לנהוג כדעת רוב הראשונים לעשות לכה"פ ז' חוליות, ולעשות בין כל חוליא וחוליא קשר גמור של קשר ע"ג קשר, [כמנהגנו בזה"ז, דמ"ט נשנה את זה], ובכל חוליא יהי מינימום של ג' כריכות [וכמבואר שם בגמ' לעיל — וכמה שיעור חוליא, כדי שיכרוך וישנה וישלש]. ובודאי אם יעשה ז' חוליות, ובכל אחת ז' כריכות, יצא בזה לכו"ע, אך הרבה פעמים אין החוטים די-ארוכים לעשות מ"ט כריכות יחד עם ט"ז קשרים (כלומר, ח' פעמים קשר ע"ג קשר, וכנ"ל), ולכתחילה מן הנכון שיהא חלק הכריכות כשליש מאורך החוטים, וחלק הענף שני שלישים. אכן אם יעשה לכה"פ החוליא הראשונה עם ז' כריכות, ושאר החוליות עם ג' כריכות, ירויח בזה במקצת, דמעיקר הדין סגי בחוליא אחת לעיכובא, והוספת ד' הכריכות הנוספות שבחוליא הראשונה לא יגרום למעט כ"כ את אורך החוטים.

ט. בסדר חילופי כריכות חוטי התכלת והלבן אלא שבסדר כריכת התכלת והלבן באלו החוליות נחלקו הראשונים טובא, דלדעת הרמב"ם רק הכריכה הראשונה והאחרונה [מאלו הכ"א (או המ"ט) הכריכות שבז' החוליות] של לבן הן, ושאר י"ט (או מ"ז) הכריכות יהיו כולן מתכלת. ודעת הראב"ד בהשגות (שמה) שהכריכה השלישית והחמישית והשביעית והתשיעית וכו' כולן לבן הן, ודעת התוס' (הנ"ל) שהחוליא הראשונה עושים מלבן, ואח"כ חוליא שניה של תכלת, חוליא

דומה לרקיע, וכל המספרים של שבעה וי"ג הכל הוא כנגד ז' הרקיעים וכנגד ו' האוירים שביניהם, אשר בצירופם יחד יש י"ג, וממילא בזמן דליכא תכלת, א"צ לדקדק כ"כ ברמזים אלו שכנגד הרקיעים.

[וכמש"כ הרא"ש בתשובה שאנו תופסים שהר"ת והר"י גדולים היו בחכמה ובמנין יותר מאשר הר"ף והרמב"ם], א"כ יש להם לנהוג אף כאן כדעת בעלי התוס' להטיל שני חוטי תכלת ושני חוטי לבן. ואף שהובא בשם הגר"א שהי' משוכנע שבודאי אין הלכה בזה כרש"י ותוס', אלא שלא הכריע אם כהרמב"ם או כהראב"ד,⁴ בודאי אלה הנוהגים תמיד כדעת הגר"א, יש להם לנהוג כן אף בנדרון זה, אבל לרוב העולם שלא קבלו על עצמם לנהוג תמיד כשיטות הגר"א, מסתמא יש להם לנהוג כהכרעת השו"ע והמשנ"ב ושאר האחרונים בזה, שנמשכו אחר דעת רש"י ותוס'.

ח. במנין החוליות והכריכות

והנה בדבר מנין הכריכות והחוליות, ע"י בס' דברי אליהו (סוף פ' שלח) בשם הגר"א שמשמע מדבריו דכך צ"ל תמיד — ל"ט כריכות בד' חוליות של ז', ח', י"א, וי"ג, ועיי"ש בטעם הענין בזה. ועפ"י פשוטו הוא צע"ג, דאיתא בגמ' מנחות (לט.) שהפוחת לא יפחות משבע (כנגד ז' רקיעים), והמוסיף לא יוסיף על י"ג (כנגד ז' רקיעים וו' אוירים שביניהם), ונחלקו הראשונים בהבנת דברי הגמ', אי קאי אמספר הכריכות הנצרכות בכל חוליא, או אמספר החוליות. ואף שרוב הראשונים הבינו דקאי אמספר החוליות,⁵ אין מנהגנו כן בזה"ז, שכבר הבאנו לעיל בשם התוס' והרמב"ם, שבזמן שאין מטילים תכלת, אין צריכים לדקדק כ"כ בעניני הכריכות,⁶ ונהגו לדקדק לנהוג כדברי רש"י (בפי' עה"ת) שעושים ה' קשרים בציצית, ומבואר בגמ' (לח:) שיש לעשות קשר על כל חוליא וחוליא, וממילא, מאחר שעושים ה' קשרים, מן ההכרח שיהיו שמה ד' חוליות [בין ה' הקשרים], ובאלו ד' החוליות נהגו כדעת הראב"ד,

(4) ע"י בס' הלכות הגר"א ומנהגיו, (להר"מ שטרנבוך, שליט"א), עמ' ל"ה.

(5) עיי"ש בתוס' (לט.) ד"ה לא יפחות, ובס' כליל תכלת הנ"ל, סי' ל"ה ול"ו.

(6) וכמש"כ שם התוס' בטעם הדבר. שהתכלת

מכריכה הראשונה והאחרונה], אבל אם כבר הכרענו (עבור האשכנזים) לנהוג כדעת רש"י והתוס' לעשות את חוטי הציצית חציין לבן וחציין תכלת, א"כ, הרי שאין אנו תופסים לדינא כסברת הרמב"ם הנ"ל [שכל עיקר ענין התכלת הוא רק עבור הכריכות] וא"כ אולי י"ל שמש"כ התוס' (כדעת הראב"ד במקצת) שמחליפים לעשות בסרוגין את מקצת מן הכריכות של לבן ואת המקצת מן התכלת, דהיינו ג"כ לפי שיטתם, וא"כ אולי יש לנו לנהוג בדוקא כדעת התוס' (או כדעת הראב"ד) אף בנוגע לעשיית הכריכות, בכדי שלא תהיה סתירה בהנהגתנו.

אכן נראה שאין זה מוכרח, דאף דלא קיי"ל כדעת הרמב"ם הסובר שכל עצם ענין התכלת הוא רק בכדי לעשות את הכריכות, מכ"מ עדיין י"ל עפ"י לישנא דקרא — ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת — דהכריכות צריכות להעשות בעיקר עם התכלת, ופשוט. ואצל כמה מן הראשונים מצינו שכתבו שבזמן שאין שמה תכלת א"צ בכלל לעשות חוליות. (עי' בס' כליל תכלת הנ"ל סי' מ"ב, והע' ס"ד שם).

שלישית של לבן וכו' בסירוגין, וכסברת הראב"ד, אלא שלדעת הראב"ד עושים הכריכות בסירוגין (בין לבן לתכלת), ואילו לתוס' — עושים את החוליות בסירוגין. והנה על מחלוקת זו כמובן, אין לנו כלל מסורה היאך לנהוג והיאך להכריע, ואין דברי התוס' בזה שיטה ידועה ופופולרית אצלם, כאשר מצינו בנוגע לשיטת התוס' בקשר למנין חוטי התכלת, שהובאה דעתם זו בכמה מקומות בתוספות, ובמחבר ובמשנ"ב, וכנ"ל, ועל כן הי' נראה לדינא לסמוך יותר על דברי הרמב"ם, שהרי בכס"מ שמה (פ"א ה"ז) הביא את דברי הרמב"ם בתשובה לחכמי לונל, שכתב שכן מצא בחיבורו של הגאון ר' שמואל בן חפני [וכעת נדפס החיבור ההוא בסוף הס' כליל תכלת להר"א טברג, שיחי']. ומסתמא היא מסורת יותר קדומה מאשר מש"כ התוס' בנושא הזה.

ואף שיש מקום לבעל הדין לטעון ולומר, דדעת הרמב"ם הנ"ל עפ"י דברי הגאון הוא באמת לשיטתו במנין החוטין, דאיהו ס"ל דאין התכלת חלק-עצמי ממצות הציצית, אלא שרק באה בכדי לקיים על ידה מצות הפתיל והכריכות, ולפיכך הוא דס"ל דכל הכריכות נעשות בהתכלת [חוץ

סימן ג'

בדין ספק ברכות להקל

מברך עליו מפני שהוא ספק דאורייתא, ועל ספק דאורייתא מברכין וכו'. ונכפלה פלוגתתם פעם שני' בפ"ו מסוכה הי"ג. ועי' כס"מ להל' מילה שהביא תשובת הרמב"ם בזה לחכמי לונל בביאור שיטתו.

א. בגדר תקנת יו"ט שני בזה"ז

והנראה לומר בזה, דהר"מ והראב"ד לשי' אזלי בביאור סוגיית הגמ'. דהנה יעויין בר"מ פ"ו מיו"ט הי"ב, היו לפניו שתי כלכלות של טבל ביו"ט ראשון אומר אם היום חול, תהי' זו תרומה על זו וכו'. ולמחר בשני תוזר ואומר, אם היום

בשבת (כג.). המדליק נר של חנוכה צריך לברך ... אקב"ו להדליק נר של חנוכה, והיכן ציונו, רב אויא אמר מלא תסור וגו' ... מתיב רב עמרם הדמאי ... מפרישין אותו ערום ... ואי אמרת כל מדרבנן בעי ברכה, הכא כי קאי ערום היכי מברך ... אמר אביי ודאי דדבריהם בעי ברכה, ספק דדבריהם לא בעי ברכה. והא יו"ט שני דספק דבריהם הוא ובעי ברכה וכו'. ומשמע דדוקא ספק של דבריהם לא בעי ברכה, אך ספקא דאורייתא בעי ברכה. ועי' ר"מ פ"ג ממילה ה"ו, דאנדרוגינוס אין מברכים על מילתו, מפני שהוא אינו זכר ודאי. והשיגו שמה הראב"ד אם אנדרוגינוס ספק.

הרב שלמה אליהו מילר רה"כ ואב"ד דכולל טאראנטא

אודות התכלת החרשה

לגבי נטילת נשמה, והצבע שעושים הלא גם לדבריהם הוא טוב ומועיל גם שעה או שעתיים אחר המיתה, וא"כ גם מזה מוכח שאין תכלת שלהם תכלת של הגמ'.

גם יש להעיר מדברי תשובת ר"א בן הרמב"ם בברכת אברהם ליישב דעת אביו דחובל וחולב חייבים משום תולדות דדש, אף שאין דישה אלא בגדו"ק ומה"ט ליכא חיוב דישה בחלזון כמפורש בגמרא, וביאר דדישה ממש בעינן גדולי קרקע אבל תולדות דישה אי"צ גדו"ק. וכפי הנראה נטילת הריר מן החלזון אינו דישה ממש, ולכל היותר הוי תולדות דישה אשר אי"צ בהן תנאי גדו"ק לדעת הרמב"ם.

והנה יש מחלוקת הראשונים כמה חוטין בעינן לתכלת, א' משמונה או ב' משמונה (דהיינו א' מד' חוטין שבציצית), או ד' חוטין מח' (דהיינו ב' חוטין שלמים תכלת וב' חוטין לבן). והנה לדעת הרמב"ם דבעינן פתיל א', עי' אור שמח ריש הלכות ציצית שכתב בדעת הרמב"ם דחוט א' חציו תכלת וחציו לבן דלצובעו כולו תכלת א"א דפתיל א' ולא שנים. ונראה כוונתו דלהרמב"ם דפתיל הכוונה א' א"כ הוי כל תוסף כשצובע ב' חוטין [מן הח' חוטין דהיינו חוט שלם], וא"כ אם התכלת כשרה ועושים יותר מחוט א' לדעת הרמב"ם אסור והוי כל תוסף, אבל בזה שכתבנו שהתכלת פסולה הרווחנו שלא עברו על כל תוסף לדעת הרמב"ם.

לכבוד ידידי ר' מנדל זינגר שליט"א

אודות התכלת החרשה כבר הייתי שם במקום שעושים התכלת ולדעתי כל מש"כ בזה אין שום הוכחה שזהו תכלת, אדרבה יש ב' ראיות גדולות שאינה תכלת. א', דבגמרא ורמב"ם מבראר שיש בדיקה להבחין בין תכלת לקלא אילן, ומה שעושין תכלת החדשה הוא ממש קלא אילן אלא שעושים את זה ממין "מורקס" ומשנים הריר עד שיהא דומה ממש לקלא אילן ואין שום חילוק ביניהם באופן כימי וע"כ א"א להיות שום בדיקה להבחין ביניהם, וכל מה שדחו ראייה ברורה זו אין בו לא טעם ולא ריח.

ב', מה שעושין היום שאחר שבירת קצת מן הקליפה הם חותכין קצת מן החי וטוענים שכן מצאו הרבה כזה בחפירות מימים קדמונים, הנה בגמרא מפורש שמלבד איסור צידה ליכא שום איסור בפציעת חלזון ובנטילת הצבע, ובאופן שהם עושים הלא הוא גזיזת דבר מן החי שלכל הדיעות הוי מלאכה מן התורה בשבת כמו הסרת ערלה מן החי, וחייב או משום נטילת נשמה, או משום גזוז לפי"ד הש"מ בכתובות, וא"כ מפורש שמה שהם עושים אין זה באופן שעושים תכלת.

גם מפורש בגמרא שאופן פציעתו הוא באופן נטילת נשמה, אלא שאינו מכויין לנטילת נשמה והוי מקלקל או פס"ר דלנ"ל

להתירו מה"ת, משא"כ לדעת הרמב"ם דמה"ת סד"א לקולא, א"כ בביהש"מ עדיין מותר מה"ת וא"כ לא חל עדיין הנדר וא"א לו להתירו עדיין. אולם למש"כ החו"ד בסימן ק"י דהרמב"ם לא ס"ל דסד"א מה"ת לקולא רק בספק איסור, דמה"ת דוקא ודאי אסור, אבל לענין קיום מצות מחויב לקיים באופן ודאי וספק קיום מצוה גם לרמב"ם אינו פוטר חיובו. וא"כ אף לדעת הרמב"ם אם יטיל ספק תכלת עדיין נשאר בחיובו מה"ת, וא"ש סברת הגר"ח דליכא חיוב לעשות דבר שאף אחר עשייתו נשאר החיוב עליו, ואף שיש ראיות מכמה פוסקים דלא ס"ל כסברת הגר"ח, וגם האדמו"ר מראדזין ז"ל כבר דן על סברא זו, מ"מ עיקר הסברא סברא ישרה וא"א לדחותו בקל.

ומה שטוענים שמצאו מיני המורקס בחפירות, יתכן מאד שהיה צבע ארגמן אשר עד לפני כ"ד שנה לא ידעו שיש אופן לשנות הצבע ולעשותו קלא אילן ממש, א"כ י"ל גם בימים קדמונים לא ידעו מזה אלא שעשו מזה צבע אחר. ובפרט שכבר כתבתי שלפי הראיות שהביאו גם בימים קדמונים היו עושים באופן שהם עושים, וא"כ הוי מלאכה דאורייתא כמו הסרת ערלה מן החי. ועיין בן איש חי בספרו בן יהודיע על ב"מ דף ס"א שכתב ע"פ קבלה מדברי האר"י ז"ל דגוון קלא אילן יש לסט"א אחיזה [ורק בתכלת כשרה אין לו אחיזה], וע"ש שהאריך בזה, א"כ לדעתי שזה הקלא אילן יש קפידא על פי קבלה בדוקא שלא להשתמש בגוון זו שיש בו אחיזה לסט"א. מלבד הטעם ע"פ הלכה שאינו בגוון דכנף, דאם אינו תכלת בענין לכתחילה שיהיו

גם ראיתי שאחד מן המחזיקים בתכלת החדשה דחה דברי הגר"ח ז"ל שאמר דמצד סד"א לחומרא ליכא חיוב לעשות מעשה שהוא ספק מצוה. והיה סבור שסברת הגר"ח שבכל ספק מצוה ליכא חיוב סד"א לחומרא, ודחה דבריו מדברי הר"ן דגם בבהש"מ מחויב ליטול לולב ואתרוג אף דלא הוי אלא ספק מצוה. ולא הבין כלל סברת הגר"ח ואינו ענין כלל לדברי הר"ן. והי' לו לזכור הגמרא גברא רבה אמר מלתא אין מזניחין אותה. סברת הגר"ח הוא במצוה שמחויב בתורת ודאי, ויש לפניו אופן לקיימו מספק, ואחר שיקיים מספק עדיין נשאר מחויב בדבר מדין סד"א לחומרא, א"כ ליכא חיוב מה"ת לעשות דבר שאף אחר עשייתו נשאר החיוב לעשות מוטל עליו. ואינו דומה כלל לדברי הר"ן דבבהש"מ יש חיוב מספק וע"י עשייתו הוא פוטר עצמו מן החיוב ולא נשאר שום חיוב עליו.

ובעיקר סברת הגר"ח נראה דתלוי בפלוגתא דרמב"ם ורשב"א אי סד"א מה"ת לחומרא או מדרבנן לחומרא, דלדעת הרשב"א דמה"ת לחומרא א"כ אם יטיל ספק תכלת בבגדו עדיין נשאר חיוב מצוה עליו מד"ת מדין סד"א לחומרא, וכיון דלא יפטר מחיוב על הטלת ספק תכלת ליכא חיוב עליו להטיל בבגדו ספק תכלת. אולם לדעת הרמב"ם דסד"א מה"ת לקולא, א"כ י"ל ע"י הטלת ספק תכלת נפטר מחיובו מה"ת ושפיר י"ל דחייב מה"ת להטיל ספק תכלת בבגדו לפטור חיוב תכלת שעליו. וידוע תשובת הר"ן לענין להתיר נדר בביהש"מ של יום חלות הנדר דתלוי בפלוגתא הנ"ל דלדעת הרשב"א דסד"א מה"ת לחומרא כבר חל הנדר ויכול

הציצית כגון הכנף ואין עושים רק ציצית לבנים וכמ"ש הרמ"א סימן ט' ס"ה אף בשאר גוונים של בגד ומה"ט מדקדקים לעשות טלית רק גוון לבן כיון דאין עושין ציצית רק לבנים.

הנהגה בעיקר מה שדוחקים המדעים בזה מפני שלא ידוע שום מין אחר וע"כ צריך

סוף דבר לדעתי יש קפידא בדוקא שלא להשתמש במין תכלת החדשה הבאה מן ה"מורקס".

הנהגה בעיקר מה שדוחקים המדעים בזה מפני שלא ידוע שום מין אחר וע"כ צריך

לידת משיח לאחר העלם של כ"א יום

הנה כתבו הספרים הק' דביום ט"ב הוא לידת המשיח בבי"א ואמן, והג' שבועות המה לא כ"א יום רק כ"ב יום עם ט"ב ועי' בבני יששכר שכתב כן, והענין מפני מה בחרו חז"ל הק' דוקא סכום כ"ב יום ימי ענוי ויום האחרון ט"ב הא לידת המשיח בבי"א, נ"ל כן, דכל הענין הנ"ל מורה שבזה העולם השפל מוכרח להיות ברישא חשוכא והדר נהורא והוא בחינת עיבור שהם ימי צער ולידה שהוא אח"כ שמחה, ובחרו חז"ל כ"א יום ימי חשכות שהוא זמן המועט שבמועט מכל מיני ברואים מזמני העיבור שמשתהה והוא התרנגולת, ועי' בבכורות (דף ח') שחשבו חז"ל כל העיבורים כל של הברואים ובחרו חז"ל רמו לאלו הימים ימי צער להתגולל בעפר ימי עיבור התרנגולת שלא להרבות בימי צער של ישראל הק', והתבונן שבתרנגולת יש ב' ענינים ימי העיבור שהוא כ"א יום ואח"כ מתחיל ענין חדש שמולדת ביצה אחת בכל יום ויום לא רק הביצה הראשונה, והכ"א יום עד ט"ב המה כעיבור התרנגולת ולידת ביצה ראשונה, ואח"כ ביום הכ"ב מולדת עוד ביצה א' ביום א' לבד והוא המורה על העתיד שאז לא יהי' הכל בבחי' חשוכא והדר נהורא רק בנקל הכל לכן ט"ב הוא יום הכ"ב, ואז נולד המשיח להורות שאז יהי' בלא צער גדול מקודם.

וזה מרומז במה שדרש ר"ג (בשבת ל:) עתידה אשה שתלד בכל יום, ולכאורה מה הוא השמחה הגדולה, אבל הוא להורות שהשמחה יהי' תמיד בלי צער גדול מקודם, ונפיק אחוי לי' תרנגולת ר"ל שברא השי"ת בעולמו בריאה שנראה ממנה בעוה"ז שהוא בבחינת ברישא חשוכא עיבור כ"א יום וגם [ענין] העוה"ב שגם ביום הכ"ב יולדת בלי צער גדול מקודם, וכן כל הני דשם עתידין אילנות שמוציאים פירות בכל יום גלוסקאות וכלי מילת מורים שלעתיד המקוה יהי' השמחה בשלמות בלי צער ויגון מקודם.

(אור גנוז)

הרב ישראל טווערסקי
בית מדרש גבתי, לעיקוואד יצ"ו

בענין חלזון התכלת

התנצלות

א. כתבנו כאן מה שעלה בידינו אחרי שעות וימים של עיון הן בסוגיות ודברי הראשונים הן בכידור מציאות הדברים מתוך דיבוק ופלפול חבירים מקשיבים. וגם היה נגד עינינו הרבה מאמרים שכבר נכתבו אודות תכלת זה, הן אותם המחזיקים בו, הן אותם המנגדים לו, ואחרי העיון והכירור בדבריהם הגענו להמסקנא שאכן אפשר לקיים בחלזון זה התכלת רשל מצוה. אך כמובן לא באנו כאן להורות לרבים, וכל אחד ישאל למורה הוראה שלו כמו ששואל שאר שאלותיו, והעיקר באנו לעורר לב תלמידי חכמים לעסוק בענין זה מתוך עיון וכבוד ראש. ואף אם לא יגיעו למסקנא שזה תכלת, מ"מ יהיה להם זכות כאילו קיימו מצות תכלת, שכל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה.

צורת המאמר

ב. חלקתי מאמר זה לארבעה חלקים. הראשון הוא תמצית ההוכחה שיש לדבר זה כדי לעמוד על הענין מיד. השני הוא הרחב היסודות שעליו נבנה ההוכחה, ומה שיש לצדד לרחות הוכחה זה, וכירור הטעם שאי אפשר לרחותו. השלישי הוא עוד כמה הוכחות וראיות המורים על אמיתת הדבר. והרביעי הוא להראות איך שכמה "קושיות גדולות" שנתפרסמו אודות תכלת זה מיוסדות בהנחות לא נכונות. יש להדגיש כי יש הרבה והרבה עוד לכתוב בכל ענין זה, וכבר נתחברו כמה ספרים עם מראי מקומות מפורטות, אך אני באתי רק לעורר לב מי שרוצה לעיין בזה, ולכן כאן כתבתי רק ראשי פרקים, תן לחכם ויחכם עוד.

תמצית ההוכחה שה"פורפורא - מורעקס טרונקולוס" כשר לתכלת

דברי התוספתא שהם הוכחה חזקה לכשרות תכלת הנ"ל

ג. בתוספתא מנחות פרק מ' דין ו' איתא [בגוגע כגדי כהונה] "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון [הביא] שלא מן החלזון פסולה שני התולעת מן התולע שבהרים הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולה". ויתבאר בסמוך דמלת "חלזון" הוא כולל כל מיני שנעקק"ע, הן אותם השנעקק"ע שאפשר לעשות מהן תכלת והן סתם שנעקק"ע. גם יתבאר בסמוך שבזמן חז"ל ידעו לעשות צבע בלוי"א מהשנעקק"ע הנקרא "פורפורא - מורעקס טרונקולוס". ואם איתא דצבע תכלת הנעשה מהפורפורא היא פסולה, איך לא חילקו חז"ל בין סוגי החלזונות כמו שחילקו בין סוגי התולעת שני, ועל כרחק שהפורפורא כשר לתכלת.

מה שיוצא מהוכחה הנ"ל

ד. המתבונן בהוכחה זה ימצא שאי אפשר להקשות עליו "אולי עוד ימצאון התכלת האמיתי בעוד כמה שנים", וקושיות מעין זה, דעכ"פ מוכרח דתכלת מכל חלזון שהשתמשו בו בזמן חז"ל לעשות צבע בלוי"א כשר לתכלת. ואולי באמת היו כמה מינים של חלזון זה, ועל כרחך כולם כשרים לתכלת, דאם לא כן היה התוספתא הנ"ל מחלק ביניהם.

הרחב ההוכחה הנ"ל

מלת "חלזון" כולל כל מיני שנעקק"ע

ה. לשון ארמית נדכרת עוד היום, וקורין לשנעקק"ע במלה "חלזונא". וכן בערבית ועוד לשונות באיזור ההיא קורין לשנעקק"ע "חלזום" או "חלזון".

ו. רש"י ור"ש וראב"ד וראב"י הכתבו דחלזון הוא תולעת, ואיתא בפסיקתא דרב כהנא "חלזון הזה כל מה שהוא גדל נרתיקו גדיל עמו". ותולעת שיש לו נרתיק הגדל עמו היינו שנעקק"ע.

ז. ברש"י עבודה זרה דף כח: ד"ה משקדי חלזוני כתב "לימ"ץ בלע"ז מין חלזון" [גירסא זו ברש"י כת"י ומוחזק על ידי המתרגם ובספר תרגום הלע"ז ומהדורת עוז והדר, וכן יש להחזיק גירסא זו על פי פירוש מיוחס לרבינו גרשום שהבאנו בסמוך]. ובמיוחס לרבינו גרשום בכבודות לח: "חלזון קורין בלע"ז לימ"ץ". ובמתרגם [הדגפס בסוף המסכת] תרגם שנעקק"ע. ועי' רש"י [חגיגה דף יא. ד"ה חומט] "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל מה שגדל", ודבר זה תואם את השנעקק"ע.

ח. בספרו של רב תנחום ירושלמי [חי בתחילת אלף השישי, וכתב בהקדמתו שבא לבאר המילים שבספר משנה תורה להרמב"ם], תרגם המלה "חלזון" [המוכא ברמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב'] וכתב "הוא אלחלזון בערבי", נמצא שכתב בהדיא ד"חלזון" המוזכר אצל תכלת היינו שנעקק"ע.

ט. וגם מוכרח שמלת "חלזון" כולל הרבה סוגי שנעקק"ע, לא רק השנעקק"ע שממנו עושים תכלת. דהשנעקק"ע שעושים ממנו תכלת הוא דג, דהיינו בריה ימי, וביד רמ"ה כתב שיש חלזונות בהרים שאינם אותו מין חלזון של התכלת, ובר"ן וריטב"א מדברים אודות חלזונות שבאשפתות, ובתרגום ירושלמי על מלת יירש הצלצל כתב "ישצי חלזונא", ומוכח שיש חלזונות באילנות. וכן מוכח בערוך ערך חלזון, שתחלה כתב ערך אודות מין כלל החלזונות, ואח"כ כתב ערך אודות חלזון התכלת בפרט. וגם ברש"י הנ"ל בעבודה זרה כתב "מין חלזון". וכ"כ להדיא ר' תנחום ירושלמי הנ"ל "חלזון וכו'. הוא אלחלזון בערבי וכו'. דם חלזון שצובעין בו התכלת ג"כ מין מן החלזון". ומכל זה מבורר היטב שיש כמה סוגי חלזונות, והצד השווה שבכולם הוא שהם שנעקק"ע.

ידיעות כלליות אודות צביעה מחלזון ה"פורפורה"

י. הגה כדי להבין ענין זה על בוריו תחלה צריכים לדעת כמה ידיעות במציאות הדברים של חלזונות הפורפורה והצביעה עמהם. ונחלק ידיעות אלו לארבע סוגים. א' - אודות החלזונות - שנעקק"ע שיש בהם צבע שמוצאים בזמנינו בים הגדול. ב' - מה שנמצא בחז"ל אודות חלזונות צביעה. ג' - מה שכתבו [להבדיל] חכמי האומות שהיו בזמן חז"ל אודות חלזונות הפורפורה. ד' - הידוע לנו אודות חלזונות אלו על פי הרכבות של גרתיקים מחלזונות הפורפורה והיקבי צביעה שנשארו מזמן חז"ל.

חלזונות פורפורה בזמנינו

יא. בזמנינו נמצא בים הגדול [היינו ים הסמוך לחוף ארץ ישראל] שלשה מיני חלזונות שאפשר לעשות מהם צבע. והם נמצאים ביותר במקום הנקרא "סולמות של צור עד חיפה" המוזכר בדברי חז"ל [עי' לקמן אות 'מו']. משנים מהם [אחד נקרא "מורעקס בראנדארים", ואחד נקרא "הימאסטאמא"] עושים צבע פורפע"ל, ומהשלישי הנקרא בשם "מורעקס טרונקולוס" עושים פורפע"ל או בלוי"א, הן טיפע בלוי"א והן לייכמע בלוי"א. והיינו שכשצובעים עמו שלא לאור השמש הוא יוצא צבע פורפע"ל, וכשצובעים עמו לאור השמש יוצא צבע בלוי"א. ונתברר על ידי בדיקות החוקרים שמה שגורם הצבע של בלוי"א הוא החומר שנמצא בתוכו שנקרא "אינדיגא", ואומרים חכמי הטבע של זמנינו שהוא הבעל חי היחיד בעולם שידוע לנו שיש בו החומר "אינדיגא" והחומר "אינדיגא" הוא גם הגורם הצבע בהצמח הנקרא "אינדיגא", שנקרא בפי חז"ל "קלא אילן", וכמו שכתב בספר הערוך שכתב "פירוש אינדק"ו.

יב. כשמבחינים בין סוגי חלזונות הנ"ל, יש שני חילוקים הנראים לעין מיד בהשקפה ראשונה בין ה"מורעקס טרונקולוס" לבין ה"מורעקס בראנדארים". הראשון הוא במראיתו, שמראית ה"מורעקס טרונקולוס" הוא כמו צבע הים או צבע קרקעית הים, וזה מחמת שטבע ה"מורעקס טרונקולוס" [כשנמצא סמוך לארץ ישראל] הוא שנדבק לנרתיקון ממה שגדל תוך הים, אבל ב"מורעקס בראנדארים" אין נדבק להם כלל. השנית הוא בצורתו, שאינם אותו צורה. וכרוצים לבאר החילוק צורה שיש ביניהם, ניתן לומר שהצורה של ה"מורעקס טרונקולוס" הוא דומה לצורה של דג רגיל, אבל ה"מורעקס בראנדארים" אינם בצורה זה כלל.

יג. צריכים להוציא ה"דם" שצובעים עמו מהחלזונות אלו בעודם חיים [והם מתים על ידי הוצאת ה"דם" הזה] או קרוב לאחר מיתתם, שאם אין עושים כן הצבע מתקלקל. חלזונות אלו נמצאים אצל שפת הים בארץ ישראל ובשאר מדינות הסוכבות הים הגדול, אבל כדי לעשות צביעה של כמות מספקת של צמר, צריכים הרבה חלזונות, כי רק מעט צבע יוצא מכל חלזון, וממילא צריכים לצאת עם ספינות עם כלי צידה מיוחדים כדי לצודם, ולכן דמיהם יקרים.

יד. הצביעה נעשית על ידי שנותנים ה"דם חלזון" ביורה עם סממנים אחרים, ותכלית סממנים אלו אינו לשנות גוון הצבע כלל, רק להאחזי ולהדביק הצבע בצמר. ופעולת הסממנים הוא להוציא מה"דם חלזון" האקסיגע"ן שבו, ואח"כ נותנים הצמר לתוך היורה לצבוע אותו. כשמוציאים הצמר מהיורה, שוב מתחבר האקסיגע"ן שכאוויר להצבע שבתוך הצמר, ועל ידי זה נקלט הצבע בצמר באופן חזק מאוד. כבר הבאנו לעיל באות "יא" שיכולים לעשות או פורפע"ל או בלוי"א, הן טיפע בלוי"א והן לייכמע בלוי"א. מרם חלזון זה, והוא תלוי כמשך זמן שזורח השמש לתוך הצבע שביוורה בשעה שהאקסיגע"ן הוסר ממנו. אמנם בשעה שה"אקסיגע"ן הוסר מהצבע, הצבע הוא בגוון "געל", ובשעה ההיא אי אפשר לדעת איזה גוון צבע יהיה הצמר הנצבע ביורה [היינו איזה גוון של בלוי"א או פורפע"ל] על ידי הסתכלות לתוך הצבע שביוורה. ולכן צריכים תחלה לנסות הצבע שביוורה לידע אם גוון הצבע מרוצה אצל הצובע. ועושים כן על ידי "מעימה" עם מעט צמר [היינו שנותנים קצת צבע על חתיכה קטן של צמר] כדי לראות אם יצא גוון הצבע כפי רצון הצובע.

מה שנמצא בדברי חז"ל אודות חלזונות שעשו מהם צבע

פז. במסכת שבת דף כו. איתא "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכורמים וליוגבים ... יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה". ופירש רש"י שם שהניחם נבזראדן ללבושי המלך. ובשבת דף עה. איתא "ת"ר הצד חלזון והפוצעו ... שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה". והנה בדברי הש"ס שהוא לא מוזכר תכלת, ואין להוכיח ממנו אודות חלזון התכלת דוקא, אך מפורש שחז"ל ידעו היטב אודות מצב של צידת חלזונות של צביעה מסולמות של צור ועד חיפה, ושיש חלזונות צביעה שיש בהם המבע שצריכים להוציא ה"דם" מהם בעודם חיים או קרוב למיתתם. עוד איתא במדרש שעושים מהחלזון "כל מיני צבעים".

מה שנמצא בכתבי חכמי האומות בזמן חז"ל

פז. יש כמה מחכמי האומות מזמן חז"ל שכתבו אודות צביעה מחלזונות ה"פורפורה", ובכתבי פליניוס כתב באריכות אודות צורת החלזונות, ומהלך החיים שלהם, איפוא הם נמצאים, ואיך הם מולידים, וכהנה וכהנה, וברור שהם דברו אודות השלשה סוגי חלזונות אשר עודם נמצאים היום באותו איזור שהיו נמצאים בזמן חז"ל. ובדבריהם מפורש שצביעה מחלזונות אלו היה עסק גדול, והבגדים הצבועים מהם היו עולים דמים יקרים, והציידים הוכרחו לצאת תוך הים ולסכן עצמם כדי לצוד מספיק חלזונות לצביעה. וכתבו בפרט אודות העיר "צור" והצביעה עם חלזונות שנעשה שם, וגם שם העיר חיפה קראו בשם "פורפורה" על שם חלזון הפורפורה. ומתוך דבריהם מוכח שעבודת הצביעה עם חלזונות היה עסק גדול ומפורסם מאוד, וכן מוכח ממה שמדינת צור עשו מטבעות שיש עליהם צורת חלזון הפורפורה. גם תוך דברי הימים ממלכות מצרים ופרס ויון [שנשארו עד היום] הוזכר הצביעה מחלזונות הפורפורה. וכל זה מתאים עם מה שכתבו חז"ל שהשאיר נבזראדן צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה.

יז. עוד כתבו אודות הצבעים השונים היוצאים מחלזונות אלו. ומשמעות דבריהם הוא שהעיקר צבע שעשו מהם היה פורפע"ל, וגם עשו צבע בלוי"א. אמנם אפשר לדחוק כל משמעותים אלו שהם לאו רוקא, וכפרט שנימים ההם עדיין לא היה להם מילים מיוחדים עבור כל הצבעים [עי' חכמת אדם כלל י"ג סקי"ד], וממילא מצד משמעות דבריהם לכד אי אפשר לעשות הכרח שידעו לעשות צבע בלוי"א מחלזון זה.

יח. אמנם יש הכרח שאי אפשר לפקפק עליו כלל שידעו לעשות צבע בלוי"א מחלזון הפורפורא. דמוכח מכתביהם שהיו צובעים עם חלזון פורפורא זה למשך לאלף - אלפיים שנה, עד שגזר מלכות רומי עליו כשלש מאות שנה אחר חורבן הבית. וכיון שמציאות הטבע של ה"מורעקס טרונקולוס" הוא שאם רק עושים הצביעה לאור השמש, או מרתחין הצמר במים אחר שנגמר צביעתו, או אם נותנים ליורה דברים מסויימים, אז הצבע יצא בלוי"א, אם כן אין ספק רבזמן חז"ל ידעו ממהלכים הפשוטים אלו איך לעשות צבע בלוי"א מחלזון הפורפורא, דאי אפשר דבאיזה זמן מן הזמנים לא היה מזדמן להם אחד מאלו האופנים. ואכן כבר מצאו חכמי הטבע בגדי צמר בצבע בלוי"א בארץ ישראל ובמצרים שנשארו מזמן חז"ל, ועשו להם בדיקות ונמצא בהם שירי "דייבראמאינדיגא" ו"מאנאבראמאינדיגא", וזה מוכיח שנצבעו עם חלזון הפורפורא ולא עם קלא אילן, וכמו שבארנו לעיל בהערה יח'.

יט. עוד כתבו חכמי האומות שהיו בזמן חז"ל, שמה שהשתמשו עם חלזון הפורפורא אף שאפשר לעשות צבעים הדומים לו מן הצומח, והנעשה מן הצומח היה הרבה יותר בזול, הוא משום שצבע הנעשה מחלזון הפורפורא הוא מתקיים בצמר, אבל הנעשה מצמחים אינו מתקיים כל כך.

מה שנמצא שיריים מעסק הצביעה של חלזונות הנ"ל

כ. אין ספק שבזמן חז"ל השתמשו בשלשה מיני פורפורא הנמצאים בזמנינו לעשיית צבע, כי חוץ מזה שכתבו חכמי האומות אודות הפורפורא, אף מצאו חכמי הטבע בזמנינו השיריים מהצביעה של אז. והיינו שמצאו ערמות גדולות של נרתיקים משלשה חלזונות אלו, והיו מופרדים ה"מורעקס טרונקולוס" מהחלזונות אחרות, באשר הוא צבע שונה מהאחרות כמש"כ לעיל. ומצאו בערמות אלו רכבות של נרתיקים סמוך ליקבי הצביעה, והנרתיקים נשברו נגד בלוטת הצבע שלהם, באופן שמוכח שתכלית שבירתם היה עבור להוציא מהם דם הצבע. ובעיקר מצאו סכומים עצומים של "מורעקס טרונקולוס" ושל "מורעקס בראנדארים".

כא. והילך תיאור של מקצת המקומות ששם מצאו שיריים מחלזונות אלו. במדינת לבנון מצאו בעיר סרפטא, בעיר צור, ובעיר צידון. בארץ ישראל מצאו בתל עכו, בתל אבו האוואם, בתל קיסן, בתל שקמונה, בתל מגדים, בתל דור, בתל מכמורת, בתל מבורך, בתל מור, ובאפולניא-ארסוף [עירות אלו נמצאים בשטח שבין "סולמות של צור ועד חיפה"]. במדינת סוריא מצאו במינאט אל ביידה, ובתל דיפאת. במדינת טערקאיי מצאו בעיר טרוי, בקינעט האיוק, באפערליי, ובאגדריאקה. במדינת סיפראס מצאו סכומים אדירים עד להפליא

משיירי חלזונות אלו. ויש לציין מה שצדדו כמה מתכמי הטבע בזמנינו שהשם של מרינת סייפראס בזמן תנ"ך היה "אליאשא", וזה מתאים היטב עם הפסוק ביחזקאל (כ"ז, ז') "תכלת וארגמן מאיי אלישה".

הסברא לדחות הוכחה, ולמה אי אפשר לדחותו

אולי לא השתמשו ב"מורעקס טרונקולוס" לעשות בלוי"א כלל

בב. הנה ההוכחה מיוסד על זה רחז"ל ידעו שאפשר לעשות בלוי"א מה"מורעקס טרונקולוס" ואעפ"כ לא חילקו בתוספתא בין חלזון הכשר לחלזון הפסול. ולכאורה יש מקום לדחות דאולי היה איזה מין חלזון אחר [שאינו ידוע לנו] שעשו ממנו בלוי"א, ולאיזה סיבה רק ההיא כשר לתכלת ולא הנעשה מחלזון ה"מורעקס טרונקולוס", ומה שלא חילק התוספתא בין החלזונות היינו משום שלא השתמשו ב"מורעקס טרונקולוס" לעשות בלוי"א כלל, ולכן לא היו צריכים לחלק בדבר. אך כשמעיינים בדבר רואים שאי אפשר לומר כן. כי אין ספק שהיו יודעים לעשות בלוי"א מה"מורעקס טרונקולוס" כמו שהכרחנו לעיל באות 'יח', וגם נשארו בגדים מזמן ההוא שנצבעים בצבע בלוי"א על ידי ה"מורעקס טרונקולוס" כמו שהבאנו לעיל באות הנ"ל, וכדי להעמיד דיחוי הוכחה צריך לומר שאע"פ שידעו לעשות בלוי"א מה"מורעקס טרונקולוס", מ"מ לא עשו ממנו בלוי"א כלל וכלל אף לעתים רחוקים, דאם עכ"פ עשו ממנו בלוי"א אפילו רק לעתים רחוקים, עדיין היה התוספתא צריך לחלק בדבר. וגם צריך לומר שהבגדים שנשארו מזמן ההוא הם מהחלזון האחר [אינו ידוע לנו], ואף שיש באותם בגדים ממש אותו מציאות של צבע כמו הצבע היוצא מה"מורעקס טרונקולוס", צריך לומר שהחלזון האחר [שאינו ידוע לנו] היה ממש אותו מציאות הצבע כמו ה"מורעקס טרונקולוס", ושדוקא חלזון ההוא כשר לתכלת ולא ה"מורעקס טרונקולוס". והנה דיחוי ההוכחה הנ"ל מיוסד על זה שלא השתמשו כלל בבלוי"א הנעשה מה"מורעקס טרונקולוס", ואם אמת הדבר שלא עשו ממנו בלוי"א כלל וכלל צריך לדעת טעם הדבר.

בג. ואין לומר משום שצבע ההוא אינו מתקיים, דהלא הצבע היוצא מחלזונות פורפורא היה חזק ומתקיים אף בזמן חז"ל, וכמו שהבאנו לעיל באות 'יט'. ואם רוצים לקיים סברא זו, מוכרח לומר דחלזון התכלת האמיתי [שלא נודעת לנו] היה מצוי תמיד בכל עת, וגם היה עולה יותר בזול [בשיעור ניכר] מחלזונות הפורפורא, ולכן לא השתמשו בחלזונות הפורפורא לעשות בלוי"א כלל. אמנם גם זה אי אפשר לומר, דכדי שיהיה תמיד יותר בזול צריך לומר דהיה מצוי תמיד עכ"פ כמו ה"מורעקס טרונקולוס" או יותר. וגם היה צריך להיות מצוי בכל המקומות שהיה מצוי ה"מורעקס טרונקולוס", דאם היה מצוי רק במקום אחת או שתי מקומות מסויימות, אז היו משתמשים ב"מורעקס טרונקולוס" בזמן שהיה בלתי אפשרי להשיגו ממקומות ההם, כמו בעת מלחמה או איזה סכנת דרכים אחרת, שדברים אלו היו שכיחים בזמן ההוא. וכבר הבאנו לעיל אות 'כא' שמצאו בהרבה מקומות רבבות

של גרתיקים מה"מורעקס טרונקולום". ולפי סברת דיחוי זה ראה זה פלא, שמהמין היותר מצוי לא מצאו שיריים מצביעתו בשום מקום. וגם בכתבי פליניוס הרחיב הדיבור אודות חלונות צביעה, וראה זה פלא שהשמיט מדבריו חלזון זה לגמרי אף שהיה יותר מצוי בכל המקומות. ומכל הנ"ל יוצא דלא מסתבר כלל לדחות ההוכחה שכתבנו.

עוד הוכחות שחלזון הפורפורה הוא חלזון התכלת

דברי אחרונים שכתבו כן

כד. בחוות יאיר וביעב"ץ ובספר שלטי גבורים והנאון הרב שמשון רפאל הירש כתבו שחלזון הפורפורה המוזכר בכתבי חכמי האומות הוא ניהו חלזון התכלת.

תרגום יוונית של מלת תכלת

כה. בתרגומים היוונים של תנ"ך [מתקופת בית שני] תרגמו מלת תכלת "יקנטינון". ובגזירה שגזרו המלכות רומי - מזרח על צביעה מחלזון הפורפורה הזכירו כמה צבעים כולל צבע הנקרא "יקנטינון".

שהוא דומה בצבעו לקלא אילן ממש

כו. איתא בחז"ל שאי אפשר להבחין במראה כלל בין קלא אילן לתכלת. וקלא אילן היינו אינדיג"א. והצבע הזה של אינדיג"א נמצא גם תוך חלזון התכלת [הוא הבעל חי היחיד בעולם שידוע לנו שיש לו צבע אינדיג"א, עי' לעיל אות 'יא'], לכן הצבעים שווים ממש שאי אפשר להבחין ביניהם במראה.

מדברי חז"ל משמע שיש בעולם רק שני דברים העושים צבע בלוי"א

כז. במנחות דף מג. מביא הש"ס שתי אופני בדיקות להבחין בין תכלת לקלא אילן, ובהו"א נקט הגמרא שהם שתי בדיקות נפרדות. ואיתא שם דבשני דרב אחאי הובא תכלת לבבל, ובדקו אותו בשתי בדיקות אלו, ורק אחד מהם הצליח, ורצו לפסול תכלת ההוא. ותמה רב אחאי "אלא הא לא תכילתא ולא קלא אילן היא", והיינו שאם בדיקות אלו הם שתי בדיקות נפרדות, ובתכלת שהובא רואים בדביקה אחת מצליח ולא השני, א"כ תכלת זה אינו לא קלא אילן ולא תכלת, וזה אי אפשר. ולכן מסיק הש"ס דשתי בדיקות נאמרו אהדדי, ואם אחד מהם אינו מצליח אז יעשה השני, ואם השני מצליח אז הוא כשר לתכלת. ומוכח מזה דהיה פשוט לרב אחאי שאין מציאות של צבע בלוי"א בעולם חוץ מתכלת וקלא אילן.

שתכלת היה מפורסם בזמן חז"ל אף בין הגוים, וזה הצבע היחיד המוזכר בכתביהם כח. הנה זה ברור דתכלת היה דבר מפורסם מאוד, וכמו שמצינו ביחזקאל [כ"ז, ז'] שתכלת היה מוכא מאיי אלישה, וכן בתחילת מגלת אסתר מוזכר כחלק מעושרו של אחשורוש. וכן מוכח במסכת ערוכין דף צו: עיין ברש"י שם, דרוב תכלת לא היה

צבוע לשם ציעית רק לסתם בגדים. ומאז שהתחילו בני אדם לכתוב קורותיהם [מיד אחרי המבול] עד היום הזה, עדיין לא נמצא שום זכר משום צבע הדומה לתכלת כלל הנעשה מבעל חי [לאפוקי קלא אילן] חוץ מהנעשה מפורפורה לכר, ועד היום לא מצינו בעולם שום צבע הדומה לתכלת היוצא מבעל חי חוץ מפורפורה [עי' לקמן אות 'מא' אודות תכלת של האדמו"ר מראדזין"].

זמן הפסקת התכלת מכוון בדיוק באותו זמן שנזרו המלכות על צבע הפורפורה כפ. כסנהדרין דף י"ב נמצא גזירות אודות תכלת, [ועי' מהר"ץ חיות וכן יהודע שם] ובסוף תקופת התלמוד בבלי מוזכר [מנחות דף מג.]. שעדיין היה להם תכלת, ובספרים מתקופת הנאונים איתא דכבר נגנו. ובדיוק באותו התקופה של סוף זמן התלמוד בבלי יצאו הגזירות דגזרו מלכות רומי - מזרח חיוב מיתה למי שצובע או מוכר שום דבר הנעשה מחלזון הפורפורה, והיה מיוחד רק עבור בגדי המלוכה.

מקום המוצא של החלזונות

פ. בתרגום יונתן [דברים ל"ג, י"ט] כתב "על ספר ימא רבא [בצפון ארץ ישראל שהוא מקומו של שבט זבולון, הספר ימא רבא הוא ניהו המקום הנקרא "מסולמות של צור ועד חיפה"] שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחרון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחופי גוליתחון", ובדיוק במקום זה נמצא חלזון ה"מורעקס טרונקולוס" [עי' לעיל אות 'טו'.

הוכחה שכל מה שמקשים על זה מיוסד על הנחות לא נכונות

"חדש אסור מן התורה" או "אני לא אעשה אחרת מאבותי ומדורות הקודמים" פ. הגה מילים אלו חביבים מאוד, אשר בהם שמרו בני ישראל את מסורת קדשם מדור דור למנוע רגליהם מנתיבות המוכילות לחושך וצלמות. אמנם כמובן יש מקום מוגדר למושג זה כאשר נוכיח, ובפרט כאן אשר נוגע ענין זה לביטול מצות עשה מן התורה, אי אפשר לדחות הדבר בהגשים לכר, עד אשר נעיינ בגדר הדברים באמת כאשר הוא. והנה כאשר תדקדק תראה כי יש הרבה דברים בזמנינו בעניני קיום תורה ומצות שאין אנו עושים אותם בדיוק כמו שעשו לפני מאה שנה, בקצתם עשו שינויים לטובה שלא היה שייך לעשות בדורות הקודמים מצד העדר המציאות, ובקצתם עשו שינויים משום שמהלך החיים שלנו אינו בדיוק כמו שהיה בדורות הקודמים. התפילין שלנו אחרת, ההדחה ומליחה שלנו אחרת, המקוואות שלנו אחרות, הלולבים שלנו אחרות, הגרופה וקטומה שלנו אחרת, יש הרבה דברים שאינם ממש באותו צורה כמו שהיה, ואיך מתיישב זה עם "חדש אסור מן התורה".

ב. ומוכח דעיקר הענין ד"חדש אסור מן התורה" הוא באחת משני דברים. אחת הוא בדבר שהיה ביד בני ישראל בדורות הקודמים לעשותו והם לא עשאוהו, בזה יש לנו מסורה להיפך שלא לעשות כן, ואף אם אין אנו מבינים טעמם ונימוקם, אנו מבטלים דעתינו לגמרי לדורות הקדמונים אשר אין השכל שלנו משיג גודל מדרגתם בתורה ובעבודה כלל

וכלל. והשנית הוא שאמרו כן בדבר אשר חששו שממנו יצא פרצות ביהדות ושיכואו על ידו ח"ו לשתות מבורות נשברים ומים הרעים אשר לדאבונינו רבים חללים הפילו על ידי מה שהמציאו דברים "חדשים". אבל בענין התכלת לא שייך כל זה כלל וכלל, שכל ענין תכלת זה לא היה בנמצא כלל ברורות הקודמים. והוא דומה לגמרי לכל הדברים שהזכרנו לעיל. ואף שהם שינויים קטנים, והתכלת הוא שינוי יותר גדול, מ"מ בנוגע המושגים של "חדש אסור מן התורה" או "אבי לא עשה כן", הוא אותו דבר, דאו שכן עושים שינויים או שלא. וכבר הכרחנו שכשיש סיבה לעשותו יותר טוב אז עושים שינוי לטובה, וא"כ הוא הדין בזה. ונשאר רק לברר אם אכן התכלת הוא אמיתי או לא.

הסימנים דאיתא בש"ס מנחות "גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחת לשבעים שנה"

ל"ג. במנחות דף מד. איתא "ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה וכו.". ובשו"ת רדב"ז מבואר דענין עליות החלזון מים ליבשה הוא דבר שחזן מדרך הטבע, וא"כ אין פלא שאין מוצאים כן בזמן הגלות. אך יש מקשים שחלזון הפורפורה אדרבה גופו צבע לבן, ואם הכונה שנעשה דומה לים על ידי שגדל עליו צמחים שבים, הלא אין זה סימן של עצם החלזון כלל. וגם אינו דג אלא שנעקק"ע.

ל"ד. אמנם כל קושיא הזאת באה מצד מבט מאוד שטחית בסוגיא זו. והיינו דהמקשים כן באים עם הנחה שכאילו הש"ס בא לפרש איך נמצא את החלזון בזמן שישתכח לגמרי מהו חלזון, ושעבור זה נתנה הש"ס סימנים ד"גופו דומה לים וברייתו דומה לדג". ואי אפשר לומר כן כלל, דהלא יש אלפי רבבות בריות בים הגדול, וכי עולה במחשבה של שום אדם שנוכל להבחין מאלפי רבבות בריות ההם בסימנים כל כך קלושים, הלא אי אפשר להעלות כן על הדעת כלל.

ל"ה. והיסוד המיישב כל הענין לאמיתתו הוא דמלת "חלזון" יש לו פירוש שכולם ידעו, וכמו שאנחנו יודעים מהו "שלחן" ומהו "בית", הם ידעו מלת חלזון שהוא כולל כל סוגי שנעקק"ע. ואם כן על כרחך בא הברייתא לחלק בין החלזונות. וכבר כתבנו לעיל סוף אות 'כ' שבזמן חז"ל השתמשו בעיקר בשני חלזונות, ה"מורעקס טרונקולוס" (שממנו יכולים לעשות צבע בלוי"א), וה"מורעקס בראנדאריס" (שממנו עשו רק צבע פורפע"ל). והבאנו לעיל אות 'יב' שיש שני חילוקים ביניהם לכל מי שמסתכל עליהם בהשקפה ראשונה. הראשון הוא במראיתו, שמראית ה"מורעקס טרונקולוס" הוא כמו צבע הים או צבע קרקעית הים, אבל ה"מורעקס בראנדאריס" הוא לבן. השנית הוא בצורתו, שצורת ה"מורעקס טרונקולוס" הוא דומה לצורה של דג, משא"כ "מורעקס בראנדאריס" יש לו צורה אחרת לגמרי.

ה"פורפורה" הוא שנעקק"ע, וברמב"ם איתא שהוא דג

ל"ו. ברמב"ם הלכות ציצית פרק ב' הלכה ב' כתב "ואחר כך מבאין דם חלזון והוא דג". אך המעיין בצדק ובפשטות במלת "דג" בכל אופני השתמשותו בלשון התורה ובלשון חכמים יראה שכשמבחינים בין בריות הים, או מבחינים בין ה"דגים" הרגילים לשאר בריות הים כמו שרצי המים וכדומה. אבל כשמבחינים בין בריות הים לבריות היבשה, כוללים כל

בריות הים בשם "דג". וכאן בא הרמב"ם לומר דחלון דהיינו שנעקק"ע זה אינו מחלזוני היבשה רק מחלזוני הים, והלשון הנופל על זה בפשטות ובקיצור הוא ש"הוא דג". ומוכרח שאין כונת הרמב"ם שהוא דג ממש, דבברייתא במנחות דף מד. איתא "וברייתו דומה לדג", ואין אומרים על דג ממש שהוא "דומה לדג". וכן מוכח מדברי רב תנחום הירושלמי שהבאנו לעיל באות 'ט', שבא לתרגם המלה "חלזון" המוזכר במשנה תורה, והוא מוזכר רק במקום אחד והיינו בהלכות ציצית הנ"ל, ותרגם רב תנחום הירושלמי [ללשון ערבי] שהוא שנעקק"ע, אף שמיד אח"כ כתב הרמב"ם שהוא דג, ועל כרחק שהיה פשוט לו שכונת הרמב"ם הוא ש"חלזון" זה נמצא בתוך הים ולא ביבשה.

דברי הרמב"ם "דמו שחור כדיו"

ל"ז. ברמב"ם פרק ב' מהלכות ציצית הלכה ב' כתב "ודמו שחור כדיו". ומקשים שאין זה מתאים עם חלזון הפורפורה שהדם שצובעין בו אינו שחור כדיו אלא הוא פורפע"ל. אך באמת כשמוציאים ה"מורעקס טרונקולום" מן הנרתיק שלו, רואים שיש לו כמין שק קטן הבולט אצל צאורו. ותוך שק ההוא יש שם ווריד בגוון שחור, וכמוציאים הדם מהווריד ההוא הוא בגוון שחור [תופעה זו מוזכר גם בדברי אריסטו], רק שאחר קצת זמן נהפך דם ההוא לפורפע"ל. ואתי שפיר שדמו בשעת יציאתו מן גוף החלזון הוא שחור כדיו.

אך יתכן שיכולים להבחין בין קלא אילן לתכלת אם הם אותו דבר

ל"ח. במנחות דף מב: איתא שאף שאין יכולים להבחין במראה, מ"מ יכולים להבחין על ידי ששמים אותו במגביא וגילא ומי רגלים. ואם הוא ממש אותו דבר כמו קלא אילן, איך יהיה דבר שמבחין ביניהם. אך כל קושיא זו מיוסד על חסרון ידיעת המציאות. שאף שהחומר הגורם הצבע הוא אותו חומר, מ"מ יש דברים אחרים הבאים עם הקלא אילן שאין נמצאים כל כך בחלזון התכלת, ובפרט החומר הנקרא "אינדירובין". ובארנו לעיל אות 'יד' שהדרך שצובעים אותו באופן שלא יצא הצבע מהבגד הוא על ידי ששמים אותו עם סממנים המסירים ממנו האקסיגע"ן [עד לאחר הצביעה ואז חוזרת לקדמותו], ודוקא על ידי זה נקבע בחוזק תוך הבגד. והחומר "אינדירובין" מפריע להסרת האקסיגע"ן, ולכן בזמן ההוא לא היה באפשרות לצבוע קלא אילן בחוזק כראוי.

במגילה דף ו. איתא דהוא מיוחד לשבט זבולון

ל"ט. יש מקשים שגם לשאר שבטים [שבט אשר] היה חלק גדול על חוף הים, וכיון דחלזון הפורפורה נמצא קרוב לחוף הים, א"כ גם שאר שבטים היו יכולים לצודו. וזה מיוסד על ההנחה שיש מספיק חלזונות באזור הסמוך לחוף הים עבור צביעה. אבל האמת הוא דאף בזמנינו אם רוצים שיעור מספיק מחלזונות לעשות צביעה מרובה, מוכרח ללכת עם ספינות לתוך הים כדי לצודו. וכן מפורש בספרי חכמי האומות שהיה סכנה גדולה והוכרחו לעשות תחכולות שונות במים כדי לצודם. וענין זה של ספינות וכל המקושר לעומק הים שייך לשבט זבולון.

איך חייבים על החלזון משום צידה

מ. במסכת שבת דף עה. מבואר שיש צידה בחלזון צביעה. ויש מקשים שמבע השנעקק"ע שהולכים מאור לאט ואינו מחוסר צידה. וקושיא זו מיוסדת על ההנחה שבדברים ההולכים לאט לא שייך בהם צידה. אך במשנה במסכת שבת דף קו. איתא "שמונה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב", ואחד מהשמונה שרצים הוא "חומט", והרכה ראשונים פירשו רחומט הוא שנעקק"ע, ואעפ"כ מפורש במשנה הנ"ל ששייך בו צידה. וכל שכן ששייך צידה בחלזון הנמצא בעומק בקרקעית הים והיה להם תחבולות מיוחדות וכלים מיוחדים לצודם.

הלא הוא דבר השנוי במחלוקת, שיש בזה כ' שיטות

מא. אודות תכלת של האדמו"ר מראדזין וצוק"ל. יש דבר שנתגלה חמישים שנה אחרי פטירתו, דבר אשר ברור לכל מעיין בצדק שאם היה האדמו"ר מראדזין יודע מזה היה בודאי חוזר בו מיד. והוא שאם נותנים עם הסממנים שלו שום דבר אחר מחי או צומח במקום ליתן דם ה"דג" שלו, יצא אותו צבע. כי הוא שרף את דם ה"דג" שלו בחום של 900, ועל ידי זה נעשה ממנו אפר, ושוב עירב אותו עם חומרים אחרים עד שיצא ממנו צבע שנתחדש לפני מאתיים שנה הנקרא פרוסיש"ע בלוי"א. והוא לא ידע מזה, ואם היה יודע פשוט שהיה חוזר בו, והיה מחזיק בתכלת מחלזון הפורפורא. גם מה שהתנגדו הגדולי תורה בזמנו ולא קבלוהו אינו ענין לתכלת של היום, דלא היה לו לכל היותר אלא סימנים והשערות, אבל תכלת מחלזון הפורפורא הוא מבורר ומוכח כנ"ל.

מב. אודות תכלת האחרת שהציעו שהחלזון - שנעקק"ע הנקרא "ינמינה" הוא חלזון התכלת, וממילא הציעו שצדיכים לנסות הדבר לצבוע עמו. ובאמת ניסו לצבוע עמו, וראו שהוא דבר שאי אפשר לצבוע ממנו כלל וכלל. היוצא מהנ"ל הוא שאין שום מחלוקת, ויש רק הצעה אחת ברורה ותו לא.

אין לנו מסורה, ואיתא במדרש ד"נגנו"

מג. הנה מפורש במהרי"ל ועולת תמיד, דאפשר לחדש התכלת גם היום. אבל במשפחת בית בריסק יש מסורה שהבית הלוי מען שאי אפשר לחדש שום דבר בלתי על ידי מסורה מדור לדור לבד. אמנם כנראה שיטה זאת הוא נגד רוב הפוסקים. ומה דאיתא במדרש דנגנו, כן הוא האמת, דנגנו אצל המלכים של רומי - מזרח, וכמו דמצינו במסכת שבת דף ס"ג דעצי ירושלים נגנו אצל גזאי דצימצמאי מלכתא.

בזוהר הקדוש איתא דנמצא בים כנרת, וחלזון הפורפורא אינו נמצא שם

מד. הרמ"ק והחיד"א פירשו דדברי הזוהר הקדוש הם על פי סוד דוקא, ולא מיירי בים כנרת ממש. ויש הוכחה חזקה לדבריהם מדברי רבינו בחיי שבפשט התכלת כתב דנמצא בים המלח דהיינו ים הגדול, ועל דרך סוד כתב דהוא בים הכנרת. ועכ"פ אף אם נקוט שהיה נמצא גם בים כנרת, הלא מפורש ביהזקאל דתכלת כא מאיי אלישה, וא"כ נמצא גם בים הגדול, ולכן אף אם נאמר שהיה איזה סוג חלזון דהיה בים כנרת שאינו

נמצא כהיום, מ"מ סוג האחר הנמצא בים הגדול עדיין כשר הוא לתכלת, דלא מצינו שיחלקו בין תכלת הנמצא בכל העולם ותכלת הנמצא בים כנרת, וברור שאם היה רוב תכלת הנצבע בעולם מחלזון פסול שהיו מחלקים בזה להדיא, ובפרט לפי דברי התוספתא שהכאנו לעיל באות צ'.

מה דאיתא באר"י הקדוש בזמן שאין ביהמ"ק קיים אין תכלת

מה. כשער הכוונות ענין ציצית דרוש ד' דף ו. איתא "ודע כי ב' מיני ציציות הם התכלת והלבן ר"ל כי בזמן שב"ה קיים היה חוט תכלת עם הלבן ובזמנה"ז לא יש כי אם לבן". ויש טוענים דלפי זה אי אפשר לקיים תכלת בזמן שאין לנו בית המקדש. אך מפורש בש"ס דהיה להם תכלת ער בערך ארבע מאות שנה אחר חורבן בית, ומוכרח דהאריז"ל הקדוש בא רק ליתן טעם למה אין תכלת במשך עיקר ימי הגלות. ולכן כמו שהיה תכלת סמוך להחורבן ארבע מאות שנה, בודאי יתכן שבדורינו שאנו קרובים לבנין בית המקדש הקב"ה מזכינו במצות התכלת, ובזכות קיום המצות בשלימות השי"ת יוצאינו לאורה בבנין בית המקדש במהרה בימינו אמן.

הרב ישראל בארקין

סלל חושן משפט זכרון גרשון, לעיקוואד יצ"ו

ביאור דברי הספרי שהחלזון גנזו לצדיקים לעתיד לבוא

תניא בספרי* (וזאת הברכה שגד): אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך כמה אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי ניכר הוא שגנזו לצדיקים לעתיד לבא.

מדרש פליאה זו קשה טובא, וכבר התלכט בפירושו הגאון מוה"ר דוד פארוז ז"ל בספרי דבי רב. [וכמובן שאי אפשר בכלל ללמוד הלכותי ממדרש תמוה כזה עד שנבין כל פשר הדבר מתחילתו עד סופו].

א. העתקתי כפי הגירסא בספרי מהדור' פינקלשטיין שמיזסד על כת"י רוני ועוד כת"י.

ב. ז"ל הרמח"ל במאמרו על האגדות [שנדפס בתחילת העין יעקב]:

אך הדרכים אשר העלימו בם את דבריהם שונים הם. הא' הוא דרך ההשאלות והמשלים והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה אשר על יסוד הדמיון והמשל ייחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההן נכונים לו כלל. הב' הוא דרך העלם והיינו שיעלימו תנאי הענין ולא יבארום ויאמרו מאמר מוחלט ואין אמתת המאמר ההוא אלא בגבול דהיינו לפי בחינה אחת או לפי זמן א' או לפי נושא או מקום א' ומי שיקח המאמר ההוא כולל ומוחלט יכשל וישתבש וכבר מאמרים רבים יראו כסותרים זה את זה יען לא פורשו תנאיהם והיודע כל דבר בגבולו ימצאם אמיתים ובלי סתירה כלל וכו'. עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חז"ל בענינים מן הטבע או התכונות וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכוני אלא הסוד שרצו לרמוז בזה וע"כ לא יוסיף ולא יגרע על אמתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הלבשוהו אמיתי או לא כי הכוונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים וכו' ומי שלא יכיר הדרך הזה אי אפשר לו מעולם לעמוד על דעתם כלל ועיקר.

ג. כעין מה שאמרו חז"ל אין למידיים מן ההגדות (ירי' פאה פ"ב ה"ד). ומה שהשיב לי גאון אחד שליט"א בתשובה בזה"ל: "דלא הלכה באנו ללמוד מן המדרשים אלא את מציאות הדברים שהתכלת גנזו, ודבר חמור הוא לזלזל במדרשי אגדה ולהתעלם מהם והלא כולם ניתנו מרועה אחד וכו'", הנה לגבי מציאות הדברים ג"כ א"א ללמוד ממדרש תמוה עד שיובנו כל הדברים. והטעם פשוט, שהרי אפשר שכשנבין פשר וסוד הדבר נראה שיש כוונה אחרת לגמרי בכל המדרש, וגם החלק שחשבנו מקודם שכבר מובן באמת יש לו הבנה אחרת לגמרי. ועוד שכבר נפסק בשו"ת מהרי"ל ושו"ת חמדת שלמה ועוד (עי' בנספח) שאפשר שיחזור התכלת בכל זמן מהזמנים, וע"כ היו להם הבנה אחרת בדברי הספרי. [ואין מקום לידחק שכוונת הפוסקים הנ"ל הוא על ימות המשיח, שבמהרי"ל כ' שע"י סימנים יכול לחזור בקל - וע"י משיח לא נצטרך לסימנים, ובשאר הפוסקים הנ"ל ג"כ מאוד דחוק להעמיס זאת בלשונותייהם כמבואר למעין בהם בפנים].

א. מה קושיית רבי יוסי "וכי מצוי", הרי עד סוף ימי האמוראים 9 עדיין היו בני ישראל מטילים תכלת בבגדיהם, כמש"כ הרמב"ן (מלחמת ה' שבת י"ב ע"א) "והרי אבות קדמונים מימות הגאונים נהגו לצאת בטלית שיש בה לבן בלא תכלת", וא"כ ודאי היה מצוי.

ב. סממיות הם עכבישים (Spiders) כמבואר בפ"י המיוחד להראב"ד על הספרי שם, שציין לפסוק במשלי (ל. כח) שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך, ופרש"י שם אריני"א בלע"ז, והוא עכביש בצרפתית (Araignee). ומשמע שמדובר בסממיות רעילות שיכולים להרוג אדם, והיה לזקן זו החכמה להנצל מהם ולצוד החלונות. וצ"ע מה היה החכמה הגדולה לזקן זה שלא היה לאדם אחר, הרי כל אדם יכול ללבוש בגדי שריון וכדו' ולהנצל מהם [כמו שאנו רואים שעושים צידי דבורים בימינו שיש להם בגדים מיוחדים להנצל מהדבורים].

ג. איך אמר רבי יוסי "ניכר הוא שגנו לצדיקים לעתיד לבא", הרי בזמנו [אצל זקן זו שמדבר עמו עכשיו] וכן לכמה מאות שנים אחריו עדיין היה תכלת.

ד. ואם לא היה תכלת מצוי אז, כמו שמשמע לכאורה ממשומו של דברי רבי יוסי "ומי מצוי", למה היה צריך כל השיחה הזו עם הזקן כדי לדעת שניכר הוא שגנו, הרי ידוע הוא שגנו ועומד.

ה. מה היה ההכרח של רבי יוסי לחדש שגנו לצדיקים לעתיד לבוא, אולי רק לאחר שנה ושנתיים ירחם ה' ויסיר מכת הסממיות ויחזור הדבר כימי קדם.

אע"פ שחלק מקושיות אלו ניתן לתרץ בדרכים שונים ודחוקים, אך בודאי מוטל עלינו לחפש פשר הדבר כדי שיתבאר דברי המדרש בלי עקולי ופשוטי.

זנראה בס"ד שיש מפתח אחד שעל ידו יובנו כל דברי הספרי על מכונם. והוא, שלכאורה הסממיות שדיבר עליהם הזקן אינם אלא רמז למלכות רומי (או לחיילותיהם), שאחרי חורבן הבית וכיבוש ארץ ישראל נלחמו על כמה מצוות שאינם תלויים בבית המקדש 8 (ובקצתם הצליחו, כגון תפילין, שנתבטל מהמון העם למשך כמה מאות שנים בגלל הרומיים)⁷, והם שביטלו את התכלת מישראל. והמקור לכך הוא במדרש משלי (פרשה ל): "שממית בידים תתפש - זה אדום שאין בכל השרצים שנואה כמותה וכן כתיב ואת עשו שנאתי, והיא בהיכלי מלך - אדום שהחריב בית המקדש". וכן בבראשית רבה (תולדות סוף פר' ס"ו) "ויעש גם הוא מטעמים הה"ד שממית בידים תתפש, אמר ר' חמא בר חנינא באיזו זכות השממית מתפשת, בזכות אותן הידים ויעש גם הוא מטעמים וגו'".

ד. בפ"י המיוחד להראב"ד על הספרי כתב "וסממיות מקיפות אותו - כמו שממית בידים תתפש", הרי סממית היינו שממית.

ה. כמש"כ בשו"ת הגאונים (מהדר' אופק סי' קס"א). ובשבת ק"ל ע"א אי': "תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר... וכל מצוה שלא מסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות כגון תפילין עדיין היא מרופה בידם דאמר רבי ינאי תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים... ואמאי קרו ליה אלישע בעל כנפים שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל וכו'".

ועפ"ז, כך הצעת פירוש הספרי לענ"ד.

אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכויב לצור - כויב הוא קרוב לצור (עי' ערובין ס"ד ע"ב ותבואות הארץ עמ' רל"ג). כויב היה גבול א"י בזמן בית שני, וגם נקבעה להלכה לגבול א"י במתני' (שביעית פ"ו מ"א, חלה פ"ד מ"ח), וצור היה או תחת שליטת מלכות רומי. רבי יוסי חי בתקופת דורו של שמד שאחרי החורבן, והיה הולך מישוב היהודים לתוך עיר מלא גויים, צוריים ורומיים, ולרוב הפתעתו,

ומצאתי זקן אחד - דהיינו יהודי בעיר של גוים, שמצא זקן יהודי מניצולי החורבן ודורו של שמד שדר ומתפרנס שם בתוך עיר של גויים,

אמרתי לו פרנסתך במה - ותמה איך מתפרנס יהודי במקום כזה, והשיב לו הזקן, **אמר** לי מחלזון - הזקן השיבו שפרנסתו מחלזון, ר"ל שעושה תכלתי מחלזון ומתפרנס ממנו,

אמרתי לו וכי מצוי הוא - שאל אותו ר' יוסי, איך אפשר ליהודי לעשות כ"כ הרבה תכלת, עד כדי שמתפרנס ממנו, תחת שליטת הרומיים ונגד פניהם ממש. שהרי בשלמא אם היה מתגנב אל הים בסתר בחשכת לילה וצד רק מעט חלזונות לציציותיו לבד, היה מוכן שהסתיר מעשיו מן הרומיים, אך מי שעושה כ"כ תכלת איך אפשר שלא יתפסוהו ויהרגוהו. ובפרט שמלכי ואצילי רומי היו משתמשים בחלזון לצורך בגדיהם כידוע, ומשום כך כבר נאסר ע"י הקיסרים הקודמים שאנשים פרטיים ישתמשו בצבעי החלזון לצורך עצמם, והיה זה נחשב למרידה במלכות (כמו שהובא כ"ז בספר לכוש הארון באריכות), מלבד כל הגזירות על קיום המצוות שהיו בימיו". וכי מצוי כ"כ במקום סתר שיכול להתפרנס מזה.

וע"כ לא היתה תמיהת רבי יוסי שלא היו חלזונות מצויים בים, שהרי החלזון תמיד מצוי בים, וגם היה לאמוראים תכלת וצבעו בו כמבואר בגמ' בכמה דוכתי כנ"ל⁵. ולכן מוכח שהיתה תמיהתו כנ"ל.

1. עי' ע"ז ה'; שבת לג; וגם היה תלמיד ר"ע שהיה בעצמו מעשרה הרוגי מלכות.

2. כ"ג, שהרי שמדרש זו על הפסוק בברכת זבולון, וברכתו היה בתכלת מחלזון כמבואר במגילה ו' ע"א ובפסיקתא זוטרתא ות"י על ואת הברכה.

3. עי' ויקרא רבה פרשת אמור (פ' ל"ב) "מה לך יוצא ליהרג על שאכלתי מצה מה לך לוקה בפרגול על שעשיתי סוכה על שנטלתי לולב על שהנחתי תפילין על שהטלתי תכלת על שעשיתי רצון אבא שבשמים הה"ד ואמר אליו מה המכות האלה מכות האלה גרמו לי להאבה לאבי שבשמים".

4. מנחות (מב:) "אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה אמר ליה מייתנין דם חלזון וכו'". שם (מא.) "דמלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא א"ל קטינא קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית מה תהא עליה א"ל ענשיתו אעשה א"ל בזמן דאיכא ריתחא ענשינן", ולפי כמה ראשונים היתה התביעה על התכלת לבד, שפטרו ע"י סדין. שם (מג.) "רבי מני דייק וזבין (תכלת) כחומרי מתניתא" וכתב רבינו גרשם "דלא זבין תכלת אלא מן המומחה שצבעו לשם תכלת וכו'". ע"ז (ל"ט ע"א) "רב הונא בר מניומי זבן תכילתא מאנשי דביתיה דרב עמרם חסידא". חוליו (צ"ה ע"ב) "רב נתו בר אביי איתבד ליה קיבורא דתכלתא".

אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים - איזור צור הוא מקום סלעים [סולמא דצור], ויש שם הרים אצל הים ממש ושם נמצאים החלזונות,

וסממיות מקיפות אותו - ר"ל שהרומיים מקיפים כל האיזור ומסתובבים בכל הארץ,

ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו - וכל מי שהולך לשם ומעורר את חמתם, הורגים אותו. וכשהם הורגים, הוא כאכזריות נוראה כמו שאירע לרבי יהודה בן בבא "לא זזו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה" (סנהדרין י"ד ע"א), וזה כוונת "נימק במקומו", כמו רבי יהודה בן בבא. א"נ"י ר"ל שהורגים אותו ואינם מניחים אותו לקבורה, ובשרו נסרח במקומו [עי' מתני' גדה ס"ט ע"ב "הזב והזבה וכו' שמתו מטמאין במשא עד שימוק הבשר"]. אך זקן זה בצדקתו היה לו הזכותם להסתיר מעשיו מן הרומיים.

אמרת ניכר הוא שגנוז - מיניה וביה מוכרח שאין הכוונה שגנוז לגמרי, כאופן שאי אפשר בכלל להשיגה עוד עד הגאולה [כמו אור הגנוז וכדו'], שהרי הזקן הזה היה מתפרנס ממנו, וא"כ ע"כ אינו גנוז לגמרי! ועוד, שהרי עד זמן הגאונים היה להם תכלת כמבואר בכמה דוכתי כנ"ל.

ונראה, שכוונתו היתה שיש לרומיים [הסממיות] שליטה על התכלת, וממילא קשה להשיגו בלי מסירת נפש וסייעתא דשמיא מיוחדת.

ופשוט הוה כל עוד שהרומיים מושלים ביד חזקה, אך בזמן שרפו ידי הרומיים, כנגד זה יש מקצת בחינת ולאום מלאום יאמץ לגבי בני ישראל, (אע"פ שאינו לגמרי עד ביאת המשיח). ובחינה זו יכולה להתגשם בכמה אופנים, כגון ברבוי הישיבות, או תנועת בעלי תשובה וכדו', וגם במציאת התכלת.

ובשו"ת ישועות מלכו סי' א' כתב: "הנה אין ספק שבזמן אמוראים הי' תכלת וצבעו בו ציצית, גם בימי אב"י ורבא לבשו תכלת וצבעו כמפורש במנחות מ"ב ע"ב דאב"י שאל לרב שמואל ב"י היכן צבעיתו והוא השיב לו אלמא שהיו עוסקין בצביעות תכלת, וקשה לומר שהי' להם אז דם חלזון מקודם חרבן שהי' יותר מר' שנים".

י. ז"ל ספר תבואות הארץ (עמ' רל"ג): לדרום צור בערך ד' שעות על שפת הים ולצפון "זיב" (אכזיב) בערך שעה א' נמצאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר מצער שבו עולים כמו בסולם והוא סולמא דצור".

עוד אפשר לפרש שכוונת הזקן שהולך לים במקום סתר שנסתר מן הרומיים שלא יראו אותו, ואולי הרים רמז למקום בריחה מן המלכות ושאר גזירות רעות, כמו ההרה המלט אצל לוט, ותאמר להם ההרה לכו אצל השנים אנשים מרגלים ביהושע פרק ב', בין שני הרים גדולים (סנהדרין י"ד ע"א). עוד אפשר לפרש שמרמז לזכותו של אברהם אבינו ע"ה [וכמו שפרש"י בההרה המלט בלוט שילך לאברהם אבינו, וכן בעוד הרבה מקומות נמשלו האבות להרים], שתכלת בא לנו בזכותו - מחוט ועד שרוך נעל, והזקן נתלה בזכותו של אברהם אבינו שהיה יכול להשיג כ"כ הרבה תכלת נגד פניהם של מלכות הרשעה.

יא. שמעתי מידידי הר"ר יוסף גליק שליט"א.

לצדיקים" לעתיד לבא - סיים רבי יוסי שמצב זה של שליטת כח עשיו ותולדותיו, שהוא הסיבה שגורם מן השמים קושי בהשגת התכלת במקצת דורות, ואי אפשרותה בכלל בדורות אחרים, ימשך עד לעתיד לבוא.

זראוי לציין לדברי הרמב"ן (ע"ה"ת פרשת כראשית ב:ג) שמבואר שכל תקופה של ימות עולם מתחיל להתנוצץ קודם שיגיע עצם הזמן, וז"ל: "ודע כי מעת היות בין השמשות יחשב כיום מחר ועל כן יתחיל ענין כל יום קודם לו מעט כאשר נולד אברהם כאלף השני, וכן תראה בכל יום ויום". והנה מה שאמר ר' יוסי שניכר שגנוז הוא, נראה פירושו שלא סתם שנעשה גזירה נגד תכלת דומיא דנעשה בשאר מצוות, אלא נתגלה לו מסיפור זה שהוא גילוי על העלם אור המצוה זו למעלה, וממילא נמשך ממנו גזירה למטה. אמנם קרוב לזמן משיח כבר יתחיל להתנוצץ אור העליון וממילא יתכן שיהיה כבר נמצא בעולם. ואף שאין אתנו יודע עד מה האם אנו כבר בעקבתא דמשיחא, אין לנו להכחיש מה שנראה לעינינו שנמצא התכלת בגלל דברי הספרי, אלא ראוי לנו לחוש שאדרכה הוא גילוי שעומדים אנו קרוב לזמן הגאולה". כ"ז הוספת חכ"א שליט"א]

ע"כ ביאור דברי הספרי בהרחבה בדרך נכון וברור בס"ד בלי שום גמגומים.

דהוסיף ע"ז חכ"א דמעשה דוקן הנ"ל דומה להא דמבואר בגמ' בסנהדרין (י"ב ע"א) "שלחו ליה לרבא זוג בא מרקת ותפשו נשר ובידם דברים הנעשה בלזו ומאי ניהו תכלת בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום", ובבב"ב יהודיע" שם פי' שהיה להם גם שניצולו מן

יב. בכמה מקומות בחז"ל מצינו לכאורה קשר בין תכלת וצדיקים: ע"י גמ' ב"ב (ע"ד ע"ב) "מאי אית לכו בהדי קרטליתא דדביתהו דר"ח בן דוסא דעתידה דשדיא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי", מדרש משנת רבי אליעזר (פר' י"ד) "ולפי שהיה הארון מכוסה תכלת אמר הקדוש ברוך הוא מי שהוא עוסק בתורה יבוא וילבש לבוש הארון", ב"ר (וישב פר' פ"ה) "ופתילך, זו סנהדרין שהן מצויינין בפתיל היך מה דאת אמר פתיל תכלת".

ובפירוש סוד מעשה המשכן מרבינו שמעיה השושני (בן דורו של רש"י, יצא לאור מכת"י ע"י הרב אריה הרציג שליט"א) כתב "תכלת וארגמן ותולעת שני. אלו צדיקי ישראל שהם מקיימים מצות ציצית שתהא תכלת שני' על ציצית הכנף פתיל תכלת אמ' הק' אם אתם תקיימו מצותי אני מעלה אתכם למלוכה כגון דניאל ומרדכי הצדיק... ואם חס ושלום שתחטיאו לפני אני אביא עליכם מלכות נכרי שני' לבשי תכלת פחות וסגנים ואומר אנשי חיל מתלעים". ונראה שהוא מפני רפיון המצוה בידי המון העם שנגרם מכח השמד, ומי שמסר נפשו או טרח ביותר על המצוה נחשב לצדיק. וע"ע רבינו יונתן ריש פ' איזהו נשך על הגמ' של מטיל קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא שכתב "ואומר תכלת הוא ומחזיק עצמו בחסיד" ודו"ק. ולכן אמר רבי יוסי ג"כ שגנוז לצדיקים, שכשיתגלה לעתיד לבוא ג"כ יהיה קודם ביאת המשיח ולא כל אחד יזכה למצוה גדולה זו אלא יחידים. ונחשבים לצדיקים כיון שמדקדקים במצות, ואפילו אם רק מדקדקים במצוה זו נקראים צדיקים כמבואר ברש"י פסחים ז': ד"ה הרי זה צדיק גמור, עיי"ש בראשונים.

יג. ועי' שו"ת ישועות מלכו ס"ס ב' בענין התכלת שכ' "ואפשר שמתנוצץ הגאולה".

יד. ז"ל הבן יהודיע: "נס שנעשה לחכמים באותה שנה בארץ ישראל ששם היו בארץ ישראל תחת ממשלת שהם רומא עשו אבי אדום וקרו ליה בשם נשר משום דכתיב בעשיו אם מגביה כנשר... ולא על פרס כמו שכתב רש"י ז"ל כי בארץ ישראל לא היו תחת ממשלת פרס אלא תחת ממשלת אדום ורק בבבל היו תחת ממשלת פרס". וע"ע בהגהות מהר"ץ חיות שם.

הרומיים. וביאור הענין הוא שלזו שעושיין בו תכלת הוא לזו שבארץ החתים שמבואר בגמ' סוטה (מ"ו ע"ב, על הפסוקים בשופטים פרק א') שצובעים בו תכלת. והוא בחוץ לארץ, כמבואר ברד"ק שם בשופטים, שכתב שם "אינו החתים משבע אומות", ואינו המקום שבני זבולון צבעו תכלת בזמן הבית, אלא המקום שעשו תכלת בשעת השמד. ובוה מוכן שהגמ' בסנהדרין הנ"ל מיירי בשעת השמד, לכן הביאו מהנעשה בלזו, וכן הגמ' סוטה הנ"ל משמע שהוא עיר מסוגל להמלט משמדות שונות "היא לזו שצובעין בה תכלת היא לזו שבא סנחריב ולא בבללה נבוכדנצר ולא החריבה ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה", ולכן מוכן שצבעו דוקא שם. והנשר הוא כעין אותם סממיות בספרי, והיו מסתירים הדברים מהרומיים כמו שעשה אותו זקן, ודו"ק.

ומזה עוד הכרח שהמצוה לא נתבטלה ח"ו מפני השמד, אלא היה סיבה מן השמים לבטלו באיזה זמנים. אבל ודאי שכל זמן שאפשר להשיגו, היו משיגים אותו אפילו בימי השמד, ומסתירים מעשיהם מפני הרומיים ככל האפשר. והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת, ואי אפשר בשום אופן להתרשל ממצוה מטעם נסתר. **ולפי כל הנ"ל**, אפשר לפרש כן ג"כ את דברי התנחומא שכתב שהתכלת נגנז^{טו}, שהוא מפני הרומיים כנ"ל.]

פו. האמת הוא שאין דברי התנחומא והמדרש רבה זקוקים לפירושים וביאורים, שרק כתוב שם לשון "נגנז" בסתמא, ולא כתוב בו איך נגנז ועד כמה זמן נגנז. ונגנז יכול להיות רק שנשתכח, כמו שפירש ההגהות המיוחסות להעץ יוסף (במדרש רבה מהדורת זכר הנוף), ואף הביא סיוע לפי' זו מרש"י (פסחים ס"ב ע"ב) שכתב מפורש "נגנז. נשתכח". ולגבי זמן הגניזה, אין שום משמעות בעולם מן התנחומא עד כמה יגנז, וכבר מצינו גניזה לרק לילה אחת בלבד בענין המן שנפל בערב שבת, שציווה התורה (שמות טז כג) "ואת כל העדף הניחו לכם למשמרת עד הבקר", וכתב רש"י: "למשמרת. לגניזה". וע"ע בתנחומא (מקץ ו'; מובא גם בילקוט שמעוני על איוב רמז תתקד) "כ"ב שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו נגנז רוח הקדש מיעקב ומבניו", בראשית רבה (מקץ צא) "יקבדה לאום, זה פרעה שגנז התבואה בשני רעבון והיו הבריות מקללין אותו, אבל יוסף זן את העולם בשני רעבון כרועה הזה שמנהיג את צאנו".

ולגבי מה שמקשים מן הביאור הגר"א (אר"ח סי' ט' סע' ב') שכתב "בוה"ז כו'. ע' מ"ר פ' שלח ועכשיו אין לנו אלא לבן כו'", נראה שאין ללמוד כלום מזה, שהגר"א רק ציין להמדרש, ולא כתב איך נגנז ועד מתי יישאר בגניזתו. ומה שיש מדקדקים עוד דמאי קמ"ל הגר"א אם לא שהוא גנז לגמרי עד משיח והרי ידוע שלא היה תכלת מצוי בזמנם ומה צריך מקור לזה; מלבד שלק"מ שדרך הגר"א לציין מראה מקום על כל דין בשו"ע, ונראה עוד בדרך אפשר שכונתו שבאמת לא ידוע שאין תכלת מצוי בכל העולם אם לא מהמדרש, שהרי אפשר שבמדינות רחוקות יש תכלת עדיין, ועדיין לגזור בסדין, קמ"ל ראייה מהמדרש שלעת עתה נשתכח לגמרי מכל עולם היהודי, כלשון הגר"א "אין לנו אלא לבן", שזהו עיקר המילים שהוא רוצה, לא המילה 'נגנז' שרק פלל בוכו, שהוא מילה שאינה ברורה בכלל וקשה להביא ראיות ממנה. ואין להקשות על דברינו שעדיין יש לחוש שמצאו את התכלת במדינות רחוקות, ואכתי אין ראייה מהמדרש לזמן השו"ע וזמן הגר"א. די"ל דאין חובה לחוש ולגזור מן הספק שמה נמצא במדינות רחוקות אחרי אשר נתבטל מכל העולם. ואה"נ אם יתברר שנמצא, יחזור הגזירה למקומה גם לדעת הרא"ש.]

ביאור דברי האריז"ל

בכמה מקומות בכתבי האריז"ל¹ איתא² שאין תכלת נוהג אלא בזמן שבית המקדש היה קיים³.

זו. צריך להקדים כאן בדברי החתם סופר (ש"ת חת"ס אריז"ל סי' נ"א) "ויפה כ' פר"מ על שכנגדו שהביא מכתבי האריז"ל וכ' עליו פר"מ עם נעלמים לא אבוא יפה דיבר, וכן אני אומר כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות חייב משום זורע כלאים פן תוקדש המלאה הזרע אשר תזרע".

יז. בשער הכוונות שער התפלה (ענין הציצית דרוש ד') כתב:

ודע כי שני מיני ציציות הם התכלת והלבן ר"ל כי בזמן בית המקדש קיים היה הציצית לבן ובו חוט תכלת כנודע, אבל עתה בזמנינו הציציות כולם לבן ואין בהם תכלת...

ונבאר עתה ענין הציציות כי הנה נתבאר לעיל כי שני מיני ציציות הם הא' מלבן ותכלת כמו שהיה בזמן שבית המקדש קיים והב' הוא כולו לבן כמו שאנו נוהגים עתה אחר החורבן. והנה שתי בחינות אלו של ציציות שניהם הם ממוחין דאימא בלבד ולא משל אבא אלא שהציצית של תכלת ולבן הוא יוצא ממוח חכמה דאימא אשר היתה בתחלה בינה דאבא כנ"ל ולכן היה נוהג בזמן שבית המקדש קיים. אבל הציצית שכולו לבן שאנו נוהגין עתה אחר החורבן הוא מד' מוחין הכלולין בבינה דאימא שהיא עצמה בינה דאימא בתחילה וזהו הטעם שאין לנו תכלת בזמן הזה...

ונבאר עתה הציציות שאנו נוהגין בזמן הזה שהם לבן בלתי תכלת כי אמת הוא שאף בזמן הזה אין אור החכמה דאימא נפסק מלהאיר ולצאת בסוד הציציות הנז' עם התכלת אלא שאין לנו עתה כח שיעשה הדבר ההוא על ידינו אבל ודאי הוא שג"כ הוא יוצא בהתלבשותו בציצית היוצא ממוח בינה דאימא וא"כ כפי זה הוא מוכרח שיהיה ציצית דחכמה דאימא רמוז בציצית דבינה דאימא כמו שנבאר למטה ב"ה...

והנה כדוגמת מה שנתבאר בציציות היוצאין מחכמה דאימא כך הוא ממש בציציות היוצאים מד' מוחין הכלולין במוח בינה דאימא לפי שאין בנו כח עתה רק עד מוח בינה דאימא ולא יותר. והחילוק שביניהם הוא כי שם היה חסר חוט א' להשלימם לל"ב ולכן הניחו בו חוט של תכלת שהיא המלכות לחברה עמהם כנ"ל אבל בבינה דאימא יש ל"ב אותיות שלימות בד' שמות שבהם כנגד ל"ב חוטיין וכולן לבן כי אין צורך אל התכלת שהיא מלכות להשלימם. ובוזה תבין איך גם בזמן הזה שאין לנו תכלת אין התכלת מעכב את הלבן כנז' במשנה והלבן לבדו הוא מצוה גמורה מן התורה. והוא כי להיות שהם שני מיני ציציות א' מחכמה דאימא וא' מבינה דאימא ולכן התכלת אינו מעכב הלבן והלבן אינו מעכב התכלת ואילו הכל היה בחינה א' היה ראוי שהלבן יעכב לתכלת והתכלת ללבן...

ועתה נבאר מ"ש לעיל כי אף בזמן הזה יוצא האור של מוח חכמה דאימא בסוד ציציות בהתלבשות ציצית בינה דאימא אלא שאינו על ידינו וא"כ (מוכרע) (מוכרח) הוא שיהיה נרמוז ציצית חכמה בציצית בינה דאימא.

ובפרי עץ חיים שער ציצית פרק ד' כתב:

ואלו הם בחי' הציצית שהיו נוהגין בזמן שבהמ"ק היה קיים שהיה כל הציצית מן ז' חוטיין לבנים וחוט א' היה תכלת אבל לאחר החורבן, הם הכל חוטיין לבנים ואין לנו תכלת, לפי שכל הציצית הד' של אח"כ, הם בחי' ד' מוחין דבינה דאמא, ואין שם תכלת כמ"ש...

ובכל א' ח' חוטיין שלימים וכולם לבנים כי א"צ לחבר עמהם את התכלת שהוא בחינת המלכות ע"ד שנתבאר לעיל ולכן אין תכלת נוהג בזה"ז.

ושם פרק ה' כתב:

והנה ודאי אין להבין בדבריו שמצות תכלת נוהג רק בזמן בית המקדש, ואחר התורבן אין אנו מחוייבין בו אפילו אם היה בנמצא, דזה נגד ההלכה^ט, והרי התנאים והאמוראים אחרי התורבן הטילו תכלת⁹, וח"ו לתלות בוקי סריקי כאלו בהאריז"ל.

וגם אין לומר שמוכח מדבריו שבמציאות לא יחזור עד שיבנה ביהמ"ק השלישי, וממילא כל מי שחושב שמצא התכלת קודם הזמן ההוא ע"כ מוטעה. שהרי כיון שמוכרח מיניה וביה שדברי האריז"ל הם שלא כפשוטן, שהרי הוא ז"ל כתב שאין תכלת שלא בזמן הבית, והתנאים והאמוראים הטילו תכלת במשך כמה מאות שנים אחרי התורבן כנ"ל - א"כ ודאי הדבר אפשר ומסתבר שבזמן קרוב לבית השלישי ג"כ יתגלה התכלת.

אבל מכל מקום דבריו צריכים ביאור, וחשבתי בדרך אפשר, שלפי מה שנתבאר בדברי הספרי יתבארו דברי האריז"ל ג"כ. וצריך להקדים בידיעה היסטורית אחת, שהמלכים הראשונים של רומי שגזרו על הפורפורה חיו בדיוק בזמנים סביבות התורבן. ממילא לפי

ונחזור לבאר מה שכתבתי לעיל כי האמת הוא שבזמן הזה אחר התורבן אין בנו כח להטיל תכלת כי אין אנו משיגין רק עד מוח בינה דאמא אמנם ודאי הוא שאין אור עלין ההוא דמוח חכמה נמנע מלצאת רק שאינו יוצא ע"י מעשינו אבל ודאי הוא יוצא בהתלבשות תוך ציצית מוח בינה (ר"ל ציצית דלבן כמבואר שם שלבן הוא מוח בינה דאמא).

ית. בספר אחד שיצא לאור לאחרונה כתב בזה"ל:

ובכתבי האריז"ל מפורש הטעם שנפסק מאיתנו התכלת (מזמן הגאונים ואילך) שזהו משום שהתכלת דומה לרקיע, ומרמז שאנו מונהגים בהשגחתו יתברך, ולכן בזמן שזכינו לנסים ממש והיתה השגחת הקב"ה בגלוי היה מצוי אצלנו התכלת. אבל בזמן הגלות שהנהגת הקב"ה הוא בהסתר, נעלם מאיתנו התכלת. וא"כ לפי"ז בזמנינו שאנו הסתר בתוך הסתר ואפי' בא"י פלטרין של מלך רודפים החרדים, ודאי שעדיין לא הגיע הזמן שיתגלה התכלת. עכ"ל.

הנה מש"כ שם ש"מפורש" הטעם שהוא מפני שדומה לרקיע והוא מרמז על השגחתו יתברך וניסים גלויים, לא כתוב כן בדברי האריז"ל, אלא הוא ביאור הכותב שתלה דבריו בדברי האריז"ל. לא נזכר בכלל בדברי האריז"ל ענין תכלת דומה לרקיע בקשר לחסרון התכלת בזמן התורבן (קשר זו נמצא בספר שו"ת דברי יואל סי' מ"ד, ושם מבואר שחזר בזמן מרדכי אפילו קודם הגאולה, ואבתי עבדי אחשורוש אגן, ודו"ק).

גם מש"כ בסוגריים "מזמן הגאונים ואילך", להוי ידוע שלא כתוב כן בדברי האריז"ל, אלא הוא הוספת הכותב, וחשב לראות שבר גדול על נקלה, שהרי לשון האריז"ל מפורש שמחלק בין זמן הבית לזמן התורבן (והאמת הוא כמש"כ למעלה שדברי האריז"ל לאו דוקא, וכמש"כ שאפשר שמרמז על אותו ענין שבספרי). וגם קודם זמן הגאונים היו כמה שמדות בארץ ישראל פלטיץ של מלך בזמן האמוראים (עי' אגרת רש"ג "ובתר הכי אביי ורבא ונפיש שמדא בא"י ואמעטיא הוראה תמן טובא ונחית מן דדוה תמן מן בבלאי כגון רבין ורב דימי ובלהו נחתי נחתי להכא"), ואנו רואים בגמ' שהביאו תכלת בהצנע מלוח דרך טבריא בזמנו של רבא דנפיש שמדא, ולדברי הספר הנ"ל לא היה לחכמים לקבל התכלת כיון שהיה אז שמד והסתר פנים.

יט. בחינוך (מצוה שפו) כתב: "ונוהגת מצוה זו בזכרים בכל מקום ובכל זמן". (גם את"ל דזה היה דעתו בהלכה, הרי המהרי"ל לבוש וחמד"ש ועוד כתבו להיפך, ובאג"מ (א"ח ח"ד סי' ג) כ' שדעת האריז"ל יכול להתבטל במיעוט נגד רוב הפוסקים, וע"ע יבי"א ח"ט אור"ח סי' ק"ח אות ט').

כ. יוליוס ונירון, שניהם מלכו בזמן קרוב מאוד לתורבן הבית. בספר לבוש הארון מובא המקור לזה.

מה שנתבאר מהספרי שמהמציאות כיצד מצוי התכלת נוכל להבין הנהגת הקב"ה בעולם בענין "ולאום מלאום יאמץ", זה ג"כ כונת האריז"ל, שבזמן שאין ביהמ"ק קיים מפני התגברות מלכות הרשעה, הוא ג"כ זמן שעלול להיות סיבה מן השמים שיתבטל מאתנו או שיתעט הקיום של מצות תכלת בציצית.

נספח:

ראיתי ללקט כאן אל מקום אחד כמה מקומות שראיתי בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים דפשימא להו שאפשר שיחזור התכלת בזה"ז. ולדעת רבותינו אלו צ"ל שאין התכלת נגנו עד ביאת משיח, רק נגנו עד יום הימצאו [עי' ברש"י (שמות ט"ו, כ"ג) שמוכח ששייך גניזה לרק לילה אחת]. גם מוכח מדבריהם שאין צריך למסורה כרי להחזור התכלת, וסגי בשאר הוכחות וסימנים.

מדר"ל (שר"ת החדשות סי' ה') כשבא להסביר שיטתם של ר"ת והגאונים שאף בזמן שאין תכלת בגד פשתן פטור אף מלבן משום גזירה דשמא ימיל בו קלא אילן, כתב שיתכן שיחזור התכלת, וז"ל: וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקולו שיהא התכלת מצוי, כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת וכו'.

לבוש (בהקדמה ללבוש או"ח) קראתיו לבוש התכלת כי כמו שחייב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא, כן הוא חייב להלביש עצמו באלו הדינים.

עולת תמיד (או"ח סי' ט' אות ג') כמו המהרי"ל ביאר ששייך גזירת סדין בזה"ז לדעת ר"ת, וז"ל: אף על גב דבזמן הזה ליכא תכלת מ"מ גזרינן וכן פי' ר"ת שם בברייתא דסדין בציצית, דשמא יתגלה תכלת ויבא לידי איסורא דכלאים.

המגיד מדובנא (ס' המדות שער הדעת פ' ט"ז) כתב: ולולא קבלנו שאין התכלת מעכב את הלבן בזמן הזה אפשר היינו מחזרים אחריו כאשר אנחנו שולחים למרחקים להביא אתרוג ולולב והדס.

ומבואר מדבריו שעצם החזרת התכלת בזה"ז שייך, אלא שמפני הטורח הגדול שיש בו, ושאינו מעכב בעיקר מצות ציצית (אף שודאי בזמן שיש תכלת חייב להטילו) לא היו שולחים אחריו למרחקים.

חמדת שלמה (אה"ע סי' ט' אות כ"ג) אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזה"ז אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל בהל' ציצית.

מלבי"ם (ארצות החיים, סי' ט' אות מ"א) ג"כ כמו המהרי"ל ביאר ששייך גזירת סדין בזה"ז, וז"ל: ועי' בשו"ת הרדב"ז (סי' תרפ"ה) אפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין יודעין לצודו עכ"ד ולפי"ז י"ל דגם בסדין בציצית יש חשש דשמא ילמדו [לעשות תכלת בזה"ז].

מהרש"ם חשש ללבוש בצינעה את התכלת של האדמו"ר מראדזין, ואף ביקש בצוואתו שיקברוהו בו, וז"ל הצוואה: (נדפס בראש ספרו תכלת מרדכי עה"ת) יקחו את המלית טירקישען, בלא העטרה, וקשורין בו ציצית עם תכלת.

בית הלוי (הובאו דבריו בהקדמה לספר עין התכלת שנדפס בחיי הבית הלוי, ומשם לקובץ תשובות ח"א סי' ב') אמר על התכלת של האדמו"ר מראדזין כזה: ומהם הגאבד"ק בריסק דליטא שי' מסר כל טעמו ונימוקו בדבר מיאונו במצות התכלת לאחד ממיוודעינו שיכתוב ויאמר לנו משמו בזה"ל: כמע"ל לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם מציאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כמע"ל יברר זאת היינו היה בזה דבר נשכח והוא מצאה, או נהיה מחוייבים לשמוע אליו וללבוש, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע ככל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועכ"ז לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול הים ראיות לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה או יהיה לנו דברי ההלכה לראיה.

יידוע שלא שייך טענה זה על התכלת של הפורפורא, שהרי במשך מאות שנים גזרו עליה מלכות רומי, שייחודה לבגדי מלכות, ועי"ז נשתכחה מלאכת הצביעה, וגם היו מונעים אחרים להחזרת התכלת אפילו לאלו שידעו ממנו (כגון היעב"ץ) כמו הקושי שיש בצידתו (עי' רדב"ז סי' תרפ"ה "ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו") ועוד מניעות כ"א.

הג"ר יהושע מקומנא (שו"ת ישועות מלכו סי' ג') אחר האריכות שביאר למה אינו מקבל הצעתו של האדמו"ר מראדזין מכמה טעמים, ושאינו רק השערה בלבד ומפשטות משמעות רש"י אינו החלזון של תכלת, כתב: איברא שאם היה נמצא תכלת בבירור

כ"א. הנה הדבר מפורסם בישיבות שעוד טען הבית הלוי על האדמו"ר מראדזין שאי אפשר להחזיר התכלת אלא במסורה, ולא ע"י ראיות. אך בכגון דא ודאי קיימי דברי החזו"א "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (ארי"ח סי' ט). ולכאורה פשוט שדברי הבית הלוי הנ"ל רק היו נאמרים לגבי הנידון דאז - הדיונין - שלא הביא האדמו"ר מראדזין שום ראיות, רק סימנים בעלמא וגם לא היו סימנים מובהקים, וגם כמה מהסימנים היו רק כפי הבנתו בדברי חז"ל אף שהיה מקום לפרש אחרת (למשל עי' בדבריו לגבי "וברייתו דומה לדג" שהוא דלא כפירוש רש"י, וברבריו על המשנה בלים פ"ב "קשר חלזון בראשה" שלא הביא שום ראיה לפירושו), ולגבי זה היה דעת הבית הלוי דלא סגי בסימנים כמו אלו, ואמר שצריך מסורה, ולא דוקא מסורה, אלא ה"ה שאר ראיות חזקות, כדמוכח מדבריו שהביא האדמו"ר מראדזין. אבל לגבי הפורפורא, שיש ראיות מובהקות ומכריחות (אפילו אם נימא שאין לו דין ודאי, אך קרוב לודאי יש), וגם מצינו לכמה מגדולי האחרונים - החוות יאיר והיעב"ץ ועוד - שדעתם כן במפורש, ודאי לא נאמר הך כללא. וע"כ צריך לומר כן, שלא יסתור הבית הלוי דברי עצמו ודברי כל האחרונים הנ"ל.

והיה ידוע לנו כיצד צובעין ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו אלא שאין לנו בירור גמור שזה תכלת. כב

חזון איש (מעשה איש ח"א ע' קלב) אמר מרן בעל החזון איש זצ"ל על התכלת של האדמו"ר מראדזין "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת- ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אזי מקבלים אותו".

כב. ומה שסיים שם שמלאכת הצביעה לא נתברר, שתלוי במח' רש"י והרמב"ם שלרש"י אין להשים סממנים לתוך היורה, הוא רק קושיא על האדמו"ר מראדזין, שבתכלת שלו הסממנים משפיעים על הצבע. משא"כ בתכלת הפורפורה שהסממנים הם רק לסייע להדם חלזון ליכנס לצמר ואין הסממנים נקלטים בצמר, הדבר פשוט שאין זה פסול לדעת רש"י, ויש להאריך בזה עוד אבל אכ"מ, ונתבאר בארוכה בספר לולאות תכלת.

הגילוי מחדש של חלזון התכלת בימינו

1. הקדמה

לאחרונה עדים אנו להתעוררות של דורשי מצוות תכלת בציצית הלכה למעשה, ובמיוחד בישיבות באלון שבות, אפרת ומעלה אדומים. כשמתרבים צמאי הדעת, הגיע העת לפרסם את ממצאי המחקרים שנעשו מאז כתיבת מאמרנו "לחידוש מצוות תכלת בציצית" שהופיע בשנת תשמ"ח בתחומין ט', ולערכנו.

נציג את הדברים כמסכת ערוכה. ספרו המקיף של הרב הראשי לישראל הרב יצחק הלוי הרצוג זצ"ל (תרע"ג): "Hebrew Porphyrology" in *The Royal Purple and the Biblical Blue*, (Keter, Jerusalem 1987) ימשיך להאיר את עינינו בהבנת הסוגיה. מאמר זה מבוסס על הרצאתנו בפני כנס העשור לחקר המקדש בישראל בחג הפסח תשנ"ד.

2. מבוא

נתאר בקווים כלליים את מהלך השתלשלות האירועים שמבחינה הסטורית ועיונית הביאו לגילוי מחדש של חלזון התכלת.

שנים מגדולי הרבנים יצקו את היסודות לבנין, והם כ"יכין ובוועז' התומכים בכל נושא חידוש מצוות התכלת בימינו. הלא הם: האדמו"ר מראדז'ין רבי גרשון חנוך ליינר זצ"ל, החלוץ שהלך לפני כל המחנה, ואחריו הרב הראשי הרב יצחק הלוי הרצוג זצ"ל. שני המאורות הגדולים – זכותם תגן עלינו – נחוונו בבקיאות מופלאה הן בחוכמת התורה והן בחוכמת המדע הכללי, שבשילוב הנאות ביניהם טמון היסוד לגילוי האמת, מבחינת – "דרך ארץ קדמה לתורה".

3. הרב ליינר מרדז'ין

נתחיל בסיפורו המרתק של הרב ליינר, כפי שכתבו הוא בעצמו לפני למעלה ממאה שנים במאמר שפוני טמוני חול (תרמ"ז):

* המחבר הוא יו"ר איגוד עובדי המחקר בישראל ומדען בכיר (בדימוס) במכון הישראלי לסיבים, משרד התעשייה והמסחר. הוא משמש כמנהל מדעי של עמותת "קרן התכלת".

"זה שנים רבות שמתי אל לבי ענין מצוות תכלת אשר בעוונותינו הרבים נמנעה מאיתנו... (שלושת ספרי התכלת, ירושלים, תשנ"ג, עמ' ד).
"והנה אחרי אשר עזרנו השי"ת לברר הסימנים שעל ידם יוכר החלזון... מצווה על כל מי שיש בכחו לחפש אחריו — לזכות את ישראל במצווה זו הנשכחת מישראל זה כמה מאות שנים, וכל מי שיזכה בזה יתברך מה' אלקי ישראל...
שלחתי לגלילות ים התיכון והובא לי הבריה, והיא ממינים הנקראים רגי הריו (דיונונים — י.ז.). שיש בהם כתשעה עשר מינים, ונראה לי שבמין אחד מהם נמצאו כל הסימנים הנ"ל שנתבארו מדברי חז"ל, וגם דמו השחור כדיו הוא תחת ידי. אכן אין בכח כל האומנים במלאכת ההפרדה (הכימיה — י.ז.) להפרידו" (שם, עמ' לז).

בהתאם לכך יש לתקן את מה שמספרים כאילו האדמו"ר מצא את ריונון הרוקחים כשהגיע לנאפולי, הרי מפורש כאן שהביאו לו את 'הבריה' אל ראדז'ין עוד לפני כן. הוא היה איפוא בראדז'ין, והחליט על הסימנים שלפיהם הביאו לו את הריונון. אבל כל מי שפנה אליו לא הצליח להפיק את הצבע מה'ספיא' (sepia, "הדם").

בספרו השני מאמר פתיל תכלת (תרמ"ח) אנו קוראים:

"בכל ספרי מחקרי שלל הצבעים ובכל ספרי חכמי מלאכת ההרכבה וההפרדה (הכימיה — י.ז.) אין שום ידיעה איך לצבוע צבע תכלת ברם ממיני בעלי חיים" (שם, עמ' מד).

כך הוא האמין. הוא שיער שאולי יצליח, ואם ישיג את "החלזון" חי. הרי הביאו לו לראדז'ין רק ריונון מת.

"עדיין לא ראינו את החלזון חי. לכן העמסנו עלינו לנסוע למרחקים ארחות ימים, ובאנו לגבול ים התיכון במדינת איטליה בעיר נעאפולי... וראיתי שם (במצפה התתיימי — י.ז.) את החלזון חי הולך חופשי... החיה הזאת נקראת בלשון העם רג הריו יען כי יכיל בקרבו דם שהוא שחור כדיו אשר יכינו ממנו צבע חום כהה — והוא יקר מאד, יצלח לציירים המציירים תמונות היקרות" (שם עמ' מא).

כמובן אין לצבע חום זה הנקרא ספיא שום קשר עם הצביעה שעשה לאחר זמן. השימוש של ספיא כצבע חום בציור הוא דבר אחר לגמרי: זה אינו צביעת טקסטיל של פתילים, אלא צבע שמן שצריכים לערבבו עם ביצה ושמן ונמרח כשכבה על בר הציור.

לאחר שהאדמו"ר ראה את הציור החי, הוא ממשיך לספר:

"התחלתי לעסוק במעשה — להוציא לאור מלאכת שמים — ובאתי דרך הים והנני כהיום... פה עיר וויניציה, ואחרי יגיעה רבה מצאתי את החלזון באי קטן בקצה לשון ים המערבי בשיעור הראוי לאסוף את דמו שיהיה די לצביעה... (שם, עמ' רב).

“והנה התחלתי לעסוק במלאכת המצוה בגורל יגיעה... ובעזה”י, עלה בידי להוציא מהדם השחור כדיו את צבע התכלת באופן שאין שום דבר מסייע להצבע רק דם החלזון, והסממנים הם משוללי צבע והם פועלים להוציא הצבע מהדם” (שם, עמ’ רג-רד).

הסיום מתואר בספרו השלישי מאמר עין התכלת (תר”ע) בהקדמה:

“ובעזהש”י ביום ראשון דחנוכה תרמ”ט אחרי הרבה נסיונות ובריקות ביגיעה רבה עלה בידי בעזהש”י לצבוע היורה הראשונה, וזמן קצר לבשו איזה אלפים מישראל תכלת בציציותם... ובראשית שנת תר”ן התחלתי לצבוע מהדם אשר הבאתי ממקומו ובעזהש”י הרבה אלפים מישראל הטילו תכלת בבגדי ציציותם, וכהיום יותר משנים עשר אלף מישראל כבר לבשו תכלת” (שם, עמ’ כט).

4. הרב י”ב סולוביצ’יק מבריסק בעל “בית הלוי”

אחד הגדולים שאליה פנה הארמו”ר מראדז’ין ושלח אליו ספריו כדי לקבל הסכמה או חוות דעת, היה בעל בית הלוי הרב יוסף בער סולוביצ’יק מבריסק שנפטר בתרנ”ב. בית הלוי לא קיבל את המצאתו של הארמו”ר מראדז’ין מנימוק מהותי ביותר. הוא כתב אליו את המכתב שלהלן, שהודפס בהקדמה ל’מאמר עין התכלת’. אינו מספיק — קבע בית הלוי — להוכיח התאמתו של חילזון מסוים אל סימני חז”ל. יש לוודא תחילה שהחילזון, המוצע לבחינת התאמתו לסימנים, שימש בכלל לצביעה בימי קדם, ושבזמן מסוים בעבר נגנז החילזון. הרי העיקרון הבסיסי הוא מבחינת “חדש ימינו כקדם” — להחזיר עטרה ליושנה.

“הגאבר”ק, בריסק דליטא מסר... מיאוננו... בזה הלשון: כמע”ל לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם מציאת הרג או הוצאת צבעו. רק אחרי אשר כמע”ל יברר זאת, היינו היה בזה דבר הנשכח והוא מצאה, אז נהיה מחוייבים לשמוע אליו וללבושו.

אכן אם נאמר כי הרג היה במציאות, וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועל כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הרג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז”ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות לא יואילו נגד הקבלה והמסורה. ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים — ונפסקה בזה הקבלה — אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה. ע”כ דבריו שיחיה” (שם, עמ’ יג).

רואים פה מבנה מחשבתי אחר, הגורס שצריכים להבין את ענין גניזת התכלת, וזה בשלושה שלבים כרלהלן:

(א) השלב הראשון הוא שנרע בבירור ובוודאות שהחילזון המוצע שימש בימי קדם לצביעת צמר. אמנם על גווני הצבעים שקיבלו איננו יכולים לדעת היום, אבל צריך להיות מוכח ששימש לצביעת צמר.

(ב) השלב השני הוא שבזמן מסוים בעבר הדבר "נשכח", וזה מנע את המשך קיום מצוות התכלת.

(ג) והשלב השלישי שהיום גילינו אותו מחדש, כך שאנו יכולים להניח שזה מה שהיה בזמנו.

(ד) רק אז יש טעם שנברוק סימני חז"ל להלכה. בהסברי סימנים בלבר כמובן אין לדבר סוף, כי כל אחר יסביר סימן כלשהו באופן אחר, בדרכו הוא.

משל למה הדבר דומה? לשיבתנו לארץ-ישראל: הרי לפי סימנים גרידא, הקרקע, הסלעים, המים, העצים, הנהרות, השמים — קשה להוכיח שהארץ הזאת היא א"י. אלא שיש מסורת ברורה שזוהי א"י, שזה המקום שבו חיו אבותינו לפני 2000 שנה. אחרת אין טעם בכל הענין. לגבי החילזון — אותו הדבר! אם אנו רוצים לשחזר את מעשי אבותינו, עלינו להתבסס על המבחן המוקדם (א-ג) הנ"ל.

5. דיעות בשיטת "בית הלוי"

במרוצת הזמן נמסר פירוש אחר בהבנת שיטת בית הלוי הנ"ל, כפי שמתברר בדברי הרב יוסף דוב סולוביצ'יק זצ"ל בספר שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל (חלק א' עמ' רכח):

"ידוע מה שאירע בין זקני הגאון רבי יוסף רב הלוי ובין האדמו"ר הגאון מראדז'ין בנוגע לתכלת בציצית, שהרבי מראדז'ין חידשה וציוה לכל חסידינו להטיל תכלת בציציותיהן. האדמו"ר ניסה להוכיח על יסוד הרבה ראיות כי הצבע הזה הוא באמת התכלת. הרב יוסף דוב טען כנגד ואמר שאין ראיות וסברות יכולות להוכיח שום דבר במילי דשייכי למסורת של: 'שאל אביך ויגדך'. שם אין הסברה מכריעה כי אם המסורה עצמה. כך ראו אבות וכך היו נוהגים וכך צריכים לנהוג הבנים".

ברוח זו אף קיבלנו את המכתב שלהלן מ-ה' אלול תשמ"ט מידי הרה"ג ר' צבי הרשל שכטר שליט"א משיבה-אוניברסיטה ניו-יורק:

כב' ר"ר זיכרמן, הי"ו,

רב שלו' וברכה. את חוברת התחומין קיבלתי במתנה בחודש שבט שעבר — כשהייתי בארץ. וגם את תרפיס המאמר קיבלתי בזמנו — ע"י הרואר, ולדאבוני — עוד לא הספקתי לעיין בו, ואתכם הסליחה על איחורי. אני מאוד עמוס בעבודה בישיבה ואין עתותי בידי. אני רק זוכר היאך ששמעתי ממור"ר הגרי"ד הלוי סאלאוויטשיק, ישלח לו ר' רפ"ש מן השמים, שאמר בשם הגאון בעל בית הלוי (וכמדומה לי שנדפס מכתבו ב"שלושה ספרי התכלת" של האדמו"ר מראדז'ין) שא"א לשחזר מסורה של זיהוי שנשתכחה ע"י חקירות

מדעיות, ולי הי' קשה כל השנים נקודה זו. אני מאוד מעוניין לקרוא המאמר,
וברצות ד', כשיספיק לי הזמן, אשלח לכם תגובתי.
בברכת כוח"ט לשנת חיים ושלום, ורוב הצלחה בעבודתכם הקרושה

צבי שכטר

יש להבחין שבשעה שבית הלוי עצמו שלל הסתמכות בלעדית על ראיות
בדברי הלכה (סימני החילזון בחז"ל), הרב סולוביצ'יק זצ"ל גרס כי מדובר
בהוכחות מדעיות דווקא.
בתשובתנו שלהלן מ-ג' במרחשוון תש"ן (2.11.89) הועמדו הרברים על דיוקם.

לכבוד הרב צבי שכטר שליט"א, ניו-יורק
"השלום והברכה!

בשמחה מיוחדת קבלתי את מכתב תשובתך מיום ה' באלול תשמ"ט. ועל כך
תורתי המרובה.

אפשר לתאר שתי גישות מתודיות לפתרון בעית זיהוי חלזון התכלת. בשיטה
הראשונה מחפשים מבין היצורים הקיימים בעולם את היצור שבו ניתן למצוא
את התכונות והסימנים המיוחסים לחלזון התכלת בהלכה ובאגדה. גישה זאת
יכולה הייתה אולי להתאים לאבותינו יוצאי מצרים בשעה שנצטוו לראשונה
לצבוע תכלת. אולם, כשהלך בדרך זו הרב ג"ח ליינר זצ"ל, עורר ביקורת
חריפה מצד הגאון בעל בית הלוי זצ"ל. לאחר שביקש האדמו"ר את התיחסותו
להנהגת "התכלת" כביכול בראדו'ין, נמסרו נימוקי התנגדותו לזיהוי המוצע,
כמובא ע"י האדמו"ר בהקדמה למאמרו "עין התכלת".

לפי דברים אלה ניתן לקבוע את התנאים המוקדמים שיש לבררם, לפני
שניגשים לבחון זיהוי חלזון התכלת על-פי סימנים. ראשית, דרושה הוכחה חד-
משמעית לכך שהיצור המוצע היה בפועל בשימוש כלשהו לשם צביעת צמר
בתקופת המקרא ובתקופת הבית השני והתלמוד. הרי עיקר מטרתנו היא לחדש
ימינו כקדם, על-ידי החזרת עטרה ליושנה. ברור הוא שלא יבוא עד שיצביע
כיום על יצור מסוים שדווקא בו השתמשו אבותינו לצביעת התכלת. אולם עם
זאת, אין לנו להזקק לזיהוי עפ"י סימנים אלא לאחר שהשתכנעו מעל לכל ספק
שהיצור המוצע אומנם שימש לצביעת צמר בתקופה שבה קיימו מצוות פתיל-
תכלת בציצית, ומצוות תכלת במשכן ובמקדש. אם איננו בטוחים במאה
האחרונים שמדובר בחילזון ששימש לצביעה בזמנו, אין מקום אפילו לערוך
דיון הלכתי בדבר זיהוי כחלזון-התכלת.

לאחר שיוכח כי היצור המוצע אכן שימש בזמנו לצביעה, יש לקיים את התנאי
השני, שלפיו בזמן גניזת התכלת נעלמה הידיעה או ברבר זהות היצור כחילזון
צובע או ברבר תהליך הצביעה, ידיעה שכעבור זמן נתגלתה שוב מחדש. אם
ידיעה זאת לגבי היצור המוצע היתה מצויה וזמינה באופן רצוף משך כל
התקופות, ובה בשעה נגנזה התכלת האמיתית, הרי לדעת בעל בית הלוי הוא

כאילו יש לנו קבלה ומסורת מאבותינו כי זה הרג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו חז"ל.
בעל בית הלוי היה איפוא מודע לכך שדיונון־הרוקחים שהוצע עליידי האדמו"ר מראדז'ין להיות חלזון־התכלת איננו מתאים לתנאים אלה, ועל כן פסל אותו כחלזון־התכלת. כיום יודעים אנו בבירור מוחלט כי אין שום רמז לכך שדיונון־הרוקחים שימש לצביעה בימי קדם. יתר־על־כן, חקר וברר הרה"ר יא"ה הרצוג זצ"ל בשעתו כי חומר הצבע עצמו המוכן בתהליך ראדז'ין איננו אלא מלח ציאניד של ברזל, שהוא הפיגמנט המלאכותי הראשון "כחול פרוסי", שהתגלה בברלין בשנת 1704.

הכחול הפרוסי התקבל ע"י מיחוי דם שור או בשר באלקלי, והרכבה עם ברזל. החל מ־1749 שימש כחול פרוסי לצביעת צמר בצרפת. התהליך לפרטיו שאומץ בראדז'ין זהה לתהליך הידוע ליצור כחול פרוסי. מבחינה טכנית איפוא אין חידוש כלשהו בתהליך ראדז'ין, אלא שהוציאו כאחד המרכיבים בתהליך את השימוש בדם שור או כל חומר אחר מן החי, ובמקומו הכניסו דווקא ריו מן הדיונון. האדמו"ר מראדז'ין הוכיח שמותר וחובה לחדש מצוות פתיל־תכלת בימינו, אולם הוא טעה בזיהוי החלזון.

לעומת זאת מן המפורסמות הוא שהחלזון ארגמון קהה־הקוצים (Murex trunculus) שבו מדובר במאמרנו בתחומין, ממלא באופן מושלם את התנאים הנ"ל שנקבעו ע"י הגאבד"ק בריסק לבחירת היצור הראוי להיבחר באם מקיים הוא את הסימנים המובאים בחז"ל. ואכן במאמרנו שם הראינו את מידת התאמתו המופלאה של ארגמון קהה־הקוצים לסימני חז"ל לזיהוי חלזון־התכלת. מסקנה זאת מקובלת כבר על החוקרים שעסקו והעוסקים במחקר התכלת.

בברכת שלום מציון
ד"ר ישראל זיידרמן

בי"ט בסיוון תשנ"ג (8.6.93) כתבתי את המכתב שלהלן אל הרב שכטר:

בעקבות חליפת המכתבים בינינו בענין התכלת מלפני ארבע שנים, התעוררתי כשבאת להרצאה שנתתי בנושא בביה"כ לינקולן סנטר אשתקד. לאחרונה נמסר לי לשמחתי שהוזמן עבורך פתיל תכלת מידי פעילי העמותה 'קרן התכלת', והבנתי כי בכוונתך להשתמש בו למצוות ציצית*.

* באלול האחרון התארח רצ"ה שכטר שליט"א בשיבת שעלבים, וראיתי שהוא אכן הסיל תכלת בטליתו. הוא הסביר לי שלדעתו כבר תורצו כל הטענות של ריד"ס כנגד חידוש התכלת עליידי מחדשי התכלת בדורנו, ואין כמעט ספק שהחלזון הוא הארגמון הנ"ל. עוד אמר שיש ראייה גמורה שניתן להסתייע ממדע הארכיאולוגיה בעניינים הלכתיים, מתוך שלגמ' בב"ב ער, א היתה הוה אמינא לפסוק הלכה בדיני ציצית מבגדיהם של מתי מדברו (הערת יואל קטן).

6. הרב הראשי לישראל הרב יצחק הלוי הרצוג זצ"ל

לפני ששים שנה פירסם הרב הרצוג את מחקרו "התכלת בישראל" (גירסא מקוצרת בעברית של כתב-היד הנ"ל משנת תרע"ג) בכתב-העת 'ההר', שמתוכו אבקש להציג שני ענינים עיקריים. ראשית, איך התיחס לצביעת ראדז'ין שהומצאה כעשרים שנה לפני-כן? הרב הרצוג עשה מעשה שטרם נודע בעולם הרבני. כאשר קיבל ברואר מראדז'ין בשנת 1913 דוגמה מקורית של פתיל "תכלת", שלח אותו לאנליזה כימית אצל גדולי כימאי הצביעה בדורו. הוכח שהצמר נצבע ב"כחול פרוסי" שאיננו אלא מינירל סינתטי, דהיינו מלח ציאניד של ברזל אשר הומצא בברלין בשנת 1704. אין זיקה או קשר כלשהו בהרכב הכימי בין כחול פרוסי לבין ספיא של הדיונונים! על הסתירה הזאת כתב הרב הרצוג את הרברים דלהלן, שהם מענינים במיוחד בתור השערה של תלמיד חכם גדול:

"The Radzin tekhelet thus stands self-condemned, or the results of chemistry are to be questioned.

I would hesitate very much before condemning of fraud a man of the stamp of the late G. E. Leiner.

It would seem that the late Hasidic Chief was victimized by some fraudulent Italian chemist. On arriving in Italy Leiner, as he states himself, worked hard with a view to discovering a process for the extraction of the tekhelet dye from the Sepia off.

Attracted by Leiner's offers of high remuneration, some clever but swindling specialist in tinctorial chemistry contrived, it would appear, to concoct Prussian dye with Sepia secretion, in such a manner as to conceal the presence of the dye...

Investigations carried out in Italy might perhaps clear up the mystery, as it is not improbable that Leiner previously to the his falling into the swindler's net had made an announcement in the Italian press offering a huge sum for the process whereby a blue of a certain nuance might be extracted from the secretion of Sepia officinalis".

(Hebrew Porphyrology, pp. 117-8)

[תרגום בקיצור: "הייתי מהסס עד מאד לפני שאייחס תרמית לאדם בעל שיעור קומתו של הרב ליינר זצ"ל. אני מניח שהוא היה קרוב לאיזה כימאי רמאי אטלקי. כשהגיע לאיטליה, טרח כידוע הרב ליינר לשוא לגלות תהליך להפקת תכלת מהדיונון. נמשך אחרי פירסום הצעת האדמו"ר לתשלום הגון, מומחה לצביעה כימית — חכם אבל רמאי — לימד אותו כנראה איך להפיק כחול פרוסי מהדיונון, מבלי לגלות לו מהות הענין".

לאחר קביעתו התמוהה הנ"ל של הרב ליינר ש"בכל ספרי מחקרי שלל הצבעים ובכל ספרי חכמי מלאכת (הכימיה), אין שום ידיעה איך לצבוע צבע תכלת בדם ממיני

בעלי חיים", הצליח הרב הרצוג, כנראה עקב בקיאותו בשפות נוספות ובירור בספריות מדע עשירות, והגיע למסקנה חיובית בנדרון בכותבו כדלהלן:

הצרפתי לקז'וטירס פרסם בשנת 1858 מאמר מצוין המסכם את כל תוצאות החקירות והנסיגות שקדמו לו והכולל דין וחשבון מפורט מהנסיגות שעשה... במשך כמה שנים.

על יסוד הנסיגות שעשה החכם הצרפתי במיני הארגמונים קהה'קוצים, חר' קוצים ואדום'פה... בא לידי מסקנה זו: הגוון האחרון היסודי הוא תמיד ויולט. מיום שנתפרסם אותו המאמר של החוקר הצרפתי, נתרבו הנסיגות (ההד, סיון תרצ"ב, עמ' 20).

כמובן, כל הידיעות האלה – הספרות, הממצאים וההוכחות – לא היו ידועות לארמו"ר מראדז'ין. לכן הגיע למסקנה שעליו לחפש דבר אחר בדרך שראינו לעיל. מהי המסקנה שהסיק הרב הרצוג ממחקרים אלה?

"הסברא נוטה להחליט שהמראה התכלת הבא מחלזון היה נעשה בחומר הצובע שבארגמון קהה'קוצים" (ההד, אלול תרצ"ב, עמ' 30).

"הארכנו להוכיח כי יש אומדנא חזקה כי המין הנקרא ארגמון קהה'קוצים הוא החלזון של תכלת, כי מצד אחד הרי הצבע היוצא ממנו כחול הוא במידה הגונה, ומאידך גיסא נמצא משרידי קליפתו או נרתיקו תלי תלים סמוך לצידון, קרוב למקום שלפי מסורת רז"ל היה המרכז הראשי של תעשית התכלת בישראל, היינו בחלקו של זבולון הסמוך לצידון..." (ההד, אלול תרצ"ד, עמ' 17).

"The species known to have been employed in the Phoenician purple dyeing are *Murex trunculus*, *Murex brandaris* and *Purpura haemastoma*.

There can be no question about the identification of the tekhelet species. *Murex trunculus* is the only possible solution out of the three species just-named". (Hebrew Porphyrology, p. 64)

אם כן, מה הביא את הרב הרצוג בכל זאת לזנוח בהמשך את מסקנתו הברורה הזאת, עד כדי כך שיציע למדענים שיברקו את הדיו הסגול שמפיקים החלזונות מהסוג סגולית, אולי יתאים לצביעת צמר בתכלת? (השערה זו נברקה לאחרונה ונמצא שאין בה ממש).

"הבה נתבונן אם ארגמון קהה'קוצים, אותו מין החלזון של ים שמסתבר כ"כ, הוא החלזון המבוקש.

לאכזבתנו הנה אותו מין אינו מכוין לסימן 'גופו דומה לים' כלל וכלל... ולא עוד אלא שאיננו מתאים לסימן 'עולה אחד לשבעים שנה' (אף לאחר שהנחנו שהוא לאו דוקא)" (ההד, אלול תרצ"ד, עמ' 18).

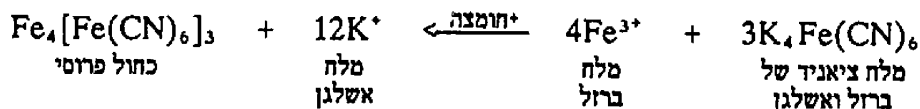
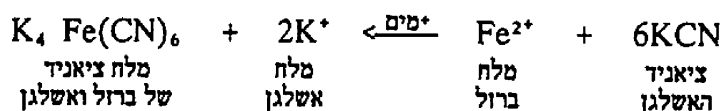
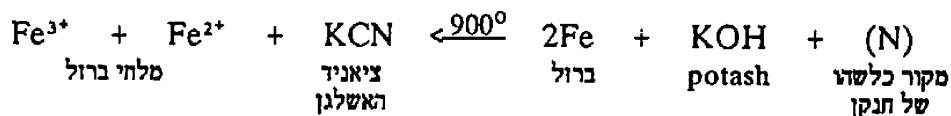
כאן מתגלה התיחסות שונה לגבי שני האלמנטים שקבע בית הלוי. מהבחינה ההסטורית – שהוא העיקר אצל בית הלוי – הרי בוודאי היה נכון לזהות ארגמון קהה קוצים כחלזון התכלת לרעת הרב הרצוג. אולם כשהגיע לסימנים ההלכתיים, חזר בו, כי לא התאימו לארגמון קהה קוצים על-פי ההסברים שקיבל.

7. השיפת תהליך הצביעה דראדז'ין

בשנת תשכ"ט גיליתי בין כתבי היד שבעזבונו של הרב הרצוג מכתב ארוך ומפורט שקבל בשנת תרע"ג ישירות מראדז'ין, ובו תיאור מלא עם הסממנים וכל התהליך שלפיו צבעו את "התכלת". הגה עיקר הריאקציה הכימית המתואר במכתב:

"הדם הזה (ספייא – י.ז.) שמים ביורה עבה מאור – ומצטרפים בה שחיקת ברזל... וגם סם לבן כשלג הנקרא Potasz, ואחרי השהיה בתוך הבערת אש גדולה וחזקה כשעות ארבעה או חמישה, עד כי התבערה בוערת חוצה ופנימה כאשה של גיהנם, אזי ניתכת הדם, הברזל השחוק והסם הלבן ויעשו לבתר אחר..." (Herzog, Hebrew Porphyrology, p. 131)

הריאקציה המתוארת כאן לקוחה במרויק מזאת המוכרת מאז 1704 כשהומצא הצבע המלאכותי הראשון המכונה "כחול פרוסי", שהוא מלח ציאניד של ברזל. המשוואות של הסנתיזה הן כדלהלן:

עולה מכאן שאין סודות ברבר, ופרטי התהליך גלויים במכתב שהגיע מראדז'ין. בתחילה ב־1704 השתמשו ברם שוורים כמקור החנקן בהכנת הכחול הפרוסי, ולאחר מכן בבשר או כל חומר אחר מן החי. כבר ב־1749 הוחל בצרפת לצבוע צמר ומשי בכחול פרוסי. במשך המאה ה־19 הכימאים כבר ידעו להכין את הפיגמנט ישר מציאניד, ללא כל חומר טבעי. ה"חידוש" שניצל הרב ליינר היה איפוא להשתמש בספייא כמקור החנקן, בריאקציה ותהליך ידועים – ותו לא. הריאקציה הכימית מוכרת היטב בעצם לכל אחד שלמד כימיה בביה"ס, כי היא הבדיקה האנליטית הפשוטה לגילוי נוכחות חנקן בתרכובת כימית.

ניתן להסיק עוד מסקנה מעניינת מהתהליך דלעיל. בערב פסח, כל אחד שורף את חמצו כדי שלא יהיה לו עוד חמץ אלא אפר גרידא. והנה, בתהליך הזה של ראדוין מחממים את הספייא עד אשר אפילו מתכת הברזל ניתכת: משערים שפועלת כאן טמפרטורה של כ־900 סלציוס. כמובן, אפילו אם ניתן היה להאמין שריונון-הרוקחים היה מתאים להיות חלזון התכלת האמיתי, בתהליך הזה לא נשאר ממנו דבר, מאחר שנשרף כליל, ואין שארית כימית שאפשר ליחסה לדיונון.

8. זיהוי כחול בארגמון קהה־קוצים

בשנת תשל"א פורסם מחקרם המעמיק והמקיף של ד"ר הרברט פוקה ופרופ' הנס־יוקים בייליג (Fouquet, Bielig) מגרמניה (Saarbrucken) על הביוכימיה של היווצרות צבעי תכלת וארגמן מחלזונות. הוכח שם סופית כי רק בחלזון קהה־קוצים נוצר באופן ספונטני בטבע נוסף לצבע סגול עז גם מרכיב צבע כחול (אינדיגוטין), שמאפיין אותו ומבדילו משאר החלזונות המפיקים רק את הצבע הסגול. מסקנה זאת נתנה את האישור המדעי המלא לתצפית שעליה רווח לראשונה על ידי פרופ' ברתולומאו ביזיו (Bizio) בווינציה ב־1833, ואחריו גם ע"י פליקס לקז־דוטייר (Lacaze-Duthiers, 1859), פרופ' פאול פרידלנדר (1903), פרופ' רפאל דובויס (Dubois, 1909), פפיסטר (Pfister, R., 1937) ובושייו עם רוש (Simone Bouchilloux, Jean Roche, 1954), וכן לאחרונה על ידי פרופ' אוטו אלסנר בישראל (1985), ורהקן (Andre Verhecken, 1987) ומישל עם מקגוברן (Michel, McGovern, 1992).

תגלית זו הכריעה את כף הראיות וההוכחות המדעיות באופן המשכנע ביותר, ויכולתי לקבוע לראשונה שהמקור המתאים להפקת התכלת הוא אומנם החלזון קהה־הקוצים, שציין הרב הרצוג (לפני שחזר בו).

עד לאותו הזמן, כל עיסוקי הממושך בנושא כמתואר לעיל, שהוא ברברים שגיליתי, אספתי ולמדתי — הכל היה תיאורטי ועיוני גרידא. אולם כשראיתי שבעצם אפשר להסיק מסקנה הגיונית מכל המידע המצוי, שאלתי את עצמי האם החלזון קהה־הקוצים הזה עדיין קיים בימה של ארץ ישראל. בשנת תשמ"א יצרתי קשר עם ד"ר אהוד שפניר מאוניברסיטת חיפה, כשנודע לי שהוא עוסק במחקר אוקולוגי של היצור הזה. רק אז התברר לי לשמחתי שחלזון־התכלת חי וקיים אצלנו, ואיננו דבר שעבר זמנו ובטל קרבנו.

בסמוך לכך, ד"ר שפניר סיפק לי את החלזונות החיים אל מעברתי במכון לסינים בירושלים. שם הפקתי לראשונה מארגמון קהה־קוצים דם השחור כדיו, שנתן בידי צבע תכלת.

9. תשובה להשגות הרב הרצוג: סימני החלזון

בעת מחקרי איך מתנהג החלזון בסביבתו הטבעית, עלה בידי להציע פתרון

לתעלומות הגדולות בנוגע לסימנים בהלכה לזיהוי החילזון, ובמיוחד להשגות הרב הרצוג בנוגע לסימנים "גופו דומה לים" ו"עולה אחד לשבעים שנה".

המקור לזיהוי החילזון על פי סימניו נמסר לנו בגמרא:

"תנו רבנן: חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לרג ועולה אחד לשבעים שנה וברדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים" (מנחות מד, א).

מקובל הוא להסביר כי הסימן "עולה אחד לשבעים שנה" לא הובא להלכה ברמב"ם, כשהביא את הברייתא הנ"ל:

"חלזון והוא דג שרומה עינו לעין הים ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי" (ציצית פ"ב ה"ב).

מקובל גם להסביר כי לשני הסימנים "דמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי" אין מקור בחז"ל, והרמב"ם קבעם מרעתו. קשה לקבל שני הסברים אלה, ובהמשך נראה שאין בהם צורך.

בדיקת לשון הברייתא מול זו שברמב"ם הנ"ל מעלה את שלוש מילות המפתח דג, ים, ודם המשותפות לשני המקורות, דבר המאפשר זיהוי הסימנים המקבילים:

גמרא	רמב"ם
תנו רבנן חלזון זהו	חלזון
(ב) גופו דומה לים	(א) והוא דג
(א) וברייתו דומה לרג	(ב) שרומה עינו לעין הים
(ד) ועולה אחד לשבעים שנה	(ג) ודמו שחור כדיו
(ג) וברדמו צובעין תכלת	(ד) ובים המלח הוא מצוי
לפיכך דמיו יקרים.	

א. מה שכתב הרמב"ם "הוא דג" מקורו בגמרא "ברייתו דומה לרג".
ב. מה שכתב הרמב"ם "דומה עינו לעין הים" (נ"א "...לעין התכלת") מקורו בגמרא "גופו דומה לים", כאשר "עין" פירושו "מראה וגוון". כשאנו שולים ארגמון קהה-קוצים מהים, קונכיותו צבועה במגוון צבעים עזים של סגול, ירוק, כחול, חום וכו', בגלל נוכחות כיסוי יצורים זעירים צבעוניים הנצמדים לדופן הקונכיה כולו ("צמידה ביולוגית"). קרקעית הים על אבניה וסלעיה, שביניהן גרים ומשוטטים החלזונות, אף היא מכוסה באותה הצמידה הביולוגית הצבעונית. ולפיכך קשה מאוד לצוללנים להבחין בין הקונכיות לבין הסלעים מסביב בשעת האיסוף בים. על תופעה זאת מצביעים דברי הסימן הזה: המילה "ים" איננה מתיחסת כנראה לא למימי הים שאין להם צבע, ולא לפני הים שצבעם מתחלף עם צבע השמים וכו', אלא מדובר בקרקעית הים הצבעוני ששם מצוי החילזון.

ג. מה שכתב הרמב"ם "דמו שחור כדיו", מקורו בגמרא "ברמו צובעים תכלת". כדי לצבוע צמר, משתמשים בתמיסת צבע מרוכזת שהיא כהה ושחורה כדיו. בשעת סחיטתו מהחילזון החי, ה"דם" עדיין צלול, ואיננו משחיר אלא לאחר הפיתוח הספונטני (מאליו) של צבע התכלת, כדברי הגמרא: "כמה דאית ביה נשמה, טפי ניחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה" (שבת עה, א). וכך היתה מסקנתו של הרב הרצוג:

"אין כוונתו אל גוון הדם בתחילה, אלא לגוון הסופי ההחלטי שמתפתח מלבנוני-עכור ע"י פעולות אור ושמש" (ההד, שם, עמ' 19).

ד. לאחר החסרת שלושת הסימנים א', ב' ו-ג' הנ"ל, נשאר ברמב"ם הסימן 'ובים המלח (=התיכון, כמקובל ברמב"ם) הוא מצוי", שבהתאמה למקורו בגמרא איננו אלא "עולה אחד לשבעים שנה". פירוש הרב שאם עולה החילזון "אחד לשבעים שנה", אזי ביתרת 69 השנים כביכול הוא מצוי בים שמתוכו יש לשלות אותו בכדי לצבוע את התכלת. פירוש הרמב"ם "ובים המלח הוא מצוי" בא לידי ביטוי בדברי ר' סנוד פרידנברג בספרו 'אהליאב בן אחיסמך' מפי שבויים יהודים סיניים שנשבו במלחמת רוסיה-סין:

"שאלתים על חלזון, שעולה אחד לשבעים שנה? אמר לי: כאשר יזקין הדג לע' שנים אז עולה מאליו, ואם צדים אותו כבר אין בו הריו".

נשאלת השאלה, מנין שאב הרמב"ם את פירושו הנ"ל "בים המלח הוא מצוי"? יש לשער שלמד על כך מתיאורי הקרמונים הקלטיים. אריסטו למשל כותב שהחלזונות לצביעה מצויים בים, ואם הם מתקרבים לחוף ליד שפך נהר – החלזונות מתים תוך יום מחשיפתם למים מתוקים (תולדות בעלי חיים, כרך 8, פסקה 20). הסופר הרומאי פליניוס הזקן מגנה צביעת בגדים לשם מותרות ושחיתות מוסרית, מפני שמשגים את החלזונות לצביעה תוך סיכון חייהם של הרייגים והצוללנים בים הסוער ומעמקיו (תולדות הטבע, כרך 9, חלק 53).

לגבי תקופת הזמן המוזכרת בגמרא "עולה אחד לשבעים שנה", מקשה הרב הרצוג

"לא נשאר לנו זכר מעליה תקופתית זו בכדי שנרע לחשב זמנה... אינו אלא גוזמא מהמין המצוי בדברי חז"ל ולא דווקא" (ההד, שם, עמ' 18).

הביטוי כאן מציין איפוא נדירות מופלגת עד למאוד או עד בלי סוף, כדוגמת: "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלנית. ר' אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה" (מכות פ"א משנה י').

גם מהגמרא "צדי (ציידי) החילזון קושרין ומתירין" (את הרשתות, רש"י שבת עד, ב), מסתבר שהיו שולים את החילזון לצביעה דווקא מתוך הים, כי הרי אין צורך ברשתות וחבלים כדי לאסוף את החלזונות אם הם עולים מן הים לחוף מעצמם. יוקר מחיר החילזון כמובא בסוף הברייתא הנ"ל "לפיכך דמיו יקרים" שייך כמסתבר לסימן הסמוך לו "ברמו צובעים תכלת", כלומר שהחלזונות האחרים אינם יקרים מאחר שבדמם לא צובעים תכלת. מכאן משתמע שדווקא בחילזון מסוים ומיוחד

צובעים תכלת. הפירוש הזה מתאים יפה למסקנת המחקר המרעי לגבי ארגמון קהה-קוצים, כמוסבר לעיל.

10. שפוני טמוני חול

בדברי חז"ל, ציירי החילזון פעלו מסולמות של צור (ראש הנקרה) וער חיפה (שבת כו, א) בתחום נחלת שבט זבולון (מגילה ו, א). בחוף סלעי זה נמצאו שרידים ארכיאולוגיים של מתקנים לצביעה בחלזונות, ולידם מצבורי קונכיות שבורות של ארגמון קהה-קוצים ששימשו לצביעה בימי קדם. בים שלאורך אותם החופים עצמם, עור חי כיום אותו חלזון קהה-קוצים בהמוניו בבית גידול סלעי או בחול גס המכוסה באבנים, בעומק 1.5-12 מטר. ניתן להפיק ממנו את חומר הצביעה שזוהה באופן כימי בממצא הארכיאולוגי מלפני אלפי שנים. בברכת משה לשבט זבולון "ושפוני טמוני חול", המלה "טמוני" מתיחסת לחלזון התכלת, כדברי תרגום יונתן (דברים לג, יט): "וחלזונא יאחרון ויצבעון מארמית תיכלא לחוטי גוליתהון". לגבי המסורת בדבר הטמנת חלזון התכלת בחול, יש להזכיר את תצפיתו של שפניר במפרץ עכו בשנת תש"ם שבחודשי הקיץ חלזונות ארגמון קהה-קוצים מתחפרים בחול, ואין למצוא אותם על פני קרקעית הים אלא בחורף. בהקשר לכך מצא ורהקן בקיץ תשמ"ה שהחלזונות אמנם טמונים בחול במשך היום, אולם הם יוצאים לצור את מזונם במשך הלילה.

11. חידוש קיום מצוות תכלת הלכה למעשה

כשהשתכנע מאמיתות זיהוי ארגמון קהה-קוצים כחלזון התכלת, קם הרב אליהו טבגר שליט"א משכונת רמות בירושלים והחליט לחדש הטלת תכלת בציציותיו. לאחר שהתייעץ עם פרופ' אוטו אלסנר ממכללת שנקר ר"ג, על מנת ללמוד ממנו את טכניקת הצביעה בחילזון, אסף בעצמו את החלזונות מהים, צבע את התכלת לשם מצווה והטיל פתיל תכלת בטלית שלו, ושל מאות אחרים.

מאחר שהחילזון הוא מין מוגן, ולפי החוק אסור לצודו ללא היתר מיוחד ומוגבל של רשות שמורות הטבע, לא ניתן להשיג חלזונות מהים לצביעת תכלת בכמויות תעשייתיות. יבוא חומר הגלם מארצות שכנות שבהן נמכרים החלזונות כמזון הוא פתרון חלקי בלבד, וספק אם ניתן להשיג את הרשיונות הרשמיים ליצוא ויבוא באופן קבוע ובהיקף המוני. לשם הקמת מפעל לצביעת התכלת, יש לדאוג מראש לאספקה סדירה של החלזונות לאורך זמן.

תמיד רובצת הסכנה של הכחדת החילזון חו"ח מבית גידולו הטבעי, בגלל זיהום תעשייתי של מי החופים או כל אסון טבע אחר. לטווח ארוך יש לדאוג לשימור החילזון בבית גידול מוגן, הן עבור ציצית והן עבור בגדי הכהונה לבית המקדש לכשיבנה ב"ב.

“והיה לכם לציצית”

אדרי"ח 1234567

קונטרס בענייני התכלת

שנה תשיעית

יו"ל בס"ד לקראת פרשת שלח תשע"ה
ע"י אגודת "פתיל תכלת"

לע"נ
ר' אלימלך רבינוביץ
ב"ר ברוך שלמה
נלב"ע כ"ח באייר תשע"ה
ת.נ.צ.ב.ה.

קוראים נכבדים!

הרוצים להשתתף בגליון הבא ולשלוח מאמרים ובירורים בענייני התכלת או תגובות למאמרים שנדפסו בגליון זה, מתבקשים לשלוח תדפיס למערכת "והיה לכם לציצית" ת.ד. 50257 ירושלים 9150102, או: info@tekhelet.com, עד ר"ח אייר תשע"ו. המערכת תבחר בין המאמרים ותדאג לעריכתם. במידת הצורך נוכל להשתתף בהוצאות.

עריכה וסדר: אייל פישלר
הדפסה: דפוס העיר העתיקה
ירושלים, תשע"ה

תוכן העניינים

מילי דאגדתא

- **שלושה עניינים במצות ציצית ובתכלת** ז
הרב מנחם מנדל פוקס
רב קרית שומרי החומות רמות, ירושלים, ומו"ץ העדה החרדית, מח"ס דברות מנחם
- **ביאור לדברי הספרי שהחלזון גנוז ולדברי האריז"ל**
שמצות תכלת נוהגת רק בזמן שבית המקדש קיים יג
הרב ישראל בארקין
כולל "זכרון גרשון" לדיינות, ליקווד

עיון והלכה

- **סדר הכריכה והקשרים ב'תכלת' - על פי פסקי שו"ע הרב** לא
הרב יצחק זילבר
ראש כולל "אור חיים", מונסי, ניו יורק
- **ביאור ובירור שיטת הרמב"ם במנין חוטי התכלת** נו
הרב דוד עטון
כולל "זכרון מיכאל", זכרון יעקב

מתורת הנסתר

- **סוד הארת התכלת בקדרות** עג
הרב יצחק עמנואל
ירושלים שביז החומות ת"ו

אוצר החכמה

אודיסי 1234567

מילי דאגדתא

הרב מנחם מענדל פוקס

רב קרית שומרי החומות רמות, ירושלים, ומו"ץ העדה החרדית, מח"ס דברות מנחם

שלושה עניינים במצות ציצית ובתכלת

בפרשת ציצית (כמדבר טו, לט-מ): "...וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם, וְלֹא תִתּוּרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אִתְּם זְנִים אַחֲרֵיהֶם. לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהָיִיתֶם קְדוֹשִׁים לֹא-לֵהֵיכֶם".

בספרים דקדקו בכפל הלשון, שאמר מתחילה "וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'", וכפל אמרו "לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי" - שני ענייני זכירות אלו מה הם (עיין פנים יפות ועוד).

ובאור החיים הק' דייק בלשון הכתוב לעיל מיניה (פסוק לח): "וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִת עַל פְּנֵי בְגָדֵיהֶם לְדַרְתָּם וְנִתְּנוּ עַל צִיצַת הַכֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת" – הנה הזכיר "לְדַרְתָּם" באמצע פרטי המצוה, בין לבן לתכלת, ולכאורה מקומו בתחילה או בסוף. וסתם בטעם הדבר: "אכן לצד שיש במצות ציצית שני דברים, הלבן והתכלת, הלבן ישנו בכל זמן והתכלת יש זמן שאינו מצוי. ונתחכם ה' ואמר 'לדורותם' קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם אבל תכלת כשאינו בנמצא אין חיוב בו". עכל"ק. ויש לבאר העניין ביתר עמקות.

בתרגום יונתן בן עוזיאל תרגם "וְהָיִיתֶם קְדוֹשִׁים לֹא-לֵהֵיכֶם": "ותהוון קדישין הי כמלאכיא דמשמשין קדם ה' א-להיכון". וצ"ע מה בא להשמיענו בכך שנהיה קדושים כמלאכים (עיין פירוש יונתן, ופירושו דחוק).

והנראה, בהקדים סוגיא דמנחות (מג, ב):

תניא היה ר' מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד, שנאמר 'ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר', וכתוב 'כמראה אבן ספיר דמות כסא'. תניא היה ר"מ אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת. משל למה הדבר דומה דומה דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר הבא לי חותם של

טיט, ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו, איזה מהן עונשו מרובה, הוי אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא".

ויש להבין קשר בסמוכין שבין שתי מימרות אלו דרבי מאיר. וברש"י שם (ד"ה זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט): "שמצוי הוא, ולא הביא, עונשו מרובה". וצ"ע לפי זה מה חידש לנו רבי מאיר דווקא בחילוק שבין לבן לתכלת, ולמה לא אמר זאת בחילוק שאר מצוות המצויות יותר לאדם שעונשן מרובה, כגון: מזוזה גדול עונשה מתפילין, וקריאת שמע גדול עונשה מספר תורה, וכהנה רבות.

כתב הרמב"ם בפרק י מהל' תשובה (הלכות א-ג):

אל יאמר אדם: הריני עושה מצות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא, ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא. אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה, שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים ואין עובדים ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותן לעבוד מיראה עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה.

העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצות והולך בנתיבות החכמה, לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבא בגללה, ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה...

וכיצד היא האהבה הראויה, הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד, כאלו חולה חולי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא

שוגה בה תמיד... כמו שצונו בכל לבבך ובכל נפשך והוא ששלמה
אמר דרך משל 'כי חולת אהבה אני' וכל שיר השירים משל הוא
לענין זה.

1234567

למדנו מדבריו שתי דרכי עבודה. המדרגה הקטנה והפחותה היא מיראת העונש ועל מנת לקבל השכר, והמדרגה העליונה היא העבודה מאהבת ה' ודביקות בו. ונראה שחלוקים הם שני ענייני עבודה אלו, מן הקצה אל הקצה. כי הנה העובד מיראה, אין זה לו אלא למשא, ועיקר מטרת חייו הוא חיי הגשם וההבל שבהם הוא בוחר ואותם הוא אוהב, ורק מחמת פחד ויראה מוכרח לשמור ולעשות, מה שאין הדבר כן באהבה, הרי שזו היא עיקר חייו וכל תכליתו ושאיפתו ורצונותיו עלי אדמות לידבק בקוב"ה, ושוגה בה תמיד יותר ויותר. נמצא שזה, עיקר חייו בחיי העולם הזה בעבודת ה' ודבקותו.

וכיוצא בזה מצינו בחטאם של המרגלים. דהנה הקשה המגיד מדובנא זצ"ל, למה בכלל נענשו במרגלים, הלא חזרו בהם ועשו תשובה, וכמו שאמרו (במדבר יד, מ): "הֲנַנּוּ וְעָלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' פִּי חָטְאנוּ". ולמה לא נתקבלה תשובתם עד שנגזר עליהם עונש חמור כזה, "בַּמִּדְבָּר הַזֶּה יָפְלוּ פְּגָרֵיכֶם..." (שם, כט).

ותירץ בדרך משל, לגביר נכבד שהציעו לבתו שני שידוכים, האחד גביר חשוב אבל עם הארץ ופורץ גדר ל"ע. והשני תלמיד חכם וצדיק, ובנו גאון וכשר. ובחר בשידוך השני, אך תנאי התנה שמלבד הנדון יתן לכלה עגילים משובצים ביהלומים. כמובן שהגאון סירב לתנאי זה, וחזר הגביר להצעת השידוך הראשון. אחר כך מאיזה סיבה חזר מהשידוך הראשון ורצה לחזור להצעת הגאון והתלמיד חכם, וגמר בדעתו שמסכים לוותר על העגילים משובצי היהלומים. אך עתה כבר דחאו הגאון בשתי ידיים, ואמר לו: אם בעבור עגילים היה מוטב לך להשתדך עם עם הארץ, אין אתה מחותן בשבילי.

והנמשל, המרגלים ראו בעיניהם קדושת הארץ ומעלתה, והעדיפו עליה את מצרים, וכמו שאמרו "נִתְּנָה רֵאשׁ וְנִשְׁוֶבָה מִצְרַיִם" (שם, ד), וכל זה היה רק בעבור עניינים גשמיים בלבד, וכדמוכח מעצם רצונם לתור את הארץ ולראות הפרטים הגשמיים שלה. ונמצא שענייני הגשם עדיפים להם, ולפיכך אמר הקב"ה

אף אחר שחזרו בהם ורצו לחזור לארץ ישראל, הם אינם מחותנים ראויים לכניסת הארץ, כיון שעדיפה הגשמיות בעיניהם. עד כאן תוכן דבריו של המגיד.

ולענייננו נראה, לפי דרכו, שזה היה כל יסוד חטאם של המרגלים, שארץ ישראל היתה נראית בעיניהם כמטרה גשמית נעלה ויקרה, ועיקר מאוויים אליה היה בשביל הכוחות הגשמיים שבה, ולפיכך על פי חשבונם הגשמי היתה עדיפה להם החזרה למצרים. אבל לא היתה השתוקקותם לעצם אהבת ה' והדבקות העצומה בו, שאפשר לזכות לה בארץ ישראל, וכדי לזכות לקיים המצוות התלויות בה – שעל ידן יתדבקו יותר באלקים חיים – כי לא זה היה עיקר מטרתם. ועל כך היה עיקר עונשם, ששמו העיקר לטפל והטפל לעיקר, שחיי הרוחניות והתורה ומצוות היה טפל בעדם והגשם היה להם לעיקר.

ועובדא ידענא מהגה"ח ר' מרדכי אפל זצ"ל שהיה תלמידו ובן ביתו של הגה"ק מבריסק זצוקללה"ה, ושמע פעם איך שהציעו שידוך לבנו מבת עשירים מחו"ל, ואמרו שהמדוברת מוותרת על כל חיי העושר והלוקסוס שראתה בבית אביה, ומסכימה לחיות חיי תורה, ודחה הגאון הנ"ל הצעה הלזו בשתי ידיים, ואמר: "מוותרת", אין אנו נצרכים לוותרים.

ונראה דשני ענייני עבודה אלו היראה והאהבה מרומזים בציצית, דהנה בתוספות במנחות (שם, ד"ה חותם של טיט), כתבו: "ומה שמדמה חותם של טיט לציצית, שכן עושין לעבדים, והציצית מעיד על ישראל שהם עבדי הקב"ה, כדאיתא פרק במה אשה (שבת נז, ב) כבלא דעבדא תנן". והנה בגמרא דימו רק את חוטי הלבן לחותם של טיט, שנראה שלזה רומזים באמת חוטי הלבן, לדרך העבודה כעניין עבדים, שבעל כרחם חתומים הם בחותם של העבדות, וזו העבודה מיראה.

ומה שאין כן בתכלת שהוא החותם של זהב, מבואר שם בכרייתא שעניין התכלת בא להזכיר את הים, "שנעשו בו נסים לישראל" כמו שפירש רש"י, ובא להזכיר ולעורר אהבת הנס וחיבתו, ולהזכיר כסא הכבוד וגדלות הבורא ורוממותו, וזה ללמד שאין עבודתנו אותו מתוך כפייה ויראה, אלא מתוך התבוננות ברצון בגדולתו העצומה, ובעומק חיבתו לישראל ואהבתו אליהם, שאנו מרגישים קרבתנו אליו.

ובזה יתבאר מאמרו של רבי מאיר. דאחר שהראה גודל החשיבות והאהבה הרמוזה בתכלת שבציצית, שהיא רומזת לעבודה מאהבה כנ"ל, אמר "גדול עונשו של לבן [חותם של טיט, הרומז לעבודה מיראה] מעונשו של תכלת [חותם של זהב, הרומז לעבודה מאהבה]", כי לכל הפחות זה בוודאי אפשר לדרוש מן האדם שיעבוד מיראה, ואם אינו יכול תמיד לעמוד במדרגה עליונה של אהבה והשתוקקות יעשה לכל הפחות בכפייה ומיראה.

ומהאי טעמא הזכיר הכתוב "לְדַרְתָּם" מיד אחר הלבן, קודם שציוה על התכלת, כמו שרמז האור החיים הק' שאין התכלת מצויה לדורות, וכמו כן עניין עבודת התכלת גם כן אי אפשר לדורשה לנצח, כי יש דורות וזמנים שקשה בהם להגיע למדרגה זו, ורק עבודת הלבן היא נשארת ונוהגת לנצח.

ובדרך זה יש להבין גם שני ענייני הזכירות שנזכרו בפרשה זו, שמתחילה אמר "וּרְאִיתֶם אֹתוֹ [היינו, חוטי הלבן שבציצית] וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם", וזוהי מדרגת היראה, לכל הפחות זכירה ועשייה, אף אם היא מתוך יראה וכפייה, העיקר שילכו בדרך טובים, "וְלֹא תִתּוּרוּ אַחֲרַי לְבִבְכֶם" וגו'.

והזכירה השנית, יש לומר שהיא כנגד התכלת, "לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי – וְהֵייתֶם קְדָשִׁים לֹא-לְהִיכֶם", שתעשו המצוות בדרגה כזו של "וְהֵייתֶם קְדָשִׁים לֹא-לְהִיכֶם", מתוך דבקותו ואהבתו, מיראת הרוממות.

וזה שתרגם יונתן בן עוזיאל: "ותהוון קדישין הי כמלאכיא דמשמשין קדם ה' אלוקיכן" – לא מיראת העונש ומתוך כפייה כעבדים בעל כרחם, אלא כמלאכי שרפי מעלה, הרואים ומכירים בגודל אהבתו יתברך, ומתוך יראת רוממותו יתברך עובדים לו באהבה בוערת כלפיד אש.

ובזה נבין מעשה שהיה בימי הצאר ניקולאי הראשון, שהתקיימה פעם ברוסיה אסיפת רבנים בפטרבורג, מטעם שר החינוך דאז (שנקרא אובארוב), להשפיע על הרבנים שיסכימו לשנות הלבוש ושיתנהגו היהודים כגויים. הרב מטעם אז היה ד"ר ליליינטאל (הוא היה חשוב מאוד בעיני אובארוב הנ"ל שהיה נוסע עמו ומנסה להשפיע כנ"ל), וראש הרבנים באסיפה היה הגאון ר' יצחק מוואלוז'ין.

בהפסקה שבין הישיבות, שאל השר להגאון הנ"ל למה לך טלית קטן כה גדול עם ציציות ארוכות וכו', הלא אפשר גם בטלית קטן צנוע וציציות צנועות שאינן

בולטות כל כך, כאשר לובש הד"ר ליליינטאל. וענהו הג"ר יצחק, מצות ציצית תכליתה "למען תזכרו", ד"ר ליליינטאל די לו בתזכורה קטנה, מפאת היותו משכיל בעל מוח חריף וזיכרון חד, אני יהודי מן הדור הישן ["פאנטי"], כבר תש^{אני החכם} כוח זכרוני, וצריך אני לתזכורת של טלית גדולה וציצית ארוכה. ¹¹²³⁴⁵⁶⁷

ונראה המכוון בזה, שהוא זכר בעיקר הזכירה השנית, שעובד מתוך אהבה והכרה שזו באמת בחירת תכליתו בחיים, ולפיכך אין לו שום חשבונות עם הגויים והרחוב, כי מנותק הוא לגמרי מכל הבל חיי העולם הזה וכל כולו דבוק אך ורק בעבודת ה' ודבקותו.

שוב ראיתי שהדברים מאירים בפירוש רבינו עובדיה ספורנו, וזו לשונו:

"וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'" – תזכרו שאתם עבדים לא-ל יתברך, שקיבלתם מצוותיו באלה ובשבועה, וזה בראותם הציצית שהוא כחותם האדון בעבדיו, ובזה תחדלו, מתור אחרי לבבכם להשיג שרירות לבכם בעושר וכבוד... "למען תזכרו" – למען תהיו פנויים ממחשבות הבליהם, ובזה תזכרו גודל הא-ל וחסדו. "ועשיתם את כל מצותי" – ובוה תעשו כל מצוותי מאהבה ומיראה. "והייתם קדושים לא-להיכם" – ובוה תהיו קדושים לפניו לחיי עולם... [וע"ע בכלי יקר]

ובזה נבין גם, מה שמסופר כי כשהתניא היה ילד שאלו גדול אחד היכן יש פסוק שמתחיל ומסיים באותם ג' תיבות, וענה הילד, איפה שמשו רבינו לא אמר אמת. כי בסוף פרשת ציצית כתוב "אני ה' א-להיכם וגו' אני ה' א-להיכם", ואם היה משה אומר "אמת" כמו שאנו אומרים בסוף פרשת ציצית, לא היו תיבות הסיום אותן תיבות של ההתחלה. ולכאורה למה באמת נכפלו שלוש תיבות אלו? ועיין מה שפירש רש"י ועיין גם אור החיים הק' ועוד. ולהנ"ל הכוונה, "אני ה' א-להיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים", כלומר וכיון שכן, הנכם עבדיי, וכדכתיב "אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" וגו', ועיין שם באור החיים הק', וכן הוא בבני יששכר, ובמנורת המאור ובשל"ה הק', וזהו מדרגת עבדים בעלמא. ומסיים "אני ה' א-להיכם", בלי החשבון שהוצאתי אתכם מארץ מצרים, כי זהו הדרגה הגדולה של עבודה מרצון, ודו"ק.]

הרב ישראל בארקין
כולל "זכרון גרשון" לדיינות, ליקווד

ביאור לדברי הספרי שהחלזון גנוז ולדברי האריז"ל שמצות תכלת נוהגת רק בזמן שבית המקדש קיים

תניא בספרי¹ (וזאת הברכה שנד):

אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד.
אמרתי לו: פרנסתך במה? אמר לי: מחלזון. אמרתי לו: וכי מצוי
הוא? אמר לי: השמים, שיש מקום בים שמוטל בהרים, וסממיות
מקיפות אותו, ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו
ומת ונימק במקומו. אמרתי: ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא.

מדרש פליאה זו קשה טובא, וכבר התלבט בפירושו הגאון מוה"ר דוד פארדו ז"ל
בפירושו על הספרי ספרי דבי רב. וכבר כתב הנודע ביהודה (תניינא, אה"ע סי' נד):
"כבר ביארתי כמה פעמים שמדבר שלא עמדנו על דעתו, מה כוונתו ומה טעמו, אין
להביא ראיה ממנו לא לראיה ולא לסתירה על דבר אחר". וכמובן שאי אפשר בכלל
ללמוד הלכות ממדרש תמוה כזה עד שנבין כל פשר הדבר מתחילתו עד סופו².

¹ העתקתי כפי הגרסא בספרי מהד' פינקלשטיין שמיוסד על כמה כת"י. מלבד שינויים קטנים,
עיקר ההבדל בין הנוסח ע"פ כת"י לנוסח הדפוס הוא המילים "מקום בים שמוטל בהרים
וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו". מנוסח זה ברור
שהסממיות מכישות את האדם, ולא כמו שפירשו קצת מפרשים שהכישו את החלזון. מהפירוש
המיוחס להראב"ד מוכח שגרס כן, וכן מובא בפסיקתא זוטרתא, וכעין זה במדרש תנאים.
ולכאורה ברור שהוא הנוסח המדויק ונשמט מחמת הדומות בדפוסים (שכולם העתיקו מדפוס
ויניציאה משנת ש"ו) ובילקוט שמעוני.

² כעין מה שאמרו חז"ל אין למידים מן ההגדות (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד). ומה שכתב בשו"ת
מנחת אשר (ח"ב סי' ב' אות ב'): "דלא הלכה באנו ללמוד מן המדרשים אלא את מציאות
הדברים שהתכלת נגנוז, ודבר חמור הוא לזלזל במדרשי אגדה ולהתעלם מהם, והלא כולם ניתנו
מרועה אחד...". הנה גם את מציאות הדברים אי אפשר ללמוד ממדרש תמוה (או ממאמר תמוה)
עד שיובנו כל הדברים. והטעם פשוט. שהרי אפשר שכאשר נבין פשר וסוד הדבר נראה שיש

א. מהי קושיית רבי יוסי "וכי מצוי", הרי עד סוף ימי האמוראים עדיין היו בני ישראל מטילים תכלת בבגדיהם (ראה להלן הערה 7), וכמו שכתב הרמב"ן במלחמות ה', שבת יב, א: "מימות הגאונים נהגו לצאת בטלית שיש בה לבן בלא תכלת", ואם כן ודאי היה מצוי.

ב. סממיות הם עכבישים (spiders) כמבואר בפירוש המיוחד להראב"ד על הספרי שם, שציין לפסוק במשלי (ל, כח) "שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך", ופירש רש"י שם (ובשבת עז, ב ד"ה סממית): אריני"א בלע"ז, והוא עכביש בצרפתית (araignee). ומשמע שמדובר בסממיות רעילות היכולות להרוג אדם, והיה לזקן זה חכמה להינצל מהם ולצוד החלזונות. וצריך עיון מה היתה החכמה הגדולה לזקן זה שלא היתה לאדם אחר, הרי כל אדם יכול ללבוש בגדי שריון וכד' ולהינצל מהן (כמו שאנו רואים שעושים בעלי הכוורות בימינו שיש להם בגדים מיוחדים להינצל מעקיצות הדבורים).

כוונה אחרת לגמרי בכל המדרש, וגם אותו החלק שחשבנו מקודם שכבר מובן, באמת יש לו הבנה אחרת לגמרי.

וראה דברי הרמח"ל במאמר על ההגדות (אמשטרדם תקמ"ג, נדפס גם בתחילת 'עין יעקב'): "אך הדרכים אשר העלימו במ את דבריהם שונים הם: הא' הוא דרך ההשאלות והמשלים. והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה אשר על יסוד הדמיון והמשל, ייחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההן נכונים לו כלל. הב' הוא דרך ההעלם והיינו שיעלימו תנאי הענין ולא יבארום. ויאמרו מאמר מוחלט. ואין אמתת המאמר הוא אלא בגבול, דהיינו לפי בחינה אחת או לפי זמן אחד או לפי נושא או מקום אחד; ומי שיקח המאמר ההוא כולל ומוחלט יכשל וישתבש. וכבר מאמרים רבים יראו כסותרים זה את זה, יען לא פורשו תנאיהם. והיודע כל דבר בגבולו. ימצאם אמיתים ובלי סתירה כלל. וכבר תראה שכמקרה הזה קרה גם להרבה ממאמרי הדינים והמצות, אע"פ שלא נעשה הדבר בזאת הכונה. שתמצא בש"ס מאמרים או ברייתות שבהבין אותם בהחלט לא יאותו עם האמת או יסתרו זה את זה. ופירשום בש"ס באמרים הכא במאי עסקינן, והעמידו כל אחד בגבולו ונמצאו כלם נכוחים וישרים. הדרך הג' הוא הקלות... עיי"ש.

ועוד, שכבר נפסק בשו"ת מהרי"ל ושו"ת חמדת שלמה ועוד (עייין להלן בנספח) שאפשר שיחזור התכלת בכל זמן מהזמנים, ועל כרחק שהייתה להם הבנה אחרת בדברי הספרי (ולגבי מה שדחה הראיה מהמהרי"ל בספר הנ"ל סי' ה', עייין להלן בנספח (הערה 19), ולגבי החמדת שלמה לא כתב כלום בספר הנ"ל.

ג. איך אמר רבי יוסי "ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא", הרי בזמנו (אצל זקן זו שמדבר עמו עכשיו) וכן לכמה מאות שנים אחריו עדיין היה תכלת.
 ד. ואם לא היה תכלת מצוי אז, כמו שמשמע לכאורה מפשוטם של דברי רבי יוסי "ומי מצוי?", למה היה צריך כל השיחה הזו עם הזקן כדי לדעת ¹²³⁴⁵⁶⁷אחייתו שניכר הוא שגנוז, הרי ידוע הוא שגנוז ועומד.
 ה. מה היה ההכרח של רבי יוסי לחדש שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא, אולי כבר לאחר שנה או שנתיים ירחם ה' ויסיר מכת הסממיות ויחזור הדבר כימי קדם.
 אף על פי שחלק מקושיות אלו ניתן לתרץ בדרכים שונות ודחוקות, בוודאי מוטל עלינו לחפש פשר הדבר כדי שיתבארו דברי המדרש בלי עקולי ופשוורי.

ונראה בס"ד שיש מפתח אחד שעל ידו יובנו כל דברי הספרי על מכונם. והוא, שלכאורה הסממיות שדיבר עליהם הזקן אינם אלא רמז למלכות רומי (או לחיילותיהם), שאחרי חורבן הבית וכיבוש ארץ ישראל נלחמו נגד כמה מצוות שאינן תלויות בבית המקדש (עיי' להלן הערה 6) ובקצתן הצליחו (כגון תפילין, שנתבטל מהמון העם למשך כמה מאות שנים בגלל הרומיים³), והם שביטלו את התכלת מישראל. המקור לכך הוא במדרש משלי (פרשה ל): "שממית בידים תתפש – זה אדום שאין בכל השרצים שנואה כמותה, וכן כתיב 'ואת עשו שנאתי'. והיא בהיכלי מלך – אדום שהחריב בית המקדש". וכן כבראשית רבה (תולדות סוף פרשה ס"ו): "ויעש גם הוא מטעמים – הדא הוא דכתיב 'שממית בידים תתפש', אמר ר' חמא בר חנינא באיזו זכות השממית מתפשת, בזכות אותן הידים 'ויעש גם הוא מטעמים' וגו'".

ועל פי זה, כך הצעת פירוש הספרי לענ"ד:

אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור – כזיב הוא מקום קרוב לצור (עיי' ערובין סד, ב ותבואות הארץ עמ' רלג). כזיב היה גבול א"י בזמן בית

³ כמו שכתוב בשו"ת הגאונים (מהד' אופק סי' קס"א). ובשבת קל, א איתא: "תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר... וכל מצוה שלא מסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון תפילין, עדיין היא מרופה בידם. דאמר רבי ינאי: תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים... ואמאי חרו ליה אלישע בעל כנפים. שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל...".

שני, וגם נקבע להלכה לגבול א"י במתני' (שביעית פ"ו מ"א, חלה פ"ד מ"ח), וצור היתה אז תחת שליטת מלכות רומי. רבי יוסי חי בדורו של שמד שאחרי החורבן⁴, והיה הולך משוב היהודים לתוך עיר של גויים, צוריים ורומיים, ולרוב הפתעתו – **ומצאתי זקן אחד** – דהיינו יהודי בעיר של גויים; שמצא זקן יהודי מניצולי החורבן ודורו של שמד הדר ומתפרנס שם בתוך עיר של גויים.

אמרתי לו פרנסתך במה – ותמה איך מתפרנס יהודי במקום כזה, והשיב הזקן: **אמר לי מחלזון** – הזקן השיבו שפרנסתו מחלזון, כלומר שעושה תכלת⁵ מחלזון ומתפרנס ממנו.

אמרתי לו וכי מצוי הוא – שאל אותו רבי יוסי, איך אפשר ליהודי לעשות כל כך הרבה תכלת, עד כדי שמתפרנס ממנו, תחת שליטת הרומיים ונגד פניהם ממש. שהרי בשלמא אם היה מתגנב אל הים בסתר בחשכת לילה וצד רק מעט חלזונות לציציותיו לבד, היה מובן שהסתיר מעשיו מן הרומיים, אך מי שעושה כל כך תכלת איך אפשר שלא יתפסוהו ויהרגוהו? ובפרט שמלכי רומי ואציליה היו משתמשים בחלזון לצורך בגדיהם, כידוע, ומשום כך נאסר ע"י הקיסרים הקודמים שאנשים פרטיים ישתמשו בצבעי החלזון לצורך עצמם, והיה זה נחשב למרידה במלכות (כמו שהובא כל זה בספר לבוש הארון באריכות), מלבד כל הגזרות על קיום המצוות שהיו בימיו⁶. וכי מצוי כל כך במקום סתר שיכול להתפרנס מזה?

ועל כרחק לא היתה תמיהת רבי יוסי שלא היו חלזונות מצויים בים, שהרי החלזון תמיד מצוי בים, וגם היה לאמוראים תכלת וצבעו בו כמבואר בגמרא בכמה דוכתי כנ"ל⁷. ולכן מוכח שהיתה תמיהתו כנ"ל.

⁴ עיין עבודה זרה ח, ב; שבת לג, ב. וגם היה תלמיד רבי עקיבא שהיה בעצמו מעשרה הרוגי מלכות.
⁵ כך נראה, שהרי מדרש זה על הפסוק בברכת זבולון, וברכתו הייתה בתכלת מחלזון כמבואר במגילה ו, א ובפסיקתא זוטרתא ותרגום יונתן על פרשת וזאת הברכה.
⁶ עיין ויקרא רבה פרשת אמור (פ' לב): "מה לך יוצא ליהרג על שאכלתי מצה מה לך לוקה בפרגול על שעשיתי סוכה על שנטלתי לולב על שהנחתי תפילין על שהטלתי תכלת על שעשיתי רצון אבא שבשמים, הה"ד 'ואמר אליו מה המכות האלה' מכות האלה גרמו לי להאהב לאבי שבשמים".
⁷ מנחות (מב, ב): "אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה אמר ליה מייתנינו דם חלזון...". שם (ומא. א): "דמלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא. א"ל קטינא

אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים – אזור צור הוא מקום סלעים
(סולמא דצור), ויש שם הרים אצל הים ממש ושם נמצאים החלזונות⁸,
וסממיות מקיפות אותו – כלומר, שהרומיים מקיפים כל האזור והם בכל הארץ,
ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו –
וכל מי שהולך לשם ומעורר את חמתם, הורגים אותו. ועושים זאת באכזריות
נוראה, כמו שאירע לרבי יהודה בן בבא "לא זזו משם עד שנעצו בו שלש מאות
לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה" (סנהדרין יד, א), וזוהי כוונת "נימק
במקומו", כמו רבי יהודה בן בבא. אי נמי⁹ רצה לומר שהורגים אותו ואינם
מניחים אותו לקבורה, ובשרו נסרח במקומו (עייין מתני' נדה סט, ב "הזב והזבה...
שמתו מטמאין במשא עד שימוק הבשר"). אך זקן זה בצדקתו היתה לו זכות
להסתיר מעשיו מן הרומיים.

קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית מה תהא עליה. א"ל ענשיתו אעשה! א"ל בזמן
דאיכא ריתחא ענשינן", ולפי כמה ראשונים היתה התביעה על התכלת לבד, שפטרו ע"י סדין. שם
(מג, א): "רבי מני דייק וזבין (תכלת) כחומרי מתניתא", וכתב רבינו גרשם: "דלא זבין תכלת אלא
מן המומחה **שצבעו** לשם תכלת...". עבודה זרה (לט, א): "רב הונא בר מניומי זבן תכילתא מאנשי
דביתיה דרב עמרם חסידא". חולין (צה, ב): "רב נתן בר אביי איתבד ליה קיבורא דתכלתא".
ובשו"ת ישועות מלכו סי' א' כתב: "הנה אין ספק שבזמן אמוראים היה תכלת וצבעו בו ציצית,
גם בימי אביי ורבא לבשו תכלת וצבעו, כמפורש במנחות מ"ב ע"ב דאביי שאל לרב שמואל ב"י
היכן צבעיתו והוא השיב לו – אלמא שהיו עוסקין בצביעות תכלת, וקשה לומר שהיה להם אז דם
חלזון מקודם חרבן שהיה יותר מר' שנים".

⁸ ז"ל ספר תבואות הארץ (עמ' רלג): לדרום צור בערך ד' שעות על שפת הים ולצפון "זיב"
(אכוזיב) בערך שעה א' נמצאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר
מצער שבו עולים כמו בסולם והוא סולמא דצור".

עוד אפשר לפרש שכוונת הזקן שהולך לים במקום סתר שנסתר מן הרומיים שלא יראו אותו,
ואולי הרים רמז למקום בריחה מן המלכות ושאר גזרות רעות, כמו 'ההרה המלט' אצל לוט,
ותאמר להם ההרה לכו' אצל השניים אנשים מרגלים ביהושע פרק ב', 'בין שני הרים גדולים'
(סנהדרין יד, א). עוד אפשר לפרש שמרמז לזכותו של אברהם אבינו ע"ה (וכמו שפירש רש"י
ב'ההרה המלט' בלוט, שילך לאברהם אבינו, וכן במקומות נוספים נמשלו האבות להרים),
שתכלת בא לנו בזכותו – 'מחוט ועד שרוך נעל', והזקן נתלה בזכותו של אברהם אבינו שהיה
יכול להשיג כל כך הרבה תכלת נגד פניהם של מלכות הרשעה.

⁹ שמעתי מידידי הר"ר יוסף גליק שליט"א. ועייין עוד במשנה ראש השנה פ"ג מ"ח שאם לא היו
נושאים עיניהם למעלה היו "נימוקים". ואולי כזו הוא לשון חז"ל לתאר מי שמת ע"י נשיכה רעלית.

אמרתי ניכר הוא שגנוז – מיניה וביה מוכרח שאין הכוונה שגנוז לגמרי, באופן שאי אפשר בכלל להשיגה עוד עד הגאולה (כמו אור הגנוז וכד'), שהרי הזקן הזה היה מתפרנס ממנו, ואם כן על כרחך אינו גנוז לגמרי! ועוד, שהרי עד זמן הגאונים היה להם תכלת כמבואר בכמה דוכתי כנ"ל.

ונראה שכוונתו הייתה שיש לרומיים (הסממיות) שליטה על התכלת, וממילא קשה להשיגו בלי מסירות נפש וסייעתא דשמיא מיוחדת.

ופשוט שזה כל עוד שהרומיים מושלים ביד חזקה, אך בזמן שרפו ידי הרומיים, כנגד זה יש מקצת בחינת ולאום מלאום יאמץ לגבי בני ישראל (אע"פ שאינו לגמרי עד ביאת המשיח). ובחינה זו יכולה להתגשם בכמה אופנים, כגון בריבוי הישיבות, או תנועת בעלי תשובה וכד', וגם במציאת התכלת.

לצדיקים¹⁰ לעתיד לבא – סיים רבי יוסי שמצב זה של שליטת כוח עשו ותולדותיו, שהיא הסיבה הגורמת קושי בהשגת התכלת במקצת דורות, ואי אפשרותה בכלל בדורות אחרים, יימשך עד לעתיד לבוא.

¹⁰ בכמה מקומות בחז"ל מצינו לכאורה קשר בין תכלת וצדיקים: עיין בבא בתרא עד, ב: "מאי אית לכו בהדי קרטליתא דדביתהו דר"ח בן דוסא דעתידה דשדיא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי"; מדרש משנת רבי אליעזר פר' יד: "ולפי שהיה הארון מכוסה תכלת אמר הקדוש ברוך הוא מי שהוא עוסק בתורה יבוא וילבש לבוש הארון"; בראשית רבה וישב פר' פה: "ופתילך, זו סנהדרין שהן מצויינין בפתיל, היך מה דאת אמר פתיל תכלת".

ובפירוש סוד מעשה המשכן מרבינו שמעיה השושני (בן דורו של רש"י, יצא לאור מכת"י ע"י הרב אריה הרציג שליט"א) כתב: "תכלת וארגמן ותולעת שני. אלו צדיקי ישראל שהם מקיימים מצות ציצית שתהא תכלת, שנ' על ציצית הכנף פתיל תכלת. אמ' הק' אם אתם תקיימו מצותי אני מעלה אתכם למלוכה כגון דניאל ומרדכי הצדיק... ואם חס ושלום שתחטיאו לפני אני אביא עליכם מלכות נכרי, שנ' 'לבשי תכלת פחות וסגנים' ואומר 'אנשי חיל מתלעים'".

ונראה שהוא מפני רפיון המצוה בידי המון העם שנגרם מכוח השמד, ומי שמסר נפשו או טרח ביותר על המצוה נחשב לצדיק. וע"ע רבינו יונתן ריש פ' איזהו נשך על הגמ' של מטיל קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא, שכתב: "ואומר תכלת הוא ומחזיק עצמו בחסיד" ודו"ק. ולכן אמר רבי יוסי גם כן שגנוז לצדיקים, שכאשר יתגלה לעתיד לבוא גם כן יהיה קודם ביאת המשיח ולא כל אחד יזכה למצוה גדולה זו אלא יחידים. ונחשבים לצדיקים כיון שמדקדקים במצות, ואפילו אם רק מדקדקים במצוה זו נקראים צדיקים, כמבואר ברש"י פסחים ח, ב ד"ה הרי זה צדיק גמור, עיי"ש בראשונים.

נוראוי לציין לדברי הרמב"ן (עה"ת פרשת בראשית ב, ג) שמבואר שכל תקופה של ימות עולם מתחיל להתנוצץ קודם שיגיע עצם הזמן, וז"ל: "ודע כי מעת היות בין השמשות יחשב כיום מחר ועל כן יתחיל ענין כל יום קודם לו מעט כאשר נולד אברהם באלף השני, וכן תראה בכל יום ויום". והנה מה שאמר רבי יוסי שניכר שגנוז הוא, נראה פירושו שלא סתם שנעשה גזרה נגד תכלת דומיא דנעשה בשאר מצוות, אלא נתגלה לו מסיפור זה שהוא גילוי על העלם אור המצוה זו למעלה, וממילא נמשך ממנו גזרה למטה. אמנם קרוב לזמן משיח כבר יתחיל להתנוצץ אור העליון, וממילא יתכן שיהיה כבר נמצא בעולם. ואף שאין אתנו יודע עד מה האם אנו כבר בעקבתא דמשיחא, אין לנו להכחיש מה שנראה לעינינו שנמצא התכלת, בגלל דברי הספרי, אלא ראוי לנו לחוש שאדרבה הוא גילוי שעומדים אנו קרוב לזמן הגאולה¹¹. כ"ז הוספת חכ"א שליט"א.]

עד כאן ביאור דברי הספרי בהרחבה בדרך נכון וברור בס"ד בלי שום גמגומים.

והוסיף על זה חכם אחד, שהמעשה של הזקן הנ"ל דומה להא דמבואר בגמרא בסנהדרין (יב, א): "שלחו ליה לרבא זוג בא מרקת ותפשו נשר ובידם דברים הנעשה בלזו, ומאי ניהו תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום", ובכן יהודיע¹² שם פירש שהיה להם נס שניצולו מן הרומיים. וביאור הענין הוא שלזו שעושין בו תכלת הוא לזו שבארץ החתים שמבואר בגמ' סוטה (מו, ב; על הפסוקים בשופטים פרק א') שצובעים בו תכלת. והוא בחוץ לארץ, כמבואר ברד"ק שם בשופטים, שכתב שם "אינו החתים משבע אומות", ואינו המקום שבני זבולון צבעו תכלת בזמן הבית, אלא המקום שעשו תכלת בשעת השמד. ובזה מובן שהגמ' בסנהדרין הנ"ל מיירי בשעת השמד, לכן הביאו מהנעשה בלזו, וכן בגמ' בסוטה הנ"ל משמע שהוא מקום מסוגל להימלט משמדות שונות "היא

¹¹ ועייין שו"ת ישועות מלכו סוף סי' ב, בעניין התכלת, שכתב: "ואפשר שמתנוצץ הגאולה".

¹² ז"ל הבן יהודיע: "נס שנעשה לחכמים באותה שנה בארץ ישראל ששם היו בארץ ישראל תחת ממשלת שהם רומא עשו אבי אדום וקרו ליה בשם נשר משום דכתיב בעשיו אם מגביה כנשר... ולא על פרס כמו שכתב רש"י ז"ל כי בארץ ישראל לא היו תחת ממשלת פרס אלא תחת ממשלת אדום ורק בבבל היו תחת ממשלת מלכות פרס". וע"ע בהגהות מהר"ץ חיות שם.

לוז שצובעין בה תכלת, היא לוז שבא שנחריב ולא בלבלה נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה", ולכן מובן שצבעו דווקא שם. והנשר הוא כעין אותם סממיות בספרי, והיו מסתירים הדברים מהרומיים כמו שעשה אותו זקן, ודו"ק.

ומזה עוד הכרח שהמצוה לא נתבטלה ח"ו מפני השמד, אלא היה סיבה מן השמים לבטלה באיזה זמנים. אבל ודאי שכל זמן שאפשר להשיגו, היו משיגים אותו אפילו בימי השמד, ומסתירים מעשיהם מפני הרומיים ככל האפשר. והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת, ואי אפשר בשום אופן להתרשל ממצוה מטעם נסתר.

ולפי כל הנ"ל, אפשר לפרש כן גם את דברי התנחומא שכתב שהתכלת נגנו, שהוא מפני הרומיים כנ"ל. אף על פי שמעיקרא ליתא קושיא משם, כמבואר בארוכה בהערה¹³.

¹³ האמת היא שאין דברי התנחומא ומדרש רבה זקוקים לפירושים וביאורים, שרק כתוב שם לשון "נגנו" בסתמא, ולא כתוב בהם איך נגנו ועד מתי נגנו. ונגנו יכול להיות רק שנשתכח, כמו שפירש ההגהות המיוחסות לעץ יוסף (במדרש רבה מהדורת זכר חנוך), ואף הביא סיוע לפירוש זה מרש"י (פסחים סב, ב) שכתב מפורש "נגנו – נשתכח". ולגבי זמן הגניזה, אין שום משמעות בעולם מן התנחומא עד מתי ייגנו, וכבר מצינו גניזה ללילה אחד בלבד בענין המן שנפל בערב שבת, שציוותה התורה (שמות טז, כג): "ואת כל העדף הניחו לכם למשמרת עד הבקר", וכתב רש"י: "למשמרת – לגניזה". ועיין עוד בתנחומא (מקץ ו; מובא גם בילקוט שמעוני על איוב רמז תתקד): "כ"ב שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו, נגנו רוח הקדש מיעקב ומבניו"; בראשית רבה (מקץ צא): "יקבואו לאום, זה פרעה שגנו התבואה בשני רעבון והיו הבריות מקללין אותו, אבל יוסף זן את העולם בשני רעבון כרועה הזה שמנהיג את צאנו".

ולגבי מה שמקשים מביאור הגר"א (או"ח סי' ט סע' ב) שכתב: "בזה"ז כו'. ע' מ"ר פ' שלח ועכשיו אין לנו אלא לבן וכו'", נראה שאין ללמוד מזה דבר, שהגר"א רק ציין להמדרש, ולא כתב איך נגנו ועד מתי יישאר בגניזתו. ומה שיש מדקדקים עוד דמאי קא משמע לן הגר"א אם לא שהוא גנוז לגמרי עד משיח, והרי ידוע שלא היה תכלת מצוי בזמנם ומה צריך מקור לזה! מלבד שלא קשיא מידי, שכן דרך הגר"א לציין מראה מקום על כל דין בשו"ע, נראה עוד בדרך אפשר שכוונתו שבאמת לא ידוע שאין תכלת מצוי בכל העולם אם לא מהמדרש, שהרי אפשר שבמדינות רחוקות יש תכלת עדיין, ועדיין יש לגזור בסדין, קא משמע לן ראייה מהמדרש שלעת עתה נשתכח לגמרי מכל עולם היהודי. כלשונו הגר"א "איזו לנו אלא לבו". שזהו עיקר המילים שרצה להשמיע.

ביאור דברי האר"י ז"ל

בכמה מקומות בכתבי האר"י ז"ל¹⁴ איתא¹⁵ שאין תכלת נוהג אלא בזמן שבית המקדש היה קיים¹⁶.

לא המילה 'נגנז' שרק כָּלֵל בתיבה "וכו'". [ואין להקשות על דברינו שעדיין יש לחוש שמצאו את התכלת במדינות רחוקות, ואכתי אין ראייה מהמדרש לזמן השו"ע ולזמן הגר"א. דיש לומר שאין חובה לחוש ולגזור מן הספק שמא נמצא במדינות רחוקות אחרי אשר נתבטל מכל העולם. ואין הכי נמי אם יתברר שנמצא, תחזור הגזירה למקומה גם לדעת הרא"ש, ועיין בנספח בהערה 19 עוד בדעת הרא"ש.]

¹⁴ צריך להקדים כאן בדברי החתם סופר (שו"ת חת"ס או"ח סי' נא): "ויפה כ' פר"מ על שכנגדו שהביא מכתבי האר"י, וכ' עליו פר"מ עם נעלמים לא אבוא יפה דיבר, וכן אני אומר **כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות חייב משום זורע כלאים** פן תוקדש המלאה הזרע אשר תזרע".
¹⁵ כדי למנוע העתקות משובשות ומטעות מדברי האר"י ז"ל, העתקתי כל לשונותיו הנוגעים לנו כצורתם.

בשער הכוונות שער התפלה (ענין הציצית דרוש ד') כתב:

"ודע כי שני מיני ציציות הם התכלת והלבן, ר"ל כי בזמן בית המקדש קיים היה הציצית לבן ובו חוט תכלת כנודע, אבל עתה בזמנינו הציציות כולם לבן ואין בהם תכלת... ונבאר עתה ענין הציציות. כי הנה נתבאר לעיל כי שני מיני ציציות הם, הא' מלבן ותכלת כמו שהיה בזמן שבית המקדש קיים והב' הוא כולו לבן כמו שאנו נוהגים עתה אחר החורבן. והנה שתי בחינות אלו של ציציות שניהם הם ממוחין דאימא בלבד ולא משל אבא, אלא שהציצית של תכלת ולבן הוא יוצא ממוח חכמה דאימא אשר היתה בתחלה בינה דאבא כנ"ל, ולכן היה נוהג בזמן שבית המקדש קיים. אבל הציצית שכולו לבן שאנו נוהגין עתה אחר החורבן הוא מד' מוחין הכלולין בבינה דאימא שהיא עצמה בינה דאימא בתחילה, וזהו הטעם שאין לנו תכלת בזמן הזה..."

ונבאר עתה הציציות שאנו נוהגין בזמן הזה שהם לבן בלתי תכלת. כי אמת הוא שאף בזמן הזה אין אור החכמה דאימא נפסק מלהאיר ולצאת בסוד הציציות הנזכר עם התכלת, אלא שאין לנו עתה כח שיעשה הדבר ההוא על ידנו, אבל ודאי הוא שגם כן הוא יוצא בהתלבשותו בציצית היוצא ממוח בינה דאימא, ואם כן כפי זה הוא מוכרח שיהיה ציצית דחכמה דאימא רמוז בציצית דבינה דאימא כמו שנבאר למטה ב"ה..."

והנה כדוגמת מה שנתבאר בציציות היוצאין מחכמה דאימא כן הוא ממש בציציות היוצאים מד' מוחין הכלולין במוח בינה דאימא, לפי שאין בנו כח עתה רק עד מוח בינה דאימא ולא יותר. והחילוק שביניהם הוא כי שם היה חסר חוט א' להשלימם לל"ב ולכן הניחו בו חוט של תכלת שהיא המלכות לחברה עמהם כנ"ל, אבל בבינה דאימא יש ל"ב אותיות שלימות בד' שמות שבהם כנגד ל"ב חוטיין, וכולן לבן כי אין צורך אל התכלת שהיא מלכות להשלימם. ובזה תבין איך גם בזמן הזה שאין לנו תכלת אין התכלת מעכב את הלבן, כנזכר במשנה. והלבן לבדו הוא מצוה גמורה מזו התורה. והוא כי להיות שהם שני מיני ציציות א'

מחכמה דאימא וא' מבינה דאימא, ולכן התכלת אינו מעכב הלבן והלבן אינו מעכב התכלת, ואילו הכל היה בחינה א' היה ראוי שהלבן יעכב לתכלת והתכלת ללבן... ועתה נבאר מ"ש לעיל כי אף בזמן הזה יוצא האור של מוח חכמה דאימא בסוד ציציות בהתלבשות ציצית בינה דאימא אלא שאינו על ידינו, ואם כן (מוכרע) (מוכרח) הוא שיהיה נרמז ציצית חכמה בציצית בינה דאימא."

ובפרי עץ חיים שער ציצית פרק ד' כתב:

"ואלו הם בחי' הציצית שהיו נוהגין בזמן שבית המקדש היה קיים שהיה כל הציצית מן ז' חוטיין לבנים וחוט א' היה תכלת, אבל לאחר החורבן הם הכל חוטי לבנים ואין לנו תכלת, לפי שכל הציצית הד' של אח"כ הם בחי' ד' מוחין דבינה דאמא, ואין שם תכלת כמ"ש... ובכל א' ח' חוטיין שלימים וכולם לבנים כי אין צריך לחבר עמהם את התכלת שהוא בחינת המלכות על דרך שנתבאר לעיל, ולכן אין תכלת נוהג בזמן הזה."

ושם פרק ה' כתב:

"ונחזור לבאר מה שכתבתי לעיל, כי האמת הוא שבזמן הזה אחר החורבן אין בנו כח להטיל תכלת כי אין אנו משיגיין רק עד מוח בינה דאמא, אמנם ודאי הוא שאין אור עליון ההוא דמוח חכמה נמנע מלצאת, רק שאינו יוצא על ידי מעשינו, אבל ודאי הוא יוצא בהתלבשות תוך ציצית מוח בינה (ר"ל ציצית דלבן כמבואר שם שלבן הוא מוח בינה דאמא)."

¹⁶ בספר אחד שיצא לאור לאחרונה כתב בזה הלשון: "ובכתבי האריז"ל מפורש הטעם שנפסק מאיתנו התכלת (מזמן הגאונים ואילך) שזהו משום שהתכלת דומה לרקיע, ומרמז שאנו מונהגים בהשגחתו יתברך, ולכן בזמן שזכינו לנסים ממש והיתה השגחת הקב"ה בגלוי היה מצוי אצלנו התכלת. אבל בזמן הגלות שהנהגת הקב"ה הוא בהסתר, נעלם מאיתנו התכלת. ואם כן לפי זה בזמנינו שאנו הסתר בתוך הסתר ואפילו בארץ ישראל פלטרין של מלך רודפים החרדים, ודאי שעדיין לא הגיע הזמן שיתגלה התכלת."

הנה מה שכתב שם ש"מפורש" הטעם שהוא מפני שדומה לרקיע והוא מרמז על השגחתו יתברך ונסים גלויים, לא כתוב כן בדברי האריז"ל, אלא הוא ביאור הכותב שתלה דבריו בדברי האר"י ז"ל (קשר זו נמצא בשו"ת דברי יואל סי' מד, ושם מבואר שחזר בזמן מרדכי אפילו קודם הגאולה, ואכתי עבדי אחשוורוש אנן, ודו"ק).

גם מש"כ בסוגריים "מזמן הגאונים ואילך", להוי ידוע שלא כתוב כן בדברי האר"י ז"ל, אלא הוא הוספת הכותב, וחשב לרפא שבר גדול על נקלה, שהרי לשון האר"י ז"ל מפורש שמחלק בין זמן הבית לזמן החורבן (והאמת כמו שכתבנו למעלה שדברי האר"י ז"ל לאו דווקא, וכמו שכתבנו שאפשר שמרמז על אותו ענין שבספרי). וגם קודם זמן הגאונים היו שמדות בארץ ישראל פלטיין של מלך בזמן האמוראים (עיין אגרת רב שרירא גאון: "ובתר הכי אביי ורבא ונפיש שמדא בא"י ואמעטא הוראה תמן טובא ונחית מן דהוה תמן מן בבלאי כגון רבין ורב דימי וכלהו נחותי דנחיתו להכא", וכן הוא בתשובת רבינו מיימון אבי הרמב"ם (פאר הדור סי' פב): "בימי רבה ורב יוסף ואביי ורבא דהוו להו שמדות", ואנו רואים בגמ' שהביאו תכלת בהצנע מלוז דרך טבריא בזמנו של רבא דנפיש שמדא. ולדברי הספר הנ"ל לא היה לחכמים לקבל התכלת כיוו שהיה אז שמד והסתר פנים.

והנה ודאי אין להבין בדבריו שמצות תכלת נוהגת רק בזמן בית המקדש, ואחר החורבן אין אנו מחוייבין בתכלת אפילו אם נמצא, שכן זה נגד ההלכה¹⁷, והרי התנאים והאמוראים אחרי החורבן הטילו תכלת (עיין הערה 7), וח"ו לתלות בוקי סריקי כאלו באר"י ז"ל.

וגם אין לומר שמוכח מדבריו שבמציאות לא תחזור התכלת עד שייבנה בית המקדש השלישי, וממילא כל מי שחושב שמצא התכלת קודם הזמן ההוא על כרחך מוטעה. שהרי כיון שמוכרח מיניה וביה שדברי האר"י ז"ל שלא כפשוטן – שהרי הוא ז"ל כתב שאין תכלת שלא בזמן הבית, והתנאים והאמוראים הטילו תכלת במשך כמה מאות שנים אחרי החורבן כנ"ל – אם כן ודאי הדבר אפשר ומסתבר שבזמן קרוב לבית השלישי גם כן יתגלה התכלת.

ובלי ספק שגם על דברים אלו ניתן להיאמר כללו של הנודע ביהודה שהובא לעיל (בתחילת המאמר): "כבר ביארתי כמה פעמים שמדבר שלא עמדנו על דעתו, מה כוונתו ומה טעמו, אין להביא ראיה ממנו לא לראיה ולא לסתירה על דבר אחר".

אבל מכל מקום דברי האר"י ז"ל צריכים ביאור, וחשבתי בדרך אפשר, שלפי מה שנתבאר בדברי הספרי יתבארו גם דברי האר"י ז"ל. וצריך להקדים ידיעה היסטורית אחת, שהמלכים הראשונים של רומי שגזרו על הפורפורה חיו בזמנים סביבות החורבן¹⁸. וממילא, לפי מה שנתבאר מהספרי שמהמציאות כיצד מצוי התכלת נוכל להבין הנהגת הקב"ה בעולם בענין "ולאום מלאום יאמץ", יתבאר כוונת האר"י ז"ל גם כן – שבזמן שאין בית המקדש קיים מפני התגברות מלכות הרשעה, הוא גם כן זמן שעלול להיות סיבה מן השמים שיתבטל מאתנו או שיתמעט הקיום של מצות תכלת בציצית.

¹⁷ בחינוך (שפו) כתב: "ונוהגת מצוה זו בזכרים בכל מקום ובכל זמן". [גם את"ל דזה היה דעתו בהלכה, הרי החינוך מהרי"ל לבוש וחמדת שלמה ועוד כתבו להיפך, ובאגרות משה (או"ח ח"ד סי' ג') כתב שדעת האר"י ז"ל יכול להתבטל במיעוט נגד רוב הפוסקים, ועיין עוד יביע אומר ח"ט או"ח סי' ק"ח אות ט'.]

¹⁸ יוליוס ונירון, שניהם מלכו בזמן קרוב מאוד לחורבן הבית. בספר לבוש הארון מובא המקור לזה.

נספח

ראיתי ללקט כאן אל מקום אחד כמה דברים שראיתי בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים דפשיטא להו שאפשר שיחזור התכלת בזמן הזה. ולדעת רבותינו אלו צריך לומר שאין התכלת נגנו עד ביאת משיח, רק נגנו עד יום הימצאו (עיין ברש"י לשמות טז, כג, שמוכח ששייך גניזה אפילו רק ללילה אחד). גם מוכח מדבריהם שאין צריך למסורה כדי להחזיר התכלת, וסגי בשאר הוכחות וסימנים.

- **המהרי"ל** (שו"ת החדשות סי' ה), כשבא להסביר שיטתם של ר"ת והגאונים שאף בזמן שאין תכלת, בגד פשתן פטור אף מלבן, משום גזירה שמא יטיל בו קלא אילן, כתב שייכתן שיחזור התכלת, וזו לשונו: "וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלוקלו שיהא התכלת מצוי, כל שכן למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת..."¹⁹.

¹⁹ הנה בספר שו"ת מנחת אשר (ח"ב סי' ה) [עיין בפנים המאמר הערה 2] כתב לדחות הראיה משו"ת מהרי"ל, וזו לשונו:

הביא כבודו את דברי המהרי"ל שכתב דאין להטיל ציצית בבגד פשתן אף בזמן הזה, ואף שאין התכלת מצוי בינינו, וא"כ אין לחשוש שיטיל ציצית של צמר כדי לקיים מצות התכלת, מ"מ יש לחוש "דשמא יחזור דבר לקלוקלו שיהא תכלת מצוי כ"ש למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת".

הרי דעת מהרי"ל דאפשר שיש תכלת אף בזמנינו ולא כמי שאומר שהתכלת נגנו.

הנה דברי מהרי"ל ידועים ומפורסמים ואין בהם חידוש כלל, אבל מתעלם כת"ר מכך שבר הפלוגתא שהביא שם מהרי"ל דס"ל דבזמן הזה יש להטיל ציצית בבגדי פשתן דכיון שאין תכלת מצוי ואין לגזור אטו קלא אילן ומשום כסות לילה הלא הוא הרא"ש (שו"ת כלל ב' סימן ח'), ובשלחן ערוך הלא נפסק כשיטת הרא"ש ולא כדעת הראשונים שהביא מהרי"ל. עיין הלכות ציצית (סימן ט' סעיף ו')

ונראה ברור מדברי הרא"ש שנפסק להלכה דאין לחשוש שמא התכלת שוב יהיה מצוי בינינו, וכבר הבאתי במכתבי הקודם (לעיל סימן ב') את דברי הגר"א בביאורו על הלכה זו שבשו"ע שצ"ל לדברי חז"ל שבמדרש שהתכלת נגנו.

ואם כן תמה אני שכת"ר מסתייע מדברי מהרי"ל שנדחו מן ההלכה ועליהם הוא בונה חומה למעשה.

- **לבוש** (בהקדמה ללבוש או"ח): "קראתיו לבוש התכלת, כי כמו שחייב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא, כן הוא חייב להלביש עצמו באלו ^{אוצר החכמה} הדינים."
- **העולת תמיד** (או"ח סי' ט אות ג) ביאר כמו המהרי"ל שגזירת סדין שייכת בזמן הזה לדעת ר"ת, וזו לשונו: "אף על גב דבזמן הזה ליכא תכלת, מכל מקום גזרינן, וכן פי' ר"ת שם בכרייתא דסדין בציצית, דשמא יתגלה תכלת ויבא לידי איסורא דכלאים."

הנה מסכים הרב שכן הוא שיטת המהרי"ל שתכלת יכול לחזור בכל זמן (וכן מסכים שם שהרדב"ז לא נקט כדבר מוסכם שהתכלת נגנז), אך טוען דאנן לא קיי"ל כהמהרי"ל והרדב"ז, והן דעות יחידאיות.

ואם לדין יש תשובה כדלהלן. אך בראשונה אעיר שלכל הפחות כיון שגם הרב מודה שכן דעתם של המהרי"ל (לכל הפחות בביאור דברי מקצת ראשונים) והרדב"ז, כבר אי אפשר לדבר בתוקף כאילו הוא מילתא דפשיטא שהמדרש אומר שהתכלת נגנז "ודבר חמור הוא לזלזל במדרשי אגדה ולהתעלם מהם... וכ"ז ברור ופשוט. הרי לן להדיא דהתכלת עתידה להגנוז ולא תתגלה אלא לעתיד לבא. וגם בזה כתבו פלפולי סרק ודוחקים גדולים, ומלמד אני זכות עליהם שמרוב חיבת המצוה עיקמו את הישר". וליתא, שמלבד כל מה שביארתי במאמר הנוכחי, הרי על כל פנים מקצת מרבותינו קדמאי (ובאמת הרבה כתבו כן, כמו שרואים בנספח הזה) לא סבירא להו שהספרי כפשוטו, וכבר אין מקום לומר כדברים האלו.

ולעצם הטענה, נלע"ד שאינו נכון לאפושי פלוגתא, שכיון שכבר ראינו שרבינו תם ודעימיה הסוברים שיש גזירת סדין בזמן הזה סוברים שתכלת יכול לחזור בכל זמן, אינו מוכרח בכלל שהרא"ש פליג על זה, וכלל ידוע שאפושי פלוגתא לא מפשינן. ויש לומר שכוונת הרא"ש, שכיון שלא היה מצוי בימיו הגזרה בטלה, אך ודאי אפשר שבמשך הדורות גם לדידיה התכלת יכול לחזור והגזרה תחזור למקומה. ולמשל כמו שהעלה ביביע אומר (ח"ג חו"מ סי' ז') על איסור גידול בהמה דקה בא"י, שהתירו בזמן שאין ישוב, שחזר לאיסור בזמנינו. ומה שרצה להוכיח שם מביאור הגר"א לשו"ע כפירושו בדברי הרא"ש, כבר כתבתי הנלע"ד בהערה 13.

[והנה קודם שנדפס הספר הנ"ל, ורק התפרסמו התשובות שבסי' ב' ג' ד', נשאלו תלמידי המחבר למה העלים רבם עיניו מדברי המהרי"ל המפורשים דלא כדבריו, והשיבו שכוונת המהרי"ל על ימות המשיח. וליתא, דאילו רק כתב המהרי"ל "וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקולו שיהא התכלת מצוי", היה אפשר לומר כדבריהם, וכבר מצינו שריב"ז אסר יום הינף גזירה דמהרה יבנה המקדש, אך כיון שהמהרי"ל האריך וכתב "כל שכן למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלוון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת", אין עוד מקום להתעקש בכוונתו, דאם כוונתו למשיח, אין מקום הימצאו וסימניו מוסיפים כלום להלות עשייתו. שהרי משיח יאמר לנו מה הוא ואיפה הוא.]

- **המגיד מדובנא** (ס' המדות שער הדעת פ' ט"ז) כתב: "ולולא קבלנו שאין התכלת מעכב את הלבן בזמן הזה אפשר היינו מחזרים אחריו כאשר אנחנו שולחים למרחקים להביא אתרוג ולולב והדס." ומבואר מדבריו שעצם החזרת התכלת בזמן הזה אפשרית, אלא שמפני הטורח הגדול שיש בו, ושאנו מעכב בעיקר מצות ציצית (אף שוודאי בזמן שיש תכלת חייב להטילו) לא היו שולחים אחריו למרחקים.
- **חמדת שלמה** (אה"ע סי' ט אות כג): "אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזמן הזה אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל בהל' ציצית."
- **מלבי"ם** (ארצות החיים, סי' ט אות מא) ביאר כמו המהרי"ל שגזירת סדין שייכת בזמן הזה, וזו לשונו: "ועיין בשו"ת הרדב"ז (סי' תרפה) אפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין יודעין לצודו עכ"ד, ולפי זה יש לומר דגם בסדין בציצית יש חשש דשמא ילמדו [לעשות תכלת בזה"ז]".
- **המהרש"ם** חשש ללבוש בצינעה את התכלת של האדמו"ר מראדזין, ואף ביקש בצוואתו שיקברוהו בו, וזו לשון הצוואה (נדפס בראש ספרו תכלת מרדכי עה"ת): "יקחו את הטלית טירקישען, בלא העטרה, וקשורין בו ציצית עם תכלת".
- **בית הלוי** אמר על התכלת של האדמו"ר מראדזין כזה (הובאו דבריו בהקדמת האדמו"ר מראדזין לספרו עין התכלת שנדפס בחיי הבית הלוי, ומשם לקובץ תשובות ח"א סי' ב): "ומהם הגאבד"ק בריסק דליטא שיחיה מסר כל טעמו ונימוקו בדבר מיאנונו במצות התכלת לאחד ממיודעינו שיכתוב ויאמר לנו משמו בזה"ל: כבוד מעלתו לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם מציאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כבוד מעלתו יברר זאת היינו היה בזה דבר נשכח והוא מצאה, אז נהיה מחוייבים לשמוע אליו וללבוש, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל,

כי אפילו נרבה כחול הים ראיות לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יכרר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה, אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה".

וידוע שלא שייכת טענה זו על התכלת של הפורפורא, שהרי במשך מאות שנים גזרו עליה מלכות רומי, שייחודה לבגדי מלכות, ועל ידי זה נשתכחה מלאכת הצביעה, וגם היו מונעים אחרים להחזרת התכלת אפילו לאלו שידעו ממנו (כגון היעב"ץ) כמו הקושי שיש בצידתו (ראה שו"ת רדב"ז סי' תרפה: "ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו") ומניעות נוספות²⁰.

● הג"ר יהושע מקוטנא (שו"ת ישועות מלכו סי' ג), אחר האריכות שביאר למה אינו מקבל הצעתו של האדמו"ר מראדזין מכמה טעמים, ושאינו רק השערה בלבד ומפשטות משמעות רש"י אינו החלזון של תכלת, כתב: "איברא שאם היה נמצא תכלת בכירור והיה ידוע לנו כיצד צובעין, ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזה תכלת"²¹.

²⁰ הנה הדבר מפורסם בישיבות שעוד טען הבית הלוי על האדמו"ר מראדזין שאי אפשר להחזיר התכלת אלא במסורה, ולא על ידי ראיות. אך בכגון דא ודאי קיימי דברי החזו"א: "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (או"ח סי' ט). ולכאורה פשוט שדברי הבית הלוי הנ"ל נאמרו לגבי הנידון דאז – הדיוניון – שלא הביא האדמו"ר מראדזין שום ראיות, רק סימנים בעלמא וגם לא היו סימנים מובהקים, וגם כמה מהסימנים היו רק כפי הבנתו בדברי חז"ל אף שהיה מקום לפרש אחרת (למשל עיין בדבריו לגבי "וברייתו דומה לדג" שהוא דלא כפירוש רש"י, ובדבריו על המשנה כלים פ"ב "קשר חלזון בראשה" שלא הביא שום ראיה לפירוש), ולגבי זה היה דעת הבית הלוי דלא סגי בסימנים כמו אלו, ואמר שצריך מסורה; ולא דווקא מסורה, אלא הוא הדין שאר ראיות חזקות, כדמוכח מדבריו שהביא האדמו"ר מראדזין. אבל לגבי הפורפורא, שיש ראיות מובהקות ומכריחות (אפילו אם נימא שאין לו דין ודאי, אך קרוב לוודאי יש), וגם מצינו לכמה מגדולי האחרונים – החוות יאיר והיעב"ץ ועוד – שדעתם כן במפורש, ודאי לא נאמר הך כללא. ועל כרחק צריך לומר כן, שלא יסתור בעל בית הלוי דברי עצמו ודברי כל האחרונים הנ"ל.

²¹ ומה שסיים שם שמלאכת הצביעה לא נתברר, שתלוי במחלוקת רש"י והרמב"ם, שלרש"י אין לשים סממנים לתוך היורה, הוא קושיא רק על האדמו"ר מראדזין, שבתכלת שלו הסממנים משפיעים על הצבע. מה שאין כן בתכלת הפורפורא, שהסממנים הם רק לסייע להדם חלזון להיכנס לצמר ואין הסממנים נקלטים בצמר, הדבר פשוט שאין זה פסול לדעת רש"י, ויש להאריך בזה עוד אבל איזו כאז מקומו. ונתבאר בארוכה בספר לולאות תכלת.

- **החזון איש זצ"ל** (מעשה איש ח"א עמ' קלב) אמר על התכלת של האדמו"ר מראדזין: "הלא אין שום היזק בדבר – להטיל ספק תכלת – ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אזי מקבלים אותו".

וכן מדויק בכמה ראשונים שאין החלזון נגנז כפשוטו:

- **הרמב"ם** (הל' ציצית פרק א-ב) מפרש באריכות כל הלכות תכלת באופן מעשי (והוא כתב זאת **בהל' ציצית** ולא בהלכות בית הבחירה או בהלכות מלכים), ורק לבסוף (ב, ט) כתב: "והתכלת אינה מצויה לכל לפי שאינה מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". ומשמע שזה תלוי במקומות ובזמנים ולא שנגנז לחלוטין או שהמצוה נפסקה מאתנו לגמרי משום איזה סיבה.
- **הרי"ף והרא"ש** (בסוף מנחות בהלכות ציצית) הביאו כל הסוגיות והדינים הנוגעים למצות תכלת, אף על פי שאין דרכם להביא סוגיות שאינן נוגעות לזמן הזה, ולא כתבו שום רמז של נגנז וכדומה.
- **בספר החינוך** (מצוה שפו) איתא: "וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו", ומשמע שרק לא שמענו, אבל מכל מקום אפשר הוא ואינו מן הנמנע (וכן דייק האדמו"ר מראדזין).

עיון והלכה

הרב יצחק זילבר

ראש כולל "אור חיים", מונסי, ניו יורק

סדר הכריכה והקשרים ב'תכלת' -

על פי פסקי שו"ע הרב בעל התניא

מבוא

אחרי למעלה מאלף שנה שבהם לא זכינו לקיים את מצות תכלת שבציצית, זכינו בשנים האחרונות שמצאו ראיות חזקות לזהותו של החלזון המקורי, וגם הצליחו לשחזר את אופן צביעת חוטי הצמר לתכלת שבציצית. סביר מאוד שאפשר לנו היום לקיים מצות ציצית כתיקונה ובשלמותה – מה שלא זכו לו הרבה דורות שלפנינו.

נראה שהוויכוח סביב זהות החלזון כבר מיצה את עצמו, תורה מונחת בקרן זוית, וכל הרוצה ליטול יבוא ויברר, והבוחר יבחר. מי שעיין בסוגיא זו ביסודיות ולא הספיקו לו הראיות שיש לנו היום, מסתבר שעוד כמה ראיות נוספות לא ישכנעו אותו. גם אם ביום מן הימים תתגלה ציצית של מצוה מזמן שבית המקדש היה קיים, מונחת על הר הבית עצמו וחתומה בחותמו של כהן גדול – סביר להניח שזה לא ישנה מאומה אצל רוב המתנגדים. ומצד שני לגבי אלו המשוכנעים כבר – קושיא זו או אחרת לא ישנו להם הרבה, ושערי תירוצים לא ננעלו.

היום אפשר לסכם ששאלת חידוש התכלת היא יותר שאלה של 'השקפה' מאשר שאלה של הלכה. ליתר דיוק השאלה היא מה היא הגישה הנכונה לגבי העקרונות שעליהם עומדים אושיות ההלכה.

אפשר להגדיר את השאלה כך: מצד אחד יש המון ראיות חזקות שהחלזון שממנו צבעו בעבר את תכלת הוא הפורפוריא-מורקס. אבל מצד שני רוב ההוכחות החזקות, לא מתוך בית המדרש באו; כלומר, הראיות אינן נובעות מתוך עיון בסוגיות עצמן, מדברי חז"ל והפוסקים, אלא מתוך המון ידע שאנחנו שואבים ממקורות חיצוניים.

אכן לא מצאנו שום סתירה של ממש בדברי חז"ל והפוסקים לזיהויו של הפורפוריא כחלזון התכלת. יתרה מזאת, אחרי שאנחנו יודעים את זהותו של החלזון ואת אופן הצביעה, נהירין דברי חז"ל באור חדש¹. אבל אחרי הכול, עיקר תוקף ההוכחות הוא מידיעות "מולדת חוץ", מחוץ לבית המדרש². זאת הסיבה העיקרית שאנחנו רואים הרבה תלמידי חכמים, שאינם רוצים לשמוע חדשות בכרם בית ישראל ומתנגדים לחידוש מצות תכלת בימינו³. אבל מצד שני מיום

¹ הנה כמה דגמאות, למי שמכיר את הנושא: א. מצאנו מחלוקת בין התלמוד הבבלי לתלמוד הירושלמי אם יש איסור צידה בשבת בצידת חלזון, עכשיו כשאנחנו יודעים באיזה חלזון מדובר, ורואים את אופן הצידה רואים שאכן מקום לשני הצדדים. ב. הרמ"ע מפאנו כותב דברים תמוהים ביותר לגבי החלזון – שהוא גם 'דומם', גם 'צמח' וגם 'חי'; איך אפשר להיות ברייה משונה כזו בעולם? אבל עכשיו שיש לנו את החלזון אפשר לראות איך כל שלושת הדימויים מתאימים. ג. הרב אלישיב ז"ל מצביע על בעיה בעשיית תכלת, שלכאורה יש לנו מחלוקת בין רש"י (ע"פ התוספות), הסובר שאסור להוסיף סממנים לתוך התכלת, לבין הרמב"ם, שכתב שמוסיפין סממנים. לכאורה איך נכריע? אבל עכשיו שנתגלה לנו את אופן הצביעה, רואים שזה מתאים גם לשיטת הרמב"ם שמכניסים את הסממנים בתוך היורה, וגם לשיטת רש"י – שהרי כשמוציאים את הצמר מן היורה לא נשאר שום חומר נוסף מעורב.

² אין זה מקרה שדווקא בנושא התכלת אי אפשר לזהות את החלזון מתוך דברי חז"ל והפוסקים בלחוד, אלא לפי האמת זהו טבעם של הנושאים ההלכתיים התלויים במציאות הטבעית וההיסטורית. כיוון שהמקורות שלנו מתייחסים רק לחלק ההלכתי הקשור לממצא שהיה קיים בשעתם, שהרי כולם ידעו על מה מדברים, ולא ראו צורך לתאר את המציאות הטכנית, לכן הפתח שלנו להבין את המציאות ההיסטורית הוא רק בחיפוש בספרים שמחוץ לבית המדרש.

אביא כאן שתי דוגמאות לעניין. בדפוסים העתיקים של ספר "אליהו מזרחי" על התורה בפרשת מסעי מצויירת מפה גיאוגרפית של ארץ ישראל כפי שיוצא מפשטות דברי רש"י. כמובן שאין שום קשר בין ארץ ישראל המציאותית לבין ה'מפה' ההיא של ארץ ישראל. גם ברש"י במסכת גיטין (דף ז ע"ב) בסוגיית רצועה יוצאת, מופיעה תמונה גיאוגרפית הרחוקה מאוד מהמציאות.

ראיתי בספר מסוים ציור תמונה של "עול" מחרשה. התמונה מתארת את חלקיו השונים ואיך קושרים אותו על השור בשעת החרישה, כדי שנבין הסוגיות בדברי חז"ל. הבעיה היא שאם מישהו ינסה להכניס שור לתוך עול המחרשה הזו ולחרוש שדה, השור ייחנק תוך דקה...

משל למה הדבר דומה, מישהו רוצה להוכיח שהלולב שלנו אינו הלולב של התורה – מדברי רש"י במסכת סוכה על הדקל. או שרוצה להוכיח שהשמש שאנחנו מכירים זה אינה השמש שהתורה מדברת – שהרי השמש שלנו מעולם לא נכנסת מעל לכיפת הרקיע, ובבוקר אינה יוצאת מחלונות. וכלל לא מסתובבת על גלגל פיזי.

³ ישנם תחומים הלכתיים, שברור לכולם שכדי להגיע בהם לבירור הלכתי נצרך גם ידע שמחוץ לבית המדרש ולדוגמה: רפואה והלכה. חשמל והלכה. או כל הדינים הקשורים לחקלאות). אבל

ליום מתרבים יהודים המחבבים את המצוה ומדקדקים בהלכה שמטילים תכלת בציצית, מי בצנעה ומי בגלוי.

עם חידוש התכלת מתחדשות גם שאלות איך לעשות את הכריכות, את החוליות, את הקשרים וכל המסתעף. הרי בזמן שאין מצות תכלת לא שייכים כל דיני החוליות והקשרים, וגם אלו שכן נהגו לעשות חוליות, היה זה רק כרמז לזמן שהיתה התכלת מצויה, וכיון שזה רק רמז לא הקפידו לעשות את החוליות כפי עיקר הדין, כיוון שרצו לרמז לעוד עניינים וסודות. לכן ברור שאי אפשר להמשיך ולעשות את הכריכות כמו שעשינו עד עכשיו בלבן לבד, ואכן לא הסתפק בה אדם מעולם, להציע שנמשיך לעשות את הקשרים והכריכות כמו בלבן. אשר על כן כשחזרה עטרה ליושנה חוזרים גם דיני חוליות, וכיוון שבדינים הללו נשנו הרבה שיטות, צריכים לברר מחדש לפי איזה שיטה מן השיטות עדיף לעשות למעשה.

הדינים הללו – של "אופן" כריכת חוטי התכלת – שונים מרוב דיני תורה משתי בחינות: –

א. לכולי עלמא השאלות כאן הן רק למצוה ולא לעיכובא. לפי כל השיטות והמנהגים, לפי כל הגאונים והראשונים והאחרונים, אם עשה רק קשר אחד

ישנם הרבה תחומים שעל פניו נראים כנושאים תורניים 'טהורים', אבל למעשה הם אינם כאלה, והרבה פעמים השאלה הזאת בעצמה, עד כמה צריכים להיזקק, ומה מידת הסמכות, של ידע שמקורו מחוץ לבית המדרש, עורר פולמוסים אצל בעלי הלכה.

הנה כמה דוגמאות מן השנים האחרונות: א. סמכותה של המסורה של "כתר ארם צובה". ב. המיקום המדויק של העזרה על פי הטופוגרפיה בהר הבית. ג. איך מבררים לגבי קברים עתיקים אם הם קברי ישראל. ד. גבולת ארץ ישראל לענייני שמיטה – גבולות ארץ ישראל בדרום הארץ, או גבולות הערים שפטרו מתרו"מ כבית שאן. ה. קביעת איזה עיר היתה מקופת חומה בימות יהושע בן נון. ו. כל הסוגיות הקשורות למידות ושיעורי תורה. ז. רוב הסוגיות הקשורות לזמני היום בהלכה (על דברי הבעל התניא והגר"א שכותבים שהחוש מכחיש את שיטת רבינו תם בעניין בין השמשות, אומרים בשם חסידים ותיקים שתמהו: האם ה'חוש' הוא 'מאן דאמר' שיכול לחלוק על רבינו תם?).

וחוליא אחת יצא ידי חובה. לכן אין סיבה לאדם לפטור עצמו ממצות תכלת מחמת הטענה שהוא אינו יכול להכריע בין השיטות והמנהגים.

ב. מסופקני אם יש בכל התורה כולה מצוה אחת שיש בה כל כך הבדלים בשיטות ומנהגים כמו לגבי אופני כריכת התכלת. מן הגאונים דרך הראשונים עד האחרונים, ובעצם כבר הברייתא בגמרא נותנת שתי אפשרויות למספר החוליות שיש לעשות. אשר על כן המבוכה כאן רבה ועצומה, וסוגיה זו ארוכה מאד מידה.

כאמור, היות שהתכלת לא היתה מצויה עד דורנו, גדולי הפוסקים שאנחנו הולכים בעקבותיהם, לא סללו לנו את דרכי הפסיקה בעניין, ולכן רבו הספקות והשיטות בענינים הללו איך לעשות למעשה. אבל זכינו שאחד מגדולי הפוסקים, ה"ה הרב בעל התניא זי"ע, דן בשו"ע שלו בכמה דיני תכלת, וכידוע מקובל אצל החסידים ש'הלכתא כרב'. לא אכחד שיש לבעל דין מקום לומר שהפסיקה של בעל השו"ע הרב בעניני תכלת, אין לה אותו תוקף שיש לפסיקה שלו בענינים אחרים, שהרי בשעתו התכלת לא היתה מצויה, ואינה דומה הלכה שנאמרה כהלכתא למשיחא או כהקדמה להלכה אחרת להלכה שנאמר למעשה⁴. ואף על פי כן, יש לנו כאן עמוד גדול לסמוך עליו ראשו ורובו.

במאמר זה לא אדון בכל שיטות הגאונים והראשונים בכל סוגיה וסוגיה, רק אנסה לברר את שיטתו של הרב בכל שאלה. לגבי כמה מן השאלות הכריע הרב בדברים מפורשים, ולגבי כמה מהם הפתרון רק מכללא איתמר.

⁴ דברים דומים כתב הבית יוסף: "ובסמ"ג (עשין כו קח:) כתוב 'שנים של לבן ושנים של תכלת או שלש של לבן ואחד של תכלת'. ונראה דלא בעי למיחת לפלוגתא במלתא דלא נפקא לן מידי בהאי זימנא, והכי קאמר: פירוש ארבעה חוטין בכנף, למר שנים של לבן ושנים של תכלת, ולמר שלשה של לבן ואחד קצתו תכלת".

מניין חוטי התכלת

ידוע שנחלקו הראשונים כמה מהחוטים הם בצבע תכלת וכמה בלבן. שלוש שיטות נאמרו בזה:

(א) שיטת הרמב"ם שיש לצבוע בתכלת חצי חוט מתוך ארבעת חוטים הכפולים. כך יוצא שאחרי שמכניסים את החוטים לתוך הבגד יש לנו ז' חוטי לבן וחוט אחד של תכלת.

לפי הרמב"ם עיקר תפקידו של התכלת הוא לעשות את הכריכות מסביב לחוטי הלבן. וכיון שכדי לעשות את הכריכות מספיק חוט אחד, לכן צובעים רק חצי חוט מארבעת החוטים הגדולים.

כשיטת הרמב"ם נקטו הרבה מקובלים.

(ב) שיטת הראב"ד ועוד ראשונים רבים, שיש לעשות חוט אחד שלם תכלת, וג' חוטים לבנים. יוצא שיש בציצית שישה חוטי לבן ושניים של תכלת. הטעם לשיטה זו שלומדים מהפסוק "פתיל תכלת", פתיל לשון יחיד, פתיל אחד.

(ג) שיטת רש"י ותוספות היא שלוקחים שני חוטים של תכלת ושני חוטים של לבן.

לפי שיטת התוספות, התכלת והלבן שניהם מעצם מצות ציצית, ולכן לא מסתבר להעדיף אחד על השני. יוצא שיש בגדיל ארבעה חוטי לבן וארבעה חוטי תכלת.

כפי שיטה זו נוקטים רוב הראשונים.

לכל שיטה ושיטה מביאים תלי תלים של ראיות והוכחות, ולמעשה הדברים רחוקים מהכרעה. בענין זה זכינו שהרב בשו"ע שלו פוסק דברים ברורים (ריש סי' י"א):

מצות ציצית, בזמן שהיה תכלת מצוי היה מצותה שיקח ב' חוטיין צבועין [בצבע] הנקרא תכלת, וב' חוטיין שאינן צבועין הנקראים חוטי לבן, מפני שאין אנו מצווים לצבען ממילא נשארים בלבנותם.

הרי שהרב פוסק כשיטת רש"י ותוס'. לכאורה בעקבות הכרעת הטור שכתב כאן בזו הלשון:

מצות ציצית בזמן שהיה תכלת, מצותן שיקח ב' חוטין כפולים של צמר צבועין תכלת וב' חוטין כפולים של צמר לבן או של פשתן.

מצות עשיית הגדיל

זו לשון השולחן ערוך הרב סימן יא סעיף כה:

כתוב בתורה 'גדילים תעשה לך', יכול יעשנה כולו גדיל? תלמוד לומר 'ועשו להם ציצית', וציצית הם חוטין נפרדין כמו שנתבאר בסי' ח', הא כיצד? שיהא גדיל יוצא מהכנף, וציצית יוצא מהגדיל.

ואין לגדיל שיעור מן התורה, לכן בין שכרך רוב אורך הציצית בין שלא כרך אלא חוליא אחת כשר.

ובלבד שיעשה בסוף הכריכה קשר, משום דהכריכה אינה מתקיימת בלא קשר לאחריה, ונמצא שאין כאן גדיל.

עשיית הגדיל למצוה, וגדר של חוליא

מקור הדברים הוא בסוגיית הגמרא (מנחות לט, א):

רב חייא בריה דרב נתן מתני הכי: אמר רב הונא אמר רב ששת, אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: תכלת שכרך רובה כשרה. ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה. ונויי תכלת שלישי גדיל ושני שלישי ענף.

וכמה שיעור חוליא, תניא רבי אומר: כדי שיכרוך וישנה וישלש.

הרי לנו, שמן התורה צריכים קשר אחד וחוליא אחת. לנוי מצוה עושים שלישי גדיל ושני שלישי ענף. עוד לומדים מדברי הגמרא שחוליא נקראת שלוש כריכות.

מספר החוליות

ואורך החכמה

הגמרא בהמשך הסוגיא מוסיפה:

תאנא, הפוחת לא יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה.

הפוחת לא יפחות משבע – כנגד שבעה רקיעים.

והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה – כנגד שבעה רקיעין וששה אורין שביניהם.

לפי פשטות הסוגיא, וכך נוקטים כמעט כל הראשונים, הגמרא נותנת כאן שני שיעורים למספר החוליות⁵. וכך נפסק להלכה שיש שתי אפשרויות למצות עשית החוליות, או שבע חוליות, או י"ג חוליות. וכל חוליא שלושה כריכות.

בדברי הגמרא אין עדיפות של מנהג אחד על משנהו, אבל לכאורה בפשטות הדבר תלוי בשתי השיטות של מנין חוטי התכלת.

דהנה נחלקו הראשונים באיזה חוט עושים את הכריכות. הרמב"ם מסביר את שיטתו לגבי מנין החוטים, שהטעם שעושים רק חצי חוט של תכלת הוא כיון שעצם גדר של התכלת הוא החוט שבו עושים את הכריכות סביב שאר החוטים, ולכן לשיטתו עושים רק חוט אחד של תכלת. לפי זה מובן שלשיטתו עושים את כל החוליות רק בתכלת, ולכן מסתבר שלשיטתו עדיף לעשות שבע חוליות כנגד שבעה הרקיעים שהם תכלת.

לעומת זאת, התוספות המסבירים את שיטתם במנין החוטים, שהטעם שעושים שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת הוא שאין סיבה להעדיף את הלבן על פני התכלת. לכן לפי שיטתם כורכים את החוליות גם בלבן וגם בתכלת, לסירוגין, ולכן מסתבר שלפי שיטתם עדיף לעשות י"ג חוליות כנגד שבעה רקיעין וששה אורין.

⁵ אמנם שיטת הראב"ד (ויש מפרשים בתוספות והנמוקי יוסף), שהברייתא כאן נותנת שיעור למספר הכריכות שבכל חוליא.

ואכן רואים, שהרא"ש הסובר כשיטת התוספות בשני הדינים האחרים כותב (הלכות קטנות סימן טו): "שהתכלת ניכר בחוליות ודומה לרקיע, והלבן דומה לאויר שבין רקיע לרקיע". ולעומת זאת רבי אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי ה', כיון שנמשך אחר שיטת אביו בענין מספר החוטים, פוסק למעשה שעדיף לעשות ז' חוליות על פני י"ג חוליות.

אבל צריך להוסיף, שהגם שלכאורה לפי כל שיטה עדיפה אחת מן האפשרויות שבברייתא, הרי שאין זה ממש מוכרח עד שאפשר להקשות על כל אחד מן השיטות. שהרי גם לפי הרמב"ם אפשר לומר שחוליות של תכלת מרמזים לאווירים שבין הרקיעים, כיון שאחרי הכול יש לנו מספר של י"ג חוליות, וזה מרמז לרקיעים ואווירים. וכן לפי שיטת התוספות אפשר לומר שעושים ז' חוליות המרמזות לז' רקיעים, הגם שהן שלוש חוליות של תכלת וארבע של לבן. נקודה זו מוכרחת מעצם העובדה שהברייתא מציינת את שתי האפשרויות, וגם הרמב"ם וגם התוספות אינם יכולים לחלוק על דברי הברייתא, אבל בכל אופן אין ספק שדרך המלך הוא להתאים מנין החוליות לכל שיטה.⁶

⁶ ויש להוסיף נקודה חשובה הנוגעת לכל ענייננו, יסוד גדול שמלמד אותנו הרה"ק "בעל התכלת" (ביסוד עצמו כבר הקדימוהו, רק שהוא כותבו לגבי מצות תכלת). וזו לשונו (ספרי התכלת, עמ' קכג): "וכבר ביארנו במקום אחר בענין תפילין של רש"י ושל ר"ת, דלכאורה הדבר מתמיה, איך שייך פלוגתא בדבר שהיה נוהג ובא בכל יום מימות מרע"ה עד ימיהם, וביארנו כי באמת שתי הדעות מבוארים עוד בזה"ק, ולהיות שאלו ואלו דברי אלהים חיים ושניהם יש להם מקום, לזאת כל זמן שלא באו לקבוע הלכה לדורות לכל ישראל באמת, היה רשות ביד כל ב"ד לנהוג כפי חות דעתו ... וכן נתבאר אצלנו כמה פלוגתות שבש"ס כמחלוקת לסמוך ושלא לסמוך, שהיה הפלוגתא מעת שבאו לקבוע ההלכה דוקא כך או כך, אבל גם מקמי הכי היו שתי דעות בישראל אלא שלא הקפידו בזה, יש שהיו נוהגים כך ויש שהיו נוהגים כך. ובאמת נראה שהרבה מחלוקת הראשונים בעשיית הציצית בתכלת ולבן והחוליות היו ג"כ הנך דעות בימי הש"ס, יש שהיו נוהגין כך ויש שהיו נוהגין כך ולא בא הדבר לידי קביעת הלכה לנהוג דוקא כאחד מהדעות. וכדמשמע לשון הש"ס בבא מציעא (עד, א) הוי לך למימני חוטיני ולמימני חוליות, יעו"ש".

לפי דבריו יש לומר שאכן שתי האפשרויות בברייתא הן לפי שתי השיטות במנין חוטי התכלת. אבל כיון שאין זה מוכרח, אי אפשר להקשות מכל צד על כל אחד מן הראשונים. ראה עוד בענין זה לקמזו בהערה 12.

ממילא, כיון שבשו"ע הרב פוסק כשיטת התוספות, לכן יש עדיפות לשיטתו לעשות י"ג חוליות. עוד סיבה לעשות י"ג חוליות, כיון שלמעשה מקובל לעשות י"ג חוליות בלבן, ולכאורה אין לשנות את המנהג לגבי תכלת, אם אין סיבה מיוחדת לשנות.

באיזה חוט עושים את הכריכות?

ואתחילת

עוד דין מצאנו בגמרא (שם) לגבי הכריכות של הציצית:
תנא, כשהוא מתחיל מתחיל בלבן, 'הכנף' מין כנף. וכשהוא מסיים מסיים בלבן, מעלין בקודש ולא מורדין.

מדברי הגמרא הללו למדים אנו שמתחילים ומסיימים בלבן, וכאמצע עושים כריכות בתכלת. הגאונים והראשונים נחלקו כאן בכמה פרטים:
לפי הרמב"ם שכל הכריכות הם בתכלת, כשמתחילים ומסיימים בלבן – זה רק בכריכה אחת של לבן.
לעומת זאת ראשונים רבים סוברים שעושים כל החוליה הראשונה (ג' כריכות) ואוצר החכמה וכל החוליה האחרונה בלבן.

עוד נחלקו הראשונים מה עושים באמצע, האם כל החוליות האמצעיות עושים אותן בתכלת או שעושים לסירוגין לבן ותכלת לבן ותכלת וכו'. לפי הרמב"ם שעיקר תפקיד התכלת הוא הכריכות, עושים את כל החוליות האמצעיות בתכלת. אבל התוס' והרא"ש, כיון שהם סוברים שאין סיבה להעדיף את הלבן על פני התכלת, לכן הם נוקטים כשיטה השנייה, שעושים חוליות לסירוגין. ויש כמה אופנים איך בדיוק לעשות את זה.

בענין זה אין לנו הכרעה ברורה מדברי השו"ע הרב, אבל כאמור, לכאורה אם הרב ז"ל פסק כשיטת התוספות במנין חוטי התכלת, וטעם שיטה זו הוא כמו שכתבו התוספות דסברה להשוות את שני המינים, לכאורה נאמר אותה סברה גם לעניין הכריכות, שאין סיבה להעדיף מין אחד על רעהו ולא להשוות את המינים.

דיני הקשרים

קשר עליון מדאורייתא

ראינו לעיל בדברי הרב ז"ל שקשר אחד הוא מדאורייתא, "ובלבד שיעשה בסוף הכריכה קשר, משום דהכריכה אינה מתקיימת בלא קשר לאחריה, ונמצא שאין כאן גדיל". וכן כתוב בגמרא, שקשר עליון הוא מדאורייתא, אלא שנחלקו הראשונים איזה קשר נקרא קשר עליון – האם זה הקרוב ביותר לבגד או הרחוק ביותר מהבגד. למעשה אין נפקא מינה, שהרי אנחנו נוהגים לעשות קשר גם בתחילת הגדיל סמוך לבגד וגם בסופו.

קשר על כל חוליא וחוליא

עד כאן מדאורייתא, אבל מדרבנן יש דיון נוסף, בגמרא איתא (מנחות לח, ב):
אמר רבא, שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא.

כמעט כל הראשונים פוסקים להלכה כפשטות דינו של רבא, שצריכים לעשות קשר על כל חוליא וחוליא. דהיינו אחר כל שלוש כריכות צריכים לעשות קשר. הסיבה שבלבן לא עשו קשר על כל חוליא של שלוש כריכות היא שכל דין חוליות שייך רק כשיש תכלת, ובלבן אין מצות חוליות שייכת, ולכן בלבן לא הקפידו לעשות חוליות כדינן – קשר על כל חוליא⁷.

אמנם מצאנו כמה מהלכים אחרים בדברי הראשונים, אבל הם מיעוט כנגד רבים. ולהלכה פוסקים שצריכים לעשות קשר על כל חוליא בלי קשר למספר החוליות⁸.

⁷ בלבן סמכו על שיטה יחידאה בראשונים ש'חוליא' אינה שלוש כריכות דווקא, כיון שרצו לצאת רמזים נוספים וממילא אין כאן דין של חוליא. אפילו האר"י ז"ל שכתב לעשות חוליות כפי הדין (דהיינו של שלוש כריכות) גם בלבן, לא הקפיד לעשות את החוליות כדינן לגמרי אלא עשה קשרים באמצע החוליות, כפי שנזכיר לקמן.

⁸ הארכתני בסוגיא זו במאמרי "האם מנהג חמשה קשרים נוהג גם בזמן שיש תכלת", ושם הוכחתי שלדעת כמעט כל רבותינו הראשונים, שמפיהם אנו חיים (רש"י, הר"ח וסיעתו, התוספות והרא"ש, המרדכי בשם הר"י [בשם הר"י וכל גדולי הדור], ספר האשכול, ספר העיטור [בשם הגאונים], רבינו יונתן מלוניל, הבית יוסף, והרדב"ז) מנהג חמישה קשרים אינו נוהג בזמן שיש

חמישה קשרים

אצל הרבה גאונים וראשונים מצאנו את המנהג שעושים בכריכת הציצית "חמשה קשרים". כמו שכתב רש"י במנחות לט, א ד"ה מין כנף (ע"פ הגהות הב"ח):
והאידנא דעבדינן חמשה קשרים היינו דאמרינן שקולה מצות
ציצית ככל התורה כולה, הלכך [ציצית עולה ת"ר, וח' חוטינן וה'
^{11 3861}קשריו הרי תרי"ג, ו]עבדינן שני קשרים מלמעלה ושלשה מלמטה.

המנהג של חמישה קשרים לא נזכר בתלמוד, והוא נזכר לראשונה אצל הגאונים. אבל מאז ימי הגאונים מנהג זה נזכר אצל כמעט כל הראשונים. נושא זה מאוד משמעותי בענייננו, והוא המפתח לכל הדיון בעשיית הכריכות בתכלת. השאלה היא האם המנהג של חמישה קשרים נוהג גם כשיש תכלת או רק כשאין תכלת, ויש לייחד לה מאמר בפני עצמה.

מהות הקשרים

במהות הקשרים יש שתי שאלות:

א. האם עושים קשר על גבי קשר או שמספיק קשר אחד? ב. באיזה חוטים עושים את הקשרים?

בדברי הגאונים וראשוני הראשונים נראה ברור, שהם לא עשו את כל הקשרים כמו שאנו עושים היום, שקושרים ארבעה חוטים על ארבעה חוטים, אלא את כל הקשרים הם עשו בחוט הכורך לבדו, שקשרו אותו על כל החוטים האחרים. ומצאנו כמה אופנים איך עשו זאת.

תכלת, וצריך לעשות קשר על כל חוליא ממש ולא משנה כמה חוליות עושה. וזה בנוסף על שיטת הרמב"ם וסיעתו שאין סוברים את המנהג של חמישה קשרים גם בלבן לחוד, ולכן ברור שלדעתו צריכים לעשות קשר על כל חוליא ממש. לעומת זאת, הגר"א מפרש את הגמרא באופן שאין צריך לעשות קשר על כל חוליא ממש, על מנת להתאים את הגמרא לשיטת הזוה"ק שמנהג חמישה קשרים נוהג גם כשיש תכלת.

לכן למסקנה, גם לולי דברי שו"ע הרב ברור שלענין דינא פוסקים כשיטת כל הראשונים נגד הקבלה. וחייבים לעשות קשר על כל חוליא גם כשעושה הרבה חוליות. עיי"ש בדברינו באריכות.

ובעניין קשר כפול, נראה שנתחדש לעשות קשר כפול אצל רבינו תם בעקבות תלמידיו, אבל גם רבינו תם עשה את הקשרים בחוט הכורך.

כיון שהדבר יכול להיות תמוה בעיני הלומד, שמתחילה נהגו לעשות קשרים באופן אחר ממה שאנחנו רגילים, וכיון שגם זה נוגע למעשה איך לעשות את הקשרים בתכלת, נביא כאן קצת מדברי הראשונים שנראה איך שהם מתארים את השיטות השונות בענין הקשרים.

מבין בעלי התוספות אפשר לקבל תמונה (חוץ מדברי התוס' בעצמם על הדף) מלשון המרדכי בענייני הקשרים, וזו לשונו (הלכות קטנות, תתקמ):

ועל הקשרים עצמן, נוהג רבינו תם ור"י לעשות מחוט של כרך (הקשרים), והיה תוחב ראש החוט באמצעות של הז' חוטיין ומהדקן יחד בקשר אחד לבד.

ואומר רבינו אלחנן דכה"ג לא מיקרי קשר של קיימא, כדאמר באלו קשרים דלא מיקרי של קיימא אם לא כשמקשר ב' החוטים יחד בב' קשרים. ומיהו יש לומר דכה"ג שאין כאן אלא ראש אחד מתקיים יותר אבל בב' ראשין זה הראש מושך אילך [וזה מושך] אילך ועבוד לאינתוקי...

וחזר בו ר"ת ועשה באותו חוט של כרך שני קשרים, כי אין נראה קשר של קיימא בפחות מב' פעמים. וכי תימא אכתי יכול להוריד הקשר למטה ולמתוח חוט של גדיל, מכל מקום כיון שמהדקו יפה קשר טוב הוא.

וה"ר אלחנן היה נוהג ע"א, שלוקח חוט של כרך וכורך האחרים, ולוקח, כשרוצה לקשור, חוט א' מן הז' וכורך עליהם מיד אחר כך מעט כמו שירצה, וקושר שניהם יחד על החוטיין הנותרין ב' פעמים בחוזק כדרך שאר קשרין, וחוזר וכורך קצת להפריד הקשרין זה מזה וחוזר וקושר כבתחלה.

בעל "המנהיג" מסכם את השיטות השונות שהיו נפוצות בשעתו (עמ' תרמג):

ובעניין הקשר נחלקו חכמי ספרד ופרובינציה עם רוב חכמי צרפת, שיש מקומות בצרפת שעושין בו קשר גמור לקשור הד' חוטיין עם הד' האחרים... וכן ניהג רבי אליהו מפרישי ז"ל, וחולייא ג' כרכים בחוט הכרך הארוך מכולם, ומכניס לפנים מחולייא ויהדקנו.

וחכמי פרובינצ' וספרד נהגו הקשר כאותה חולייא שאמרנו שעושין בצרפת, ומכניסין חוט הכרך לפנים משלשת הכרכים וזהו הקשר, וחולייא שצריך לקשור לפנים מהכרך השלישי לבד.

וב"בית הבחירה" למאירי יבמות (ה, ב) :

ומעשה הציצית על פי המנהג הנהוג לרבני צרפת... וקושר ארבעה חוטיין שמצד זה עם ארבעה שמצד זה שני קשרים, והוא עולה לקשר אחד, שאין נעשין שם שנים אלא להיות הקשר קיים. ומקיף החוט הארוך על שאר החוטים ושונה ומשלש ועושה בהן כמין עניבה, והיא הנקראת חוליא אחת. ועושה מהן שבעה, ר"ל שבעה חוליות שהם כ"א הקפות, ועושה קשר שני. ואחר כך שבע חוליות, וקושר קשר שלישי. ואחר כך עושה שבע חוליות, וקושר קשר רביעי. ואחר כך עושה י"ג חוליות שהם ל"ט הקפות ועושה קשר חמישי, ועושה בו שני קשרים כדי להיות הקשר קיים.

אין כאן המקום להיכנס לשיטת המאירי (כשם רבני צרפת) במספר החוליות שעשו. מה שנוגע לענייננו זה שלשיטתו עושים שלושה סוגי קשרים: הראשון, ד' חוטים על גבי ד' חוטים בקשר כפול – קשרים כאלה עושים בשני מקומות, בתחילת הגדיל ובסוף הגדיל. השני, כמין עניבה – קשר זה עושים בין כל חוליא וחוליא. השלישי, קשר של ד' חוטים על גבי ד' חוטים אבל רק קשר אחד – קשר כזה עושים שלושה קשרים באמצע הגדיל.

וכן כתב חכם נוסף מפרובנס, מקומו של המאירי, ב"ספר המאורות" (לרבי מאיר המעילי מנרבונה, עמ' שעד) :

והקשרים, יש אומרים שצריך כל קשר וקשר לקשר ולשנות, כדי שיהא קשר של קיימא כל אחד ואחד. ויש שאין קושרין ושונין רק קשר האחרון, אך בקשרים האמצעים אומרים שאינו צריך לשנות, שכל אחד ואחד מן הקשרים מתקיימין בכריכות ובחוליות שעושים אחריהם.

פסק השו"ע הרב

כעת נראה מה פוסק רבינו ב"שולחן ערוך הרב" בשאלות הללו. זו לשונו (סע' כז):
 בזמן שהיה תכלת תקנו חכמים שלא לפחות מלכרוך ז' חוליות כנגד ז' רקיעים, שהתכלת דומה לרקיע.
 וכן תיקנו לעשות קשר בסוף כל חוליא וחוליא, שיהא היכר בין חוליא לחוליא.
 ועכשיו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין לדקדק במנין החוליות, ולא במנין הקשרים שבין החוליות.
 ומכל מקום המנהג פשוט בכל ישראל משנים קדמוניות לעשות ה' קשרים, משום שנאמר 'וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'', וכל המצות הם תרי"ג, וציצית בגימטריא ת"ר וח' חוטי' וה' קשרים עולה תרי"ג.

אוצר החכמה

דברי רבינו ברורים כשמלה:

(א) רבינו פוסק כשיטת התוספות והרא"ש וכמעט כל הראשונים שפסקו כפשטות דברי רבא שבזמן שיש תכלת צריכים לקשור על כל חוליא וחוליא.
 (ב) וכן פוסק כפי הטעם של התוספות והרא"ש "שיהא היכר בין חוליא לחוליא"⁹.

⁹ התוספות כתבו במקום אחד גם שיהא ניכר "התכלת", ונראה לי שהיינו הך. כפי הנראה בימיהם החוטים לא היו בעובי אחיד לכל אורך החוט, ולכן לא היה אפשרי לעשות כריכות מסודרות אחת ליד השנייה כמו בימינו, אלא הכריכות עלו זו על זו. במצב כזה, אם לא נעשה קשר אחר כל חוליא לא היו ניכרות החוליות. ולא היה נראה התכלת.

ג) וגם מרהיטות לשונו יוצא שהוא פוסק כשיטת רוב הראשונים שמנהג ה' קשרים נוהג רק במקום שאין תכלת, אבל במקום שיש תכלת צריכים לעשות קשר על כל חוליא. שהרי אחר שכותב שעושים לפחות ז' חוליות מתקנת חכמים מציין שתקנו גם לעשות קשר על כל חוליא, וממילא יוצא שמתקנת חכמים צריכים לעשות לפחות ז' קשרים. רק בהמשך כותב שעכשיו כשאין תכלת אין צריכים להקפיד בכלל על המנין, אבל בכל זאת יש מנהג משנים קדמוניות לעשות ה' קשרים. ברור מדבריו שכאשר יש תכלת חוזרת תקנת חכמים לקדמותה וחייב לעשות יותר מחמשה קשרים, דהיינו קשר בסוף כל חוליא וחוליא.

סתירה בדברי הרב

אבל לפני שנגיע למסקנה מעשית צריכים להתעכב על דברי הרב בהמשך הסימן, במקום שמדבר באופן עשיית הכריכות בלבן, שהם שונים מעט.. הנה לשונו בדילוגים (מה שנצרך לענייננו; סעיפים כח-לא):

נהגו לעשות ד' אורים בין הה' קשרים ולכרוך בכל אור קצת כריכות... וכן יעשה עד שישלים ה' קשרים כפולים, וד' אורים בינתיים מלאים כריכות, ואין שיעור למנין הכריכות שבכל אור אלא יעשה כמו שירצה.

נוהגים לכרוך באור הראשון ז' כריכות, ובשני ח', ובג' י"א, וברביעי י"ג כריכות, שעולים כולם למספר ל"ט, כמנין הוי"ה אח"ד.

יש נוהגין לכרוך הכריכות שבכל אור חוליות חוליות, דהיינו לאחר שכרך ג' כריכות הראשונות ירחיק מעט, ויחזור ויכרוך ג' פעמים באותו אור עצמו, ואח"כ יכרוך א' מאור הראשון ויצרף לזה ב' מאור השני וירחיק מעט, ויכרוך עוד ג' פעמים, וכן יעשה עד כלות הל"ט כריכות בי"ג חוליות קטנות. וכן היו עושין בזמן שהיה תכלת.

בהשקפה ראשונה דברי הרב "וכן היו עושין בזמן שהיה תכלת" קשים מאוד, שכן לכאורה דבריו סותרים מרישא לסיפא: קודם כתב שבשעה שיש תכלת מדינא צריכים לעשות קשר בסוף כל חוליא, והסיבה שעושים את הקשרים היא לעשות

היכר בין חוליא לחוליא, כשיטת התוספות והרא"ש – דהיינו שהגדר של הקשר הוא שכאן מסתיימת החוליא הקודמת ומתחילה החוליא הבאה. וכאן בסיפא כותב הרב שני דברים הסותרים את דין זה, קודם כול "יכרוך א' מאויר הראשון ויצרף לזה ב' מאויר השני", שהקשר הוא באמצע החוליא, ואף על פי כן זה נקרא חוליא, בניגוד למה שכתב לעיל שהקשר מפסיק. שנית, שכאן כותב שלהבדיל בין חוליא לחוליא מספיק בהרחקה מעטת, ולא צריכים קשר, ולעיל כתב שצריכים קשר.

הקושיא כאן אינה על עצם המנהג שהרב כותב, שהרי בזמן שאין התכלת מצוי אין דין חוליות. התמיהה כאן היא על מה שכתב בסוף: "וכן היו עושין בזמן שהיה תכלת", שדבריו אלו סותרים את פסקיו לעיל בדיני תכלת.

יישוב דברי הרב

לדעתי הפתרון להבנת דברי הרב הוא שדבריו "וכן היו עושין בזמן שהיה תכלת" קאי רק על שני פרטים מסעיף זה, דהיינו: א. שבזמן שהייתה תכלת היו מפרידים בין כל חוליה לחוליא; ב. שהגדר של חוליא הוא שלושה כריכות. אבל לא לענין של קשר באמצע חוליא. כלומר רק על עצם הגדר של חוליא ולא על פרטי דיני החוליא. כעין זה גם במקור של הרב, בדברי המגן אברהם. המג"א מביא בשם כתבי האר"י הקדוש לעשות חוליות גם בלבן, ועל זה מוסיף המג"א "וכמו שכתב הרמב"ם", הגם שבכתבי האר"י משלב את החוליות ביחד עם החמשה קשרים וט"ל כריכות. ברור שכוונת המג"א בהשוואת דברי הרמב"ם לדברי הכתבים הוא רק לגבי פרט זה של עשיית חוליות גם בלבן, ולא לשאר הדברים המופיעים בכתבים. אותו דבר אצל הרב כאן שמסיים "וכן היו עושין בזמן שהיה תכלת", והוא רק לגבי פרט זה של עשיית חוליות.

הרב נמשך כאן לדבריו שכותב שבלבן עושים מספרים שונים של כריכות באווירים שבין הקשרים, כלומר שהחוליות הן בנות ז', ח', י"א, י"ג כריכות¹⁰,

¹⁰ כיון שבלבן אין דין של חוליות רק רמז לחוליות, סומכים בעניין זה על שיטת הראב"ד והיש מפרשים בתוספות, שדברי הברייתא "הפוחת לא יפחות" קאי על הכריכות שבכל חוליא, וגם סומכים על מיעוט דעת הראשונים שז' וי"ג לאו דווקא ואפשר גם מספר ביניים. אבל צריכים להדגיש שהרב דייק בלשונו ולא כתב שהכריכות הללו בין האווירים הם 'חוליות'. חוליות בלשונו הרב הם רק שלוש כריכות.

ולכן כותב הרב שיש נוהגים לעשות גם בלבן חוליות בנות שלוש כריכות, דהיינו חוליות כפי עיקרא דדינא, וכן היו עושין בזמן שהיה תכלת. ובעצם אין מקום נוסף שהרב כותב שהגדר של החוליה הוא שלוש כריכות, רק כאן.

ויש לומר שהסיבה שהרב לא הדגיש שכוונתו רק לעצם הגדר של חוליא (ולא לומר שגם בזמן שיש תכלת אפשר לעשות קשר באמצע), אולי כיון שלא נשמע מעולם סברא כזאת בין הגאונים והראשונים שבזמן שיש תכלת אפשר לעשות קשר באמצע חוליא, והרב לא חשב שאפשר בכלל לטעות בענין זה.

לגבי עצם שיטת האר"י ז"ל שבלבן אפשר לעשות קשר באמצע החוליא. כבר כתבנו כמה פעמים שבשעה שאין התכלת מצויה קיים הכלל (בסעיף כ"ז): "ועכשיו שאין לנו תכלת אין אנו צריכים לדקדק במנין החוליות ולא במנין הקשרים שבין החוליות", ומה שעושים חוליות על פי הקבלה הוא רק זכר לחוליות של התכלת, וכיון שרוצים גם לרמז לדברים נוספים שמרמזים המספרים ז', ח', י"א, י"ג, וגם לעשות ט"ל כריכות, וגם לעשות חמישה קשרים המרמזים לתרי"ג, לכן סבר האריז"ל שאם מרחיקים בין חוליא לחוליא באופן שרואים שזו חוליא בפני עצמה, כבר יש רמז לחוליא, אף על פי שעושים קשר באמצע.

ועל פי זה מתורצת הסתירה השנייה, למה כאן פסק הרב שמספיק הרחקה בין חוליא לחוליא, ולא כמו שפסק בתחילה כפי שיטת התוספות והרא"ש שהקשר הוא זה שעושה את ההיכר בין חוליא לחוליא. התשובה היא שכאן זה רק רמז לחוליא, ודי שמרחיקים ורואים חוליא של שלוש כריכות, ואין צריכים לעשות חוליא כהלכתה עם קשר, רק בשעה שיש תכלת¹¹.

¹¹ אין כאן המקום להיכנס לשיטת הרמב"ם באריכות, אבל אין מסתבר לומר שהרב לומד בשיטת הרמב"ם שאין צריכים קשרים בין כל חוליא וחוליא ומספיק רק בחוליא הראשונה (כפי ההוה אמינא של הבית יוסף). יותר מסתבר שגם הרב לומד את שיטת הרמב"ם שצריכים לעשות קשר על כל חוליא וחוליא (כפי מסקנת הבית יוסף), ובעצם שיטת הרמב"ם מכוונת לשיטת התוספות והרא"ש שתפקידם של הקשרים הוא ההיכר בין החוליות, רק שהרמב"ם מדגיש את ההרחקה. וכאן כיון שהאר"י הקדוש רצה לרמז לדברים נוספים, לא עשה קשרים להרחקה, רק הרחיק בלי קשרים.

על כל פנים, לפי המהלך הראשון עושים קשר בסוף כל חוליא וחוליא. והבעיה הכי גדולה בשיטה זו הוא שזה פשוט מאוד לא מעשי: קודם כול, כדי לעשות י"ד קשרים צריכים חוטים ארוכים מאוד. וגם אם נתגבר על מכשול זה, הרי הידור מצוה הוא שליש גדיל ושני שליש ענף, ואנשים אינם רגילים לציציות ארוכות כל כך.

המהלך השני לשיטת הרב

לכן יש אפשרות שנייה לשיטת הרב, וזה לעשות רק שבע חוליות ולעשות קשר בסוף כל חוליא, ולפי זה יוצאים שמונה קשרים. כמו במהלך הקודם, גם כאן אין מקיימים את מנהג של חמישה קשרים. כזה:

קשר, לבן, קשר, תכלת, קשר, לבן, קשר, תכלת, קשר, לבן, קשר, תכלת, קשר, לבן, קשר.

רקיעים. והאפשרות השנייה של הברייתא – שעושים שלש עשרה חוליות – מתאימה יותר לפי שיטת התוספות שעושים את הכריכות גם בתכלת וגם בלבן.

אבל לכאורה אם עושים את החוליא הראשונה ואת האחרונה בלבן, כפי דברי הברייתא, יוצא שלפי שיטת התוספות יש לנו שש חוליות בתכלת ושבע בלבן, בהיפך מן השבעה רקיעים וששה אווירים ביניהם. מקובל לתרץ קושיא זו, שכדי לעשות את הרמז לא צריכים לעשות תכלת כמנין הרקיעים ולבן כמנין האווירים, מספיק שעושים י"ג חוליות שהם מרמזים לי"ג רקיעים ואווירים, והתמונה הכללית נותנת רמז וזיכרון למציאות. ולכאורה זהו גם ההסבר לשיטת התוספות שכתבו שגם לפי האפשרות של הברייתא לעשות שבע חוליות גם אז מחליפים גוונים לפי שיטתם, הרי שגם חוליות של לבן יכולות לשמש רמז לרקיעים.

כמובן שזה קצת דוחק, וגם את דברי הרא"ש: "שהתכלת ניכר בחוליות ודומה לרקיע, והלבן דומה לאויר שבין רקיע לרקיע" קצת קשה להתאים לזה.

אבל לולא דמסתפינא, ולולא דברי הראשונים, הייתי אומר שברייתות חולקות נשנו כאן, הברייתא של מספר החוליות אינה סוברת כפי הברייתא הבאה אחריה בגמרא שצריכים להתחיל ולבן ולסיים בלבן, אלא לדידה מתחילים בתכלת ומסיימים בתכלת. ויוצא שלפי האפשרות הראשונה אכן יש שבע חוליות שלמות של תכלת, ממש דומה לרקיע, ואילו לפי האפשרות השנייה אכן מספר חוליות התכלת הוא בדיוק כמספר הרקיעים ומספר חוליות הלבן כפי האווירים, כדברי הרא"ש.

כמובן שלמעשה אי אפשר לפרש את הסוגיא אחרת ממה שפירשו בה הראשונים, אבל אם ממילא יש עדיפות לעשות שבע חוליות של תכלת כדי לצאת גם את שיטת הרמב"ם, אפשר לצרף סברא זו. שאולי גם לפי שיטת התוספות יש ברייתא הסוברת שצריכים שבע חוליות של תכלת. וצ"ע.

אבל יש לציין, שאם עושים רק שבע חוליות, אולי לשיטת הרב עדיף לעשות כל שבע החוליות בתכלת, כשיטת הרמב"ם (והכריכה הראשונה והאחרונה בלבן). הגם שלפי שיטת התוספות גם מי שעושה שבע כריכות מחליף את הגוונים (כמו שכתבו בפירושו), אבל כיון שהרב לא נחית לדין זה, ולא פסק בפירושו בנקודה זו כפי שיטת התוספות, רק שהנחנו בתחילה שלפי שיטת הרב צריכים להחליף הגוונים מחמת שהרב פוסק כפי שיטת התוספות בעניין מספר החוטים, ומסתבר שצבע החוליות תלוי במספר החוטים, שהרי סברא אחת עולה לשניהם, שאין סיבה להעדיף את התכלת על פני הלבן. אבל לכאורה לפי סברא זו הרי גם עדיף לעשות י"ג חוליות נגד הרקיעים והאווירים, ואם ממילא אינו עושה י"ג, אולי אין בכלל עדיפות להחליף את הגוונים. ואמנם אפשר לחלק בין שתי הסברות, כמו שעל כרחנו נצטרך לעשות כדי לתרץ את שיטת התוספות עצמם, אבל כיון שהרב לא פסק בעניין עדיין צ"ע.

המהלך השלישי לשיטת הרב

המהלך השלישי הוא לעשות כפי השיטה הנקראת אצל כמה אנשים על שם התוספות, שעושים שבע חוליות, מחליפים את הגוונים, אבל עושים רק חמישה קשרים, דהיינו שעושים קשר אחר כל שתי חוליות, אחת מכל צבע, כזה:
קשר, לבן תכלת, קשר, לבן תכלת, קשר, לבן תכלת, קשר, לבן, קשר.

שיטה זו כתבו התוספות כתירוץ על השאלה האם יש "שום סמך בש"ס" למנהג של חמישה קשרים. על זה כתבו התוספות, שיש לומר שזה שצריכים לעשות קשר על כל חוליא – הכוונה לכל שתי חוליות, לבן ותכלת. ולפי האפשרות של הברייתא שעושים שבע חוליות יוצא אם כן שיש סמך לחמישה קשרים. מי שנוהג כשיטה זו יצא ברווח גדול מאוד, "מנהג ישראל משנים קדמוניות"!

ונראה שהעושה כשיטה זו, מסתבר שאינו משתבש גם לפי שיטת הרב, הגם שבוודאי מבחינת ההלכה עדיף לעשות קשר בכל חוליא ממש, שהרי בשו"ע הרב אינה מוזכרת סברת התירוץ של התוספות, אלא פוסק כפי פשוטות לשון הגמרא קשר בסוף כל חוליא וחוליא.

וגם נראה לומר, שגם לפי התוספות עצמם אין עדיפות לעשות ז' חוליות על פני י"ג. התוספות רק תירצו שלפי האפשרות של ז' חוליות יש סמך בש"ס לחמישה קשרים, אבל אין זה אומר שבשעה שהתכלת מצויה צריכים להעדיף לעשות ז' חוליות כדי שיהיו חמישה קשרים. ואדרבה, הסברנו לעיל, שלפי שיטת התוספות בעניין מספר החוטים ובעניין החלפת הגוונים, עדיף לעשות י"ג חוליות.

ועוד יש לומר, שגם לפי התירוץ של תוספות אין מפסידים כלום אם עושים קשר אחר כל חוליא, רק שחז"ל לא חייבו לעשות אחר כל חוליא, ומספיק אחר אחד מכל צבע.

לכן נראה לי, שמה שראיתי שרבים כותבים שזוהי שיטת התוספות, הדבר אינו ברור, ויכול להיות שלפי התוספות שיטה זו אפשרית אבל אינה מצוה מן המובחר.

עם כל זאת, חוץ מהעמוד החזק של שיטה זו, דברי התוספות בעצמם, גם יש לומר שהיא אינה סותרת ממש את פסקי ההלכה של השו"ע הרב, הגם שסותרת את לשונו, שכתב: "וכן תיקנו לעשות קשר בסוף כל חוליא וחוליא". שהרי בכל זאת עושים קשרים להכיר בין חוליא לחוליא.

אבל זה ברור שמי שכבר החליט לעשות את הקשרים אחר כל שתי חוליות, מסתבר שעדיף שיעשה רק שבע חוליות ולא י"ג, כדי לצאת ידי המנהג של חמישה קשרים.

והטעם, דבוודאי משקלו של מנהג החמישה קשרים עולה על המנהג של ל"ט כריכות שמרמז להוי"ה אחד. ומסתבר גם שעדיף לעשות חמישה קשרים מאשר י"ג חוליות, גם אם נוקטים כשיטת התוספות שמחליפים גוונים. שהרי הקשר בין החלפת גוונים לי"ג חוליות אינו מוחלט לגמרי, ואפשר גם להחליף גוונים ולעשות שבעה נגד שבעה רקיעים אפילו כשאין שבע חוליות של תכלת, כפי שכתבו התוספות בעצמם. ומצד שני, המנהג של חמישה קשרים הוא מנהג ותיקין שנתקדש במשך כל הדורות מאז תקופת הגאונים.

המהלך הרביעי והמוערף לפי שיטת הרב

נראה לענ"ד, שלמעשה טוב לעשות י"ג חוליות, בחילוף הצבעים, ועל כל חוליא לקשור בקשר קטן, קשרים חב"דיים או כשל התימנים. וגם לעשות חמישה קשרים גדולים בפזור בין החוליות.

יסוד הרעיון שלנו הוא מה שראינו בדברי המאירי שהבאנו לעיל שהיו נוהגים לעשות שלושה סוגי קשרים. ויותר מזה מצאנו באחד מן הראשונים שאכן עשה הבדל זה בין חמשת הקשרים לבין קשר לכל חוליא, ב"הלכות ציצית לחד מקמאי" (שנדפס מכתב יד בקובץ "צפונות" גליון ו, עמ' יא), וזו לשונו:

כלל הקצר מעשייתה הלכה למעשה... ויקשור בקשר גמור ארבע חוטיין עם הארבעה האחרים, ויכרוך חוליא, והחוליא היא שלשה כרכים, ויקשור אותה להיכר חוליא, ועוד חוליא השנית וקשר השני גמור (לשל) [כשל] ראשון. ועוד שבע חוליות, ויקשור בין כל חוליא לחוליא, ואחריהן קשר גמור השלישי. ואחר כך יעשה שתי חוליות, ויקשור קשר גמור הרביעי. ויעשה עוד שתי חוליות, ויקשור עוד הקשר החמישי בקשר גמור. הרי שקשרנו חמשה קשרים, וקשר העליון סמוך לכנף לגמרי דאורייתא, וכן עשינו י"ג חוליות שהן ט"ל כרכים, וכן עיקר. נמצא שהשני קשרים סמוך לכנף והשלשה למטה, משום דמעלין בקדש ולא מורידין, בשם רבינו האי ז"ל.

בלי להיכנס לסדר הקשרים שהוא מציע, אפשר ללמוד מדבריו יסוד חדש, והוא שאפשר לעשות שני סוגי קשרים: קשר גמור "ארבע חוטיין עם הארבע האחרים" – בסוג קשר כזה מקיימים את החיוב של 'קשר עליון דאורייתא', וגם מקיימים בה מנהג ותיקין של 'חמשה קשרים'; וקשר מסוג אחר, קשר בחוט הכורך, שבו מקיימים את דינא דגמרא לקשור על כל חוליא וחוליא.

הבדל זה בין שני סוגי הקשרים עולה יפה לפי שיטת הרב, ביסודם של ההלכות, כדלהלן:

לגבי תקנת החכמים לעשות קשר בסוף כל חוליא וחוליא, פוסק הרב כפי הסברא שכתבו התוספות והרא"ש שהטעם הוא כדי "שיהא היכר בין חוליא לחוליא", לפי טעם זה יש לומר שאין צריכים קשר גמור, ומספיק קשר המבדיל בין החוליות.

ואף אם נאמר שצריך קשר גמור, הרי ביארנו שלפי רוב הראשונים כל הקשרים, גם הקשר עליון שהוא מדאורייתא, היו עושים בחוט הכורך¹³, וכאמור הקשר שאנו עושים היום ארבעה חוטים עם ארבעה האחרים נתחדש בצרפת אחר דורו של רבינו תם. הגם שלהלכה אנו מחמירים לעשות קשר גמור לכולי עלמא, אבל לעניין קשר של היכר בין החוליות נראה שמספיק קשר כשיטת הגאונים ורוב הראשונים בחוט הכורך¹⁴.

ברם לגבי הקשר העליון פוסק הרב "ובלבד שיעשה בסוף הכריכה קשר, משום דהכריכה אינה מתקיימת בלא קשר לאחריה, ונמצא שאין כאן גדיל". כאן תפקידו של הקשר הוא לקיים את הגדיל, ולזה צריכים קשר גמור לכולי עלמא. וכיון שאפשר לעשות שני סוגי קשרים, אפשר לעשות חמישה קשרים מסוג הקשר הגמור שבזה מקיימים את "מנהג פשוט בכל ישראל משנים קדמוניות" לעשות חמישה קשרים, ומפזרים את הקשרים הללו בין י"ג החוליות השונות, לפי השיטות השונות.

כמדומני שהכי טוב זה לעשות לפי שיטת החינוך ועוד הרבה ראשונים, והחמישה קשרים יפזרו באופן כזה (חוץ מקשר קטן שבכל חוליא וחוליא):

¹³ ראה בעניין זה בספר "שער כריכת התכלת". ויש להוסיף שגם לפי שיטת הרמב"ם נראה כך, שכן הרמב"ם כתב (פרק א הלכה ז): "ולוקח חוט אחד מן הלבן וכורך בו כריכה אחת על שאר החוטין בצד הבגד ומניחו, ולוקח חוט התכלת וכורך בו שתי כריכות בצד כריכה של לבן וקושר, ואלו השלש כריכות הם הנקראין חוליא, ומרחיק מעט ועושה חוליא שניה בחוט של תכלת לבדו, ומרחיק מעט ועושה חוליא שלישית...". מזה שהרמב"ם כותב שצריכים להרחיק גם אחר שעושים את הקשר נראה שהקשר עצמו אינו מרחיק, ומסתבר אם כן שעשה את הקשר רק עם חוט הכורך, שהרי כשעושים קשר של ארבעה חוטים עם ארבעה חוטים אין לך הרחקה גדולה מזו.

¹⁴ אבל אין זה עולה יפה ללשונו של הרב ז"ל שכתב שצריכים לעשות קשר 'בסוף' כל חוליא. וכאז הלשונו קצת דוחק.

קשר, לבן תכלת לבן, קשר, תכלת לבן תכלת, קשר, לבן תכלת לבן, קשר, תכלת לבן תכלת לבן, קשר.

ולפי מה שכתבתי לעיל, שאולי גם לשיטת הרב עדיף לעשות שבע חוליות של תכלת ושש של לבן לצאת גם שיטת הרמב"ם בזה, כדאי לעשות כך:
קשר, לבן תכלת לבן, קשר, תכלת לבן תכלת, קשר, תכלת לבן תכלת, קשר, תכלת לבן תכלת לבן, קשר.

וכאן זה יוצא הרבה יותר טוב מאשר לפי המהלך הראשון, כיון שזה לא יפגום ביופיו של הגדיל.

לעניין הקשרים הקטנים יש להוסיף שלכאורה עדיף לעשות כמו הקשירה התימנית על פני הקשירה כפי מנהג חב"ד בלבן, שהרי יש סברא לומר שזה אינו נקרא קשר כלל – שכן תחיבה כזאת יכול להיות שמועילה רק להרחיק בין החוליות כמו שכתב הרב, אבל אין זה בכלל קשר. הגם שזה מרחיק ועושה היכר בין החוליות, אבל יש לומר סברא שכיון שחז"ל תיקנו לעשות קשר להרחקה אי אפשר לעשות את ההרחקה בכל מה שרוצה, אלא צריכים לעשות קשר בחוט שכורכין, כמו הקשירה התימנית וכדומה. אבל מצד שני יכול להיות שכיון שהקשירה החב"דית מבדילה למעשה בין חוליא לחוליא, לכן מהני כאן. ובפרט כשמתבוננים איך שהראשונים עשו את הקשרים, רואים שרובם לא הקפידו על קשר של קיימא רגיל.

לפי המהלך הזה, מרוויחים שיוצאים לפי שיטת הרב בפל מפל פל: גם תקנת חכמים מדינא דגמרא קשר בין כל חוליא, וגם המנהג של חמישה קשרים, וגם מעלים בקודש בעשיית ארבעה חוליות בסוף הגדיל, וגם ט"ל כריכות (וגם את שיטת הרמב"ם וסיעתו). וגם יוצא שאין משנים כל כך ממנהג ישראל בלבן, ומקיימים את מצות ציצית "בשם כל ישראל", ביחד עם רוב עם ישראל שלעת עתה אינם מקיימים מצות תכלת.

הרב דוד עטון
כולל "זכרון מיכאל", זכרון יעקב

ביאור ובירור שיטת הרמב"ם במנין חוטי התכלת

הנה נודע בשערים המצוינים מחלוקת הראשונים במנין חוטי התכלת והלבן:
דעת רש"י ותוספות (וכל) ראשוני אשכנז והרשב"א והרא"ש והטור, שחוטי
התכלת והלבן שווים הם בציצית, דהיינו שיש להטיל שני חוטי לבן בציצית
שנכפלים על שניים, ושני חוטי תכלת שנכפלים על שניים, וכיחד הם ארבעה
חוטי לבן וארבעה חוטי תכלת (אחר ההכפלה).

ודעת הראב"ד והמאירי והערוך והריא"ז, שיש להטיל שלושה חוטי לבן
הנכפלים לשניים, סך הכול שישה חוטי לבן, וחוט אחד תכלת שנכפל לשניים.
ודעת הרמב"ם, שהחוט הרביעי חציו לבן וחציו תכלת, באופן שאחר ההכפלה
יהיו שבעה חוטי לבן ואחד תכלת.

ונראה לומר שיש כאן שני נידונים. שלכאורה לרש"י ותוספות וסיעתם, שחוטי
התכלת והלבן שווים, יוצא שהמצוה היא בהטלת חוטי לבן וחוטי התכלת ויש כאן
שתי מצוות, וכעין תפילין של יד ותפילין של ראש שהן שתי מצוות, רק יש הלכה
שמחוטי הלבן והתכלת יחד יעשו מכולם גדיל וענף. מה שאין כן לרמב"ם
ולראב"ד שהתכלת הוא רק אחד, טעמא בעי אמאי התכלת הוא רק אחד.

תכלת – חוט של כרך

והנה הרמב"ם בהלכות ציצית פרק א' כתב שנצטוונו שני צווים. ציווי ראשון
להטיל חוטים המשתלשלים וזהו הענף והוא הלבן, וציווי שני לכרוך התכלת על
הענף, וזוהי מצות התכלת. דהיינו שלדעת הרמב"ם מצות התכלת היא בעצם
הכריכה, והרמב"ם מפרש הפסוק כפשוטו "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" –
שקודם יטיל ציצית הכנף, ואחר כך על החוטים שהם "ציצית הכנף" יעשה "פתיל
תכלת", שלדעת הרמב"ם הפתיל היינו החוט הנפתל הנכרך על חוטי הלבן.

והיה מקום לדון האם הראב"ד מודה לרמב"ם בנקודה זו, שגדר מצות התכלת
היא הכריכה. או שהראב"ד סובר שבעצם מצות התכלת היא להטיל חוט בכגד.

ורק סבר שהלבן והתכלת אינם שוים. ובספר 'עמק ברכה' נקט שהרמב"ם והראב"ד שנחלקו במנין חוטי התכלת והלבן, לשיטתם, שלרמב"ם שלמד שהתכלת הוא חוט של כרך, לכן הוא רק אחד משמונה, שאחד הוא הכורך, ואילו הראב"ד לשיטתו שכורכים גם בתכלת וגם בלבן, על כרחך שאין התכלת חוט של כרך אלא יש מצוה להטיל חוט תכלת בציצית, ולכן הוא חוט שלם. ולכאורה יש מקום להעיר על דבריו תרתי: ראשית, שמצאנו להדיא ראשונים הסוברים שצריך חוט כפול לתכלת ואפילו הכי סוברים שזה חוט של כרך, והם הערוך שמבואר מדבריו שהתכלת הוא חוט של כרך, וכן המאירי שכתב שכורך רוב הכריכות מהתכלת כדעת הרמב"ם, ואפילו הכי סוברים שהוא חוט כפול, ועל כרחך אפשר לסבור שהתכלת הוא חוט של כרך, והוא חוט שלם מארבעה.

עוד יש להעיר, שמה שנקט בדעת הראב"ד שאינו סובר שהתכלת הוא חוט של כרך, לכאורה יש להוכיח מדברי הראב"ד להיפך, וזכר לדבר שהראב"ד לא השיג על הרמב"ם בתחילת הפרק במקום שבו הרמב"ם הגדיר את המצוה שהתכלת הוא הכורך, ורק בהמשך, במנין החוטיין ובדין הכריכות, רק שם השיג הראב"ד. ואף שאין זו ראייה מוכרחת, סמך מיהא איכא. אבל יש להוכיח כן מדברי הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם בהלכות ציצית פ"א ה"ז. דעת הרמב"ם שם, שכל הכריכות בתכלת מלבד הכריכה הראשונה של החוליא הראשונה והכריכה האחרונה של החוליא האחרונה. והראב"ד שואל איך ייתכן שמתחיל בלבן ומסיים בלבן אך ממעט בכריכותיו, ולכן חלק הראב"ד על הרמב"ם ונקט כדרך רב נטרונאי גאון שיש לכרוך ג' כריכות תכלת ולהתחיל בלבן ולסיים בלבן ולהחליף הצבע בין כריכה לכריכה באופן שיהיו ז' כריכות – ג' תכלת וד' לבן. ורב נטרונאי מבאר מה שאמרו "הפוחת אל יפחות משבע" על הכריכות, ולא על החוליות כהרמב"ם. והראב"ד מביא דברי רב נטרונאי שמה שאמרו "וכמה שיעור חוליא" ותירצו בגמ' "כדי שיכרוך וישנה וישלש" אתכלת קאי, שזה השיעור המינימלי של חוליא מתכלת ועל זה יש להתחיל בלבן ולסיים בלבן וכמבואר.

והנה "שיכרוך וישנה וישלש" משמע שהוא לעיכובא, שהרי אמרו "ואפילו לא כרך אלא חוליא אחת כשרה", כלומר שצריך לכל הפחות חוליא אחת, ועל זה

אמרו "וכמה שיעור חוליא כדי שיכרוך וישנה וישלש", ועל זה אמר רב נטרונאי גאון שזה קאי אתכלת. ולכאורה לדעת הראשונים שהתכלת אינו חוט של כרך, אז כל דין הכריכה נלמד מ"גדילים" ועל ידי הכריכה עושים גדיל, ובזה לכאורה אין שום עדיפות לתכלת מלבן¹. ואם כן, אם סבירא ליה לרב נטרונאי גאון שאין התכלת חוט של כרך אז למה צריך ג' כריכות מתכלת? הרי באחד לבן אחד תכלת ואחד לבן כבר יש שיעור חוליא! ולכאורה זה מכריח שדעת רב נטרונאי גאון שבאמת תחילת הסוגיא מדברת בתכלת, שבה עיקר עניין הכריכה, כמו שפירש הרמב"ם הפסוק, ולכן ודאי שצריך כריכה מתכלת דווקא, אלא שנאמר דבר נוסף – וייתכן שהוא רק מדרבנן – "מתחיל בלבן ומסיים בלבן". רק שיש להעיר על זה, דאם כן מה שואל הראב"ד על הרמב"ם היאך מתחיל בלבן ומסיים בו וממעט בכריכותיו, הרי עיקר הכריכה בתכלת! וצ"ע.

ואף אם בראב"ד הדברים אינם ברורים, ודאי יש ראשונים שסברו שהתכלת הוא חוט של כרך אפילו שסברו שזה חוט כפול, כמו שכתבנו למעלה, והם הערוך והמאירי והחינוך.

והנה כידוע הגאון בעל משכנות יעקב האריך להוכיח שהתכלת הוא חוט של כרך, והמעייין בדבריו יראה שהוכחותיו חזקות מאוד, והרוצה לעמוד על שרשי הדברים יעיין בדבריו בסימן יג.

ויש להוסיף: ראשית, מה שביאר את סוגיית רבה בר בר חנה, המעייין יראה שהתוספות בסוגיא זו נשארו בקושיא בתוד"ה או גדיל או פתיל וגם בתוד"ה והוא גדילים, והן קושיות עצומות, ולהרמב"ם הכול מתיישב. ועוד, שבגרסת הרי"ף מוכח כפירושו של המשכנות יעקב, והרי נוסף לנו גם פירוש הרי"ף. וגם יש להוסיף, שכל מי שסובר שהתכלת חוט אחד, הרי מסברא יש לומר דמה ראו על ככה לצוות רק חוט אחד בתכלת? ומסתבר שהוא הכורך. ואף ששערי

¹ שנסתבר שלתוספות וסיעתם, מה שאמרו "ואפילו לא כרך אלא חוליא אחת כשרה" זה אפילו אלבן לבד, דהעיקר שחוטי התכלת והלבן נכרכים. ובאמת לתוספות החוליא הראשונה היא לבן, דמתחיל בלבן לתוספות וסיעתם הוא בחוליא, שכורך חוליא לבן חוליא תכלת ומסרג, ובחוליא אחת מלבן כבר קיים מצות הגדיל (מה שאין כן לרמב"ם שעיקר הכריכה נאמרה בתכלת, ולכן רוב הכריכות בתכלת).

תירוצים לא ננעלו עדיין הדעת נוטה שזו הסיבה. ומי שסובר שהתכלת חוט אחד, אין לו שום סיבה להישאר עם קושיותיו העצומות של בעל המשכנות יעקב, ואין סיבה לדחוק כמו שמוכרחים התוספות וסיעתם.

ויש להוסיף שתי ראיות: ראשית, המשכנות יעקב הקשה מה המקור לכריכה בתכלת לתוספות וסיעתם. ועל זה היה אפשר לומר, דמסברא הבינו חז"ל שיש לכרוך משניהם, אולי לנוי מצוה או מטעם אחר. אבל הקושיא הגדולה איך ייתכן דיסימו בגמ' "מתחיל בלבן ומסיים בלבן", ועיקר הדבר דכורך בתכלת לא הובא לו מקור, ורק למתחיל ומסיים הביאו מקור, והיה פשוט לגמ' שכורך בתכלת וכל עניין הכריכות נסדר על עניין הרקיעים, ולא הובא לזה שום מקור.

ולתוספות וסיעתם היה אפשר לומר דמאחר שהלבן והתכלת שווים במספרם, הרי יש להשוותם לכול, ומה שנשאר לחדש זה שמתחיל ומסיים בלבן, אבל למי שאינו משווה הלבן והתכלת – אז מניין שכורך בתכלת, דאין צריך אפילו להביא לו מקור? ועל כרחך שלסובר שהוא חוט אחד, ודאי הוא הכורך ולכן הוא אחד.

ועוד יש להוסיף ראיה, לענ"ד, שהנה בספרי בפרשת שלח הובא: "גדילים תעשה לך – אין גדיל פחות משלשה דברי בית הלל, ובית שמאי אומרים: שלשה של צמר ורביעית של תכלת", ובפשטות דברי הספרי הרי הסכימו בית שמאי שהגדיל הוא שלושה אלא שאמרו שיש להוסיף לגדיל תכלת. וטעמא בעי במאי פליגי, ומה טעם אמרו בית שמאי שהתכלת מחוץ למנין. ובפשוטו נראה שטעמם שהתכלת הוא חוט של כרך ולכן נחלקו, וכמו שמצאנו בגמ': "יתיב רבה וקאמר משמיה דרב: חוט של כרך עולה מן המנין", ורואים שיש חידוש בחוט של כרך. הבבלי הרי אינו סובר כספרי שגדיל שלושה, אלא "גדיל – שנים, גדלים – ארבעה" (ויבואר לקמן), ולכן לבבלי התכלת הוא מן המנין, שלבית שמאי החפצא דגדילים הוא ארבעה, מה שאין כן לספרי הגדיל הוא שלושה והתכלת העושה את הגדיל הכורך אינו מן המנין. ולכאורה זו עוד סייעתא גדולה להבנה שהתכלת הוא חוט של כרך. וכן הוא פשטות לשון הזוה"ק על הפסוק "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", עיי"ש.

ולולי דמסתפינא, אמינא שכל מה שנחלקו התוספות וסיעתם על הרמב"ם זה רק מחמת שהיה להם הגירסא בספרי ב"כי תצא" דלבית שמאי ארבעה של לבן

וארבעה של תכלת, ולכן הוצרכו לדחוק הסוגיות. אבל לפי הגירסא בספרי בפרשת "שלח"^{ויקרא 17:16}, וכן לפי מה שהגיה אדוננו הגר"א ב"כי תצא", הרי שהתכלת הוא אחד ואין שום מקור לנטות מזה שהוא חוט של כרך (ויש לציין מה שהובא בקונטרס 'והיה לכם לציצית' בגליון של שנת תשע"ב, עמ' לח בהערה, שייתכן שכל גרסת הספרי בכי תצא בט"ס יסודה, ואין אתנו יודע עד מה).

חוט תכלת כפול או חוט אחד בלבד

והנה במחלוקת זו בין התוספות וסיעתם לרמב"ם ולראב"ד, ניתן לומר שרוב מקיימי מצות התכלת נקטו דלא כתוספות מכמה סיבות: א. מהכלל הידוע שכל שנחלקו הראשונים הזוה"ק יכול להכריע, וכאן הרי מפורש בזוה"ק שהוא חוט אחד; ב. הגר"א הרי הגיה בספרי, וכידוע דלהגהת הגר"א יש משקל רב; ג. כל גדולי המקובלים סברו כרמב"ם.

אלא שבנקודה שבה נחלקו הרמב"ם והראב"ד, האם חוט כפול או חוט אחד בלבד, בזה נחלקו הדעות. היו שטענו שהרמב"ם מחודש, ועוד טענו שהרמב"ם צ"ע מסוגיא דעירובין, ועוד טענו שמי שיעשה כהראב"ד ודאי יצא ידי חובה לרמב"ם, ועוד הוכיחו נגד הרמב"ם מהספרי.

ואנכי לא כן אחזה, כאשר אבאר. דהנה לכאורה לדעת הרמב"ם "גדילים ארבעה" הם שמונה חוטים, כמו שבפועל הרי משתלשלים שמונה חוטים, ומתוכם צריך חוט אחד לעשות את הכריכה היוצרת 'גדיל', ואילו הראב"ד למד שהגדילים הם בעצם ארבעה חוטים, רק שנאמר דין שכל חוט צריך להיות כפול. זה בפשטות מחלוקתם, ועתה נבוא לבקש מקורם בזה.

דהנה התוספות ביבמות, ובמנחות לח, א אכן נתקשו מה מקור ההכפלה – הרי בפשטות הגמ' "גדיל שנים גדילים ארבעה" ואיך נעשו הארבעה לשמונה? ותוספות תירצו מה שתירצו. ויש להעיר שכל דברי התוספות שפותרו כעין פתילה זה רק לשיטתם בביאור הפתיל של הגמ', אבל לביאור המשכנות יעקב על פי שיטת הרמב"ם, הרי שהפתיל קאי על הכריכה ואם כן אין מקור כאן להכפלה. ויש לציין, שהגר"א בסימן י"ב כתב שנדחקו התוספות בענין ההכפלה, והנה רבינו הנצי"ב – גם בספרו עמק הנציב על הספרי וגם בביאור העמק שאלה על

השאלות – מצא מקור נפלא להכפלה מדברי השאלות בביאור הדרשה "גדיל שנים גדילים ארבעה" ולשון השאלות "גדיל שנים, דחד כי עיפינהו ליכא גדיל, ובשנים כפולים יש גדיל".

וביאור הדברים, כאשר ביאר הנצי"ב והוא ברור לכל קורא, שכוונת בעל השאלות שמצאנו בספרי שגדיל שלשה, וכן הוכיחו התוספות במנחות מ, ב ד"ה בית שמאי, והרי בספרי ודאי נקטו כן, ואם כן בחוט אחד כפול עדיין אין גדיל ובשניים כפולים הוי גדיל, ומכיון שאמרו גדילים הרי ארבעה כפולים. והנצי"ב שמח בזה מאד למצוא מקור להכפלה שנתקשו בה הראשונים, והמשכנות יעקב בסימן טו כיון לזה מדעתו הרחבה.

(ולפלא בעיני שראיתי לכאלה שדנו בזה וייחסו פירוש זה לנצי"ב ולמשכנות יעקב, והרי הנצי"ב למד זה מדברי השאלות שדבריו דברי קבלה).

ולכאורה לפי השאלות הרי מבואר מקור להכפלה, ולפי זה הרי שהגדילים בעצם הם ארבעה כפולים, ועל זה נאמר שאחד מהחוטים יעשה גדיל. ולכאורה זהו מקור ברור לרמב"ם, שהגדילים הם שמונה ולא ארבעה.

ולענ"ד נראה שהרמב"ם פירש את דברי הגמ' "ופותלהו מתוכו", שהכוונה שהפתיל, שלהרמב"ם זה הכורך, צריך להיות "מתוכו" – כלומר, מתוך הגדיל ממש. לפירוש הרמב"ם כוונת הגמ' שהגדילים הם ארבעה כפולים, ובהכרח שהתכלת צריך להיות רק אחד, שכן אין תכלת עולה משום לבן כמבואר בסוגיא בדף מא, ב דטלית שכולה תכלת מביא תכלת וד"א ולא יכול לעשות כל החוטים תכלת, ולכן אם יש לו שמונה חוטין, הרי שרק אחד הוא תכלת כי רק אחד נצרך לכריכה. והיה דבר זה פשוט לרבותינו כדברי בעל השאלות, וכך נמסר ביאור הדרשה, וממילא ברור שרק אחד. ובזה סרו הקושיות על הרמב"ם כי זה ברור למי שמבין את הדרשה. וזה מה שאמרו ופותלהו מתוכו.

ומעתה לפי הספרי שלא דרש גדיל גדלים, אלא לב"ה אין גדיל בפחות משלשה ולב"ה שלשה של לבן ואחד תכלת, אין שום מקור להכפלה, ולכן כתב רביעית של תכלת כי הוא רק אחד. מה שאין כן לבבלי שלמד 'גדיל שנים (כפולים) גדילים ארבעה (כפולים)', הרי שזה שמונה חוטים ואחד תכלת וכמבואר.

ולא קשיא מידי על הרמב"ם מהספרי, כי בספרי זה רק אחד ולא אחד כפול, דזה הרי פשוט שבפועל יש שמונה חוטים, והא קמן שחיפשו הראשונים מקור להכפלה, ולהשאילתות יש מקור לשמונה חוטים לדעת הבבלי, והספרי שדרש אחרת הרי שזה רק ארבעה.

ויש להוכיח מהסוגיא שבעצם גדר הגדילים הוא שמונה ולא ארבעה. דאיתא בגמ' (מנחות מב, א): "רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק ליה מיבק, קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל". ובנוסחאות אחרות איתא "כי היכי דבעינן במקום פתיל" (ויבואר לקמן חילוק הגרסאות).

והנה בתוספות ביארו דבריו דרב אחא, דסבר שצריך גדילים ארבעה מלבן וצריך גם גדילים מתכלת שבשעת נתינתן יהיו שמונה ולכן כפל והכניס, ובתוספות נראה שברב אחא נתחדשו שני חידושים, גם שצריך שמונה וגם שמונה בהכנסה, ולפי זה מר בריה דרבנא ד"עביד כדידן", מאחר שסבר שחוטי הציצית הם ארבעה, לכן אין עניין דווקא בהכנסה שיהיו שמונה. והתוספות לשיטתם בדף לט, ששאלו למה צריך לכפול ואמרו ילפותא, ולדידהו באמת זה רק עניין לכפול ולא שמונה, ולתוספות רק רב אחא חידש עניין שמונה.

והנה יש להעיר על דברי התוספות תרתי: א) דמפשטות לשון הגמ' "סבר בעינן תמניא בגלימא", נראה שרב אחא לא חידש עניין התמניא אלא עניין הגלימא (דלפי התוספות היה צריך לומר 'בעינן תמניא ובגלימא'); ב) שפירוש התוספות יכון רק לגרסתנו.

והנה בדפו"י (הובא בעוז והדר) הגרסא כמו שזכרנו למעלה: "כי היכי דבעינן במקום פתיל", ומבואר להדיא שזה ודאי שצריך שמונה, וחידש רק תמניא בגלימא כי היכי דבעינן במקום פתיל.

והנה בביאור הגר"א בסי' י"ב (ד"ה ולר"ת) כתב שתוספות נדחקו במנין התכלת, וכוונת הגר"א לתוספות לח, א מה שביארו מניין שצריך ב' חוטין לבן וב' חוטי תכלת.

וגם כתב הגר"א: "ועוד דחקו התוס' במנין ח' חוטין דבגמ' לא קאמר אלא ד", ולכן הגר"א תמך בגרסת הספרי בכי תצא, דלביית שמאי ארבעה של לבן

וארבעה של תכלת, כי דורשים גדילים לבן וגדילים תכלת, ולפי זה מבאר הגר"א יש מקור להכפלה וגם מקור פשוט למנין חוטי התכלת, ^{אוצר החכמה} דבעינן גדילים מכל מין. וסיים הגר"א: "וכן מוכח כל הסוגיא".

וראיתי לכמה מהכותבים שלא ירדו לסוף דעתו של אדוננו הגר"א ז"ל מה רוצה בזה, ובס"ד האיר ה' את עינינו וראינו דכוונת רבינו פשוטה.

דהרי רואים בגמ' ברב אחא דמכניס תמניא בגלימא, וכפי שהערנו יש דוחק בפירוש התוספות אפילו לגירסא דידן (ועוד הערנו שלגרסאות האחרות זה ודאי מוכרח), וגם הוקשה להגר"א מקור ההכפלה, ולכן אומר הגר"א שעדיף ללמוד שעניין התמניא ברור, וכולם דורשים ארבעה לבן וארבעה תכלת, וכך גם נרויח לשון הגמ' וגם נרויח מקור ההכפלה. וגם שעדיף לומר שנחלקו רק אם צריך תמניא בגלימא ולא לומר שנחלקו בכל עיקר הדרשא במקור של מנין החוטיין, והרי הא קמן שאנחנו עושים שמונה, ואם כן עדיף לומר שזה מוסכם והדברים ברורים.

וזו כוונת הגר"א "וכן מוכח כל הסוגיא", דלכולי עלמא תמניא. וברור מדברי הגר"א שבסברא נקט שחוט כפול חשוב שניים, ואין שום מקור לחדש שכל אחד צריך להיות שניים. והנה הגר"א שם נקט מכוח סוגיא זו כתוספות, והרי מסתבר שהגר"א חזר בו כמו שראינו ששינה הגירסא בכי תצא.

ועכשיו נשאר בקושיא מה מקור התמניא, וזה מקור חזק לשאילתות ולרמב"ם. וראיתי בחוברת "והיה לכם לציצית" שנת תשע"ב, עמ' קכט, שטען שרק רב אחא עשה שמונה ולא שאר האמוראים. ודבריו תמוהין. דעל כרחך לא נחלקו התוספות והגר"א האם לדידן זה גדר תמניא או לא, זה הכול לתוספות, דסוברים דלכולי עלמא הלבן והתכלת שוין, רק יש מחלוקת דלרב אחא צריך גדילים לבן וגדילים תכלת ולדידן הגדילים כולל הכול וחציו לבן וחציו תכלת, וזה ייתכן רק לתוספות. מה שאין כן לרמב"ם ולערוך וסייעתם שהתכלת הוא חוט אחד, ובפרט אם הוא חוט של כרך, הרי מהיכי תיתי שרב אחא יגיד גדילים לבן וגדילים תכלת, הרי התכלת הוא חוט של כרך! ואף אם אינו חוט של כרך, אבל אם ברור שהוא רק אחד – מהיכי תיתי שרב אחא יחדש גדילים לבן וגדילים תכלת? ולא ייתכן שיחלקו אמוראים בדבר יסודי כזה שהוא פירושא דקרא.

והנך רואה שהגר"א מחק הגרסא בספרי כי תצא, ולא עלה על דעתו שהוא מחלוקת תנאים או מדרשים וכיו"ב. והדברים ברורים, באופן שכל התוספות זה רק לשיטתם בהבנת ענין מצות התכלת (וגם שם הגר"א פליג), אבל להרמב"ם הדברים לא ייתכנו, ומוכח שלהרמב"ם ענין התמניא כהשאלות (ובדעת הראב"ד צ"ע, ושם הראב"ד יסבור שאחרי שיש דין הכפלה זה כבר גדר שמונה וצ"ע בזה). וכן כתב להדיא הנצי"ב, דכל פירוש התוספות ברב אחא לא יכון להרמב"ם והראב"ד.

על כל פנים שיטת הרמב"ם ברורה, ומוכרח מהסוגיא דבעינן תמניא והדברים ברורים. וממילא מאחר שלרמב"ם כל ענין התכלת הוא כריכה וגדר הגדילים הוא שמונה, ממילא אחד הוא התכלת, וזה מה שאמרו "ופותלהו מתוכו" – מתוכו ממש, שהפתיל ממש מתוך הגדיל, כפסק הרמב"ם, ותכלת אינו עולה משום לבן כמבואר בגמ' בדף מא, ב בפשטות הברייתא שם.

והנך רואה כמה הוקשה לגר"א עניין ההכפלה, ובדברי השאלות הרי נתגלה המקור וכל דברי הגאונים דברי קבלה כידוע, וודאי גם הרמב"ם הבין כן. ומהספרי אין קושיא כלל, דהספרי לא דרש 'גדיל, גדילים' ובאמת אין לו הכפלה. ויש לסייע לדברי השאלות, שהרי לחולקים עליו 'גדיל שניים' – כפשוטו, 'גדילים' – ארבעה' ואחד מהם התכלת, ואז תקשי לבית הלל שאמרו שצריך שלושה, ועל כרחק שלבית הלל 'גדיל' – שלושה. ובספרי הגיעו לארבעה לבית שמאי עי"י שהוסיפו התכלת, ובבבלי דרשו "גדיל שנים גדילים ארבעה", ואז יוצא שנחלקו הבבלי והספרי בשיעור גדיל. ולמה נטה הבבלי מהספרי, הרי היה יכול להגיע לארבעה בצורה אחרת? ולדברי השאלות מיושב כמין חומר, שבאמת גם לבבלי גדיל הוא שלושה, ו'גדיל שנים' הכוונה שניים כפולים, ודו"ק.

ראיה לרמב"ם מסוגיא דטלית שכולה תכלת

ובס"ד האיר ה' את עיני וראיתי דכל החזיון הזה הוא גמ' מפורשת דנתבאר בה מקורו של הרמב"ם ז"ל. דהנה בגמ' במנחות מא, ב איתא "טלית שכולה תכלת כל מיני צבועין פוטרין בה חוץ מקלא אילן". ושאלה הגמ': "מיתיבי טלית אין

פוטרו בה אלא מינה, טלית שכולה תכלת מביא תכלת וד"א ותולה בה, וקלא אילן לא יביא, ואם הביא כשר", והרי יש כאן סתירה בנוגע לכשרות קלא אילן לחוטי הלכן. ומתרצת הגמ': "אמר רב נחמן בר יצחק לא קשיא כאן בטלית בת ארבעה חוטיין, כאן בטלית בת שמונה חוטיין".

וביאר רש"י בפירוש ראשון, דבטלית בת ארבעה שיש שניים קלא אילן ושניים תכלת – כשר, מה שאין כן בטלית בת שמונה חוטים שיש שניים תכלת ושניים קלא אילן ובזה מקיים המצוה, ומוסיף עוד ארבעה קלא אילן, כאן יש לחוש שמא יצטרך חוטי תכלת ויקח מהקלא אילן. והקשה השטמ"ק לפירוש קמא דרש"י, שהרי גם בטלית בת ארבעה יש לחוש שיחשוב שכל הארבעה תכלת ויקח שניים למקום אחר וישים חוטי לבן תחת החוטים שלקח, וייתכן שיקח התכלת ותישאר ציצית זו בלי תכלת! ולכן העדיף השטמ"ק את הפירוש השני בדברי רש"י, שהנידון הוא האם קלא אילן כשר ללבן, ובברייתא הראשונה לגבי טלית שכולה תכלת קלא אילן פסול כי צריך שני צבעים, ומקשה הגמ' מהברייתא השנייה שמבואר בה שקלא אילן כשר, ומתרצת הגמ' שבטלית בת ארבעה קלא אילן פסול כי צריך שני מראות, אך בטלית בת שמונה מאחר שיש כבר שני מראות, הארבעה הנותרים יכולים להיות קלא אילן. והנה הדוחק לפירוש זה מבואר, דברי שא "מביא תכלת וד"א ותולה בה" איירי בד' חוטיין הנצרכים למצוה, ובד' חוטיין הנצרכים לא יועיל קלא אילן, ובסיפא "וקלא אילן לא יביא, ואם הביא כשר" מדברים על הארבעה הנותרים, והברייתא לא פירשה וסמכה על המעיין, והדבר דוחק.

והנה לפירוש ראשון קשה קושיית השטמ"ק, ולפירוש שני יש את הדוחק שזכרנו, ולשני הפירושים צ"ע מה עניין טלית בת ארבעה וטלית בת שמונה, דמהיכתי תיתי שיוסיף אדם חוטיין ומה ראה על ככה?

ובס"ד האיר ה' עינינו שלרמב"ם מתיישבת סוגיא זו כמין חומר, והרי היא מקור לכל מהלך הרמב"ם. שכן הרמב"ם למד שטלית בת ארבעה זה לפי הספרי, וטלית בת שמונה זה לפי מהלך הבבלי דדרש 'גדיל' 'גדילים' (וזה שמונה כפירוש השאלות), דהרי הא קמן שיש בזה פלוגתא. וממילא בטלית בת ארבעה, שבה חוט התכלת הוא אחד שלם, פסול אם יעשה ג' קלא אילן

ואחד תכלת, כי יש חשש שיטעו ויחשבו שהכול תכלת, ולכן פוסלים מדרבנן את הציצית. אולם בטלית בת שמונה, שחצי החוט תכלת וחציו לבן, הרי לא מסתבר שיצבע חצי תכלת וחצי קלא אילן באותו חוט עצמו (גם מחשש שמא לא יבחין באותו חוט עצמו וגם שאין הדבר כל כך מעשי), ועל כרחך שיעשה חצי לבן וחצי תכלת, ובי האי גוונא הרי יהיה ניכר שחלק לבן ויראו לפחות אחד לבן ויבינו שכנראה שאר החוטין הם קלא אילן ולא תכלת, ולכן כשר. נמצא שהברייתא כולה בחד גוונא, שמביא תכלת וד"א – שצריך שני מינים ותכלת אינו עולה משום לבן, וקלא אילן – לכתחלה לא ואם הביא כשר, אבל בטלית בת ארבעה יש לפסול כי יש חשש לטעות. והדברים כפתור ופרח, ומישוב נפלא מהו עניין טלית בת ארבעה טלית בת שמונה, וכל מהלך הרמב"ם מפורש בגמ' – שגדר הגדילים הוא שמונה ולספרי הוא ארבעה, והעושה שמונה חצי החוט לבן חציו תכלת. והכול מפורש בגמ' לפירוש הרמב"ם ויתיישבו כל הדחקים בסוגיא.

ביאור הסוגיא דהמוצא תכלת בשוק לשיטת הרמב"ם

פש גבן סוגיא דהמוצא תכלת בשוק, שנתקשו האחרונים לישיבה לפי הרמב"ם. ועיין בנצי"ב מה שתירץ בזה. אולם כד דיקת תראה שלא זו בלבד שאין קושיא על הרמב"ם אלא אדרבה סוגיא זו הווי ראייה לדבריו (ואנהירנהו לעינין הגר"י קאפח ז"ל בביאורו לרמב"ם, הובא בקובץ 'והיה לכם לציצית' שנת תשע"ב, במאמר הנפלא של הרב מיכאל חיימי ותיתי ליה שהעמידנו בקרן אורה).

והכי אתיא בעירובין צו, ב: "המוצא תכלת בשוק, לשונות פסולות חוטין כשרים", ושאלה הגמ': "מאי שנא לשונות, דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו (- וזה שלא לשמה), חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו!". ותירצה הגמ' "בשזורים", וביאר רש"י, שאין דרך לארוג בכגד חוטין שזורים. וממשיכה הגמ' לשאול: "שזורים נמי, נימא אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו", ומתרצת הגמ': "במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי". על זה דנה הגמ' בהמשך האם אדם טורח לעשות קמיע כעין תפילין, והגמ' מדמה עניין הטירחא בחוטין לעניין לעשות קמיע כעין תפילין.

והנה מבואר בגמ' שהמוצא חוטים צבועים יש לו לחוש שמא לא נעשה למצוה. והקשו האחרונים על הרמב"ם, שהרי אם מדובר שטווה חוט חציו לבן וחציו תכלת הרי ודאי ברור שזה למצוה, שאין עושים כי האי גוונא סתם. ומכאן הוכיחו שלא כהרמב"ם אלא שצובעים חוט שלם. וכמדומה שהאחרונים עמדו בזה וניסו ליישב.

אולם כד דיקת תראה שאין מכאן שום קושיא, ואדרבה סייעתא מיהא איכא. שהרי הקשה התורת חיים (והיא קושיא מתבקשת), דצ"ע למה הוצרכו בגמ' לומר "במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי", שכן אם בשביל שפת הבגד צריך גודל מסוים אז למה שיחתוך ויחזור ויקשור, וברור שאם יש גודל שאינו מתאים לשפת הבגד, ודאי זה למצוה, ולשון הגמ' צ"ע. ובספר נחל הערבים יישב בזה מה שיישב.

עוד יש כאן קושיא שהקשה תוספות הרא"ש ונשאר בצ"ע, מה הגמ' מדמה חוטיין לקמיע כעין תפילין, שהרי בציצית מזה שחותך כמידת ציצית עלכרחך שעשה לציצית – דאם לא כן למה חתך, מה שאין כן קמיע כעין תפילין – שמא עשה קמיע כעין תפילין, ומה הקשר בין הדברים?

והנה הגר"י קאפח זצ"ל, אנהירנהו לעינין דהרמב"ם למד "מופסקין" בגמ' לא כרש"י – חוטיין חתוכין, אלא "מופסקין" – שיש הפסקה, דטווה לסירוגין לבן ותכלת. ולפי זה הדברים כפתור ופרח, דזה גופא כוונת הגמ' דמופסקין זה דבר טירחא. וחכמי לונל שאלו לרמב"ם והיאך אפשר, אבל הרמב"ם אומר שאפשר לטוות חלק לבן וחלק תכלת אבל זו טירחא, ולכן תירצו בגמ' שהחוטיין היו מופסקין, וטירחא זו נעשה לודאי מצוה. לפי זה מובנת גם ההשוואה של קמיע כעין תפילין לטוויית חוט חלקו לבן וחלקו תכלת, ומתיישבת גם קושיית תוס' הרא"ש.

ואם ישאל השואל, לשיטת הרמב"ם – מה סבר המקשן? יש לומר, שהרי גם לדעת הרמב"ם לפי הספרי טלית בת ארבעה הכול תכלת, ועוד שגם בטלית בת שמונה הרי אפשר לקשור חוט לבן לתכלת וכשר, ורק מרווח יותר לטוות חצי חוט לבן חצי תכלת. ואם כן, סתם חוטי תכלת אפשר להשתמש בהם גם למצוה וגם לגלימא. ותירצה הגמ' "במופסקין", שאז אין לחוש כי ודאי זה רק למצוה.

סוף דבר

סוף דבר, שיטת הרמב"ם ברורה ומבוססת על שיטת השאלות, וסוגיא דעירובין רווחא להרמב"ם, ועוד הוכחנו מסוגיא דתמניא בגלימא, ועוד סוגיא ד"כאן בטלית בת ד' וכאן בטלית בת שמונה" מתיישבת נפלא לפי הרמב"ם, ואז מבואר בגמ' עניין החצי חוט, כמו שנתבאר.

הרי נתבאר מקורו של הרמב"ם, שמבואר בגמ' עניין החצי חוט. ואם כן ודאי שזה לעיכובא, שהרמב"ם הבין – וכן הוא פשטות הסברא – שיש כאן שמונה חוטים, והתכלת הכורך והלבנים נכרכים, וזה בדווקא ולעיכובא כדי לקיים טלית בת ח', ומי שאינו עושה כן יש לו רק טלית בת ד' ואינו יוצא לפי הבבלי. ואדרבה לשיטת החולקים על הרמב"ם צ"ע מקור ההכפלה, וכבר השרישנו הגר"א ז"ל שנדחקו התוספות.

אם כן, שיטת הרמב"ם ברורה, ובדווקא, ומשה אמת ותורתו אמת. ואף שאין בכוחנו להכריע בין הראשונים, עיקר דברינו לברר ולהוכיח את שיטת הרמב"ם ולהכריח שהיא בדווקא, ולא כמו שטענו שמי שיעשה כהראב"ד יצא להרמב"ם, ולא היא, כמו שנתבאר.

ואולי יש להוסיף ביאור. דהנה אלו שטענו שהעושה כשיטת הראב"ד יוצא גם לדעת הרמב"ם, אמרו שמה שכתב הרמב"ם "ויש לו לעשות ז' חוטי לבן ואחד תכלת", אין הכוונה בדווקא, אלא שיכול, והביאו דוגמאות ש"יש לו לעשות" יכול להתפרש בתורת אפשרות ולא כחיוב.

אבל יש להשיב על דבריהם: א) דאף שלשון "ויש" יכול להתפרש כרשות, מכל מקום הקושיא הגדולה מאיפה לקח הרמב"ם זה. וידוע כמה יש לעמול על מקור דברי הרמב"ם, ומהיכי תיתי יכתוב הרמב"ם דבר נגד פשטות הספרי. ודוחק לומר שרצה להקל על מקיים המצוה, ואדרבה ייתכן שזה טירחא. ב) דהרי באמת יש לדון האם הגדילים שמונה או ארבעה, כמו שנתבאר מקור ההכפלה מהשאלות, וכבר הוכחנו שיש לעניין חצי חוט מקור מסוגיא דעירובין, ומסוגיא דטלית בת ארבעה, והרמב"ם מרויח סוגיות אלו כמין חומר, וודאי שיותר מסתבר למצוא מקור ברור לרמב"ם, והא קמן דברי השאלות. ג) דרבינו

הנצי"ב למד כן ברמב"ם (וכן נראה במשכנות יעקב; אך ראה דבריו בסי' י"ח, וצ"ע).

ומנגד, אם יצא לדעת הראב"ד אם יעשה כשיטת הרמב"ם יש מקום לדון. דצריך עיון לדעת הראב"ד האם ההכפלה היא מן התורה או לא (ויעוין במאירי יבמות מה שפירש עניין ההכפלה, ויש לדקדק הרבה בדברי המאירי ואכמ"ל. רק יש להעיר דלגרסת הרי"ף בגמ' פתיל עשה גדיל, הרי שנדחה פירוש המאירי. ולולי דמסתפינא אמינא שאם היה רואה המאירי דברי השאלות במקור ההכפלה, שמא היה חוזר בו ולא היה צריך להידחק). ועוד יש לדון לדעת הראב"ד, דשמא כל עניין ההכפלה הוא למטרת השמונה, רק שלהראב"ד הדין לקחת ארבעה ולכופלם כדי להגיע לשמונה חוטים המשתלשים, ולא כהרמב"ם שגדר הגדילים ביסודם הוא שמונה. ואם כנים הדברים, ייתכן שאין עניין בשני תכלת רק להגיע לשמונה בכללות, ועיקר עניין התכלת הוא הכריכה בתכלת, ואף שסברא זו מחודשת, יש לדון בה.

ולדינא ודאי שאין אני ראוי להכריע, ועיקר דברינו לברר ולהוכיח ולהעמיד את שיטת הרמב"ם, ואין בכוחנו להכריע בין הראשונים. אולם רבינו המשכנות יעקב הכריע לכאורה כשיטת הרמב"ם, וכן האדמו"ר מראדז'ין גם כן הכריע כרמב"ם. וכן יש אולי לצדד דיש עדיפות לרמב"ם כדי שלא למעט בלבן, כמו שכתב הגרמ"מ קארפ, ועוד יש לדון דעדיף לעשות כרמב"ם משום שלחלק מהאחרונים מי שמחסר בלבן אינו מקיים תכלת, וכן נקטו המשכנות יעקב והנצי"ב ועוד, והדברים ארוכים².

² דהנה הרמב"ם כתב "ואין לחוטי הענף מנין מן התורה" ונתקשו בזה האחרונים טובא, והקרית ספר כתב בדעת הרמב"ם שלחוטי הענף אין מנין מן התורה, שכן כל המנין נאמר בגדיל בכריכה ששם נאמר שיעור גדיל, וזה בעצם במצות התכלת שהיא הכריכה, ולא בענף שהוא הלבן. ולקרית ספר, מי שיחסר בלבן ודאי קיים מצות לבן, רק לא קיים מצות תכלת שהיא הכריכה. אולם המשכנות יעקב למד ברמב"ם שאין שיעור למעלה אבל יש שיעור למטה, ולכן יש שיעור ללבן. וגם סובר המשכנות יעקב (בסי' יח) שכשמחסרים בלבן אין מקיימים תכלת וייתכן שגם אינו מקיים לבן, ולכן הרמב"ם כשביאר הדין של 'הלבן אין מעכב את התכלת' פירשו על גרדומים, כי אם יעשה הכול תכלת הרי שאין לו לבן וממילא גם אין לו תכלת (והיה אפשר לפרש ברמב"ם דאם יעשה הכול תכלת, מאחר שאין לו שני מינים אז לא מקיים תכלת רק לבן). על כל פנים, לדעת המשכנות יעקב והנצי"ב והעמק שאלה. כזו סע' יא) ועוד. המחסר בלבן לא קיים תכלת.

וגם משום שיש לדון אם לראב"ד יוצא אם עשה כרמב"ם אבל לרמב"ם ודאי לא יצא אם עשה כראב"ד³. ועוד יש אולי לומר שבדברי הגר"א הרי יש סתירה, ובדברי האריז"ל כתוב כרמב"ם.

ויש לדון בכל זה, וה' יאיר עינינו בתורתו.

[\[מחבר: הרב יצחק\]](#)

³ הערת המערכת: אמנם יש הסוברים שהעושה חוט כפול תכלת כראב"ד יוצא גם לדעת הרמב"ם, והרב אי"ש רפמן הביא ראיה שגם המשכנות יעקב סובר כך מדבריו בסימן יח: "... ואם כן לד' הרמב"ם וראב"ד, אם באנו לחוש לפיר"ת ז"ל דבעינן שישאר מין א' שלם, אין להכשיר לדין אף בשוור כדי עניבה רק בחוט א' וג' נשארו שלמים, אבל בב' חוטין אף בשוור כדי עניבה פסול. ואולי הן הן ד' רבינו ירוחם ז"ל שכתב כן בהדיא... דפסק כשיטת ר"ת ז"ל דבעינן שישאר מין א' שלם, וחשש לד' רמב"ם וראב"ד דג' חוטין לבן וא' תכלת, ואם כן כל שלא נשארו ג' חוטי לבן הרי אין כאן מין א' שלם", ודו"ק. וראה גם מאמרו של הרב דוב שיף בקונטרס 'והיה לכם לציצית'. תשע"ב.

מתורת הנסתר

הרב יצחק עמנואל ירושלים שבין החומות ת"ו

סוד הארת התכלת בקדרות

כתוב בתורה על מצוות ציצית (במדבר טו) "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם", ובפשוטו של מקרא משמע, שצריך האדם להסתכל על הציציות שבבגדו ועי"ז לזכור את מצוות ה'. ועיקר ההסתכלות היא בזמן שמתעטף בציצית, או בזמן שקורא קריאת שמע ומגיע לפסוק 'וראיתם אותו'. ובאריז"ל משמע שעיקר ההסתכלות היא כשיש בציציות גם את פתיל התכלת, ולכן, גם כשהיה התכלת לא מצוי בעולם, ביאר האריז"ל שיש עניין לכוון ולצייר במחשבתו כאילו שיש בציציות שלו פתיל תכלת בנוסף על הלבן.

וזו לשון האריז"ל בפע"ח שער הציצית פ"ו: "גם דע, שצריך להסתכל בציצית בשעת פרשת ציצית כשאומר וראיתם אותו כמ"ש בע"ה. אמנם גם כן צריך להסתכל כל יום וכל שעה, כמ"ש 'וראיתם אותו', והוא תועלת גדול אל הנשמה כדי שלא יזדמן חטא על ידו, וגם כדי להשיג הוא תועלת גדול... לכן צריך להסתכל בציצית, ולכוין כאלו יש שם תכלת, ואז יסתכל ב' פעמים ב'וראיתם אותו', ותכוין להמשיך אליה סוד עינים עליונים, וראיה עליונה. ותכוין ב' פעמים ק"ל, שהם ב' עינים עליונים, להמשיך הראיה משם לסוד התכלת".

וכן נפסק בשו"ע או"ח סימן כ"ד סע' ג-ד: "טוב להסתכל בציצית בשעת עטיפה, כשמברך. יש נוהגין להסתכל בציצית כשמגיעים ל'וראיתם אותו' (במדבר טו, לט) וליתן אותם על העינים, ומנהג יפה הוא וחיבובי מצוה. הגה: גם נוהגים קצת לנשק הציצית בשעה שרואה בהם, והכל הוא חיבוב מצוה. וכתב החיד"א בברכי יוסף סימן כ"ד אות א: "טוב להסתכל בציצית וכו' – ויכוין כאילו יש בו תכלת דאותה ההארה לא נפסקה. האר"י זצוק"ל". וכן בבן איש חי סוף פרשת נח אות י"ז אמר: "נכון להסתכל בציצית, ויכוין ויצייר במחשבתו, כאלו יש בהם חוט מראה תכלת, שהוא דומה לרקיע, מפני דאותה הארה לא נפסקה, וכמו שכתב מהרח"ו ז"ל. וימצא טוב בכונה זו".

והנה, צריכים אנו להבין, מדוע ראיית התכלת מזכירה לאדם את כל תרי"ג המצוות, ומצילה אותו מן החטא, ומה הכוונה שהאדם צריך לכוון במחשבתו כשמסתכל על הציצית, ומהי הארת התכלת בזמן שאין תכלת.

אמנם הנה גוון התכלת – כאשר הוא מתרחק ונפרד מן הלבן – הוא סוד פירוד השכינה מקודשא בריך הוא, והוא פירוד אשה מבעלה, ואז כאשר הם נפרדים, גוון התכלת הולך ומחשיך יותר ויותר, והיינו בזמן הדין הקשה, כשיש הסתר פנים בעולם ואור ה' אינו מאיר, ונראה העולם שאין דין ואין דיין ח"ו, אז אותו גוון תכלת הופך לשחור ואינו מאיר בעולם.

ויקרא

אך האמת היא, שאין גוון התכלת מתבטל לגמרי, ואפילו שאמרנו שהוא נפרד מן הלבן, אין זהו פירוד גמור ח"ו, כי תמיד הוא מחובר אליו עדיין במידה מסויימת, ולכן בפנימיות העולמות הוא תמיד נשאר בגוון תכלת ואינו מתבטל לעולם, אלא שהוא רק מתכסה בכיסוי והלבשה של גוון שחור, שהם גוונים המסתירים ומכסים את גוון התכלת הממשיך לפעול בעולם בהסתרה ובכיסוי, והוא כל זמן שעדיין ניתן שלטון לסט"א בעולם, שאז יש כיסוי והסתר לגוון התכלת, ואינו מראה את מה שהוא פועל בעולם.

וביאור העניין הוא, שהתכלת היא בחינת פעולת הבורא יתברך לצורך התכלית, היינו לצורך גילוי מלכותו יתברך שתתגלה לעתיד לבוא. וידוע שהסיבה, שהיא בחינת הכתר, תמיד קשורה אל התכלית, ובסוד "נעוץ... תחילתן בסופן" (ספר יצירה פרק א משנה ז), ולכן בהסתר אין אף פעם פעולה מסויימת או הנהגה מסויימת של הבורא יתברך, שאינה משרתת ומסייעת לאותה תכלית סופית. אלא שלפעמים אותה תכלית פועלת בגלוי ובדרך מובנת והגיונית, ואז נחשב שגוון התכלת מגולה בעולם, ופעמים אותה מלכות פועלת בהסתר, ונראית הנהגת ה' בעולם כאילו שהיא הפוכה מרצון ה' – והם כל הזמנים הקשים שנראה כאילו השלטון נמצא בידי הסט"א ולא בידי הקב"ה – ואז גוון התכלת מתכסה בגוון שחור ואינו מאיר, היינו שנראה בעולם שלית דין ולית דיין ח"ו, וההנהגה פועלת נגד התכלית.

אך כל זה הוא רק במראה החיצוני בלבד, והאמת הפנימית היא שגם זה הוא רצון ה', וגם בחושך ובקדרות השולטים באותם הזמנים יש תועלת המביאה אל התכלית העיקרית. ואע"פ שכעת הנר של הרשעים נראה זורח, והשעה משחקת להם והם מצליחים ושמחים בעולם, ונר ה' נראה קודר ועמום, וכל הצדיקים סובלים ומדוכים בייסורי הגלות, הנה כל זה הוא גם כן רצון ה' שבאותו הזמן יהיה נרו חשוך ולא יאיר בעולם, והוא רק כדי לאבד את הרשעים מן השכר הנצחי, כמו שכתוב (תהילים צ"ב) "איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת, בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און – להשמדם עדי עד".

ולכן מסיים דוד המלך ע"ה את הפסוק ואומר "ואתה מרום לעולם ה'", "ר"ל שגם בזמן החושך והגלות 'אתה מרום', היינו שגם בזמן זה שנראה לכאורה שאין שלטון ח"ו לה' יתברך בעולם, גם אז הוא רק מחמת רצון ה' יתברך שהוא מרום לעולם מכל המקרים והתמורות שיש בעולם, וכל החושך הוא רק מחמת רצונו יתברך לבטל את כל הרע בעולם. ולכן לבסוף הנר של אותם רשעים יחשיך לגמרי ויתגלה נר ה' במלוא הדרו, ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כ"ד) "אל תתחר במרעים אל תקנא ברשעים, כי לא תהיה אחרית לרע, נר רשעים ידעך".

אם כן, בזמן הסתר הפנים, גוון התכלת מתכסה בגוון שחור, והוא בחינת שלטון הסט"א בעולם, המסתיר באותו הזמן את הנהגת ה' הפנימית המסתתרת בתוך הסט"א, וכמו שמתבאר בתיקונים שיש עוד נר חוץ מהשכינה הקדושה וגם הוא פועל בעולם, והוא נר של הסטרא אחרא¹, כי גם בצד הסט"א יש נר, וכאשר הנר של הסט"א 'דולק', הוא זה שמחשיך ומעכיר את הנר של השכינה, ואז גוון התכלת נעלם ונחשך, והוא סוד מה שנאמר (ישעיה נ') "אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם", והיינו שניתן כח לסט"א בזמן הגלות להסתיר את אור הנר דקדושה ואת כל גווניו, ולכן גוון התכלת בזמן הגלות הוא חשוך ואינו נראה

¹ וזו לשון התיקונים בדף נ"ט ע"ב: "ולסטרא אחרא אית נר חשוכא דגיהנם".

לעין², ובמקום לראות את הנר דקדושה שהוא נר מאיר, והוא בסוד נר ה' נשמת אדם, במקום זה שולט באותו הזמן הנר של הסט"א, שהוא נר חשוך ושחור, והוא הנר שמאיר מהאש של הגהנם.

² וזה הסוד שאמר האריז"ל בשער הכוונות בדרוש הציצית דרוש ד', שמאז שנחרב בית המקדש נגנז אור התכלת שבציצית, אך מבאר הוא שאע"פ שאור התכלת נגנז – צריך עדיין לכוון בהסתכלות על הציצית, שיש שם גוון תכלת הגנוז בתוך הציציות, והוא תכלת חשוך וכמ"ש שם בזה"ל: "ונבאר עתה הציציות שאנו נוהגים בזמן הזה שהם לבן בלתי תכלת, כי אמת הוא שאף בזמן הזה אין אור חכמה דאימא נפסק מלהאיר ולצאת בסוד הציציות הנזכרים עם התכלת, אלא שאין לנו עתה כח שיעשה הדבר ההוא על ידינו, אבל ודאי הוא שג"כ הוא יוצא בהתלבשותו בציצית".

ואמר בדרושי קריאת שמע דרוש ח' בזה"ל: "והנה התכלת שבציצית ה"ס החושך שאין בו בחינת העינים, והארה המכלה את הכל, והוא בחינת הדין, ולכן צריך לכוין כשמסתכל בציצית כאלו יש שם תכלת שבציצית, ותסתכל כשתאמר 'וראיתם אותו' ותכוין להמשיך שם בחי ה' עינים העליונים והראיה שבהם, ותכוין בשני פעמים ק"ל שה"ס ב' עינין עלאין להמשיך משם בחי הארת ראה עליונה אל התכלת החשוך".

ובדרך אגב אומר, שמכאן ראה הפוכה נגד כל האומרים שהאריז"ל טוען שהיום אי אפשר לקיים מצוות תכלת. שהם טוענים שהאריז"ל אמר כאן בדבריו שאין לנו היום תכלת, והרי מפורש בדברי האריז"ל שעדיין התכלת מאיר ורק שהוא גנוז בתוך חכמה דאמא ומאיר דרכה. ולפי זה, אם ימצא התכלת בעולם, ודאי הוא שאפשר לקיים את המצווה גם בזמן הזה, שהרי אור התכלת עדיין קיים ומאיר למעלה בשורשו, ורק שיש עליו כיסוי המחשיך אותו. ומה שאמר האריז"ל ש"אין לנו עתה כח שיעשה הדבר ההוא על ידינו", הכוונה של מה שאמר "אין לנו כח" – שהיות שהתכלת נגנזה למעלה ונתכסתה בשורשה, והיא מכוסה ומסתתרת בתוך אור חשוך של הסט"א בזמן הגלות, לכן לא היה לאור התכלת את הכח לרדת ולהתגלות ולהתגשם בעולם הזה בתכלת ממשיה, ולכן נגנזה מצווה זו למשך מאות שנים, ולא היה לנו את הכח לקיימה בפועל מחמת חסרון התכלת בעולם, אך ודאי שמודה האריז"ל שאם תימצא התכלת בעולם, צריך האדם הירא את ה' לקיים את המצווה הזו ולרדוף אחריה, כי אם תימצא התכלת – זהו גופא סימן שהתכלת בשורשה מתחילה לצאת ולהתגלות ולהציץ מתוך לבושי הקדר, ולכן היא מתחילה להימצא בעולם.

האמת היא, שהמחשבה שהאריז"ל בא לבטל מצוה מן התורה היא ממש כסילות, וראיתי כמה אנשים הנחשבים ת"ח גדולים בדורנו שכתבו בספריהם ממש דברים תמוהים, ואמרו שם שמי שמניח היום תכלת מזלזל במנהג אבותיו, ועוד אמרו, שגם אם יוכח בוודאות שהתכלת שנמצאה בימינו היא התכלת האמיתית, בכל זאת אין להטיל אותה בציצית, היות שהאריז"ל טען שאין בחינת תכלת היום. ומחילה מכבוד תורתם, אך הם ממש דברי הבל ושטות, שהרי אין כח לאף אדם בעולם הזה, אפילו לא אדם גדול כמו האריז"ל, לבטל מצווה מן התורה, וגם אם היה האריז"ל נביא. אסור היה לנו לשמוע לו אם היה בא לבטל איזו מצווה מן התורה ואלא בהוראת

ולכן באותו הזמן שהנר של הסט"א דולק, מראה את עצמה השכינה בבחינת אות ד', ר"ל שהיא דלה ועניה בלי כח לפעול בעולם, והיינו שמה שהשכינה היא בחינת אות ה' אחרונה דשם יהו"ה ב"ה, שהם כנגד ה' אותיות אלהי"ם, הנה כל זה הוא בזמן שהיא מראה את כוחה למטה בתחתונים, והיא בחינת גוון תכלת הקשור ומאוחד עם הגוון הלבן, ויחודם יחד הוא סוד יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, והוא כמו שהיה בזמן בית המקדש, שאז מלכות ה' היתה גלויה

שעה), מחמת שכל מצוות התורה עומדות וקיימות לעד, ואחד מעיקרי הדת הוא שהתורה הזו לא תשתנה לעולם. וכל מצווה ומצווה יש לה את התנאים שלה – האם ניתן לקיימה או לא, וכל התנאים והחוקים של כל מצווה ומצווה צריכים להתקיים רק באופן עשיית המצווה בעולם הזה – עולם העשייה בלבד, ואם מתקיימים כל תנאי המצווה מצווה על האדם לקיים אותה, ואם חסר אחד מתנאי המצווה המעכב את עשיית המצווה – פטור האדם מלקיימה. אך כל זה הוא רק בתנאים השייכים לעולם הזה, ואין להתחשב כלל באורות עליונים ושורשי המצווה בעולמות עליונים, כי המצוות ניתנו לנו לקיימן בעולם הזה ולא בעולם האצילות או בעולם הבריאה, כי חיוב המצוות חל כאן בעולם הזה, וכל הלימוד של שורש המצווה בתורת הסוד הוא רק כדי להבין את טעמי המצוות, ולא כדי לבטל ולגרוע אחת מן המצוות. ומה עוד, שאם התקיימו כל תנאי המצווה בעולם הזה – מוכח הוא שגם למעלה בשורש התקיימו כל התנאים שם, שהרי אין לך ענף בלי שורש, וכל ענף מוכיח על שורשו שנמשך ממנו. ולכן אם יש ענף – מוכח שיש גם שורש.

והארכתי קצת, משום שראיתי הרבה בדורנו שמשתבשים בעניין זה, מחמת שראו שגם כמה ת"ח תומכים בדעה המשובשת הזו, והיא טעות גמורה ובעיה גדולה שצריך לצעוק עליה. כי אם יבוא אדם ויאמר שהתכלת שמצאו כיום היא זיוף, ואין זהו התכלת האמיתי, אין בזה בעיה כ"כ גדולה, כי בדעת זו לא משבש את התורה, ואולי הוא אפילו צודק בדבריו, וגם אם הוא טעה – גרם בזה לביטול מצות עשה בשוגג. אך ההבנה שמחמת חסרון אורות עליונים אין לנו מצווה אע"פ שמתקיימים כל תנאי המצווה, היא שיבוש גדול מאוד, כי היא ביטול חלק מתורתנו הקדושה, כל שכן שנאמרים דברים אלו ע"י מי שנחשב בדור כת"ח. ומה היה קורה אם האריז"ל היה אומר שאין לנו כיום את האור של התפילין בשורשם, האם היו מבטלים את מצוות תפילין? ! ולכן כל אדם שאוהב את ה' יתברך ואת מצוותיו, צריך לבדוק בעצמו את התכלת שנמצאה בימינו (ולא לסמוך על מה שאומרים אחרים), ולראות – האם מתקיימים בה כל תנאי המצווה או לא, ואם כן אז צריך הוא וחייב הוא לקיימה, אפילו אם היא מצווה יקרה בדמים, שכל מצוות עשה צריך האדם לבזבז עד חומש. ולעניות דעתי אפילו אם יש ספק בדבר, ירא שמים צריך לקיימה, כי אין בזה הפסד אם אין זהו התכלת האמיתי, אלא רק הפסד ממון בלבד, וכבר אמרו חז"ל במנחות "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת", ומשמע שגם באי קיום התכלת יש עונש אם אפשר לקיימו, ובמיוחד בעידן דריתחא דענשינן אעשה (כמו שכתוב במנחות מא, א), ולכן עדיף הפסד ממוז בעולם הזה מאשר ספק עונש משמיא בעידו דריתחא.

לעולם, אך בזמן הגלות שנפרדה השכינה מבעלה, אז האות ה' נהפכת לאות דל"ת – סוד דלות ועניות.

וכן במשך כל זמן הגלות, כל הגילוי של מלכות ה' בעולם תלוי במעשים של ישראל, כי ככל שעם ישראל עושים יותר מעשים טובים ומעלים יותר חומר בעירה אל הנר של השכינה – כך יש לה יותר כח להתחבר עם בעלה ולהאיר את אור הקדושה בעולם, ואז יש שלום ושלווה בעולם. אך ככל שהשכינה חסרה מעבודת התחתונים, וככל שהמעשים של ישראל הם נגד רצון ה', אז השכינה נפרדת יותר ויותר מבעלה, ואז האור שלה הולך ונחשך ונהפך מאות ה' לאות ד', וכן מתכלת לשחור; היינו במקום אור המאיר לכולם את התכלית העיקרית של העולם, מתגלה אור חשוך וקודר המסתיר את התכלית, ולכן נחשבת מלכות ה' באותו הזמן לאות ה' שנהפכה לאות ד'.³

ולסיום, נביא כאן את דברי ר' נתן שפירא בספר 'מצת שימורים' שער הציצית, וזו לשונו שם:

תכלת גימ' שנא'ת חנ"ם, כי מי שזהיר בתכלת הוא מכפר על שנאת חנם, ובלבד שישוב בתשובה על שנאת חנם שהיה לו מקודם, ולא ישוב עוד לכסלה, אזי התכלת מכפר עליו. והנה ידוע מה שאמרו רז"ל שלא נחרב הבית אלא בשביל שנאת חנם, ולכן קודם לכן, שלא היה שנאת חנם ביניהם נתגלה החלזון ובו היו צובעים התכלת. וע"י הכח של מצות תכל"ת היו ישראל גוברים על כל אומה ולשון שבעולם כנזכר, כי התכלת הוא מכלה הכל שהוא דין קדוש ונורא שממית החיצונים, אבל אח"כ שהיה בין ישראל עין של שנאת חנם שהוא במספר תכלת שיש לו תמיד שנאה עם החיצונים הנקראים 'חנם' כנודע, והם פגמו בו, תכף התחיל להסתלק אותה הארה של תכלת למעלה. וזה העון גרם לישראל שהאומות גברו עליהם ועשו בהם כרצונם, כי נסתלק מהם הכלי זיין של ישראל שהוא התכלת הנקרא חרב

³ וכמו שמבואר עניין זה בזוה"ק פרשת בראשית דף נ', עיי"ש.

קדישא 'חרב נוקמת נקם ברית', וכל הזהיר במצות ציצית בזמן הזה, שאעפ"י שאין לנו תכלת, עם כל זה בחינת תכלת של מעלה מתגלה בתוך אלו הציצית לבנים כנז"ל, אזי הוא זוכה שמשפיעים עליו הארת של תכלת של מעלה שהוא כלי זיין, ובזה יש לו כח להכניע היצר הרע, כמו שאמר רז"ל בפ' התכלת באותו המעשה של הזונה וכו'.

ועוד רמז אחר בסוד 'תכלת' שאמרה עליו התורה 'וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות יהו"ה'. 'אותו' ולא 'אותם', שאם עשיתם כן כאלו אתה רואה כסא הכבוד שהוא דומה לתכלת. וזה סוד 'שויתי יהו"ה לנגדי' גימטריא תכל"ת, שתמיד צריך שיהיה לנגד עיניו, ושעל ידי הסתכלות וראיה בציציות זוכה לראות תמיד פני שכינה לנגדו.

”...וְנָתַנּוּ עַל צִיצַת הַכֶּנֶף פְּתִיל
תְּכֵלֶת. וְהָיָה לָכֶם לְצִיצַת וּרְאִיתֶם
אֹתוֹ וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם...”

(במדבר טו, לח-לט)

”וראיתם אותו וזכרתם את כל
מצות ה' – שקולה מצוה זו כנגד
כל המצות כולן.
ותניא אידך: וראיתם אותו
וזכרתם... ועשיתם – ראייה מביאה
לידי זכירה, זכירה מביאה לידי
עשייה. ורשב"י אומר: כל הזריז
במצוה זו – זוכה ומקבל פני
שכינה...”

(מנחות מג ע"ב)

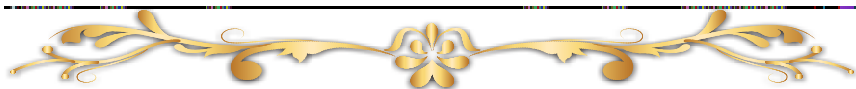

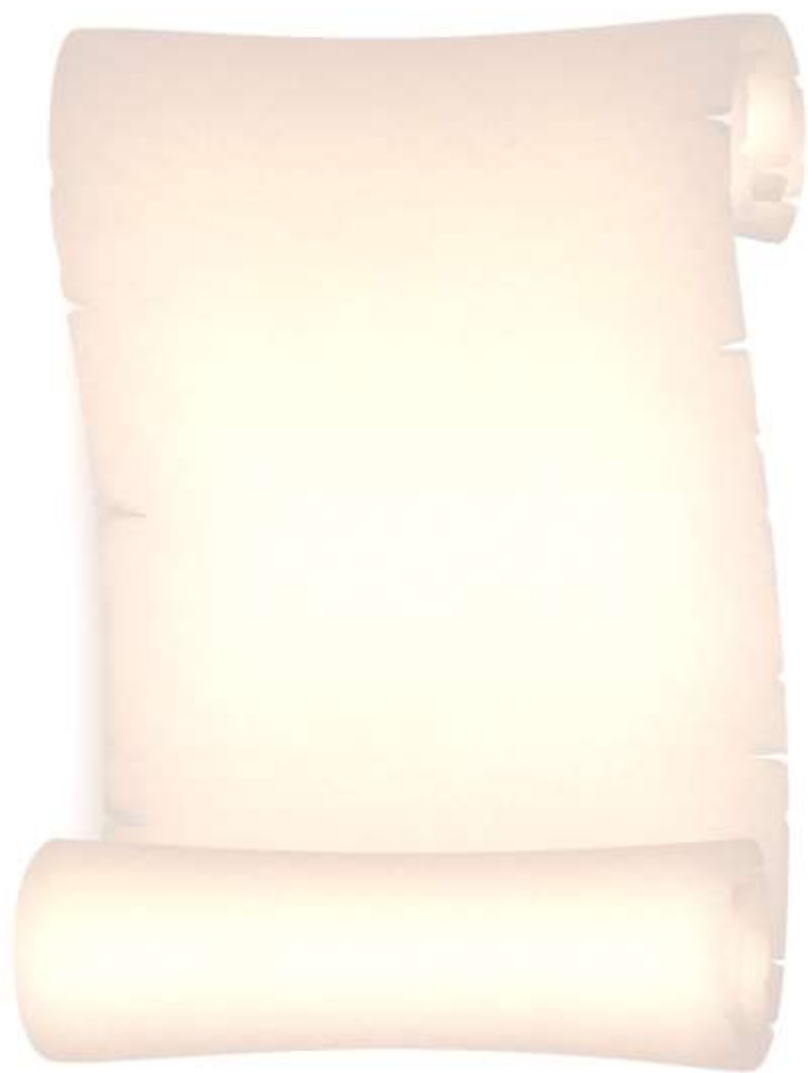
קונטרס

תשובות ומכתבים

אסיפת

תשובות ומכתבים בענין תכלת בזה"ז

- 1 הקדמה
- 5 עדות גדולי ישראל על הפורפורא לתכלת של מצוה
- 6 מרן הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל
- 7 הג"ר עמרם אופמאן שליט"א
- 10 הג"ר חיים ישראל הלוי בעלסקי זצ"ל
- 11 הג"ר זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
- 12 הג"ר שריה דבלצקי שליט"א
- 13 הג"ר בן ציון הלברשטאם שליט"א
- 14 הג"ר חיים יוסף דוד ווייס שליט"א
- 15 הג"ר יצחק שלמה זילברמן זצ"ל
- 16 הג"ר אליהו זילברמן שליט"א
- 17 הג"ר חיים טווערסקי שליט"א
- 18 הג"ר ישראל טאפלין שליט"א
- 19 הראשל"צ הג"ר יצחק יוסף שליט"א
- 20 הג"ר מרדכי אברהם כ"ץ שליט"א
- 21 הג"ר מאיר מאזוז שליט"א
- 22 הג"ר ינון מלאכי שליט"א
- 23 הג"ר גרשון מלצר שליט"א
- 26 הג"ר שמואל נדל שליט"א
- 27 הג"ר משה מרדכי קארפ שליט"א
- 28 הג"ר חיים קלופט שליט"א
- 29 הג"ר ניסן קפלן שליט"א
- 30 תעודת הכשר מבד"ץ מהדרין של הרב אברהם רובין שליט"א
- 31 הג"ר מנחם מענדל שפרן שליט"א
- 32 דבר אל הקורא

המסורה האמיתות בישראל מגדולי הדורות שתכלת יכולה לחזור

היות שיש המסלפים מהו האמת במסורתנו הקדושה בענין האם החלזון של תכלת יכולה לחזור לכלל ישראל קודם הגאולה השלמה, ראיתי להקדים להקונטרס מגדולי ישראל בכל הדורות מה שכתבו בענין זה, וכולן שוין לטובה שחזרת החלזון למצות תכלת דבר אפשרי, וראוי לחשוש לזאת מדינא.

המהרי"ל (שו"ת החדשות סי' ה') כשבא להסביר שיטתם של ר"ת והגאונים שאף בזמן שאין תכלת בגד פשתן פטור אף מלבן משום גזירה דשמא יטיל בו קלא אילן, כתב שיתכן שיחזור התכלת, וז"ל **"וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקולו שיהא התכלת מצוי, כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת וכו"'**. ומפורש שחלזון יכול להתגלות בדור מן הדורות וחשש כן לדינא, וכן מצינו בשאר אחרונים כי גילוי החלזון הוא ענין אפשרי.

ז"ל הלבוש (בהקדמתו ללבוש או"ח) שכתב **"קראתיו לבוש התכלת, כי כמו שהייב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא, כן הוא חייב להלביש עצמו באלו הדינים"**,

ז"ל העולת תמיד (או"ח ט ג) **"אע"ג דבזה"ז ליכא תכלת מ"מ גזרינן, וכן פי' ר"ת שם בבריייתא דסדין בציצית, דשמא יתגלה תכלת ויביא לידי איסורא דכלאים"**.

וכ"ה בחמדת שלמה (אה"ע סי' ט' כ"ג) ומביאו הברית אברהם (שם סי' מ"ז אות ה') **"אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזה"ז אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל בהל' ציצית"**.

וכ"כ הארצות החיים להמלבי"ם (המאיר לארץ ט, מא): **"ועי' בשו"ת הרדב"ז (סי' תרפ"ה) אפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין יודעין לצודו עכ"ד, ולפי"ז י"ל דגם בסדין בציצית יש חשש דשמא ילמדו [לעשות תכלת בזה"ז]"**.

וכ"כ הג"ר עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל בעל לב עברי (תלמידו של הכת"ס, במכתבו הנדפסה בעין התכלת בהקדמה דף כ.) **"דברתי בענין [התכלת] עם גדולים דפעה"ק, הגאון דבריסק [המהרי"ל דיסקין] נ"י, והגאון מהר"ש סלנט נ"י, והסכימו עמי בגוף ההלכה ע"פ דעת הרמב"ם ז"ל, שאין שום מקום להסתפק לפטור מחיוב קיום המצוה, דהא אפילו בלא חוט זה כשר... ושוב עסקתי בענין עם חכמי ספרד, המכונה קהל חסידים עדת ב"א, אשר הם המקובלים**

המכוונים רב חסיד שמ"ש זיע"א כמפורסם, ואני לומד עמהם כמה פעמים ביחד, ודברתי וראו והסכימו עמי".

וכ"כ הבית הלוי (נדפסה בעין התכלת בהקדמה דף ז) "אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים, היינו היה בזה דבר הנשכח והוא מצאה, אז נהיה מחויבים לשמוע אליו וללבושו".

וכן אמר הג"ר יצחק אלחנן זצ"ל מקאוונא (בעין התכלת בהקדמה דף יח). "אנכי כבר סייעתי הרבה בענין התכלת, כי כתבתי (נדפסה שם) שהחויב לקבור בתכלת מי שהלך בתכלת בחייו, ובוהה הראיתי גילוי דעת מפורש שדעתי מסכמת לקיים המצוה" (אלא ע"ש שאמר שהוא עצמו אנוס הוא מחמת הרדיפות על זה (כידוע ואכמ"ל), ומחמת רוב חולשתו אינו יכול להכניס עצמו בהלכה זו).

וכ"כ הישועות מלכו (או"ח ג') על צביעת ראדזין "איברא שאם היה בנמצא תכלת בבירור, והיה ידוע לנו כיצד צובעין, ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזה הוא תכלת, ודברי הרב שיחי' אינו אלא השערה בעלמא", (ועי' בתשו' הגדפסה בעין התכלת (פרט ב' סעיף א' דף קיב) שאמר (שם בהקדמה דף יט). שעדיין צריך לו לכנוס בעומק הענין, אלא שאנוס הוא מחמת הרדיפות על זה, וגופו חלושה ביותר, "וקילל קללה נמרצת את אלו הקוצים שעל ידם הוא נמנע מלקיים המצוה").

וכן המהרש"ם זצ"ל עצמו לבש תכלת בציציותיו מצביעת ראדזין בצנעה, וצוה בצוואתו לקברו עמהם (נדפס בראש ספרו תכלת מרדכי עה"ת, בבן יכבד אב, אות ב') "יקחו את הטלית טירקישען בלא העטרה, וקשורים בו ציצית עם תכלת, ולא יפסלו הציצית".

ז"ל המגיד מדובנא (ס' המדות שער הדעת פ' ט"ז) ולולא קבלנו שאין התכלת מעכב את הלבן בזמן הזה אפשר היינו מחזרים אחריו כאשר אנחנו שולחים למרחקים להביא אתרוג ולולב והדס עכ"ל. ומבואר מדבריו שעצם החזרת התכלת בזה"ז שייך, אלא שמפני הטורח הגדול שיש בו, ושאינו מעכב בעיקר מצות ציצית (אף שודאי בזמן שיש תכלת חייב להטילו) לא היו שולחים אחריו למרחקים.

וע"ע בהקדמת ספר שפוני טמוני חול (הוצאת שנת תשי"ב, דף ו. מהרה"ג ר' ירוחם ליינר זצ"ל) שכתב "ויש לי עדות ברורה ונאמנה שהגאון הגדול ר' איציל מפוניוועז לבש תכלת בטליתו בהצנע, כמו שהעידו תלמידיו שלמדו אצלו" (וכן העיד בעל הקהילות יעקב זצ"ל).

וכן אמר מרן החזו"א על צביעת ראדזין (מעשה איש ח"א ע' קלב) "הלא אין שום היוק בדבר- להטיל ספק תכלת ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אז מקבלים אותו". וידועים כמה שמועות בשמו, שענינם שאין מטילים צביעת ראדזין, רק משום שאין בו אפילו צד ספק.

"אמר לי מו"ר זצוק"ל (הסטייפלר) שלולא שחושש שילמדו ממנו היות ומסתכלים אחר הנהגותיו ונוהגים כמוותו היה נוהג עוד הרבה הנהגות משלו וכן היה הולך בתכלת כרדז'ינר" (אורחות רבינו ח"א דף רמו).

וע"ע במאמר 'חידוש התכלת' (בסוף ספרי התכלת עמ' לו) שנמסר על הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל מוילנא, והגאון רבי חיים ברלין זצ"ל, שלבשו בצנעה תכלת בטליתם ע"ש.

ובמכתב מהאדמו"ר מראדזין זצ"ל להג"ר חיים ברלין זצ"ל איתא בזה"ל "הנני למלאות בקשתו אשר בקש במכתבו "תכלת שלח לי כאשר יגמור" והנני שולח לו בזה ארבע כריכות תכלת כשר והדר לו" (הובא באוצר רבינו חיים ברלין או"ח סי' רכ"ד).

וכן עי' בספר ימות עולם (מהרה"ק ר' יצחק מאמשינאוו ז"ל, עמ' קע"ד), שהרה"ק מאוסטרובצא ז"ל אמר שאינו יודע מדוע אין הולכין עם תכלת.

וכן שמעתי ממקור מהימן שהאדמו"ר מביאלא זצ"ל בעל חלקת יהושע לבש תכלת הראדזינער בצנעה.

וכן סיפר הג"ר דוד צבי הילמן ז"ל (עורך הרמב"ם מהדורת שבתי פרנקל), שבנו של הגרא"ז מלצר זצ"ל (ר' הרשל) ביקש ממנו שיקנה עבורו פתילים מבית צביעה של ראדזין. והגיד לו ששאל על זה מגיסו הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל, ואמר לו "שאינ שום צד לימנע מללבוש ניט דא קיין חשש".

וז"ל הג"ר צבי פסח פרנק ז"ל (מקדש מלך פרק ח') "יש לדון דנהי דאינו מעכב אבל מכל מקום ראוי בעינן, אבל נראה דבכי האי גוונא דהמניעה הוא מחסרון בקיאות, יש לומר דזה לא הוי בכלל אינו ראוי, דודאי אפשר גם היום למצוא תכלת למצוה".

כתב בספר שלטי גבורים¹ "רמש הים שנקרא פורפורה, והוא חלזון שצובעין בו התכלת".

וכן כתב החוות יאיר במקור חיים (סי' י"ח סק"ג) וז"ל "בחידושים... כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינה בלו"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר".

וכן היעב"ץ (מטפחת ספרים פ"ד) הביא דברי חכמי אומה"ע על הפורפורה"א כדבר הברור שהוא חלזון התכלת וז"ל "ובענין צידת חלזון אמרו בפרק במה מדליקים... מסולמא דצור ועד חיפה, וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם, כותבי ישובי המדינות והנמצא בה לצורך העולם, וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם שני מקומות הללו, וידוע שצור וחיפה הן שתי עיירות היושבות על חוף הים הגדול של תורה, ויושבי צור וצידון היו צדין אותו ועושים בו סחורה".

וכדבריו כתב הרד"ל בביאורו לפרקי דרבי אליעזר (פרק י"ח הגה"ה ה') וז"ל "ממ"ש פ"ב דשבת (כו.) "יוגבים אלו צידי חלזון מסולמא דצור עד חיפה" וסולמא דצור וחיפה שניהן סמוך לים הגדול במערב א"י, משמע ששם היו צדין החלזון, ... וכיון ששם היו מלקטים, מוכח שבים הגדול היה נמצא, וכן משמע מלשון הספרי פר' הברכה ... משמע שהיה מצוי בים הגדול וכן נודע גם בפי המהברים. ולכן קרוב להגיה בדברי הרמב"ם ים הגדול במקום ים המלח...".

וכ"כ הג"ר שמשון רפאל הירש (זאת הברכה לג, יט תירגם מדיוק מהמקור) "ושפוני טמוני חול, ... מגילה ו. "חלזון, טרית, וזכוכית לבנה" ה'פורפור שנעקע' (die Purpurschnecke), סוג מיוחד של 'טונה פיש' ו'ווייסע גלאז'".

וכ"כ התועפות ראם (על היראים מצוה ת"א) "והך חלזון שצובעין מדמו תכלת, הוא הנקרא חלזון אדומי, פורפור שנעקע"².

1 לרבי אברהם הרופא פרק ע"ט, והוא ספר קדמון (משנת שע"ב) על עניני המקדש, הביאו התוס' יו"ט כמה פעמים, וכן מביאו הפרי חדש (יו"ד פ'), והברכי יוסף (או"ח תקפ"ו), והחתם סופר (גיטין י), ועוד.
2 ועי' גם בדברי הג"ר דוד זינצהיים (מנחת עני, עמ' קי"א), ותפארת ישראל (בהקדמתו לסדר מועד קופת הרוכלים, כללי בגדי קדש של כהונה, ד"ה בענין תכלת).

מרן הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל

הרב שלמה זלמן אויערבאך

עיקרי ירושלים תובביא

ב"ה, יום יוד מנ"א תשמ"ט

לכבוד ד"ר רבי ישראל זיידרמן הי"ו

אחרי ברכת שלום רב וכט"ס, הנני מאשר שקבלתי מכתבו מיום ו' חדש זה, אך הואיל ואין לי ידע חשוב בענין זה, וגם כוחותי מוגבלים, לכן קשה לי לחוות דעה. והנני רק בברכה שהקב"ה ישמחני בישועות לנצח ונשמחה גם במצוה חשובה זו של תכלת.

בכבוד רב

שלמה זלמן אויערבאך

הדברים האלו פרסמו בדף של מצבת זכרון לכבוד הפוסק הגדול מרן הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל ע"י מכון פוע"ה והעימוד בראשה, הר"ר מנחם בורשטיין שליט"א, מחבר ספר "התכלת"

"...מזכרת, ברצוני לעלות את פגשתנו בענין תכלת וציצית. רבות חקרנו את הנושא במשך שנים, ואף זיכנו הקב"ה הוציא לאור ספר בנדרן.

מטרתנו העיקרית היתה לסכם את כל השיטות הקיימות על מנת שיוכלו פוסקי הדור לפסוק בנושא זה ולחדש את המצוה ששנות דור היתה גנוזה ולא זכינו לקיימה. על כן השתדלנו לרכז את כל המידע בנושא כולל צילומים תת מימיים שיש בהם נפקא מינה להבנת דברי חז"ל, כך שמי שירצה להתעמק בנושא לא יוכל לומר מעבר לים היא.

באחד הימים לקחנו את כל אשר כתבנו בנושא, את החלזונות השונים, ואת מוצרי הצבע שהופקו מהם, ועלינו לפוסק הגדול מרן הגרש"ז אויערבאך על מנת לבקשו להנחותנו מה לעשות. ראשית, שטחנו בפניו את דבר מעשינו בספר ואת דברינו הנ"ל ושאלנו האם יש עוד משהו שעלינו לאסוף ולחקור על מנת שיוכלו לפסוק בנושא התכלת. משנענו שנראה שהכל ערוך ומוכן שאלנו את כבוד הרב - "ואז מה מעכבו?" הרב נעץ בנו מבט אהבי כאב המסתכלת על בנו הצעיר ואמר - "צריך להיות יותר צעירים." משהמסכתי לתמוה על תשובתו אמר, "הרי הנך עוסק בנושא כ"כ חשוב ומכיר אתה את הפסקים ואת הדיונים ההלכתיים הרבים ואת מלחמתה של תורה בעקבותם. גם נושא זה מלבד התשובה ההלכתית צריך את הכח לעמוד איתן בקבלת הכרעתו." בענותותו שאלנו, למה אנו לא נפסוק בנושא? וענינו שאף שאני רואה עצמי כעוסק בפסיקה הלכתית זה דבר כבד משקל שיש להשאירו ביד פוסקי הדור, וכהרגלו משך בכתפיו שאבין שאין הוא שייך לתואר מסוג זה.

בהמשך השיחה שאלתיו אם התברר ששיטה מסוימת היא המכרעת האם אני צריך ללכת בתכלת זו, ואז הסביר מרן שיש הבדל בין סתם אדם ואדם שהתעסק בנושא מסוים שהתנהגותו ע"פ פסק זה היא יותר מכרעת, וע"כ אם אינני דוצה לפסוק כפי שאמרנו לו קודם לכן אין אני צריך ללכת בתכלת זו...."

[כ"ז מובא בתחילת ספר לולאות תכלת]

RABBI AMRAM OPPMAN

33 ADONEYAHU HACHOHEIN

JERUSALEM E. ISRAEL

עמרם אופמן

טי"ג בהגדה ותרד"ת ירושלים

רחוב אדוניהו הכהן 33

טל. 5821598 ירושלים תת

הסכמה וחוו"ד

בס"ד

כב' הרה"ח שלמה יעקב טייטלבוים שליט"א נתכבדתי והביא לי ספרו עדיין בכת"י בשם **לולאות תכלת**, ובו בירורים על ענין התכלת אשר המתחיל במצוה זו היה הגה"ק והנורא ר' גרשון העניך לייגר, האדמו"ר מרדזין זצ"ל, והאריך והרחיב העמיק בכל הענינים. ובספרו עין התכלת עמ' רס"א כתב, וז"ל: ויש לנו קבלה ברורה ועדות נאמנה שהרב הגאון הקדוש אור עולם מקאזניץ זצ"ל **אמר שלפני ביאת הגואל יגלה א' מצות תכלת** - וכידוע של דבר שבקדושה אינו הולך בפעם אחת רק בדרגות - ואף שזכה הגה"ק לחדש ענין וחיוב התכלת, וגדולי בני זמנו יש שחלקו ויש שהסכימו ויש שנמנעו ויש הרבה מגדולי עולם בזמנו שלבשו תכלת.

והנה בענין זיהוי הדג של התכלת נתקשו לקבל דעתו בזה, מפני המציאות, ומפני הקושיות שרבו ע"ז. וכבר ארבעים שנה לערך אחרי הגה"ק הנ"ל נכנסו ת"ח מופלגים בענין; ואף שקיבלו דעתו והכרעתו בחיוב לבישת התכלת, מ"מ לא קיבלו דעתו בזיהוי המין - ובעיקרון נתברר שהוא מין חלזון המונח בקונכיא, ומ"מ עדיין לא נתברר המין הנכון.

וכעת זה כמה שנים בחסדי הש"י שנתברר מין החלזון - שהוא במקום שציינו חז"ל ובפוסקים, והצבע היוצא ממנו הוא צבע תכלת המסור לנו בקבלה מדור דור; וגם סיבת שנפסק עשית התכלת מכוון שממין זה אפשר לעשות תכלת וארגמן, והמלכות השתמשה בזה לצורך ארגמן - ואסרה להשתמש בזה [וכמובן שזה נסתובב משמיא וכמ"ש האר"י].

והנה אחרי שביקרתי במפעל המייצר את התכלת וראיתי את החלזון עודנו בחיים חיותו שצבעו כעין הים, וראיתי פציעתו ודם הכנוס בתוכו [לא דם נפשו], ומשתנה מגוון לגוון מעצמו, עד שמגיע לארגמן; ואחר זמן שמתייבש נעשה שחור כדיו [כמ"ש הרמב"ם] ואח"כ ע"י סממנים שפעולתם רק בשביל מעשה הצביעה, ולא נשארים ולא משפיעים על הצבע כלל, ואח"כ ע"י מנורה שיש בה סגולות וכחות הנמצא בשמש הוא מתהפך לגוון תכלת - וכל זה נעשה מתחילת העבודה לשמה ולשם מצות ציצית. ואח"כ הרתיחה ביורה וטבילת הצמר הלבן ביורה של צבעים ונצבע ונספג ונעשה צבע התכלת המקובל אצלנו, והוא עמיד וחזק שאינו עובר ע"י כיבוס וכמו שהחליטו המומחים בזה [וכן היה סדר עשיתו כמבואר בכותבי העתים]. ודיברתי עם אלו שהעלו חלזונות אלו ממקום שציינו חז"ל [אף שנמצאים בארצות הסמוכות לים התיכון כגון יון וספרד ושם נמצא לרוב], והרבה סוגיות וסתירות מובנים ומוסברים לפי זה.

וידוע דברי דרשת הר"ן שביאר בארוכה שהתורה ניתנה לישראל דווקא שהם עם קשי עורף ולא בנקל יקבלו חדשות ואינם מתפעלים מכל דבר עד שיבררו הדק היטב - אמנם אחר שנתאמת אצלם הענין ימסרו נפשם ע"ז. ופשוט שכך הוא גם בענין זה שעם ישראל ובני תורה נרתעים מכל דבר שלא היה בנמצא עד עכשיו; אמנם נראה שכל ת"ח וצורב שיעבור על הספרים שנתחברו בזמן האחרון על ענין זה יגיע למסקנה שיש מקום גדול לקיים המצוה כדינו ובשלימות. ועברתי גם על הספרים שיצאו לסתור והביאו גם דעת פוסקים מדורנו שאין חיוב לקיים מצוה זה - אך המעיין יראה שבמין זה של חלזון מיושב כל הקושיות ורגלים לדבר שהוא התכלת הנכון. וכן כמה וכמה מגדולי הדור יראים ושלמים שהתחילו לקיים מצות תכלת בצנעה, והכל הולך קמעה קמעה, ונזכה בקרוב שכלל ישראל יקיימוהו ברוב עם - ונקוה שיהיה ע"י משיח צדקנו.

והנה אחד מן הספרים שנתחברו הוא ספר דגן "לולאות תכלת" שמביא כל חלקי הסותר והבונה. ופשוט שאין אני יכול להגיד שאני מסכים על כל הכתוב בספר, אך בכללות - הרוצה לדעת ולמצא בירור על כל השאלות המנקרות ימצא טוב טעם ודעת ממקורות חז"ל ופוסקים מתורת ישראל המסורה לנו מדור דור.

הכותב וחותם עש"ק פ' בא - מכת בכורות ויציאת מצרים, ואיתא בספרי שלח למה נקרא שמה תכלת על שם שנתכלו המצרים בבכורות שנאמר ויהי בחצי הלילה וכן ברש"י הביא דרשת ר' משה הדרשן פתיל תכלת על שם שכול בכורות תרגום של שיכול תכלא עי"ש; ונקוה שבזכות קיום מצות תכלת היא מכת בכורות של עשו וישמעאל - ויקויים על מלך המשיח אף אני בכור אתנהו ע"י ביטול שלטון ערב רב, אמן.

עמרם אופמן, מו"ץ העדה החרדית

ב"ה

Rabbi Y. Belsky
500 EAST 7th STREET
BROOKLYN, NEW YORK 11218

ישראל הלוי בעלסקי
941 - 012

הראו לי קונטרס לבוש הארון על ענייני תכלת, זאת אומרת זיהוי מקור התכלת והחלזון וכל המסתעף, ועברתי עליו מהחל ועד כלה בכובד ראש, ודקדקתי בו בכל פרטיו וראיותיו, ומצאתיו פעולה שלימה והכרחית, עבודה גדולה ומשובחת, וראוי להפיצה בין הלומדים ולשום לב לכל הבירורים שבה ומקורותיה. וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלה למעשה ולכל הפחות לא ללעוג על אלה שהחליטו להשים תכלת זו בבגדיהם כי לא לחנם החזיקו בזה למעשה כי הדברים נכונים וח"ו לדחותם בקש. והרוצה לעמוד עליהם יעיין מתוך הכתב.

ע"ז בעה"ח יום פורים של מוקפות תשע"ג לפ"ק
ישראל הלוי בעלסקי

54 בעה"ח יום פורים י"ג
ישראל הלוי בעלסקי

הג"ר זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

RABBI Z. N. GOLDBERG

Abbad Badatz & Bies Horaah 'Hkayshar Vehatov'
Member Of Supreme Rabbinical Court

הרב זלמן נחמיה גולדברג

אב"ד בר"ץ וביה"ד הראה לר"י סג"ת "חישד וחשב"
הרב ביה"ד הרבני הגדול

ביה"ד יום כ"י סיון תשס"ז

הנני בזה לדבר בשבחם של תלמידי חכמים הרי הם הרבנים ר' יהושע יצחק ינקלויץ שליט"א ורעהו הרב ר' מאיר הלוי הלמן שליט"א,

בידעי ומכירי שעוסקין בבירורי הלכות למעשה ועמלים בכל חכם עד שנכנסו במצולות עומק הים לצוד חלזונות ולנסות דמם.

וכעת הראני ר' מאיר הלוי הלמן חיבור בשם לבוש הארון שבו כתב דברים ראויים לשבח לברר מצות תכלת.

עיינ רש"י גיטין יט א, מפני שאנו מדמים נעשה מעשה - שאנו אומדים וסבורים ואומדים מאומד ליבנו להחמיר, נעשה מעשה להקל. אפילו לענין שבת אם בא מעשה לפנינו בזמן בית המקדש לא הייתי סומך על דברי להביא חולין לעזרה. וברש"י שם דף לו, מדמין - נראה בעינינו וכמדומין אנו כן ולא שמענו מרבותינו עכ"ל. אבל ודאי שאנו מחוייבין גם לדמות ולומר סברות.

וראיתי חיבורו שכתב דברים ראויים שנראים מסברה.

ואכתוב מה שדן אם ספק אם יקיים מצוה מן התורה אם אומרים בזה ספיקא דאורייתא לחומרא, דבר זה כבר הביא אדמו"ר מרדזין ראה מר"ן סוכה שבשמחת תורה נוי סוכה מוקצה שחייבין לאכול בבין השמשות בסוכה שספק אם מקיים מצוה מן התורה, ואילו אתרוג ולולב אינם מוקצים בשמחת תורה כיון שפטורים מליטלום בבין השמשות שלולב כל שבעה מדרבנן במדינה.

ואחתום בברכה,

זלמן נחמיה גולדברג

זלמן נחמיה גולדברג

הג"ר שריה דבליצקי שליט"א

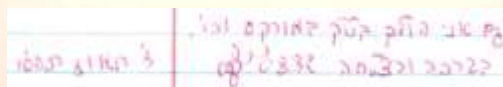
מכתב שו"ת להרב הגאון ר' שריה דבליצקי שליט"א

שאלה:

לכבוד הגאון הגדול וכו' הרב ר' שריה דבליצקי שליט"א
אחרי דרישת שלומו כראוי לתלמיד בפני רבו, אשאל מפי
הגאון שליט"א... עוד היה ברצוני לידע חוות דעתו
הנשגבה אודות התכלת שעושים מדם התכלת המורקס
טרונקולוס, האם נכון להדר להטילו בד' כנפות שלי
לכה"פ בצנעה, כי כנ' לעניות דעתי שכמעט אין שום ספק
שהוא התכלת שציונו הבורא להטילו בבגדנו.

תשובה:

שלום וברכה... גם אני הולך בט"ק במורקס וכו'
בברכה והצלחה ש. דבליצקי ז' חשוון תשס"ו

הג"ר שריה דבליצקי שליט"א
לחברת דבליצקי

בן ציון א' י' הברשטאם
 רב דקהל חסידים ד'וועסטגעט
 לעיקוואד יע"א

בס"ד ליל שישי פ' שמות תשע"ו

הנה מקום עטי לספר מקצת שבחו של ידידי הרב ר' ישראל ראזענבערג שליט"א בכל מעשהו בענין מצות התכלת כי רב הוא כי מלבד מה שידין רב לו להיות מצודתו פרוסה כמלא חבל חרם ים התלמוד והפוסקים בכל מקום שהתכלת מצוי' לפלפל בחכמה בסוגיות הנוגעים למצוה זו כאשר תחזינה מישרים עיני ההוגה בספר החשוב הזה שיש בתוכו הרבה ידיעות חשובות ודיונים נחוצים וגם כמה חידושים בענין התכלת אשר בודאי יהי' לתועלת רבה לכל הבא לעיין ולחקור בענינים אלו, מלבד מזה עוד ידו נטוי' לפרסם תורת מצות התכלת בכמה פעולות ובכמה טרחות וזכות הרבים תלוי בו כי כנראה שבתכלת אמיתית הכשרה למצות ציצית עסקינן הכא וע"י פעולותיו וספריו ישוטטו רבים ותרבה הדעת ומדי יום יום מתרבים המחזיקים במצוה זו ורוב בְּאִיקָה של חקירת אמיתת תכלת זו לא ישובו ריקם מלהסכים לאמיתתה וגם אני כאחת מהם כי הדברים נכוחים למבין וישרים למבקשי דעת באמת ובתמים כי הוא בנוי לתלפיות ע"י ראיות ברורות מאד וניכרים דברי אמת שהמיורקס הוא חלזון התכלת, אשר על כן כל המעורר אחרים על העיון בענין זה בכלל מזכי ומצדיקי הרבים יחשב וכל הגר איתה עם מצוה זו בעניותה כהיום הזה עליו יפול זכות מצוה זו בעשירותה כאשר יתוספו תמיד עוד הזוכים בקיום מצוה זו וכדוגמת עשרה ראשונים בביהכ"ג שנותנים להם שכר כנגד כל הבאים אחריהם ועל זה אני קורא בכאן כדוגמת מה דכתיב אצל דוד למה תהיו אחרונים להשיב את המלך אל ביתו, כי עדיין יש לזכות בזה זכות גדול כל מי שיחזיק במצוה זו עתה להיות מן הראשונים כי לדעתי רוב הנמנעים הוא בעיקר וביסוד מחמת הבושה וכדומה וממילא כאשר יראו שמתרבים המחזיקים במצוה זו אז כאשר יראו כן יעשו.

ובכן בשמחה אני נטפל לעושי מצוה ומחזיק ידו של הרב במחבר שליט"א ומברכו שחפץ השם בידו יצלח לראות פרי עמלו להפיץ תורת מצות התכלת, וכבר כתבו גדולי ישראל שיש בחזרת מצוה זו סימן התנוצצות גאולתינו השלימה אשר עינינו צופיות וכלות כל היות מאין הפוגות יה"ר שיהא זה בחיינו ובחיי דכל בית ישראל וזקניו.

הכו"ח לכבוד מצות השם
 בן ציון אברהם יעקב הברשטאם

הכ"ח זכרון מצות השם
 בן ציון אברהם יעקב הברשטאם

"לכבוד ... החריף העצום סוע"ה כש"ת מה"ר...
אחדש"ה בנדון התכלת בזמננו, דלפי הנראה התכלת
הוא אמיתי".

(מתוך תשובה בענין צער בעלי חיים בפציעת חלזונות
בה"ז)

...ולעצם הענין, אני עיינתי בענין התכלת יותר משנה,
וקראתי מה שנכתב בזה בלשון הקדוש ומה שכתבו
חכמי או"ה בלשונם, ובני שיחיו דיברו עם פרופ'
זיידרמן ופרופ' קורן ופליקס ועוד, וגם דיברתי עם הרב
טבגר הי"ו באריכות ואני משוכנע בזה בודאות גמורה
שהדבר יצא מגדר ספק ואין לדיין אלא מה שענין
רואות. והלואי ואחרים ג"כ היו משקיעים בזה עיון כל
הצורך- אין לי ספק בזה שייגיעו למסקנא זו- והשאננות
בזה אינו מובן לי, ומצות ציצית שקולה וכו' והמקיימה
כהלכתה ומזכה אחרים זכות הרבים תלוי בו ואין קץ
לשכרו.

בכבוד רב יצחק שלמה זילברמן

הג"ר אליהו זילברמן שליט"א

יום ג' ט"ז אייר פּעיה"ק ירושלם תובב"א

מה נכבד היום בהגלות נגלות בירורי המצוה החביבה, מצות תכלת, שכתב חביבי ורעי הרה"ג ר' בנימין זאב הלוי הורביץ שליט"א, ומיישב הדברים על בוריים כדרכה של תורה בטוב טעם ודעת, ראוהו חכמים ושבחוהו ת"ח ויאשרוהו וגם מי שאינו יכול לקיימה ודאי יש מעלה לדון בגופן של דברים ולדעם.

ויש שנתברר להם הדבר ונמנעים מלקיימו כי גדולי דורנו לא נתנו גושפנקא לכך שזוהי התכלת, וכמו שכתבו שאי אפשר לסמוך על מדענים, ואי אפשר על סמך דבריהם לחייב את הציבור ללבשו.

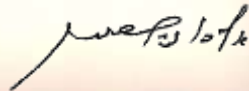
אמנם שיחידים יעשו כשהדבר נראה להם לא אסרו, ואף ישנם ששאלו והורו להם שמותר, וראינו לכמה רבנים ותלמידי חכמים שנהגו כן.

ואף בימי האדמו"ר מראדזין לא חששו גדולי החכמים לאוסרו ויש מהם שחששו לדבריו להחמיר מספק, וכ"ש בתכלת זו שאיננה בגדר השערה ואומדנא בעלמא [ראה בקובץ פינת יקרת ז' מש"כ אאמו"ר זצ"ל בענין זה]. לפיכך נראה שכדאי וראוי ללבן את הדבר ומי שיתברר לו הדבר הגון לקיימו.

על כן ידי תכון עמו וזרועי תאמצנו לחזק ידי המבררים הדבר על בוריו, וכבר אמרו חז"ל כל הזריז במצוה זו זוכה לקבל פני השכינה.

החותם לכבוד קיום המצוה כתיקונה

אליהו זילברמן

“אם אני יכול להגיד את דעתי העניה היה נראה שזה הדעה (שהמיוורקס הוא החלזון) יהיה נתקבל ע"י רבים, אם לא ע"י רוב פוסקים. אבל מסתמא יארך הזמן שיתקיים דבר זה וכו', וכעת כל רב יעשה כפי מה שהוא יברר. אם אחר שיברר כל מה שנכתב בזה ועדיין אינו משוכנע, אין שום טעם שילבש תכלת הנעשה מהמיוורקס טרונקלס, או להורות לאחרים לעשות כן. אבל אם אכן הוא משוכנע שהמיוורקס טרונקלס הוא באמת החלזון, אז ילבש אותו וכן יורה לאחרים השואלים וסומכין עליו לעשות כן.”

(מסקנת דבריו מתוך מאמר ארוך בענין תכלת מהמיוורקס טרונקלס)

ישראל טאפלן

בית מדרש גבוה-ליקוואוד
מח"ס אורח ישראל ותאריך ישראל ועוד

כ"ד סיון תשע"ז

הנה בא לפני הרה"ג הנעלה הר"ר ישראל ראזענבערג שליט"א עם פרי עמלו ס' מראה הרקיע וס' תולעת יעקב על ענייני תכלת אשר עוסק בה תמיד לשמה לזיכוי הרבים ובמסירת נפש ממש. והרב הג"ל מברר ומלבן הרבה דברים בענין זה בהבנה ישרה ובעמקות ובבקיאות נפלאה כיד ה' הטובה עליו, ודולה ומשקה מים מתוקים ומורה הדרך לנבוכים הצמאים לדבר ה' שרוצים להבין סוגיא החמורה הזו שאין הרבה עוסקים בה ולא נתבררה כל הצורך בדברי הקדמונים. והוא בודאי בכלל מזכי הרבים בין בבירור בדברים ובין בהפצת התכלת לכל קונה.

ובאתי בזה להודיע לשער בת רבים דלא ירדתי בעצמי לדון בגוף הקושיות והפירוקים בהאי עניינא אלא אומר אני שאין כאן הפסד כלל למי שלובש תכלת שעושים ומוכרים היום מחלזון הנקרא "מורקס" אלא אדרבא כולו רווח, דממ"נ אם זהו התכלת האמיתי שכוונו בו חז"ל הרי זכה לקיים מצוה גדולה שנאבדה מאתנו הרבה מאות בשנים, וכן נתקבל אצל כמה גדולי ישראל ללבושו, ואם אינו תכלת האמיתי, הרי אמרו חז"ל לענין קלא אילן "ולא יהא אלא לבן" (מנחות מ.) ופרש"י דלא יהא אלא לבן בעלמא ויעו"ש.

ובזה אני מסיים ואומר דדבר גדול עשה הרב המחבר שליט"א לפרסם ולהגדיל מצות תכלת, ומברכו ומעודדו מעומקא דליבא שתתקבלו ספריו ומעשיו בקרב עמינו מתוך הרחבת הדעת ומנוחת הנפש.

הכותב וחותרם לכבוד התורה ועוסקיה ועמליה בלב ונפש

ישראל טאפלן

הראשל"צ הג"ר יצחק יוסף שליט"א

"ויש טוענים שהתכלת שמצאו כיום הוא אחרי הוכחות רבות וחקר מעמיק בהלכה, ועל כן נראה שאם רוצה לעשות כן בטלית קטן בצנעה יש בזה הידור".

"ובמ"מ מצד חשש ליוהרא הנה הלוקח ציצית שיש בהם חוט של תכלת אין לו לחשוש ליוהרא אחר שיש סימוכין דקשוט",

(שו"ת הראשון לציון או"ח ח"א סימן א' עי"ש עוד)

הג"ר מרדכי אברהם כ"ץ שליט"א

בס"ד

Rabbi Mottel Katz
1711 55th Street
Brooklyn NY 11204

מרדכי אברהם כ"ץ
קהל אברכי תורה ודעת ב.פ.

בא לפני הרה"ג מוה"ר מרדכי אפעל שליט"א, והביא קונטרס בענין וביורור התכלת, ועיינתי בו וראיתי שעשה מלאכה גדולה ברב כשרון ובלשון צח ונקי הראוי לת"ח גדול כמותו, וגם אני מסכים שהמיוורקס הוא התכלת הנכונה, ובטוחני אשר קונטרס זה יהנו רבים ממנו ויכירו בחשיבתו. ולא נצריך אלא לברכה שיפוצו מעיוניו החוצה ויזכה להוציא עוד ספרים רבים לתועלת הציבור.

החותם בברכה
מרדכי אברהם כ"ץ

אברהם אברהם

בס"ד

לכבוד הרב המחבר שליט"א

אין ספרו זקוק להסכמה, וכבר נתקבל צבע התכלת
שכותב כת"ר כקרוב לודאי, ואני לובש בל"ג תכלת
בצבע זה.

בברכה רבה נאמ"ן ס"ט
כ"ג בטבת התשע"ה

(מתוך הסכמה לקונטרס חזרת תכלת לישראל)

בשו"ת יוסף לקח (סימן ו') מהרה"ג ר' ינון מלאכי שליט"א דומ"ץ בעיר אלעד כתב תשובה ארוכה בבירור חלזון האמיתי למצות תכלת.

לכבוד הגאון האמיתי וכו' הנדון: הבאת ראיות אמיתיות שהתכלת המופק מחלזון ימי, ממשפחת המורקס הנקרא ארגמון כהה קוצים שנקרא בלשון יון ובלשון חז"ל פורפורה, הוא התכלת האמיתי שעליו דברה התורה. ליקובה"ו ולמען לזכות את עם הקדוש במצוה יקרה וחשובה זו..."

ובסוף התשו' כתב בזה"ל "העולה להלכה מכל האמור - בחלזון הימי הנקרא ארגמון כהה קוצים ממשפחת המורקס הוא חלזון התכלת האמיתי. ועל צבעו אמרה תורה ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, וחובה ללובשו בציצית. ומי שלבו נוקפו יחמיר שלא לעשות בו כלאים בציצית, אבל לא יכול להפטר ממצוה זו... בכבוד רב, ינון מלאכי.

בס"ד

הנה ידידי הרה"ג מאיר הלמן שליט"א יגע מאוד בליבו הסוגיא ותכלת. וכל הרואה את דבריו ומתבונן בהם יכיר לו טובה, איך שפתח את הסוגיא בבהירות נפלאה מתוך היקף הסוגיא מש"ס ראשונים ואחרונים, וגם בירר את המציאות בכל דבר בנוגע לזה, וכל העוסק בסוגיא זו יהיה לו תועלת גדולה מספרו, בלי ספק. ומי שיעיין היטיב בדברי קונטרס זה, בראיותיו ותשובותיו, יראה שהכל מבוסס היטיב, ותירץ את כל טענות המפקפקים בזה.

אלא שראינו גדולי תורה מדורות שלפנינו שהראו דרך של "חדש אסור מהתורה". וק"ו בתכלת שהיה ידוע בישראל במשך דורות רבים שהתכלת נגנז לעתיד לבא, וכפשטות הספרי בוזאת הברכה.

ופוק חזי במצות מכונה, שכשרשכבה"ג רבי יוסף שאול נאטהזאון אב"ד לבוב זצ"ל ובית דינו התירו את המצות מכונה, גדולי עולם נלחמו נגד זה, ה"ה רבותיהם של ישראל הג"מ שלמה קלוגר, והג"מ מרדכי זאב אוטינגא, והדברי חיים, זכר צדיקים לברכה. ופירסמו קונטרס "מסירת מודעה" לאסרם. והג"מ מרדכי זאב אוטינגא זצ"ל פירסם שם שיש בו גם פסול דכח כחו. ומאידך המתירים פירסמו קונטרס "ביטול מודעה" שבו תמהו על האוסרים, ושהרי בחולין דף טז. ובשו"ע יור"ד סימן ז', מבואר שאין בזה כח כחו - דנחשב ככחו. ועוד תמהו עליו שלא מצאנו דין דבעינן כח גברא במצה, אלא רק כתוב שצריך במצה לשמה, ושהלא כח גברא ולישמה הם דינים שונים זמ"ז. ועוד תמהו על האוסרים שאפילו לא באו לראות את המכונה למצות, אלא סמכו על דברי הסוחר בזה וכו' וכו'. והמו"ץ דלבוב ה"ה הג"מ זאב וולף זצ"ל לאחר שתמה שם בטעם האוסרים כתב וז"ל ולדעתי כי מאסו בדבר חדש אשר לא שערום אבותינו וכו' עכ"ל.

[וע"ש שגם המתירים חששו מאוד מדברים חדשים ורק התירו בשעת הדחק גדול בלית ברירא וכמ"כ שם הכתב סופר וכו'.]

וה"נ יש גדולים שפשיטא להו שלא יתכן שיתחדש התכלת בזמנינו, מה שלא היה בעם ישראל וגדוליהם במשך דורות רבים. ואין עיקר

טעמם בגלל עצם הטענות נגד תכלת הפורפורה, שהרי כל הטענות נגדו תורצו בקונטרס זה, אלא מעין הנ"ל בדברי הג"מ זאב וולף זצ"ל המו"ץ דלבוב, שעיקר הטעם הוא מחמת החידוש שבו ולא בגלל עצם הטענות. וזה ענין של שיקול הדעת של דעת תורה, ודרכיה.

ומאידך יש רבנים גדולים שלובשים את תכלת הפורפורה. וטעמם הוא מפני שהראבי"ה הביא בשם ירושלמי [ומעין זה בתרגום אסתר וכן במדרשים] שמה שמוצאים שתכלת נקרא פורפוריא, הוא מחמת שתכלת עשוי מפורפורה. וכ"ה במקור חיים שהחילזון הוא הפורפורה, וכו', ומה שהראשונים לא לבשוהו כבר כתב הרמב"ן (בשמות פכ"ח פסוק ב') שלא יכלו, מחמת שרק מלכים לבשו תכלת, והיה כמורד במלכות. ובקונטרס זה בירר שכן היה בחוקי מדינות רבות במשך תקופות הראשונים. וכל הקושיות נגדו תורצו, וכנ"ל...

ואני אינני ראוי כלל להכניס ראשי בין ההרים הגבוהים שדיברו בזה. ורצוני כאן רק שיבינו את טעמא דמר, וטעמא דמר, לפי הנלע"ד. ושיבינו שכ"ז הוא ליבון בהלכה ובדרכי התורה, ושאינן מקום לקטנות של עבירות חמורות דלשה"ר וכו', ואונאת דברים, ומחלוקת, וביזוי ת"ח וכו' וכו'.

ולכן למעשה הנכון שכל אחד ינהג כהוראת רבותיו בזה.

ואחתום בתפלה, שיה"ר שהרה"ג המחבר יזכה לחבר עוד חיבורים חשובים, ללבן ולזכות את ישראל גם בשאר מצות התורה, ושכל ישראל יזכו להוושע בתשועת עולמים ובהרמת קרנם של התורה ועמיליה.

זאב זרעון אלצר

עוד דברים מתוך מכתב שכתב הג"ר גרשן מלצר שליט"א:

"...וכמעט כל הנ"ל ליקטתי מקונטרס שאברכים כתבו בזה, וכמדומה שתירצו שם את כל הקושיות בטוב טעם וא"כ בעניי אינני יודע מדוע לא ללבוש בתנאי, לצאת מידי ספק דאורייתא...

והנה מצאנו מושג דמקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו בחולין (ז). שגדולי עולם בדורות קודמין לא היה להם הזכות ודוקא בדור אחרון הגיע הזמן לכך וכמפורש שם בגמ' בחולין. וא"כ אע"פ שמתמיה, מ"מ מבואר בגמ' בחולין הנ"ל שזה לא טענה הפוטרת ושלכן כשאינני יודע הטעם לא להתחייב בזה מספק דאורייתא [אא"כ מטעם הגר"ח אבל כמ"ב לא נראה כן. וכנ"ל]. מה פוטרני.

והאמת שאני לובש תכלת הפרפורה רק שאני מסתיר החוטי תכלת [משום יוהרא וליזהר קצת גם בלא להוציא לעז על הראשונים ושגדולים אינם עושים. אמנם יש גדולים האומרים שלא נכנסו לסוגיא].

גם איני מורה לאחרים אלא אומר להם שאני רואה גדולים שאינו לובשים אותו. ומ"מ מכיון שאינני מבין מדוע לא ללבוש, ובאמת גם ליבי נוקפי מה"ט גם על טלית גדול שבו אינני לובשו. ושמחתי לראות ש... כתב בזה, אבל עדיין איני מבין מדוע לא ללבושו וכנ"ל.

אב גרשון מלצר

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

לכבוד הרב בנימין זאב הורוביץ שליט"א

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם, ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמתי לצבע התכלת, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום הזה הנה פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל.

אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון, וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נהוגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אוה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

מה שיש כן אולי מקום לדון הוא שמא על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ואין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת, וכל הראיות לכאורה שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאם לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה, הרי הם נמנעים מלהכנס לבירור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת, ודרך הפקתו כפי הידוע לנו, היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל.

כבוד הראוי, שמואל גדל

28/10/2010

עש"ק פר' יתרו שבט תש"ע

הן הרה"ג יראתו קודמת לחכמתו ר' אליהו טבגר שליט"א מפה קריית-ספר, זכה לכתוב מאמרים רבים בענין התכלת, ומסר נפשו על קיום מצוה זו, ולשיטתו אף זכה לגלות החלזון שממנו עושין התכלת ובירר שיטתו בהרחבה במאמרים רבים, ואני לא אוכל להכריע בדבר כי נעלמו ממני מעינות החכמה ובודאי מה שנוגע לגילוי חלזון זה שמבואר במדרשים שנגזו. אך בס"ד רואים שכעת סמוך לביאת משיח צדקנו נתעוררה ביתר שאת התעוררות גדולה בציבור וחשק גדול לקיים מצוה זו או עכ"פ לברר הלכותיה לפרטיהן, וזכות גדול להרהמ"ח שליט"א שהפיץ אור מצוה זו לפרטיה בבירור אמריה, ואף רבים משתוקקים לקיימה בזכותו, ואף שלמעשה מכמה טעמים אי אפשר לחייב ללבוש התכלת כהוראת מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א מ"מ בודאי אותם שזכו לברר הלכותיה ויצא להם כן ע"פ בירור ההלכה צריכין לקימה ואין מושג של בושת פנים בקיום ההלכה, וגם מי שחשקה נפשו עכ"פ להדר לקיימה גם אם אין מחוייבין בכך, ואף על צד ספק הרחוק בודאי הידור וחיבוב מצוה יש בזה וגדול שכרו, ולכן אמינא לפעלא טבא יישר, ולחזק ידי ההמ"ח שליט"א שימשיך בהפצת מצות תכלת ובירור הלכותיה לאשורה ובזכות זה נזכה לקימה בשלמות בביאת משיח צדקנו שיורנו אמיתתה ומאמרה.

וע"ז באעה"ח לכבוד המצוה ולומדיה

משה מרדכי קארפ

י"ח אלול ה'תש"ע
 י"ח אלול ה'תש"ע

"היום חלזון 'המורקס טרונקולוס' ברור הוא לחלזון
התכלת"

(הובא בחותם של זהב מהדורת ערפס)

"עיינתי בזה זמן רב וככל שהסתכלתי בה ראיתי יותר ויותר שיש הרבה הרבה הוכחות שהמיורקס הוא תכלת האמיתי. אם לא היה תשובה בקובץ תשובות מהרב אלישיב מסתמא הייתי לובשו. אבל מכיון שיש תשובה בקובץ תשובות שאין צריך ללובשו וביותר שאין ללובשו הגם שידעתי שיש הרבה יהודים חשובים שלבשים אותו אני בעצמי איני לובשו ואני בעצמי נתן כמה שיעורים לברר למה באמת זה החלזון האמיתי"

(מדברי הרה"ג ר' ניסן קפלן שליט"א
לר' דוד ליכטנשטיין ולציבור גדול)

יום חמישי כ"ט תמוז תשע"ה

תעודת הכשר

הריני לאשר כי הציציות הכולל גם פתילי (חוטי) תכלת ממפעל "פתיל תכלת" בכפר אדומים התכלת שבפתילים אלו הופקו מן החלזון הימי ארגמון קהה קוצים שכמה גדולי ישראל הסכימו על זה.

הנני לאשר כי לצורך אלו האנשים המעוניינים והצורכים תכלת זו, שדם חלזון זה שהופק מהשבלול של החלזון הנ"ל הוא דם נקי ללא תערובות מדם חלזונות או צבע אחר, כל צביעת הצמר נעשיית ע"י עובדים יר"ש בצביעה ידנית ונעשית בהקפדה יתירה לשם מצוות ציצית.

כל חוטי הציצית המעובדים במפעלון זה כולם נעבדו לשמה לשם מצות ציצית ע"י יהודים שומרי תורה ומצות מתחילתה ועד סוף בכל שלבי עבודת הקודש.

רק כאשר על כל אריזה יש מדבקה הולוגרמה בצבע כסף

תוקף תעודה עד ר"ח סיון התשע"ו

וע"ז באנו ע"ח יום חמישי כ"ט תמוז תשע"ה

הרב אברהם רובין

יום ד' י"ב ניסן תשע"ו

לכ' הרה"ג בנימין זאב הלוי הורביץ שליט"א

עורך שנתון והיה לכם לציצית

שוכ"ט

א. מה שלא נתקבל בציבור הרחב שומרי תומ"צ קלה כבחמורה ומדקדקין במצוות אינו משום שיש ערעור על אמיתות התכלת. אדרבה הראיות שמביאים לזיהוי התכלת המקובל היום כחלזון התכלת שבזמן חז"ל, נראין הדברים נכונים שזוהי תכלת של תורה, והדברים משכנעים ומדברים בעד עצמם.

ב. וטעם רוב גדולי ישראל שאינם משתמשים בזה אינו משום שמפקקים באמיתת העניין, אלא משום שבמאתיים שנה האחרונות נקבע כהרגשה פנימית שלא משנים דברים גם אם מן הדין ה' צריך להנהיגם או לשנותם, וזה כהגנה נגד מהרסים המנסים לשנות ולהתאים וכו'. ועד כדי כך נקבע עקרון זה שיש כח בדעת תורה זה לעקור דבר מה"ת כמו מצות תכלת.

הכלל, שגם שינוי לטובה רואים חכמי התורה לתחילת פרצה שאחריה מי ישורנו. ודבר זה הוא בבחינת יכולים חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה.

ואף שהיו מהגדולים שנהגו בתכלת ראדזין כמו שידוע מהמהרש"ם ועוד, הם לא עשו כן אלא לעצמם בצינעא אך לא הנהיגו כן לציבור.

ג. גם מה שמצינו כמה מנהגים שהשתנו כמו הכרעת ההלכה בזמני שקיעה"ח שבפולין והונגרי' נהגו כשיטת ר"ת בצה"כ ולא נשאו כפים בכל יום ועוד, ולפני המלחמה נשתנו המנהגים והפסיקו לנהוג כר"ת בפולין וכן בארה"ב. זה התחיל אחרי מלחמת העולם הראשונה שנעקרו קהלות ונתיישבו מחדש, וכן בארה"ב שהתחילו להתייחד קהלות חדשות מלפני קרוב למאתיים שנה כשהתחילה ההגירה הגדולה מרוסיה לארה"ב [כפי שיש לראות שינוי זה בלוחות הישנים שיצאו כל שנה]. כל זה לא עשו אלא כשנעשו קהילות חדשות ויסדו מנהגים חדשים, אך קהילות ישראל שנשארו במקומם נזהרו מאוד מהשינויים, ותחושת גדולי ישראל האמיתיים תורה היא וזהו קיום רצונו ית"ש.

זה הוא ה"דעת תורה" שעומדת מאחורי העניין של התעלמות כביכול של גדולי ישראל מקיום מ"ע.

עד כאן בנוגע למעשה. אבל בוודאי דבר חשוב ויש בזה תועלת גדולה לברר מצוה זו למעשה על כל צדדיו וצידי צדדיו כפי שאתם עושים, בפרט מצוה שאין לה דורשין. ובזכות המצוה המתקיימת ע"י ונשלמה פרים שפתינו נזכה לקיימה בפועל ממש.

בכבוד רב

מנחם מענדל הכהן שפרן

תכלית הקונטרס הוא להביא לפני הקורא דברי הרבנים והגאונים שחזקו ידי העוסקים במצוה יקרה של תכלת אך תדע שזוהו רק קצת ומיעוטא דמיעוטא משום שהובא כאן בעיקר רק ממה שמצאנו בכתובים, והרבה הרבה יותר ממה שיש בקונטרס קטן זה יש רבנים וגדולי ת"ח המקיימים מצוה זו או המחזקים העוסקים בקיום מצוה זו.

והנה לא באנו כאן בקונטרס זה לאפוקי מהרבנים שכתבו ונקטו שעדיין לא מצאו החלזון הנכון למצות תכלת, וכבר כתב החפץ חיים "ואם ימצאו אנשים גדולים ויראים שאין דעתם מסכמת לזה כ"כ כמו שכתב כתר"ה, מה אעשה, ידע כתר"ה כי על כל ענין חדש ש"א שישכימו הכל בפה אחד ובשעה אחת, וכבר ראיתי בניסיון ממני, וכן היה תמיד אף אצל רבותינו הקדמונים... ובמשך הזמן אקוה שיראו הכל תועלתו" (מכתבי חפץ חיים דף ר"ה). רק מכיון שרבים סוברים שהללו שנקטו שמצאנו החלזון הנכון לקיום מצות תכלת הוא רק קיבוץ קטן של אברכים אשר אין דעת זקנים נוחה ממנו שמבקשים חדשות וכו', ע"ז באנו להודיע כאן שאין זה נכון, אלא האמת הוא שדעת הרבה רבנים חשובים, ותלמידי חכמים גדולים כתבו שמן הראוי לקיים מצוה זו או שזוהו תכלת הנכון או שעכ"פ יש בזה הידור או שבודאי אין בדבר היזק וחשש חדשות.

ובאמת ידענו בברירות אשר רובם ככולם של אלפי תלמידי חכמים, רבנים, וגדולים שביירו הסוגיא עד תומו ס"ל שאכן מצאנו חלזון הנכון, ואכן רבים מהם יודעים להציבור. ובאמת כאן ראוי לכתוב מעט אודות מה שרבנים רבים נמנעים לצאת בגלוי בעד קיום מצוה זו [אפי' אלו המחזיקים בה], והגם שידענו ושמענו עוד טעמים נכונים בזה, אך עיקר הטעם נראה שהוא מה שיתבאר בשורות הבאות בקצרה בעזרה"ת.

הנה כולם יודעים שהתגלות מצות תכלת הוא נראה כדבר מחודש, והוא מלתא שרבים תמהים עליו כי לא היה מצוי בישראל יותר מאלף וחמש מאות שנה, ומאמר הידוע "חדש אסור מן התורה" מקופיא נראה מתאים לזה, ומשום זה נכון להביא מה שכתב הרמב"ם (מורה נבוכים חלק ג' פרק ל"א) בכגון חידוש כזה, וז"ל "כי האנשים בטבעם אוהבים מה שהורגלו בו ונוטים אליו עד שאתה תראה אנשי הכפר כפי מה שהם ממיעוט רחיצת ראשם וגופם והעדר ההנאות וצוק הפרנסה ימאסו המדינות ולא יהנו בהנאותם ויבחרו הענינים הרעים המורגלים על הענינים הטובים שאינם מורגלים ולא תנוח דעתם לשכינת ההיכלות ולא ללבישת המשי ולא להתרחץ במרחץ ובשמנים ובסמנים כן יתחדש לאדם בדעות אשר הורגל בהם וגדל עליהם מן האהבה והשמירה להם ולהתרחק מזולתם ולפי זאת הסבה ג"כ ימנע האדם מהשיג האמת ויטה אל מורגליו כמו שקרה להמון ב...".

כן הוא ממש בענינינו שמתוך שלא היה לפנינו כל מאות השנים דרך בהיר שיחזור מצות תכלת לידינו קודם ביאת המשיח, ואדרבה הדורות נתמעטים והולכים, נתרגלו לחשוב שתכלת הוא דבר שלא יהיה בידינו עד שיבא בזמן משיח כמו קרבנות וכדו', ועוד נתרגלו שכל דבר שלא היה בידי אבותינו מיד צווחים בקול רעש גדול "אין עושיך חדשות" ולכן רבים מעמי הארץ וגם אפי' מתלמידי חכמים חושבים שיש עבירה

להשתדל לקיים מצוה זאת, ואפי' להרהר עליו הוא כמחשבת עבודה זרה.

והגם שמפורש ומבואר בגדולי אחרונים בהרבה מקומות שלא כזה, זה לא יועיל לפי מה שהתנגלו ע"י האי ידיעה בענינים אלו שהיה מוזנח עד עתה. ומתוך כך יש חשש גדול שיבא הדבר לבזיון התורה ומחלוקת, וכמו שכבר ראינו זאת בעינינו, אוי לעינים שכך רואות, ונרחיב הדיבור קצת בזה.

דהנה ידוע שגדולי תורה בכל הדורות התרחקו ממחלוקות עד קצה האחרון, ולא רצו להביע דעתם בשום פנים היכא שיבא הדבר לידי מחלוקת, וידוע מה שהשיב הגאון מהר"י מפוזנא חתן הנו"ב לשואל מוטב להעמיד צלם בהיכל ואל ירבה מחלוקת בישראל (הובא בהקדמה לספר עין הבדולח). וכן מצינו בענין התכלת גופא דידוע שהגאון הגדול האדמו"ר מראדזין זצ"ל רצה לחדש לבישת תכלת בימיו בשרץ שלפי דעתו הוא החלזון האמיתי וכמעט כל גדולי הדור חלקו עליו ואעפ"כ היה כמה גדולים לובשים אותו בצנעה מטעם שהיה ח ושישן לדבריו עכ"פ בתורת ספק, אבל לא לבשו אותו בפרהסיא והטעם משום מחלוקת ונעתיק מקורות לזה.

במכתב (הובא בהמעין נ"א א') מהרב צבי הירש קלינגבערג אבד"ק לאנטשין נכד ומשמש להגאון המהרש"ם כתב מה שאמר לו המהרש"ם בעת ששימש שלפניו, בענין מסוים בזה"ל "ואז פקד עלי אדוני מו"ח זקני זצ"ל (המהרש"ם) שאכתוב בשמו לכה"ג שליט"א ... שכה"ג שליט"א ימחול לכתוב לו טעמו ונימוקו על מה שמתיר. וכשבאת תשובת הדר"ג שליט"א הנני מעיד עלי שמים וארץ שאמר לי אז אדמוח"ז הגאון הנ"ל בזה"ל "רואה אני את דבריו כנים ואמיתיים להלכה, אך שאין רציני עוד להתערב בדבר מפני בעלי מריבה ומחלוקת שאינם מודים על האמת", וכעין זה שמעתי ממנו בענין תכלת כי בצניעה ראיתיו לובש טלית עם ציצית תכלת אך לא בפרהסיא".

וז"ל הלב העברי (הובא בספר התכלת דף 133) "ויצאו עליו מחלוקות גוראות (בענין תכלת ראדזין) כאשר התחילו תלמידיו ועמו עוד אלפים ישראל להתלבש בטליתים עם תכלת, ואז יצא הבערה לחלק, וביותר כאשר וכו', והיה בלבול גדול וקטגוריא בין ת"ח וכו' אחרי כי נשמע בין החיים, מן המחלוקות הללו אז השיבו גם חכמי ישראל אשר היו כבר מטסימין בתחילה את ידם אחור כי אמרו הפריזו על המידה כעין שבת קנ"ג. גדשו סאה מחקו את הסאה, וכדי שלא ליתן יד למחלוקת ביותר וכו'".

עוד מדבריו ז"ל שם דף (343-443) "ע"כ גם בינונים עושים להם ארבע כנפות של צמר בתכלת וכו' ולא למרחץ מפני הרואים במקום שיש חשש מחלוקת משום לא תתגודדו אם כי אין להתבייש מפני המלעיגים (כבאו"ח סי' א'), מכ"מ גדול השלום זולת בדבר הנוגע לכלליות יהדות, אשר אפי' על ערקתא דמסאנא צריך למסור נפשו (יו"ד סי' קנ"ז) ועל הדינים צריך מסיח"נ (ככ' ברמב"ם פ"ז ה' מלכים) ולא תגורו מפני איש זולת כאלו מכריע השלום והצנע לכת עם אלקיך".

ולכן הגם שבתחלה הלך בעל הלב העברי בגלוי בטלית עם תכלת כמוזכר בספר אור לישרים, אך"כ מפני המחלוקת לבש אותו רק בצנעה מטעם זה, כמו שכתב בעצמו.

וז"ל (בתשו' ר' עקיבא יוסף יו"ד סי' קס"ה) "ע"כ אנן לא נהיגנא ללכת בתכלת, כי אם בטלית קטן בצנעה, משום חשש לא תתגודדו, שלא לגרום מחלוקת, ע"כ ואת צנועים חכמה".

וכזה מצינו באופן ההיפך שמחשש מחלוקת לא התנגדו גדולים לתכלת ראדזין, וז"ל ספר אור לישרים (הקדמות ביאור הזוהר אות ד', מהרב הלל משה גלבשטיין מירושלים מחבר ספר משכנות לאביר יעקב) "ובליל י"ט כסליו הלכתי להרב מפלינסק נ"י הראב"ד מהאשכנזים והפצרתי בו, עד שהלך עמי להרב מבריסק נ"י (המרי"ל דיסקין זצ"ל), והשיב אעפ"י שלפי דעתו הוא פסול וגם וכו' אעפ"כ הוא כבר קיבל עליו כי בכל דבר שיש איזה חשש מחלוקת יתרחק מזה וכו'" עכ"ל.

וכאשר היה אז כן הוא עכשיו כמו שידענו בברירות משגי גדולי תורה שקיימו מצוה זו רק בטלית קטן כי חששו מפני המחלוקת, וכאשר חששו גדולי תורה אלו כן היה כמו שידענו מתלמידי חכמים וגדולי תורה שהם מורי הוראה בישראל שכאשר יצאו ברבים לחזק מצוה זו או קיימו אותה ברבים נרדפו מקנאים שוטים אשר לא הגיעו לקרסוליהם, וידענו על מעשה רשע שקנאים אלו המתעטפים בטלית של חסידות ביזו אחד ממורי הוראות אלו ברבים אוי להם מעלבונה של תורה וכל המבזה ת"ח אין לו רפואה למכתו, ומטעם זה רבים הם הנמנעים מלקיים מצוה זו.

ויש עוד מקורות לענין זה אך לא נאריך, עי' בדרשות חתם סופר (ראש השנה דף א' ע"ג) ודוק היטב, ואור ישראל (שנה ג' ב'), ובדברי העין יצחק אל תלמידי האדמו"ר מראדזין הובא בהקדמה לעין התכלת.

ומשום זה גם יש הרבה שאינם מוכנים לעיין בזה כי יש חשש גדול שיתבזה כבוד התורה וכעין דברי הנודע ביהודה (סי' ס"ב יו"ד) בענין אחר "ולא רציתי לחקור ואמרתי כיון שאין איסור ברור אעלים עין".

והגם שהדרך שיתקבל התכלת החדש אצל כל ישראל אולי הוא ארוכה, אך לאט לאט רואין בעזה"ת התקדמות גדול בקרב כל ציבור היראים, ליטאים, ספרדים, וחסידים, ולא נדבר כאן בפרטיות בזה ואין צורך לכתוב בזה כי הדברים ידועים ורק סומא בשני עיניו לא יראה אור היאך הדבר מתקבל על הציבור של יראים. ורק אציין שיש כמה רבנים חשובים שיצאו בתחילת דרכם כנגד קיים מצוה זו בזה"ו וכהיום הם מהלובשים אותו או המודים בה, ובאמת יש מקור לדרך התפשטות התכלת שהוא דבר התמוה לרבים באופן זה מגמ' במנחות (מ.) שמקודם שמקיימים דבר התמוה לרבים יש להבינם וללמדם שבאמת זהו הדרך הנכונה ורק אז ראוי לקיים אותו ברבים, ולכן הכל הולך קמעא קמעא בעזה"ת, וככל שמתרבים היודעים בה מתרבים הלובשים בה.

ותקותינו שכל אחד יתבונן ויעמול על סוגיא דנן כולה על מנת לעשות ככל שאר סוגיות בכל התורה. וכמו שאלו שיצאו להם שאין זה תכלת הנכון בודאי לא ילבשו אותו, כן תקותינו שאלו שאכן יצא להם שהוא תכלת הנכון ולא מוצאים טעם למה לא ללבשו ילבשו אותו בשמחה שהחיינו והגיענו וקיימנו לזמן הזה.